

**Dupka György**

# „NE ÍTÉLJÉTEK EL ...!”

**Zsidó népiertás,  
antiszemita üldözés  
Kárpátalján a náci  
és a kommunista  
eszmék nevében  
(1938–1991)**





## DUPKA GYÖRGY történész, író, szerkesztő, kárpátaljai magyarság-kutató

Az egykori Ugocsa megyei Tiszabökenyben született 1952. április 11-én. Iskoláit szülőfalujában és Péterfalván végezte, majd az Ungvári Állami Egyetemen 1979-ben szerzett magyar szakos bölcsészdiplomát. 1979-től a Kárpáti Igaz Szó című megyei lap újságírója. 1986–1992 között a Kárpáti Kiadó magyar osztályának szerkesztője. 1992-től az Intermix Kiadó vezetője, nevéhez fűződik a *Kárpátaljai Magyar Könyvek*-sorozat beindítása és gondozása, amely mára

a 241. kötetnél tart. 2006–2008 között magyarországi egyetemi képzésen vett részt és 2008 őszén az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán kulturális mediátor szakos másoddiplomát szerzett. 2008-tól ügyvezető igazgatóként a *Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI)* egyik létrehozója és vezetője.

1968-tól a Forrás Ifjúsági Stúdió tagjaként, majd a József Attila Alkotóközösség társelnökeként a kárpátaljai irodalmi élet egyik aktív szervezője, helytörténeti anyagokat publikál, verseket írt, népballadákat és történeti mondákat gyűjtött.

Tisztséget és tagságot vállalt több helyi, nemzetközi és magyar szervezetben, kétszer szerzett mandátumot a Kárpátaljai Megyei Tanácsban is. Jelenleg a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közösségének (MÉKK) elnöke. Elkötelezett GULAG-kutató. A vidék magyar (köztük a ruszinság, zsidóság stb.) múltjának kutatására mestere, Váradi-Sternberg János ismert történészprofesszor buzdította, akivel közösen több helytörténeti írást jelentettek meg.

Több kutató- és tanulmányúton vett részt a pécsi Német Kör szervezésében. A kutatócsoport tagjaként felkereste Erdély, Felvidék, Délvidék második világháborús emlékhelyeit, az ukrainai Donyec-medence (Donyec és Luganszk megye), az oroszországi Urál-régió (Perm, Jekatyerinburg, Cseljabinszk, Ufa vonalon elterülő egykori fogolytáborok) helyszíneit, a megmaradt lágertermetöket. Huszonöt éves kutatói eredményeit, eddigi feltárásait, a tanulmányutak során szerzett tapasztalatait legutóbbi két-három évben kiadott munkáiban összegezte (*Szolyva a mi Golgotánk*, 2012, *„Hova tűnt a sok virág...”,* 2013), amelyek alapot képeztek a doktori (PhD) értekezés megírásához is. 2014. szeptember 19-én a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelemtudományok doktori iskolájában *A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946)* címmel megvédte doktori (PhD) disszertációját a legnagyobb minősítéssel.

**Főbb elismerései:** Berzsenyi-díj, 1993; Nagy Imre-emlékplakett, 1995; az MTA Szabolcs-Szatmár Megyei Tudományos Testülete a kutatással nem főhivatásként foglalkozó 1996. évi díjazottja. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából a Magyar Köztársaság emlékérmét kapta meg 2006-ban a korabeli események feltárásáért. A Magyar Politikai Foglyok Szövetsége „az 1956-os forradalom és szabadságharc eszméinek ápolása érdekében végzett tevékenysége elismeréseként” 1956–2006 bronz emléklappal tüntette ki. Legutóbbi szakmai elismerései: Julianus-díj (2009), Etelköz-díj (2012), a „Nemzeti Újságírásiért” kitüntetés bronz fokozata (2014).

## A SZERZŐ FONTOSABB PUBLIKÁCIÓINAK JEGYZÉKE

- Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Társsszerző: Horváth Sándor, Móricz Kálmán. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990.
- Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Társsszerző: Botlik József. Mandátum Kiadó – Univerzum Kiadó, Budapest – Szeged, 1991.
- Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Társsszerző: Botlik József. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
- A „malenykij robot” dokumentumokban.* Társsszerző: Olekszij Korszun. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997.
- Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon. Lefejezett értelmiség 1942–1957.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1999.
- Kárpátalja magyarsága.* Honismereti kézikönyv. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, Budapest, 2000.
- Autonómia-törekvések Kárpátalján 1918–2003.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2004.
- ’56 és Kárpátalja.* Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára. Intermix Kiadó, 2006. Második, javított kiadás: Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2006.
- \*Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2011.
- \*A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben.* (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944-1946). Szolyvai Emlékparkbizottság - Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2012.
- \*„Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában.* Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2013.
- \*Magyar Művészet Kárpátalján.* Kultúr- és művészettörténeti vázlat. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2013.
- \*A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján 1944-1991 között.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2014.
- \*Halottaink – 1944–1959.* A kárpátaljai szovjet népiirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2014.

\*Elektronikus változatuk a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvasható: [www.kmmi.org.ua](http://www.kmmi.org.ua)

\*Online hozzáférés: [http://mek.oszk.hu/...](http://mek.oszk.hu/)

**Dupka György**

## **„NE ÍTÉLJETEK EL ...!”**

**Zsidó népiirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján  
a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991)**

.



***Kárpátaljai Magyar Könyvek***  
**238.**

Kézirat megírása és a kiadása készült a Miniszterelnökség



támogatásával

© Dupka György PhD, 2014

Felelős kiadó: **Dupka György**

Szakmai tanácsadó: **Huber Béla, a KMZSE elnöke**

Szakmai lektor, szerkesztő: **Zubánics László**

Fotó és archív gyűjtemény gondozója: **Fuchs Andrea**

Korrektor: **Kövy Márta**

Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**

Készült a Shark Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-71-4

ISSN 1022-0283

**Dupka György**

# **„NE ÍTÉLJETEK EL ...!”**

*Zsidó népiirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján  
a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991)*



**INTERMIX KIADÓ**

Ungvár – Budapest

2015



Korán, 68 évesen eltávozott kedves mesterem,  
Kárpátalja történelme nagy tudású kutatója,  
**Váradi-Sternberg János**  
professzor emlékének ajánlom,  
aki Nagyváradról a náci üldözés elől gimnazistaként  
kalandos úton került a Szovjetunióba,  
ahol zsidó származása miatt meghurcolták,  
megbélyegezték.



# TARTALOM

ELŐSZÓ .....	11
Előzmények.....	11
Ami nincs kellőképpen felkutatva, bemutatva .....	15
Fontosabb rövidítések, mozaikszók, fogalmak .....	19
I. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS ELSŐ „FELVONÁSA”.....	23
A magyar-szovjet határon 1938–1941-ben	
átszökött zsidók története .....	23
A zsidó közösségek „megtörése” .....	23
Magyar hatósági intézkedések	
a szökések megfékezésére .....	28
Az 1938–1941 közötti zsidó diaszpóra	
a számadatok tükrében .....	33
Jelentések az új szovjet határszakaszok	
védelmének éber őreitől.....	34
A magyarföldről érkezett szökevények	
letartóztatása, kihallgatása .....	40
Perszonális zsidósorsok az NKVD vallatási	
jegyzőkönyveiben és a vádiratokban.....	44
Szovjet dokumentumok	
a magyar hatóságok illegális kitoloncolásairól.....	51
A Kárpát-medence térségéből érkezett menekültek	
az NKVD-karmaiban .....	52
A szovjet megtorlásban részesült túlélők szenvedéstörténeteiből.....	56
„Börtönből táborba...” .....	58
A „kommunista inkvizíciós igazságszolgáltatás” táboraiiban .....	60
A foglyok területi elhelyezkedése, munkavégzése .....	63
Amnesztia a Magyarországról menekülteknek.....	65
A haláltáborokból szabadult zsidók az 1. Csehszlovák Hadtestben ....	70
A szolgálatra alkalmatlan „amnesztiasok” sorsa .....	71
Hazatérés a szovjet fogságból.....	73
A határátlépők veszteségeiről.....	75
Rehabilitáció: a határátlépést nem találták „törvénybe ütközőnek” ....	79
1. Adalékanyag a fejezethez .....	90
2. Adalékanyag a fejezethez .....	142
Egyeseknek amnesztiát adtak, másokat a lágerekben marasztaltak ...	143



A Szovjetunióban alakult I. Csehszlovák Hadtest harcban elesett zsidó katonái (1943–1944) .....	145
Antifasiszta ellenállók, NKVD által bevetett zsidó partizánok (1939-1944).....	150
A nemzetközi brigádok harcban elesett zsidó önkéntesei (1937–1939).....	152
A Keleti Csehszlovák Zászlóalj elesett zsidó katonái (1940-1945) ....	152
II. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS MÁSODIK „FELVONÁSA” (1941-1942) ....	157
Adalékok a körösmezei zsidódeportáláshoz .....	157
Tények, adatok az első deportálás áldozatairól .....	162
A kamenyec-podolszki pokol túlélőinek vallomásaiból.....	168
Kamenyec-Podolszky tragédiája – az ukrainai zsidó népiirtás elindítója .....	173
A szovjetek is a holokauszt „elhallgatásában voltak” érdekeltek ...	175
III. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS HARMADIK „FELVONÁSA” .....	177
Védőbeszéd .....	177
Zsidótlanítási akció Kárpátalján .....	179
Gettósítás Ungváron .....	182
Az Ungvári Rendőrkapitányság jelentéseiből .....	182
Gettósítás Munkácson .....	194
Beregszászi gettósítás .....	200
Nagyszőlősi gettósítás .....	204
Gettósítás a Felső-Tisza-vidéken .....	207
Az „elpusztítottak túlnyomó többsége zsidó volt” és nem ukrán .....	210
Adatok az izraelita vallású személyek számáról, deportálásukról, veszteségükről Kárpátalján (1941–1944) .....	212
Vélemények a zsidó áldozatok elhallgatásáról.....	212
Szemléletváltozás a független Ukrajnában.....	214
Statisztikai számsorok a Bereg-, Máramaros-, Ung-, Ugocsa vármegyék és a közigazgatási kirendeltségek területének zsidóságáról .....	216
Kárpátaljai zsidó munkaszolgálatosok a „mozgó vesztőhelyeken” ....	225
IV. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS NEGYEDIK „FELVONÁSA” .....	239
Hazatérők és lakhelyüket elhagyók .....	239
Csak Sztálin halála gátolta meg a zsidók kitelepitését .....	239
Zsidó származású foglyok a GUPVI, GULAG táborokban .....	244

Holokauszt túlélők, muszos önkéntesek a Vörös Hadseregben....	248
Nagyfokú bizalmatlansággal övezték a náci és a sztálini táborok túlélőit .....	250
A zsidók kitelepülési szándékának generálása .....	258
A megújuló „maradék” zsidóság érdekvédelmi formációi .....	261
A megmaradt emléket „nem lehet megölni...” (Hitélet, emlékhelyteremtés, újjászületés).....	264
A Nagyszőlősi Zsidó Hitközség.....	267
Hudák Elvira visszaemlékezései a nagyszőlősi zsinagóga végnapjaira .....	271
A Beregszászi Zsidó Hitközség .....	273
A Munkácsi Zsidó Hitközség .....	280
A Huszti Zsidó Hitközség.....	282
Az Ungvári Zsidó Hitközség .....	283
ÖSSZEFOGLALÁS .....	291
BIBLIOGRÁFIA .....	295
FÜGGELÉK	
Zsidó emlékjelek és emlékhelyek Kárpátalján .....	313
Életképek a zsidóság múltjából.....	313
Archív felvételek és dokumentumok .....	321
Fontosabb zsidó emlékjelek és emlékhelyek Kárpátalján .....	333



# ELŐSZÓ

(személyes vallomások tükrében)

## *Előzmények*

A baráti körömből többen nekem szegezték a kérdést, hogy mi közöm van a kárpátaljai zsidósághoz, miért foglakozom a XX. századi szenvedéstörténetükkel? Ezekre a kérdésekre az őszinte válaszem a következő.

**Előszőr.** Római katolikus családból származó, lengyel felmenőkkel is rendelkező, magyarságát vállaló apám, aki megjárta a donbászi munkatáborot, majd raboskodott a GULAG murmanszki kényszerszermunka-táborában<sup>1</sup>, sokat mesélt azokról a segítőkész zsidó és más nemzetiségű rabtársakról, akik egymásért szolidaritást vállaltak, s ezeknek a kölcsönös bajtársi támogatásoknak köszönhetően tudták túlélni a légerek embertelen körülményeit. Apám is baráti jobbot nyújtott nekik, hiszen legénykorában számos falubeli zsidó fiúval cimborált. Tudniillik a két világháború között az itteni magyarokkal a több mint 100 izraelita békében, egyetértésben, kölcsönös támogatásban, konfliktusmentesen élt. Tizenhét évesen szemtanúja volt a vészkorszakban végbement deportálásuknak, nagyapámtól előhozta a lovas szekeret, és arra felültette cimboráinak a felbatyuzott öreg szüleit, hogy ne gyalogoljanak a közel 20 km-re lévő Halmiba (ma Románia területe), ezért a csendőrség meg is leckéztette. Amíg apám köztünk élt, számomra hiteles krónikása volt a náci ordas-eszmékből fakadó zsidó népirtásnak, a kommunista diktatúrában a magyarok internálásának és a különböző nemzetiségű emberek üldözésének, akiknek egyetlen bűnük a származásuk volt.

<sup>1</sup> Lásd az apámmal (id. Dupka György) egyidőben raboskodó magyar, ukrán/ruszin, zsidó elítéltek névjegyzékét: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1944-1959. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 95. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999. 31.p. A továbbiakban: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*, 1999.

A tiszabökényi zsidók közül a holokausztot csak Swarcz Béla és Sári nevű felesége élte túl. Családjának tagjaira már én is emlékezem, Béla bácsit a falu tisztelte, aki a helybeliek által elnevezett „héro” jó szándékú boltosa volt. A korosztályomhoz tartozó két lányt és egyetlen fiukat is magyarnak nevelték. Az utóbbi egy tragikus motorbaleset következtében elhunyt, a falu megsiratta. A lányaik velünk jártak a helyi általános iskolába. Regina egy pár évvel idősebb volt nálam, de jól megértettük egymást, őszinte barátság volt köztünk, időközben – amíg én tényleges katonai szolgálatomat letöltöttem, addig ő egyedüli kárpátaljai zsidó lányként - az Ungvári Nemzeti Egyetemen magyar szakos diplomát szerzett és édes anyanyelvünk ismeretére tanította a szülőfalum iskolásait is. A fiatalabb, Veronika a húgommal járt iskolába, barátnők voltak. Szinte hetente összejártunk, jókat vitatkoztunk, eszmecseréztünk a magyar irodalom kiválóságairól. Jómagam ekkor már tagja voltam a kárpátaljai tollforgatókat összefogó Forrás Ifjúsági Stúdióknak, majd a József Attila Alkotóközösségnek. Emlékszem a nyári napokra, a kanyargós Tisza partján eltöltött, vidám hangulatú piknikekre, szalonasütésekre – jókat beszélgettünk, a jövőnk-ről ábrándoztunk. Azonban ennek a korszaknak csakhamar vége lett.

A 70-es évek elején a Szovjetunióban erőteljesen kibontakozó antiszemitizmus fojtogató légkörét már a tiszabökényi Swarcz család sem bírta elviselni, hiszen ki voltak téve ők is kommunista kiskirályok helyi zaklatásainak. Mivel magyar szakos lányuk sem kapott állandó munkahelyet, ezért a Swarcz család úgy döntött, hogy hazát cserél. A falu és jómagam is, mély megdöbbenéssel fogadtam a hírt Izraelbe történő kivándorlásukról. Elöttem van Regina könnyes, bánatos arca, akit erőteljes tiltakozása ellenére a szülők magukkal vittek. Talán volt egy hetedik érzése, hogy ittmarad közöttünk és tanárként szolgálja a közösséget, itt érzi jól magát, itt éli le életét. Ezt azért mondom, mert Izraelben a későbbi években tragikus hirtelenséggel elhunyt.

A szülőfalummal szomszédos Tiszaújlakon csak egy vallásos zsidó él feleségével. Ő gyerekkori ismerősöm, Weiss Miklós, akivel gyakran jártunk a falusi bálókba is, s ma is baráti kapcsolatban állunk. Szememben az utolsó „zsidó mohikánok” egyike, aki az Ugocsa-vidék izraelita hitközösség elnökeként abban reménykedik, hogy a nemrég Nagyszőlősen visszakapott zsinagógát sikerül teljesen felújítani. Számukra itt alakított ki imatermet, hogy legyen egy hely, ahol a maradék ugocsai zsidók összejárnak. Személyesen felügyeli a nagyszőlősi zsidó temetőt, más kultikus objektumokat, az emlékhelyeket. Lelkes támogatója és résztve-

vője volt 2014-ben a deportálás 70. évfordulója jegyében Ugocsában is lebonyolított emlékredezvényeknek. Ott volt Tiszabökényben, amikor saját kezdeményezésemre a szülőfalumból deportált 72 zsidó polgártársnak emlékművet avattunk, részt vett és felszólalt a Tiszabökényben, Péterfalván, Nagyszőlősen szervezett emlékkonferencián is.

**Másodszor.** Büszkén vallom, hogy a magyar történelemből szerzett ismereteimet az ungvári Váradi-Sternberg János (Nagyvárad, 1924. jan. 10. – Ungvár, 1992. febr. 12.) történészprofesszor segítő közreműködésével alapoztam meg. Amikor 1974–1979 között az Ungvári Állami Egyetem magyar szakos diákja voltam, akkor vezették be először a magyar történelem tanítását, amelynek Janó bácsi (kedvelte, ha így hívjuk), az egyetem történelem karának tanára volt, első előadója, akit már úgy ismertünk meg, mint a kuruc kor neves kutatóját. Fodó Sándor egyetemi tanárnál, a kárpátaljai magyar irodalom- és művelődéstörténet tárgyköréből írt diplomamunkámnak ő volt a fő recenzense. Mesteri gondoskodással inspirált a helytörténeti kutatásra, témákat adott, ennek köszönhetően közel húsz közös publikációnk jelent meg (Kárpáti Igaz Szó, Kárpáti Kalendárium). Vele állítottam össze a két világháború közti alkotók antológiáját, amely halálának évében jelent meg.<sup>2</sup> Együttműködő tagjai voltunk 1988-tól a Kárpátaljai Megyei Rehabilitációs Bizottságnak. Amikor 1989-ben a KMKSZ ügyvezető titkára és megyei képviselő lettem, javaslatára létrehoztuk a helytörténeti munkabizottságot, amelynek haláláig lelkes szervező elnöke volt. Tehetségesnek tartott, meghívott tanítványainak továbbképzésére saját lakásán önképzőkört működtetett, amelynek én is tagja voltam. Kiemelt helyen őrzöm az 1981-ben kiadott *Századok öröksége*<sup>3</sup> című az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról összeállított tanulmánygyűjteményét, amelynek a megjelenéskor egyik példányát így dedikálta: „*Kedves tanítványomnak, Dupka Gyurinak szeretettel V. Sternberg János, Ungvár, 1982. február.*” Ebből a körből került ki dr. Soós Kálmán rektor, dr. Csatóry György, Kész Barna helytörténész és mások. Rákóczi és Petőfi kultuszának elindítása, az évi tematikus emlékkonferenciák megtartása, az ungvári Petőfi-emlékszoba létrehozása, Rákóczi turulos emlékoszlopának Tiszabökény határában való újra felállításnak kezdeményezése, a

<sup>2</sup> *Kisebbségi ének a beregi rónán. Kárpátaljai írők antológiája (1919-1944).* Kárpátaljai Magyar Könyvek 4. Összeállította: VÁRADI-STERMBERG JÁNOS, DUPKA GYÖRGY. Intermix Kiadó, Ungvár –Budapest, 1992.

<sup>3</sup> VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: *Századok öröksége.* Tanulmányok az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról. Gondolat Kiadó-Kárpáti Kiadó, Budapest-Uzsgorod, 1981.



salánki Mikes Kelemen-emplék hely kialakítása – mind az ő nevéhez fűződik. Minden jószándékú kárpátaljai magyar ember magyar zsidóként befogadta, tisztelte. Baráti köréhez tartozott a polgárjogi mozgalmat elindító Kovács Vilmos, Fodó Sándor, S. Benedek András, Zseliczky Béla, Drávai Gizella, Horváth Anna és számos kiváló magyar értelmiségi. Azonban a kommunista ideológusok körében rossz szemmel nézték a magyarkodó zsidó történészt, aki az orosz-magyar és az ukrán-magyar történelmi kapcsolatok eddig legalaposabb kutatója volt. Ott támadták, ahol tudták. Talán ez, a lelkére nehezedő nyomás, illetve a második világháború üldöztetései alatt szerzett, kiújult betegségei is hozzájárultak, hogy alig hetven évesen elhunyt. Soha nem felejttem szavait, amikor nyíltan megvallotta, hogy ő hagyománytisztelő magyar zsidó. Nem tartja zsidónak a magyar ajkú, kommunista zsidókat, akik a kiagyalt internacionalista, globalizációs eszmék érdekében szerinte a vallásukat, fajtájukat elárulták, nemzetiségükkel nem akarnak és nem is tudnak azonosulni. Ezekről a személyektől elzárkózott, ha tehette, kerülte őket, akik aztán megkeserítették életét.

**Harmadszor:** amikor a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségét megalapítottuk, több magyar zsidó is tagunk, illetve pártoló tagunk lett. Évekig volt az aknaszlatinai Huber Béla a szervezetünk gazdasági ügyintézője. Jó barátság alakult ki családjaink között is. Majd javaslatomra létrehoztuk a Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesületét, hogy a vidékünkön még fellelhető magyar zsidókat egyesületbe tömörítsük, érdekeiket képviseljük, közös programokat szervezzünk (zsidó emlékhelyek, építmények, temetők, zsinagógák, imaházak, egyéb építmények regiszterének elkészítése, holokauszt megemlékezések, kutatások stb. szervezése, újabb emléktáblák, emlékművek felállítása stb.) A két szervezet (MÉKK, KMZSE) az eltelt 15 év alatt együtt munkálkodott, számos közös programot bonyolított le. S ami a legfontosabb, újabb rendezvények, kiadványok, közös akciók is helyet kaptak a hosszú távú cselekvési programjainkban.

**Negyedszer:** A kárpátaljai zsidók történelmével, örökségével, jelenlegi helyzetével a jó barátomnak tartott Huber Bélának, a KMZSE elnökének ösztökélésre kezdtem el foglalkozni<sup>4</sup>, aki a birtokában lévő

<sup>4</sup> Lásd a kárpátaljai Zsidók c. anyagot itt: DUPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján.* (Hatásvizsgálatok a regionális történelmi folyamatok és szociológiai, demográfiai adatok, nemzetiségi politika tükrében.), Kárpátaljai Magyar Könyvek, 208. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011. 84-90.p., Lásd még: DUPKA GYÖRGY-ZUBÁNIC LÁSZLÓ: *A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján.* (Emlékezés a holocaust áldozataira.) In: Együtt, 2012. 3 sz. 52-64. p. Tárolt változat: [http://epa.oszk.hu/00500/00595/00043/pdf/EPA00595\\_Egyutt\\_2012\\_3\\_052-064.pdf](http://epa.oszk.hu/00500/00595/00043/pdf/EPA00595_Egyutt_2012_3_052-064.pdf)

információs anyagot önzetlenül, segítő szándékkal a rendelkezésemre bocsátotta. Eddig a szervezetének közreműködésével, a túlélők, a kárpátaljai kutatók, helytörténészek bevonásával Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, Péterfalván több emlékkonferenciát, megemlékezést szerveztünk.<sup>5</sup> Felkutattuk az eddig létező szakirodalmat, menet közben derült ki, hogy igen kevés magyar, orosz, ukrán/ ruszin és szlovák nyelvű anyag van, de Kárpátalja zsidó történelmével csekély számú angol és héber nyelvű anyag is foglalkozik. Az elérhető munkák többsége visszaemlékezésből építkező, a holokausztra koncentrááló emlékkönyv, memoár, emlékirat, esszé, amelyek többnyire a túlélők tollából jelentek meg. Ebben a témakörben tucatnyi értékelhető szépirodalmi mű is vidékünkön keletkezett.

### *Ami nincs kellőképpen felkutatva, bemutatva*

Eddig a térséggel, a zsidó kultúrával és történelemmel foglalkozó legalaposabb monográfiának a 2013-ban napvilágot látott *A Zsidók Kárpátalján*<sup>6</sup> c. munka tekinthető, melynek megjelenését a nagyszőlősi származású Yitzhak Livnat (Weiss Sándor) támogatta. A tudományos igényű elkészült, több mint 450 oldalt magába foglaló kötetnek 25 szerzője van, mind elismert szaktekintély, nevet szerzett hadtörténész, levéltáros, családkutató, hebraista, kisebbségkutató, művelődéstörténész, etnomuzikológus, kulturális antropológus, holokauszt-kutató, társadalomtörténész, irodalmár, író, építészettörténész, jiddisista, térképész, muzeológus, történész és újságíró, akik egyben magyarországi, izraeli, ukrainai és romániai kutatók. A reprezentatív mű a XIX. század közepétől a napjainkig elemzi és mutatja be az itteni zsidók múltját és kultúráját, akik az egyes vélekedések szerint mind galíciai menekültek, és „kaftános, pajeszos haszidok”, illetve buzgó vallásosságban és szegény-

<sup>5</sup> *Zsidósors Kárpátalján. A deportálástól az internálásig.* Magyar holokauszt emlékévk 2011 Kárpátalján. A kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNIC LÁSZLÓ. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 239. Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet megbízásából kiadta az Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 45-52.p. A továbbiakban: Zsidósors Kárpátalján, 2014.

<sup>6</sup> *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség.* A dualizmus korától napjainkig. Hungaria Judaica, 30. Sorozatszerkesztő: KOMORÓCZY GÉZA. Szerkesztette: BÁNYAI VIKTÓRIA, FEDINEC CSILLA, KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2003. A továbbiakban: Zsidók Kárpátalján, 2013.

ségben élő zsidók voltak és a világi kultúrától elkülönülve, diaszpórák közösségeiben éltek.<sup>7</sup> Az első fejezet a dualizmus korával, a második a két világháború közötti, csehszlovák érával, a harmadik a vészkorszak eseményeivel, a negyedik a 2. világháború utáni szovjet idoszakkal és az ukrán évtizedekkel foglalkozik. A befejező ötödik a zsidóság kultúráját, tárgyi, szellemi és épített örökségét mutatja be és egyben helyzetképet ad a mostani zsidóság életéről is. Gazdag a mű adalékanyaga, illusztrációként bemutatott archív képanyaga. A monográfia többretegű anyagából és adatbázisából jómagam is sokat merítettem, mert a helyi zsidósággal kapcsolatosan jelentősen kitágította ismereteim tárházát. A magam és kárpátaljai kutatótársaim nevében elismerésemet fejezem ki a szerzőknek az alapos, a tematikailag széles formátumú tanulmányok elkészítéséhez.

Azonban a 1939–1941, az 1944–1945 közti korszakot illetően hiányérzetünk van a tanulmány-gyűjteménnyel kapcsolatosan. A kárpátaljai zsidóság történetének eme szegmense nincs kellőképpen kikutatva, bemutatva. Hogy mire gondolunk? A II. világháború korszakában a Kárpátalján is üldözött zsidóság előtt négy út állt. Az egyik a mindenáron való kijutás nyugati országokba (USA, Kanada, Nagy-Britannia, Palesztina stb.), a másik lehetőség a szökés a Szovjetunióba, a harmadik a munkaszolgálat, a negyedik a haláltábor. Mindegyikből más volt a visz-  
szatérés esélye és élménye.

A harmadik és a negyedik fejezet kapcsán nagy bizonyossággal megállapítható, hogy az összefoglaló tanulmányok szerzői csupán érintették, de mélyrehatóan nem vizsgálták meg, például az 1938-1941 között a náciizmus elől a határon átszökött, majd elítélt és a kényszermunka-táborokba zárt, rabszolgamunkára kényszerített, zömében kárpátaljai zsidók sorsát, amely mindmáig fehér foltnak számít. Csak részben tartom feltárt területnek a náci és a kommunista eszmék nevében Kárpátalján is levezényelt zsidó népiirtás és az antiszemita üldözés eddigi vizsgálatát. Keveset tudunk azokról a zsidó áldozatokról, a munkatáborból és a haláltáborból hazatért túlélőkről, akiket az NKVD speciális alakulatai 1944 novemberében válogatás nélkül a magyarokkal hurcoltak el.

Még sok a feltáratlan levéltári anyag. Erről először akkor győződtem meg, amikor 1989–1992-ben a KMKSZ rehabilitációs munkabizottságá-

<sup>7</sup> Lásd a galíciánerekről bővebben: VÁKIV MARIETTA: *A galíciai zsidók szerepe a magyarországi antiszemitizmusban*. In: *Zsidósors Kárpátalján*, 2014. 45-52.p.

nak elnöke<sup>8</sup>, 1988–1994 között pedig mint a megyei rehabilitációs bizottság tagja<sup>9</sup> elmélyülten foglalkoztam a náci és a kommunista diktatúra sok száz ukrán/ruszin, magyar és német, valamint zsidó áldozatainak ügyével, akiket rehabilitálásra javasoltunk. Közös kutatási programban vettem részt azokkal az ukrán történészekkel, köztük Alekszej Korszun, Omeljan Dovhanics, Borisz Gvargyionov, Vaszil Hriha, Mihajlo Delehan kutatókkal, akik egyben az Ukrajna Emlékkönyvének területi szerkesztőbizottsága tagjai. Eddig ukrán és orosz nyelven számos tanulmányt, levéltári dokumentumokat tartalmazó gyűjteményt, második világháborús halotti kimutatásokat, túlélőkkel készített interjúkat, leveleket, feljegyzéseket, visszaemlékezéseket stb. tettek közzé. Ezekben a publikációkban megjelenítésre kerül a zsidók szenvedéstörténete, számsorokban kifejezett vesztesége, a nép irtásával, antiszemita üldözéssel kapcsolatos tényanyagok is. A megbízható tényadatokat kéziratomban részben fel is használtam.

A szakemberek számára is nehezen hozzáférhető levéltárak, mint az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (Русский Государственный Архив Военной Истории – РГАВИ), az Orosz Állami Katonai Levéltár (Русский Государственный Военный Архив – РГВА), illetve az Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára (Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации – ЦАМО РФ) anyagait feldolgozva, olyan orosz nyelvű dokumentumok is előkerültek, amelyek a 4. Ukrán Front, az NKVD, a SZMERS és más belügyi alakulatok, főtisztek Kárpátalján a helyi lakossággal, történetesen a zsidósággal szemben is elkövetett háborús bűnös cselekedeteire is fényt derített. Kárpátalján is lefolytatott koncepciós perekben úgynevezett német, magyar kémgyanús, szovjetellenességgel vádolt zsidók tucatjait ítélték el.

Ez a könyv az ő sorsukról szól. Dokumentumok tükrében részletesen bemutatom a tömeges szökéseket a náci üldözés elől a Szovjetunióba. Ezzel a problémakörrel közelebbről akkor ismerkedtem meg, amikor a kárpátaljai megyei tanács magyar képviselőjeként 1991-től részt vettem a megyei rehabilitációs bizottság munkájában, ott olyan az 1939-1949 közti időszakban keletkezett szovjet katonai dokumentumok birtokába jutottunk, amelyek az úgynevezett „*zakarpatszki vtikacsok*” (kárpátal-

<sup>8</sup> Lásd: BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum, 1991. 226. p. a továbbiakban: BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY, 1991:

<sup>9</sup> Lásd: BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY, 1991: 232-233. p.

jai határátlépők, szökevények) sorsával kapcsolatosak. Egy másik kiadványban a sztálini haláltáborokban elpusztultak névsorában sok zsidó nemzetiségűt fedeztünk fel, amelynek magyar nyelven történő feldolgozásában ezúttal közreadjuk.

A történetek logikus menetét követve bemutatom az 1939–1941 közti korszakot, amikor főleg a kommunista propaganda és az induló zsidóüldözés elől a zsidó fiatalok közül is sok százan illegálisan lépték át a magyar-szovjet határt és az elsők között estek a szovjet terror áldozataivá. Velük szemben a határsértőkre vonatkozó szovjet törvényt alkalmazták. Sok esetben hamis váddal magyar és német kémnek nyilvánított személyeket háromtól öt-tíz, sőt 15 évig terjedő javító-nevelő kényszer-munkatáborra ítélték, a legzordabb szibériai GULG-táborokba vitték őket. A zsidóüldözés a Szovjetunió összeomlásáig elhúzódott, amely előidézte a tömeges kivándorlásukat, de számos településen előidézte a zsidóetnikum felszámolását is.

A levéltárakból előkerült nevek listáját dokumentumok kíséretében adjuk közre. Ezek kapcsán el lehet gondolkodni azon is, hogy a náci és a sztálini diktatúra hány áldott munkáskéztől, hány értelmiségi elmétől, hány alkotóművésztől és hány tudóstól fosztott meg bennünket.

Az a cél vezérelt, hogy a kárpátjai zsidók kálváriájával kapcsolatos, magyar történetírásban fehér foltnak számító történelmi eseményekre, a náciizmus és a kommunista diktatúra zsidó áldozataira hívjuk fel a magyar közvélemény figyelmét.

## FONTOSABB RÖVIDÍTÉSEK, MOZAIKSZÓK, FOGALMAK

*AP RF/АП РФ* – Orosz Föderáció Elnökének Levéltára

*Ápr.* – április

*Aug.* – augusztus

*ÁVB/GKO/ГКО* – Állami Védelmi Bizottság, Государственный Комитет Обороны.

*BIR/БИТР* – Javító-nevelő Munkaügyi Hivatal, Бюро исправительно-трудовых работ.

*BK* – Belorusz Köztársaság

*Bp.* – Budapest

*SAKID/ЦАКИД* – Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Központi Levéltára, Центральный Архив Коллекции Исторических Документов, (Moszkva).

*CAMO RF* – Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára, (Moszkva).

*c.* – című

*DAZO/ДАЗО* – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTAL), Державний Архив Закарпатської Облaсті (Ungvár, Beregszász).

*Dalsztoj* – Szibéria északkeleti, sarkkörü régiójának meghódítására létesített gazdasági egység az OGPU–NKVD–MVD fennhatósága alatt.

*dec.* – december

*évf.* – évfolyam

*febr.* – február

*FPPL/ФППЛ* – front melletti átvevő-továbbító táborok, frontavaja prijomna-pereszilacsnyj lager. A 4. Ukrán Front tábor-rendszeréhez tartozott a hírhedt galíciai szambori láger, egyben hozzátartozott a szolyvai gyűjtőtábor is.

*Fo* – Franciaország

*GARF/ГАРФ* – az Oroszországi Föderáció Állami Levéltára.

*GULAG/ ГУЛАГ* – Lágerek Állami Főhatósága, Главное Управление Лагереj–NKVD–MDB–MVD SZSZSZR (1934–1964).

*GUPVI/ГУПВИ* – Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság, Главное управление по делам военнопленных и интернированных. Lásd még: (UPVI, SZU NKVD GUPVI, 1951–1953-ban SZU MVD UPVI) a Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokság a SZU NKVD Belügyi Népbiztossághoz tartozott.



*Hu* – Magyarország

*ITL/ИТЛ* - javító munkatáborok, исправительно-трудовой лагерь. A GULAG tábor-rendszeréhez tartozott.

*j.* – járás

*jan.* – január

*jún.* – június

*júl.* – július

*máj.* – május

*márc.* – március

*nov.* – november

*NKTRJVM* – Népképviselők Kárpátaljai Területi Tanácsának a Rehabilitáltak Jogai Visszaállításával Foglalkozó Munkabizottság (1990–1994).

*No* – Németország

*KGB/КГБ* – Államvédelmi Bizottság, Комитет Государственной Безопасности

*KMMI* – Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet

*KMKSZ* – Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

*KMZSE* – Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesülete

*k.t.* – koncentrációs tábor

*MÉKK* – Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége

*MVD/МВД* – az SZSZKSZ Belügyminisztériuma, Министерство Внутренних Дел СССР.

*MGB/МГБ* – Állambiztonsági Minisztérium, Министерство Государственной Безопасности.

*MID/МИД СССР* – az SZSZKSZ Külügyminisztériuma, Министерство Иностранных Дел СССР.

*NKO* – Honvédelmi Népbiztosság, Народный комиссариат обороны.

*NKVD, KGB (SZSZKSZ NKVD): HKВД, НКВД СССР* – Belügyi Népbiztosság, Народный Комиссариат Внутренних Дел.

*NRZU/НРЗУ* – Zakarpatzka Ukrajna Néptanácsa, Народна Рада Закарпатської України.

*OF* – Orosz Föderáció

*okt.* – október

*ORB* – elkülönített munkászászlóalj, отдельный рабочий батальон. Állománya: civil internáltak, jóvátételi munkára mozgósított németek stb.

*Osz* – Oroszország

*Ua* – Ukrajna

*ua* – ugyanaz

*ún.* – úgynevezett

*uo.* – ugyanott

*uő* – ugyanő

*UMDSZ* – Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség

*USZSZR/УССР* – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, Украинская Советская Социалистическая Республика

*Pl* – Lengyelország

*PPV/ППВ* – hadifogoly-átvevőállomások, приёмный пункт военнопленных.

*Ro* – Románia

*RGAVI/РГВИА* – Orosz Állami Hadtörténeti Levéltár (Moszkva).

*RGVA/РГВА* – Orosz Állami Katonai Levéltár (Moszkva).

*RGSZPIA/RGASZPI/РГСПИ/ РГАСПИ* – Orosz Állami Szociál-Politikai Történelmi Levéltár (Moszkva).

*RF/РФ* – Orosz Föderáció, Российская Федерация

*Rendkívüli bíróság* – 1944. december 18-án a Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa hozta létre, hogy az NKVD felügyelete alatt leszámoljon a „nép ellenségeivel”, a szovjetellenes elemekkel. Döntése megfellebbezhetetlen volt.

*Repatriációsügyi Megbízott Igazgatóság* – a hadifoglyokat hazasegítő kormány szervet a Népbiztosok Tanácsa 1944. október 23-i rendelete alapján hozták létre. 1945 elejétől a hivatal a GUPVI illetékes szervei mellett párhuzamosan a külföldi állampolgárok repatriálását is végezte.

*SZEpb* – Szolyvai Emlékparkbizottság.

*SZSZKSZ, SZU / СССР* – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Szovjetunió. Союз Советских Социалистических Республик

*Szept.* – szeptember

*Szl* – Szlovákia

*Szu* – Szovjetunió

### ***Levéltári forrásokkal kapcsolatos egyéb rövidítések:***

**Арк.** – arkus/lap,

**4. Укр.ф.** – 4. Ukrán Front,

**ф.** – фонд/fond/alap ,

**г., гг.** – god/év,

**Д.** – gyelo/ügyirat,

**Ед.хр. хран.** – őrzési egység,  
**Л.** – liszt/lap, oldal,  
**оп.** – opisz/állag, raktári jegyzék,  
**п.** – papka/ügyirat-csomó,  
**Р.** – rik/év,  
**спр.** – szprava/ügyirat,  
**стр. стор.** – sztranyica/oldal,  
**т.** – tom/kötet, könyv,

**KU/КУ** – *Карпатська Україна*. Документи і матеріали. Том І. Упорядкування: ДОВГАНІЧ, О. Д. , КОРСУН, О. М. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2009., Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том ІІ. Упорядкування: ФЕДАКА, С. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2010. (A továbbiakban: KU)

**TSU/ТШУ** – Terniszticsnjj sljah do Ukrajini (levéltári okmány-gyűjtemény).

**KPU ZO** – *Книга пам'яті України*. Закарпатська область. I-IX. т. (A továbbiakban: KPU ZO)

**RIZO** – *Реабілітовані історією*. Закарпатська область. Книга перша. – ВАТ Видавництво Закарпаття. Ужгород, 2003 – 700 p. (A továbbiakban: RIZO)

**TSU** – *Тернистий шлях до України*. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Упорядник: ДОВГАНІЧ, О. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007. (A továbbiakban: TSU)

**ZUN** – “*Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.*” Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012. – 780 p. (A továbbiakban: ZUN)

# I. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS ELSŐ „FELVONÁSA”

## *A magyar-szovjet határon 1938–1941-ben átszökött zsidók története*

A kárpátaljai zsidókról írt szakirodalom máig hiányzó láncszeme a magyar-szovjet határon 1938–1941-ben átszökött és a GULAG-táborokba<sup>10</sup> zárt zsidó menekültek szenvedéstörténete, amely azt is bizonyítja, hogy a náci diktatúrához hasonlóan a kommunista hatalom is bekapcsolódott a zsidó népiirtásba. A szovjet területeken ezrek lettek a megtorlások áldozataivá, s erről a témáról sokáig nem volt szabad írni.

Könyvemben elsősorban ezekkel a „fehér foltokkal” foglalkozom. Az alábbiakban a Szovjetunióba menekült és koncepciós perekben elítélt zsidók sorsának bemutatására vállalkoztam, amely során a magyar történelemírásban javarészt ismeretlen orosz és ukrán dokumentumokat: NKVD<sup>11</sup>-feljegyzéseket, jelentéseket, kihallgatási jegyzőkönyveket, katonai bírósági határozatokat, leveleket és visszaemlékezéseket használtam fel.

## *A zsidó közösségek „megtörése”*

1938. november 2-án az ún. „első bécsi döntés” következtében Kárpátalját gyakorlatilag kettéosztották. Podkarpatszka Rusz területéből 1 523 négyzetkilométer Magyarországhoz került, ehhez a területsávhoz 97 település tartozott, ahol a 173 233 lakosból nemzetiség szerint 25 427 zsidó (15, 47%) élt.

<sup>10</sup> GULAG (oroszul: ГУЛАГ: Главное управление исправительно-трудовых лагерей [Glavnoje upravlenyje ispravityelno-trudovih lagerej], azaz Javító-munkatáborok Főigazgatósága) kifejezés alatt a sztálini Szovjetunió egészét behálózó munkatáborrendszerét értjük. (Wikipédia)

<sup>11</sup> NKVD – (Народный Комиссариат Внутренних Дел. ’Belügyi Népbiztosság’): belügyi és államvédelmi feladatokat egyaránt ellátó központi szerv a Szovjetunióban. 1934-ben hozták létre. 1946–53-ban mint Belügyminisztérium (Minisztjersztvo Vnutrennyih Gyel, MVD) működött.

Az 1939 márciusában önmagát függetlenné kikiáltó Kárpáti Ukrajna területe ekkor 11 094 négyzetkilométert tett ki, a 390 településen 552 124 fő élt, ebből nemzetiség szerint 65 828 zsidó (12, 08 %) volt.

Eleinte „*a kárpátaljai zsidóság, a terület Magyarországhoz történő visszacsatolását bizakodással fogadta... Ugyanakkor rossz előjel volt, hogy a magyar haderő formális bevonulása előtt a térségben tevékenykedő „rongyos gárda” tagjai több településen betörték a zsidó boltok ablakait és számos zsidót megvertek. Zsidók, különösen a vallásosak bántalmazása később is napirenden volt.*”<sup>12</sup>

A magyarországi nácibarát körökben céltudatosan gerjesztett és felkorbácsolt zsidó-ellenes propaganda szellemisége fokozatosan, járványszerűen terjedt a kárpátaljai magyar lakosság által lelkesen fogadott felszabadítók, pontosabban a szélsőjobboldali felfogású „*rongyos gárda*” tagjai, majd a bevonuló magyar katonák között, különböző magyar hatósági közegekben, a hivatalnokok körében is. Például a beregszászi túlélők visszaemlékezései szerint a felzászlózott, virágba borított Bereg-vidék központjában lelkes tömeg éljenezte a bevonuló magyar katonákat, aztán a fogadóünnepség után elszabadultak a szélsőséges indulatok is, többek között tucatnyi bosszúszomjas, radikális „*rongyos gárdista*” a tömegből kirángatott több zsidó nézőt és agyba-főbe verték őket, több zsidó üzlet kirakatát is betörték, illetve más atrocitások is történtek. Sokáig beszédtéma volt az alaposan megvert **Frankel Jónás** zsidó hittanos esete, akit köztudottan a magyarság elkötelezett barátjaként tisztelték a helyiek, azért is, mert a csehhatárolom idején „*iskolájában egyedülként tagadta meg, hogy a csehszlovák államnak hűségesküet tegyen.*” Ezekben a napokban a Mezőkaszonyt és környékét előzőnlő „*rongyos gárdisták*” is hasonló zsidóellenes atrocitásokra vetemedtek: megfélemlítő akcióik során bezúzták a zsidó házak, üzletek ablakait, letépték az épületeikről a felszabadítókat fogadó magyar zászlókat is. Az eset felháborította a józanul gondolkodó keresztényeket is. Közülük fontosnak tartjuk megemlíteni a Nagybányáról ideszármazott Horthy Sándor<sup>13</sup> gazdálkodót (a kormányzó

<sup>12</sup> *Kárpátalja 1919–2009. történelem, politika, kultúra.* Főszerkesztő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Argumentum MT Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 185. p. A továbbiakban: Kárpátalja 1919–2009.

<sup>13</sup> Lásd, a Mezőkaszonnyban született hozzátartozóját: **Horthy Béla** (1869–1943) festőművész, szobrász, a nagybányai festőiskolában Hollósy tanítványa, 1882-ben a müncheni Glaspalastban sikeres kiállítása volt, aki nyarainak egy részét itteni rokonainál töltötte. Bővebben: KERESZTYÉN BALÁZS: *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon.* Hatodik Síp Alapítvány Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 2001. 111.p.

egyik unokatestvére), aki nem nézte tétlenül a radikális elemek randa-  
lírozását, bátran cselekedett, a szomszédos Barabásról a mezővárosba  
behívta a csendőröket, akik a „rongyos gárdát” elzavarták. Egyébként  
az egy holdon felüli szőlőbirtokosok közé sorolt Horthy Sándor<sup>14</sup> a  
vészkorszakban is a zsidók védelmére kelt.

A vagyonukat, életüket féltő zsidó családok csoportos menekülését  
egy újabb politikai fordulat – a Csehszlovák Köztársaság megszűné-  
se – is előidézte. A budapesti politikusok meggyőződése szerint ezzel  
a korábbi bécsi döntés is érvényét veszítette, s többek között a magyar  
vezetés jogot nyert Kárpátalja egész területének visszavételére, illetve  
újraegyesítésére, Volosin Avgusztin miniszterelnök (majd elnök) és kor-  
mányának elűzésére, illetve Kárpát-Ukrajna felszámolására. Egy pár na-  
pos hadművelet keretében 1939. március 19-én „*Kárpátalja területének  
katonai megszállása befejezést nyert.*”<sup>15</sup>

Ezekben a napokban főleg Máramarossziget térségében a román határ-  
őrök nem tudták megállítani és visszafordítani a határ menti román terü-  
letekre beözönlő ukrán szicsgárdisták és a zsidó menekültek áradatát. A  
magyar csapatok bevonulása után itt is azonnal hatályba lépett a magyar-  
országi első zsidótörvény. Kárpátalja további sorsa is érdekesen alakult:  
Kárpátaljai Kormányzói Biztosság néven közvetlen belügyminisztériumi  
irányítás alá került, majd a néhány hónapig tartó katonai<sup>16</sup> közigazgatást  
polgári irányítás váltotta fel. A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság élére az  
ugocsaí főnemesi családból származó báró Perényi Zsigmondot<sup>17</sup> nevezték  
ki. Felügyelete alatt – kinevezése első hónapjában – 1939. július 16–24.  
között Budapestről kirendelt számlálóbiztosok „nép-, mezőgazdasági és  
állatösszeírást tartottak”, a feldolgozott adatok szerint többek között fele-  
kezeti vonatkozásban a 667 561 fő lakos 12,1 %-át (80 598 fő) izraelitaként  
tartottak nyilván, ezzel a görög katolikus (412 961 lélek, 61,8 %), pravosz-  
láv/görögkeleti (114 659 lélek, 17,2 %) vallásúak után a harmadik legna-  
gyobb vallásfelekezet lett. A negyedik helyre a római katolikus (39 818,  
6,0%), míg a református (14 825, 2,2 %) az ötödikre került.<sup>18</sup>

<sup>14</sup> *Bereg vármegye ismertetője*. Szerkesztette és összeállította: Réti Béla. Nyomatott Ludvig István könyv-  
nyomdájában Miskolcon, 1940. 114. p.

<sup>15</sup> Lásd a Honvéd Vezérkar főnökének 10 órákor kiadott hivatalos jelentését.

<sup>16</sup> Időszaka: 1939.II. 20. – 1939.VII.7.

<sup>17</sup> **Perényi Zsigmond** hivatali időszaka: 1939. VII. 7.–1940. IX. 12. Mintegy 15 hónapos tevékenykedése  
után benyújtotta lemondását.

<sup>18</sup> Lásd bővebben az elvégzett statisztikai adatok elemzését: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi  
politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945*. Nyíregyháza, 2005. 387.p.

A következő menekülthullám előidézője a második világháborút ki-  
robbantó ún. Molotov-Ribbentrop-paktum<sup>19</sup> volt, amelyben többek kö-  
zött a szovjet-német „barátsági és határegyezmény” keretében döntés  
született Lengyelország felosztásáról és bekebelezéséről.

A lengyelországi háborús események és a szovjet haderő területfog-  
lalása következtében a magyar kormány hozzájárulásával a Kárpátokon  
átvezető vasútvonalakon (Uzsok-Ungvár, Lemberg-Lavocsnoje-Munkács,  
Kőrösmező-Máramarossziget) és egyéb határátkelőkön (Uzsoki-, Vereckei-,  
Tatár-hágó stb.) megkezdődött a lengyel lakosság Magyarországra való  
menekítése, ahol a hivatalos szervek hozzáláttak a menekültek befogadá-  
sához, ellátásához, illetve megszervezték továbbszállításukat. Közben az  
MTI jelentése szerint a szovjet csapatok a Kárpátokban elérték a magyar  
határt és felvették a kapcsolatot a magyar határőrséggel „a határvonalak  
pontos megállapítása céljából.” A szovjetek által uralt zónában a fogság-  
ba esett lengyel tiszteket, a letartóztatott lengyel értelmiség kiválóságait,  
az ellenálló hazafiakat 1940 folyamán a szovjetek kivégezték, százezreket  
szovjet koncentrációs táborokba hurcoltak. A megszállt Nyugat-Ukrajná-  
ban tömegesen likvidálták az ukrán patriótákat is.

A Kárpátaljára menekült és ezáltal magyar fennhatóság alá kerülő  
lengyelországi származású zsidók sorsa igen élenken foglalkoztatta a  
magyar hatóságokat. A Magyarországra menekült többezer<sup>20</sup> lengyelség  
közel egytizede lehetett zsidó származású. A rendezetlen kérdés meg-  
oldásába bekapcsolódtak a nagyobb városok, így az ungvári zsidó hit-  
község elnöke is, aki személyesen is sokat kilincselte a letelepedést kérő  
zsidó családok ügyében, mert a hivatalos és durva kiutasítás helyett a  
kivándoroltatásuknak a békés úton való lebonyolításában volt érdekelt.  
A problémával a vidék mérvadó lapja, a *Kárpáti Magyar Hírlap* is egyik  
szerkesztőségi cikkében részletesen foglalkozott: „A napokban az ung-  
vári zsidó hitközség elnöke a rendőrkapitányság kiküldöttjével kiszállt  
a szovjet határra, hogy közvetlen tárgyalásokat folytasson a szovjet ki-  
rendeltség vezetőjével a galíciai származású zsidók befogadása érdeké-  
ben. A szovjet orosz határőrtiszt azonban hallani sem akart az egyoldalú  
„csere” akcióról. Most diplomáciai úton folynak tovább a tárgyalá-

<sup>19</sup> Moszkvában 1939. augusztus 23-án Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet és Joachim von Ribbentrop  
német külügyminiszterek által aláírt megállapodás (Wikipédia).

<sup>20</sup> Vitatott kérdés, hogy milyen számban érkeztek Magyarországra lengyel menekültek. Egyes becslések  
100–140 ezerre teszik ezt a számot, más feldolgozások 50–55 ezer közé... Létezik olyan köztes állás-  
pont is, amely szerint 70 ezer körüli létszámban érkeztek lengyel menekültek hazánkba. (Wikipédia)

sok.”<sup>21</sup> Ugyanebben a lapban egy másik tudósításból megtudjuk, hogy a „szovjet határőrség szigorú utasítást kapott, hogy az illegális határátlépőkkel szemben a legszigorúbban járjanak el. Értesülésünk szerint a szovjet határőrség több szökevénnel szemben fegyverzetét is használta, akiket pedig elfognak, átadják a magyar hatóságoknak.”<sup>22</sup>

A lengyelországi származású zsidók, akik a náci megtorlás elől menekültek Kárpátaljára, hamarosan a saját bőrükön tapasztalták meg, hogy itt is „nem kívánatos vendégek”. Ugyanakkor maguk a kárpátaljai származású zsidók helyzete is egyre tarthatatlanabbá vált. A pesszimistábbak egyesével, családostul, majd csoportosan kényszerültek menekülésre, főleg azok, akik egyre erősebben kételkedtek és nem hittek Magyarországon, mint biztonságos élettérben. Ezt a gondolatot erősítette az a tény is, hogy kormányrendelet tiltotta a visszacsatolt területek zsidóságának beszivárgását a székesfővárosba.

Csak kevesen tudtak biztonságos menhelyet találni, illetve megbízható támogatót szerezni a palesztinai kivándorláshoz. A „nem kívánatos bevándorlóknak minősített” közép-kelet-európai népek, illetve a továbbvándorlók előtt Amerika és Nyugat-Európa is csaknem teljesen bezárta kapuit: a szűkös éves kvótakeret miatt csupán néhány ezren kaphattak beutazási vízumot. De szigorították a bevándorlást korlátozó törvényeket Angliában, Svájcban és más nyugati országokban is. Ezek az országok a nácik által beindított halálgyárak nagyüzemi működése alatt sem könnyítették meg a politikai menekültek bevándorlását. Puskás Julianna az USA bevándorlási politikáját elemezve többek között megállapítja, hogy „lakosságának számához arányítva a fasiszták által üldözöttek számára az Egyesült Államok sokkal kevesebb menedékhelyet nyújtott, mint Nagy-Britannia, Franciaország vagy Hollandia.”<sup>23</sup>

A Nyugatra történő kivándorlás lehetőségeinek beszűkülése folytán sokan a Szovjetunió felé fordultak, azonban ide csak a Komintern<sup>24</sup> által leigazolt kommunisták és családtagjaik kértek és kaptak bebocsátást.

<sup>21</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1939. november 16. Lásd még: FEDINEC CSILLA: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet, Liliom Aurum Könyvkiadó, Galánta-Dunaszerdahely, 2002. 348. p. A továbbiakban: FEDINEC CSILLA: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.

<sup>22</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1939. november 18–19. Lásd még: FEDINEC CSILLA: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. 348. p.

<sup>23</sup> PUSKÁS JULIANNA: Az Egyesült Államok bevándorlási politikája (1890–1990). In: Regio - Kisebbség, politika, társadalom 4. Évf. (1993.) 3. sz. Tárolt változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/10.pdf> (2015-01-16.)

<sup>24</sup> A Kommunisták Internacionálé, vagy röviden Komintern (oroszul: Коммунистический интернационал).



Bevándorlási célvárosként különböző településeket, köztük a távol-keleti Birobidzsant jelölték meg. Ekkor már nyugatra is eljutott a hír, hogy a szovjet kormány 1928-ban zsidó nemzetiségi körzetet hozott létre, 1934-ben a hozzátartozó terület pedig formális autonómiát kapott. Azonban Sztálin kategorikusan megtiltotta a nácizmus elől menekülő európai zsidók letelepedését Birobidzsán körzetében. A terjeszkedő nácizmus hírére a harmincas években a zsidók tömegesen hagyták el a Szovjetunióhoz tartozó nyugati országrészeket is. Az évtized végére a zsidóság 40 %-a a Szovjetunió hat legnagyobb városában élt.<sup>25</sup>

A beutazási vízumkorlátozásokat a kárpátaljai zsidók is riadtan vették tudomásul, ugyanakkor naivan azt gondolták, hogy egy esetleges határátlépést követően mégis tárt karokkal fogadják őket.

### ***Magyar hatósági intézkedések a szökések megfékezésére***

A magyar kémelhárítás, a rendőri és csendőri szervek és más hatósági testületek 1939 és 1941. június 22. között az átszivárgókról, illetve a Szovjetunió területére átszökő ruszin, ukrán és a zsidósághoz tartozó személyekről, csoportokról a budapesti vezetésnek számos jelentést küldött, ezeknek tucatnyi másolata a Kárpátaljai Állami Levéltárban is tanulmányozható.

A magyar Miniszterelnöki Hivatal már 1939. október 25-én a sajtóban közzétette, hogy a kommunista beállítottságú ruszinok/ukránok és más nemzetiségek képviselői többnyire 10–14 fős csoportokban naponta szöknek a falvakból, de még Munkácsról, Ungvárról is.

Az első tömeges határátlépésre a magyar hatóságok is figyeltek: „1939. október 13.–november 2. között a m. kir. rendőrség ungvári határvidéki kapitányságának jelentése szerint Kárpátaljáról 457 személy szökött át a Szovjetunióba”<sup>26</sup>. A határátlépők nemzetiségi megoszlása eléggé változatos: a romániai, lengyelországi, magyarországi származású zsidókön kívül a jobb élet reményében baloldali felfogású és pártonkívüli ruszin, ukrán, szlovák, cseh és magyar férfiak, nők lépték át a magyar-szovjet határt.

<sup>25</sup> PREKUP ANIKÓ: *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Csokonai Kiadó, 1997. 344. p.

<sup>26</sup> FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. 346. p.

A magyar hatóság hírszerzői arról is pontos információval rendelkeztek, hogy a szovjet határőrök az elfogott szökevényeket a „szovjet gyűjtő- és átszűrő táborokba” hurcolják, elítélik. Marina Gyula görög katolikus teológus tanár, a kárpátaljai kormányzóság oktatási ügyekért felelős kormánybiztosa erről emlékiratában így ír: *„Egészen pontos adatszerű kimutatásaim is voltak, sőt néhány fényképünk is volt arról, hogy például a Sambor-i gyűjtőtáborban a Kárpátaljáról kiszökött fiúk és leányok százával éltek egyazon táborban szögesdrótkerítések mögött, a legrimitívebb életviszonyok között. (...) A mi biztonsági szerveink elég nagyszámú „visszaszivárgót” fogtak el és azokról fényképfelvételeket vettek. Ezeken a képeken tisztán látszott, hogy minden visszatérő rühesen és nagyon leromlott testi állapotban került vissza. Az ilyen visszaszivárgók szívesen vették, ha felkértük őket, hogy 1–1 határ menti középiskolánkban elmondhassák életük részleteit a szovjet táborokban és megmutathassák testükön annak nyomait”*<sup>27</sup>.

Az ungvári Fenczik István parlamenti képviselő Teleki Pál miniszterelnökhöz 1939 júliusában írt levelében<sup>28</sup> többek között felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar csendőrök durva és személyiségsértő viselkedése miatt eddig több mint 2000 kárpátaljai fiatal lépte át a szovjet-magyar határt.

A jelenség megfékezése végett budapesti irányítással Ilosván, Técsőn, Beregszentmiklóson nyomozócsoportokat alakítottak az elfogott szökevények ügyének kivizsgálására. A nyomozás a huszti, ungvári, munkácsi és a kassai ügyészség ellenőrző közreműködésével folyt. Emellett Budapestről és az ungvári Határvidéki Rendőrkapitányságról<sup>29</sup> irányított határszéli rendőr-kirendeltségek jöttek létre Aknaszlatinán, Fenyvesvölgyön, Huszton, Körösmezőn, Ökörmezőn, Szolyván, Volócon.

Az adminisztratív intézkedések ellenére az illegális határátlépések 1941. június 27-ig, a háborúba történő belépésig folytatódtak. A legtöbben az embercsempészek segítségével az Ung, a Latorca, a Rika, a Tarac, a Tereblya, a Fekete- és Fehér-Tisza völgyében, az itteni ruszin települések érintésével szelték át a titkos ösvényeket, a határ menti „zöld folyosót.”

<sup>27</sup> MARINA GYULA: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. PatriaPublishing Co. Ltd., 1977. 140–141. p.

<sup>28</sup> Lásd a FENCZIK ISTVÁN-levelet, a 196. sz. ügyiratot ukrán fordításban (KU/312-313). Ukrán forráshelye: Sljahom zsovntnyia. Zbirnyik dokumentiv. T. V. Uzsgorod, 1967. p. – 213–117. pp.

<sup>29</sup> PARÁDI JÓZSEF: *A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme*. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek* (Acta Historiae Preasidii Ordinis) HU ISSN 1216-6774 XVIII. évf. (2010) 21. sz. 85–101. p. Tárolt változat: [http://users.atw.hu/szbmrtr/RTF/RTF\\_XVIIIlevf\\_21sz.pdf](http://users.atw.hu/szbmrtr/RTF/RTF_XVIIIlevf_21sz.pdf) (2015-01-16.)

1939. október 17-én Meskó Arisztid<sup>30</sup> az ungvári rendőrkapitányság tanácsosa a Budapesti Országos Rendőrkapitányságnak küldött táviratában többek között megjegyzi, hogy az illegális határátlépők száma Oroszország felé egyre növekszik. Az ungvári kémelhárítás nyomozóosztályának október 25-i feljegyzésében<sup>31</sup> arra utal, hogy főleg a baloldali gondolkodásúak köréből verbuválódnak azok a 10–40 fős csoportok, amelyek az éjszaka folyamán akadálytalanul átlépik a magyar-szovjet határt. A Szuromi Demeter, Bec László járőrözők által november 2-án felvett jegyzőkönyv<sup>32</sup> szerint a volóci csendőrörsön néhány olyan férfit (Kahan Ferencet, Kahan Jánost) tartóztattak le, akik a kommunista propaganda hatására a Szovjetunióba szándékoztak átszökni.

Werth Henrik, a Honvédezerkar főnöke, gyalogsági tábornok Teleki Pál miniszterelnökhöz intézett, november 5-i feljegyzésében tudatta, hogy számos zsidó és ukrán egyén átszökött Nyugat-Ukrajna területére és közülük egyesek azt híresztelik, hogy a Vörös Hadsereg katonái Kárpátját meg fogják szállni.<sup>33</sup>

November 9-én Rideg csendőr alezredes, a magyar csendőrség nyomozói osztályának parancsnoka a belügyminiszternek küldött közleményében<sup>34</sup> megerősítette, hogy a csendőrök az orosz területről visszatért 55 főt határsértőként fogták el. A további nyomozásról később tesz jelentést. A november 24-i – belügyminisztériumnak továbbított – részletesebb jelentés<sup>35</sup> szerint 516 fő távozott illegálisan a Szovjetunióba, ezek még nem tértek vissza, közülük 312 főnek az adatait a rendőrségi közleményben (*Nyomozati Közlönyben*) is leközlötték. Az ungvári határvidéki rendőrkapitányság 1940. novemberben kelt jelentésében 2500 főre teszik a Szovjetunióba szököttek számát.<sup>36</sup>

<sup>30</sup> Lásd a 24. sz. ügyiratot (Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГ і БУЗУ/ЛНК до рідних Карпат. 1939-1949. Архівні документи і матеріали. Упорядники: Корсун О.М., Пагіря О. М., Ужгород, Всеукраїнське державне видавництво „Карпати”, 2011. 60. p. Eredeti forrása: Шляхом жовтня. Збірник документів. Том. V. Ужгород, 1967. p. – 125. p. A továbbiakban: ZVSZ/...).

<sup>31</sup> Lásd a 28. sz. ügyiratot (ZVSZ/64-65). Eredeti forrása: Шляхом жовтня. Збірник документів. Том. V. Ужгород, 1967. p. – 126-127. pp.

<sup>32</sup> Lásd a 33. sz. ügyiratot (ZVSZ/71). Eredeti forrása: DAZO, f. 91. - op. 1. - szpr. 106. - ark. 16. Original. Masinapisz. Lásd még: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга, - Ужгород: БАТ „Видавництво Закарпаття”. 2004. –16. p.

<sup>33</sup> Lásd bővebben: BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945.* Nyíregyháza, 2005. 179.p.

<sup>34</sup> Lásd a 36. sz. ügyiratot ukrán fordításban (ZVSZ/74-75). Eredeti forrása: Шляхом жовтня. Збірник документів. Том. V. Ужгород, 1967. p. – 131. p.

<sup>35</sup> Lásd a 44. sz. ügyiratot ukrán fordításban (ZVSZ/85-89). Eredeti forrása: Шляхом жовтня. Збірник документів. Том. V. Ужгород, 1967. p. – 138-152. pp.

<sup>36</sup> Adatforrás: BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945.* Nyíregyháza, 2005. 180.p

A *Podkarpatszkij Visznik* 1941. évi októberi és decemberi száma közölte azon szökevények listáját, akiket megfosztottak magyar állampolgárságuktól. A hatóság jelen rendelkezése többek között a Szovjetunióba átszököttek feleségére és kiskorú gyermekeire is kiterjedt.

Ez a rendőrségi jelentés többek között megnevezte a kárpátaljai és a budapesti kommunista és pártunkívüli szervezőket, köztük a huszti zsidó nemzetiségű **Rappaport József** (Huszt, 1914) volt egyetemistát, **Klein Jenő** (Budapest), a budapesti Mautner bőrgyár munkását is, akik az ismeretlen személyek kilétének azonosításával foglalkoznak.

A katonai adminisztráció a határon átszivárgók visszaszorítása érdekében a határ menti településeken szigorú kijárási tilalmat és rezsimet<sup>37</sup> vezetett be. Például a határvadászok azt a parancsot kapták Budapestről, hogy az első elhangzó figyelmeztetést követően nyissanak tüzet a határsértőkre.

A magyar-szovjet határ illegális átlépésének forgatókönyve szinte egyforma volt: az embercsempészek vezetésével, illetve a helyi lakosok útba igazításával egyesével, kettesével, olykor hármassával, sőt 10–15 fős csoportokban vágtak neki a határnak. Csak 1940-ben több mint 4 ezren lépték át a határt.

A magyar határőrök éberségét kijátszó, legbátrabb és legismertebb embercsempész Gnatkovics nevű volt, akinek fejénként 5–20 pengőt fizettek. Egyes esetekben az ungvári határvidéki rendőrkapitányság a határon való átszöktetéssel üzletszerűen foglalkozó személyeket őrizetbe vette, felügyelet alá helyezte, illetve szigorúan megbüntette, azonban a hatóság az embercsempészettel kapcsolatos „visszaélések elharapózását” nem tudta teljesen felszámolni.

A megvizsgált dokumentumok szerint voltak olyan személyek, akik két államhatáron is átszöktek, azaz Magyarországról a németek által megszállt Lengyelországba, onnan pedig a Szovjetunióba, vagy pedig Románián keresztül érték el a Szovjetuniót.

Az átszökések adatait elemző egyes magyar kutatók<sup>38</sup> szerint 1938–1941 között közel 20 ezer, más adatok szerint 40 ezer főként ruszin, ukrán, zsidó és kismértékben magyar nemzetiségű személy lépte át a határt a szabadság,

<sup>37</sup> Lásd a 204. sz. ügyiratot ukrán fordításban (ZVSZ/342-343). Eredeti forráshelye: Шляхом жовтня. Збірник документів. Том. V. Ужгород, 1967. p. – 214-215. pp.

<sup>38</sup> BOTLIK JÓZSEF: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945.* Nyíregyháza, 2005. 180-181.p., Lásd még: UDVARI ISTVÁN: *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében.* Előszó VIGA GYULA. Nyíregyháza, 1995. Studia Ukrainica et Rusinica 2. 168. p.

a jobb élet reményében (sokan a katonai- és a munkaszolgálat elkerülése és a zsidóüldözés miatt), akik valamennyien a partizán-kommunista propaganda hatására baloldali meggyőződésűek voltak<sup>39</sup> és mégis az NKVD karmaiba kerültek, a GULAG-táborok borzalmait csak kevesen éltek túl.

1939–1943 között a Magyar Belügyminisztérium és a területileg illetékes szolgabírók körrendeleteket adtak ki, amelyek a helyhatósági szervektől megkövetelték az „*orosz, lengyel és szlovák zsidók*” nyilvántartásba vételét, kezdeményezték „*esetleges kiutasításukat*” a járásokból, visszatérésükről, a „*zsidók kereskedelmi jogainak*” rendezéséről, a „*zsidó katonaszökevények körözéséről és katonaszolgálatuk ellenőrzéséről*,” valamint az „*orosz-ukrán partizánok felbukkanásáról Kárpátalján*”.<sup>40</sup>

A kárpátaljai zsidókérdés „*megoldásában*” elsősorban Kozma Miklós<sup>41</sup> kormányzói biztos serénykedett. „*Zsidókérdés Kárpátalján is van!*” – jelentette ki Ungváron a hivatali beiktatásán elhangzott beszédében. Majd így folytatta: „*Sőt a zsidóság számarányánál fogva még fokozottabb mértékben van, mint az ország többi részében. A zsidókérdésben hozott törvényeket és rendeleteket, valamint a kormány politikáját teljes mértékben érvényesíteni fogom, de nem tűrnék el esetleges egyéni akciókat...*”<sup>42</sup>

Ugyanakkor teljes kudarccal végződött az 1940. október 7-én kezdeményezett hontalan zsidók kitelepítésével kapcsolatos akciója: az uzsoki határátkelőnél a szovjet határőrség megtagadta azoknak a zsidó családoknak az átvételét, akiket még „*a cseh megszállás alatt*” tiltottak ki Ungvárról galíciai illetőségük miatt.<sup>43</sup> Kozma hivatala a továbbiakban már nem kísérletezett a több ezer ún. hontalan, azaz nem magyar állampolgárságú, hosszabb-rövidebb ideje külföldről Kárpátaljára érkezett lengyel, orosz, szlovák stb. zsidó, úgymond „*galíciai, bevándorolt idegen*” családok szovjetunióbeli befogadása ügyében, mivel Németország

<sup>39</sup> A magyar hatóságok a kommunista mozgalmat tartották a legveszélyesebbnek, a kárpátaljai levéltárban számos ilyen rendőrségi jelentést, vizsgálati anyagot tárolnak, köztük több iratesomó foglalkozik a baloldali mozgalomban részt vevő zsidókkal, akik a CSKP-tagok is voltak, köztük említhetjük az Ungváron, Nagybecskönyben élő **Schönherz Zoltánt**, az általa szervezett ungvári **Rotman Miklóst**, a vele együttműködő **Króh (Kroó) Lászlót** és sokan másokat. Őket a kommunista szervezkedés mellett a Szovjetunió javára végzett kénkedéssel, információ gyűjtéssel is megvádolták, egyeseket hadbíróság elé állítottak és kivégeztek. Ennek a kérdéskörnek felkutatása, az ellenállásban résztvevő zsidó-kommunisták ügyének taglalása külön kutatást igényel.

<sup>40</sup> CSATÁRY GYÖRGY: *Szabolcs-, Szatmár- és Zemplén megyei iratgyűjtemények a Kárpátaljai Állami Levéltárakban (1828–1944)*. Kálvin Nyomda, Beregszász, 2014. 128, 129, 131. p.

<sup>41</sup> **Kozma Miklós** hivatali időszaka: 1940. IX. 12. – 1942. I. 5. Posztját haláláig töltötte be.

<sup>42</sup> A Kozma-beszéd 1940. szeptember 22-én hangzott el, *Kárpáti Magyar Hírlap*, *Az Óslakó*, *Bereg Vármegye Hivatalos lapja*, *Kárpátaljai Közlöny*, *Ung Vármegye Hivatalos lapja* és más sajtókiadvány is leközölte.

<sup>43</sup> FEDINEC CSILLA: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. 363. p.

1941. június 22-én hadba lépett a Szovjetunió ellen. Pár nap elteltével Magyarország is megszakította a bolsevik állammal a diplomáciai kapcsolatokat és a németek oldalán hadba szállt. Június 27-én a honvédség csapatai átlépték a szovjet határt és hamarosan elfoglalták Galíciát is.

### ***Az 1938–1941 közötti zsidó diaszpóra a számadatok tükrében***

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a Magyarország hadba lépése előtt megrendezett 1941. (január 31.) évi népszámlálás kárpátaljai adatait, akkor láthatjuk, hogy azokból egyes kutatók egymástól eltérő, túlzottan felfelé kerekített számokat, következtetéseket vonnak le.

A hivatalos statisztika szerint ekkor a 854 772 fő lakosból 78 727 (9,2 %) izraelitát írtak össze.

Egyes kutatók ezt az adatot vitatják és a vallási-nemzetiségi összetételre hivatkozva bizonygatják, hogy 100–110 ezer zsidót tartottak számon.<sup>44</sup> Haraszi György még ettől is tovább megy. Elemzése szerint „Az 1941. évi statisztikában, hogy a „magyar” lakosság létszáma minél magasabb legyen, magyarnak tekintették a magyar anyanyelvű vagy magát magyar anyanyelvűnek mondó zsidókat. Csak a jiddis anyanyelvűeket minősítették zsidónak (78 699 fő). Ebben az időben Kárpátalja területének összlakossága 1 031 815 főre rúgott. Az izraelita vallásúak száma 146 199, vagyis 14,2 % volt.”<sup>45</sup>

Ehhez a megállapításhoz két megjegyzést is fűzök. Az összlakosság száma vagy elírás, vagy valótlan állítás. Kárpátalja lakossága csak 1970-ben haladja meg az 1 056 779 főt!<sup>46</sup>

Az általa megadott izraelita vallásúak száma sem fedi a valóságot. Ennek ellentmond az idézett dolgozatában egy fentebbi, ugyancsak pontatlan megállapítása: „Az 1920–1938 közti években Kárpátalja Podkarpatska Rus néven a Csehszlovák Köztársaság részét képezte, autonómia nélkül. [...] A csehszlovák állam külön nemzetiségként tartotta számon a zsidókat, hogy ily módon csökkentse a magyarok és németek

<sup>44</sup> SÁGVÁRI ÁGNES: *Holocaust Kárpátalján*, 1941. Múltunk 1999/2. 116–145. pp.

<sup>45</sup> HARASZI GYÖRGY: *Kárpáti rapszódia*. In: *História*, 2004/0-03. Tárolt változat: <http://www.historia.hu/archivum/2004/040203haraszi.htm> (2015-01-16)

<sup>46</sup> DUPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011. 84-85. pp.

számarányát. 1921-ben Ruszinszko 604 745 lakosából 93 023 volt zsidó, a népesség 15,28 %-a.<sup>47</sup>

Pontosításra szorul statisztikai számadata is. Valójában Kárpátalja összlakossága 1921-ben 597 731 fő, ebből zsidó 80 059 (13, 39 %), 1930-ban 725 357 fő, ebből zsidó 91 255 fő (12, 58 %).<sup>48</sup>

A valósághoz közelebb állnak a következő (talán vitatható) statisztikai adatok: 1938–1939-ben 91 255 fő volt a zsidók száma, 1941-ben pedig 78 727 (9,2 %) izraelitát írtak össze. Eszerint 12 528 fővel kevesebb lett a zsidók száma. Fölmerül a kérdés, melyik országba menekült, hová tűnt el több mint 12 ezer zsidó 1938–1941 között?

### ***Jelentések az új szovjet határszakaszok védelmének éber őreitől***

A területhódító szovjet hadsereg által megszállt régiókban (Nyugat-Ukrajna, Nyugat-Belorusszia)<sup>49</sup> 1939 őszén létrejött a szovjet-magyar (Kárpátalja), a szovjet-román (Bukovina) és a német-szovjet (Lengyelország felosztott területén) határszakasz. Az SZSZKSZ az új határszakaszok védelmének biztosításáról, megszervezéséről Maszlennyikov belügyi népbiztos-helyettes október 28-án megfelelő Direktívát adott ki<sup>50</sup>.

Klujev komisszár<sup>51</sup>, a Kijevi Határőr Körzet határőregysége politikai részlegparancsnoka operatív jelentésében a határszakaszokat át-lépő zsidó és más nemzetiségű menekültek áradatára, a határvédelmet megerősítő intézkedésekre hívja fel a moszkvai vezetés figyelmét. Szokolov hadosztályparancsnok, az SZSZKSZ NKVD Határőrség

<sup>47</sup> HARASZTI GYÖRGY: *Kárpáti rapszódia*. In: História, 2004/0-03. Tárolt változat: <http://www.historia.hu/archivum/2004/040203haraszi.htm> (2015-01-16.)

<sup>48</sup> DÜPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011 – 84-85.pp.

<sup>49</sup> 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt, főleg Lengyelország felosztására vonatkozó német-szovjet szerződés értelmében 1939. szeptember 17-én a Vörös Hadsereg egységei elfoglalták a felsorolt területeket.

<sup>50</sup> Lásd a Maszlennyikov-Direktívát, a 3. sz. ügyiratot (ZVSZ/29-31). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajna, f. 16. - op. 32 (1951 r.). - szpr. 69. - ark. 399-401. Zavirennia kopija. Masinapisz na blanku. Lásd még: Радянські органи державної безпеки у 1939-червні 1941 р.: документи ГДА СБ України. Автор: Даниленко Василь, співавтори: Кокін Сергій. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська Академія”. 2009. – 68-70. pp. A továbbiakban: Радянські органи державної безпеки....

<sup>51</sup> Lásd a 18. sz. ügyiratot (ZVSZ/55). Eredeti forráshelye: Пограничные войска СССР 1939 -1941. Сборник документов и материалов. – Москва: Изд-во «Наука», 1970. –262-263. pp. A továbbiakban: Пограничные войска СССР 1939. - 1941.

Központi Főparancsnoksága Körlevelében<sup>52</sup> azonnali hatállyal speciális határőregységek felállítására adott utasítást. Ennek értelmében október 7-én a 15 határőrhelyőrségből<sup>53</sup> 8 Nyugat-Beloruszsiában, 7 pedig Nyugat-Ukrajnában kezdte el a kijelölt határszakaszok őrzését. Napi feladatban végezték a menekültek letartóztatását, átvilágítását, szűrését, majd a koncentrációs táborokba történő irányítását.

A Berijának, az SZSZKSZ NKVD belügyi népbiztosának 1939. október 8-án címzett Merkulov-Szerov-jelentés<sup>54</sup> tényként közli, hogy Sztanyiszlav (a mai Ivano-Frankovszk) térségében naponta kb. 50 fős csoportok, illetve román, magyar, csehszlovák állampolgárok illegálisan lépték át a határt. A letartóztatott, táborba zárt határsértőkkel az NKVD operatív nyomozó csoportjai foglalkoznak.

A Németországhoz csatolt lengyel területekről a szovjet zónába érkezett közel 4 ezer zsidót vettek őrizetbe. Megjegyzik, hogy a német városparancsnokság a lengyel területek annektálása után 24 órát adott a zsidóknak, hogy hagyják el Bircsa város, Tirjava-Volinszket (Przemysl járás), megparancsolták nekik, hogy a San folyón túli vidékre vándoroljanak, előtte minden értéküktől megfosztották őket, fejenként csak 20 zlotyit vihetek magukkal. Hasonló a helyzet Lisko településen is, ahol 3 000 menekültet vettek nyilvántartásba.

Mironyenko hadosztály-komisszár, az SZSZKSZ NKVD határőrhadsereg politikai főcsoportfőnökség parancsnoka a moszkvai vezetésnek küldött 1939. október 24-i feljegyzésében<sup>55</sup> is az egyre növekvő menekülthullámról számolt be. A lett-, litván-, német-, magyar- és román-szovjet határszakaszokon a határőrök az október 22-i állapot szerint 3 850 határsértőt vettek őrizetbe.

Oszokin<sup>56</sup> hadosztály-parancsnok, az NKVD Határőrsereg Kijevi Körzet parancsnoka 1939. október 28-án Lembergben a táborba zárt menekültekről részletezőbb kimutatást készíttetett, amely az 1939. október 14. – október 28. közötti időszak állapotát tükrözte.

<sup>52</sup> Lásd a 19. sz. ügyiratot (ZVSZ/56). Eredeti forráshelye: *Пограничные войска...*, 263. pp.

<sup>53</sup> Lásd Maszlennyikov, divízióparancsnok jelentését, a 22. sz. ügyiratot (ZVSZ/58). Eredeti forráshelye: *Пограничные войска...*, 280-281. pp.

<sup>54</sup> Lásd a 21. sz. ügyiratot (ZVSZ/57). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajina, f. 16. - op. 32 (1951 r.). - szpr. 33. - ark. 211-212. Kопija. Masinapisz. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ... 380-381. pp.

<sup>55</sup> Lásd Mironyenko divíziókomisszár jelentését, a 27. sz. ügyiratot (ZVSZ/63-64). Eredeti forráshelye: *Пограничные войска*, 283-284. pp.

<sup>56</sup> Lásd Oszokin divízió parancsnok jelentését, a 29. sz. ügyiratot (ZVSZ/65/66). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajina, f. 16. - op. 32 (1951 r.). - szpr. 21. - ark. 278-279. Original. Masinapisz. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 382-383. pp.



Az első kimutatásban azok szerepelnek, akik a Szovjetunióból akartak más országba illegálisan átszökni:

*a németországi határszakaszon – 465 főt*

*a magyarországi határszakaszon – 41 főt*

*a romániai határszakaszon – 30 főt*

*összesen: 536 főt fogtak el.*

A másik kimutatás a szomszédos országokból a Szovjetunióba átszökött és letartóztatott különböző állampolgárokról közöl adatokat:

*a németországi határszakaszon – 5731 fő*

*a magyarországi határszakaszon – 733 fő*

*a romániai határszakaszon – 618 fő*

*Letartóztatva összesen: 7082 fő.*

A jelentéstevő megjegyzi, hogy a kimutatásban nem szerepel a Przemyśl városba 1939. október 28-ig a németek elől menekült 11 000 fő, akiknek az elhelyezése, kivizsgálása megoldásra vár. Egyébként ezeket a menekülteket az illetékes hatóságok az előzetes egyeztetés után a német területre fogják visszatoloncolni. A határátlépők többsége zsidó származású, de vannak köztük más nemzetiségű értelmiségiek, parasztok, munkások, továbbá házaspárok, népes családok kiskorú éhező gyermekekkel, akik rohamosan felélik a határőrségek élelmiszer tartalékait. A hadosztályparancsnok a járványos betegségek megelőzése érdekében sürgős intézkedéseket vár feletteseitől. Javaslat, hogy a személyenkénti ellenőrzés után a hátszárba kell küldeni a menekülteket, hogy az önfenntartásukhoz szükséges kenyérkeresethez jussanak.

Gorlinszkij<sup>57</sup> állambiztonsági kapitány, az USZSZK belügyi népbiztos-helyettese 1939. november 5-i kijevei feljegyzésében a letartóztatott menekültekkel kapcsolatos adatok már az október 31-i állapotoknak megfelelően szerepelnek: Lengyelország felől 9121 fő, Magyarország felől 1024 fő, Románia felől pedig 616 fő érkezett szovjet területre. Az összesen letartóztatott 10 726 fő többsége zsidó származású. Jelentésében kiemeli, hogy a letartóztatottak között sok a beszerzett német, román és magyar ügynök, akiknek a kiszűrése fontos állambiztonsági feladat. Ezért a menekültek részére speciális szűrő-tábor létesítését javasolja.

<sup>57</sup> Lásd: Gorlinszkij állambiztonsági kapitány 1939. november 5-én keltezett jelentését, a 34. sz. ügyiratot (ZVSZ/71-72). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajna, f. 16. - op. 32 (1951 r.). - szpr. 13. - ark. 272-375. Корп. Masinapisz. Lásd még: Радянські органи державної безпеки..., 284-386. pp.

1940. február 12-én Gorlinszkij egy másik, Berijának címzett jelentésében<sup>58</sup> újabb adatokat közöl a határsértőkről. Eszerint mintegy 10 000 fő Ukrajna különböző börtöneiben került elhelyezésre, ebből 4500 fő esetében a nyomozást befejezték, 3 000 fő ügyét az SZSZKSZ NKVD Különleges Tanácsának átadták ítélethozatalra. A gyors és lényegre törő kihallgatások módszertanát Nyikitin állambiztonsági kapitány az NKVD Nyomozó Részleg parancsnokának tanácsos-nyomozója dolgozta ki. Jellemzése szerint a menekültek döntő többsége Nyugat-Ukrajnából, Nyugat-Beloruszsiából, Bukovinából és Besszarábiából elszármazott, különböző nációjú paraszt, munkás, cseléd, napszámos, a dolgozó osztály rétegéhez tartozik; átszűrésüket befejezve, javasolja, hogy ezeket a menekülteket helyezték szabadlábra, engedjék vissza eredeti lakhelyükre. Ezen jelentés alapján 1940. február 22-én az USZSZK belügyi népbiztosa a határsértők ügyvitelében észlelt hiányosságok kiküszöbölése érdekében kiadott Parancsában<sup>59</sup> utasította a Ternopoli, Drohobicsi, Lemberg, Sztanyiszlavi NKVD nyomozói osztályokat 1300 határsértő ügyének még alaposabb kivizsgálására, mert a kihallgató tisztek ezeket a jegyzőkönyveket, vádiratokat felületesen készítették el. A központi megítélés szerint a kémgyanús személyek leleplezésével kapcsolatosan még részletesebb információt kell beszerezni. Megengedhetetlen, hogy a megkövetelt éberség hiánya miatt Magyarország, Románia és Lengyelföldről beszivárgó „ellenforradalmár” ügynökök lepjék el az országot. Azt is javasolta, a felületes munkát végző nyomozókat vonják felelősségre. I. Szerov 3. rangú állambiztonsági komisszár, az USZSZK belügyi népbiztosa a határsértők és menekültek fogva tartásával, kihallgatásával kapcsolatos instrukciókat az UNKVD főosztályvezetőinek 1940. június 14-én külön direktívában<sup>60</sup> foglalta össze és küldte el, amelyben a kémgyanús személyekre vonatkozóan kiemelte, hogy azokat külön, magánzárkában kell őrizni, nem érintkezhetnek a menekültekkel.

Említésre méltóak azok az NKVD-jelentések<sup>61</sup> is, amelyek Kárpátalján, különösen a szovjet-magyar határtérségben elhelyezett magyar he-

<sup>58</sup> Lásd: Gorlinszkij állambiztonsági kapitány 1940. február 12-én keltezett jelentését, a 80. sz. ügyiratot (ZVSZ/148-149). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajna, f. 16. - op. 84 (1951 r.). - szpr. 6. - ark. 89-97. Kópia. Masinapisz. Lásd még: Радянські органи державної безпеки....401-403. pp.

<sup>59</sup> Lásd: Gorlinszkij állambiztonsági kapitány 1940. február 22-én keltezett Parancsát, a 4. sz. ügyiratot (ZVSZ/31-32). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajna, f. 16. - op. 32 (1951 r.). - szpr. 69. - ark. 369-401. zaviren kópia. Masinapisz na blanku. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 68-70. pp.

<sup>60</sup> Lásd: I. Szerov 3-d rangú állambiztonsági komisszár 1940. június 14-én keltezett Direktíváját, az 5. sz. ügyiratot (ZVSZ/33-34). Eredeti forráshelye: GDA SZB Ukrajna, f. 9. - szpr. 34. - ark. 139-146. Original. Masinapisz. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 122-123. pp.

<sup>61</sup> Lásd: Oszokin, divíziós parancsnok, az USZSZR NKVD határőrhadseregének parancsnoka és

gyivadász csapatok és más katonai egységek mozgásáról, struktúrájáról, a hegyvidéki településeken kiépített határőrsőkről, a csendőrsőkről, a rendőrkapitányságokról, a hadifelszerelésekről, a képzett fegyveres erők számszerű állományáról stb. számolnak be. Ezeket a katonapolitikailag és a szovjet felderítés számára fontos adatokat a Kárpátaljáról menekült illegális határsértőktől a kihallgatásuk alkalmával gyűjtötték össze és továbbították az illetékes szerveknek. Szavcsenko<sup>62</sup> ezredes, az USZSZK NKVD Határőrcsapatok parancsnokhelyettese leszögezi, hogy Magyarországról a Szovjetunóba belépett több mint ezer határsértőt fogtak el. Oszokin<sup>63</sup> hadtestparancsnok, az USZSZK NKVD határőrhadseregének parancsnoka a letartóztatott kárpátaljai ruszin, ukrán, zsidó és más nemzetiségű határsértők adatai alapján a magyar térségben tapasztalt katonai mozgásokról a felsőbb vezetésnek szintén helyzetjelentést készített, amelyben többek között megjegyzi, hogy a kárpátaljaiak körében az a hír járja, hogy a Szovjetuniónak szándékában áll Zakarpatszka Ukrajina bekebelezése.

Gorlinszkij<sup>64</sup> állambiztonsági őrnagy, az USZSZK belügyi népbiztos-helyettese Berija népbiztosnak 1940. augusztus 14-én terjedelmes beszámolót küldött az NKVD 1940. május 13-án közzétett N-122. sz. határozat végrehajtásával kapcsolatosan és a határtérségben fogatosított ügynöki-operatív intézkedésekről. A német-, magyar- és a román-szovjet határvo-nalakon a korábbi adatokhoz viszonyítva növekedett a határsértők száma, kiemelte, hogy az átszökött nációkhoz viszonyítva (ruszin, ukrán, orosz, moldován, román stb.) kimagaslik a zsidók és lengyelek aránya. Szerinte a német, a magyar és a román felderítés egyre több ügynököt dob át a határon. Különösen a németországi emigráns ukrán nacionalista szervezetek saját ügynökeiket is átküldik Nyugat-Ukrajnába, hogy az OUN aktivistái felforgató tevékenységet, fegyveres támadásokat szervezenek, de emellett lengyel fegyveres csoportok is garázdálkodnak. A június 15-i állapot

---

Szavcsenko ezredes, az USZSZR NKVD UPV 5. részlegének parancsnoka 1940. május 19-én keltezett jelentését, a 103. sz. ügyiratot (ZVSZ/182-186). Eredeti forráshelye: GDA SZBU. f. 16. - op. 33 (72). - ark. 15-42. Original. Masinapisz.

<sup>62</sup> Lásd: **Szavcsenko** ezredes, az USZSZK NKVD Határőrcsapatok parancsnokhelyettese 1940. június 7-én keltezett „körlevelét”, a 123. sz. ügyiratot (ZVSZ/217-219). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 33 (1951 p.). - спр. 56. - арк. 190-194. оригін. машинопис.

<sup>63</sup> Lásd: **Oszokin** hadseregtábornok, az USZSZK NKVD határőrhadseregének parancsnoka Szavcsenko ezredes, az USZSZK NKVD Határőrcsapatok parancsnokhelyettese 1940. június 14-én keltezett „körlevelét”, a 130. sz. ügyiratot (ZVSZ/229-230). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 33 (1951 p.). - спр. 56. - арк. 205-206. Оригін. машинопис.

<sup>64</sup> Lásd: **Gorlinszkij** állambiztonsági őrnagy 1940. augusztus 14-én keltezett jelentését, a 193. sz. ügyiratot (ZVSZ/320-322). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 33 (1951 p.). - спр. 85. - арк. 1-6., 63-65. Копія. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки..., 440-443. pp.

szerint összesen 12 981 főt tartóztattak le, közülük 250 fő a környező országok hadseregeinek dezertált katonái.

A határt illegálisan átlépők országokénti megoszlása 1940. január 1. – július 15. között:

*Németország felől – 5248, ebből 2 katona, 15 leleplezett német ügynök;*

*Magyarország felől – 2370, ebből 52 katona, 10 leleplezett magyar ügynök;*

*Románia felől – 1777, ebből 196 katona, 12 leleplezett román ügynök; 4 lengyel ügynök*

*Összesen: 9095 fő érkezett*

A Szovjetunióból kiszökni próbálkozó határsértők száma:

*Németország felé – 2839 fő;*

*A magyarországi határszakaszon – 568 fő;*

*A romániai határszakaszon – 479 fő.*

*Összesen: 3886 főt vettek őrizetbe.*

A jelentés szerint a határon beszivárgott ügynökök leleplezését, a diverzáns csoportok felderítését országosan kiemelt feladatként kezelik. Ezzel párhuzamosan Berija utasítására Szavcsenko<sup>65</sup> állambiztonsági ezredes, az NKVD határőrsapatok parancsnokhelyettesének, Homenko<sup>66</sup> vezérőrnagy az NKVD határőrsapatok parancsnokhelyettesének, Rogatyin<sup>67</sup> ezredes, Sztrokacs<sup>68</sup> ezredes koordinálásával az NKVD-kihallgató-tisztek a

<sup>65</sup> Lásd. **Szavcsenko** állambiztonsági ezredes, az NKVD határőrsapatok parancsnokhelyettesének 1940. augusztus 15-én keltezett jelentését, a 194. sz. ügyiratot (ZVSZ/323-327). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 33 (1951 p.). - спр. 7. - арк. 178-184. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 444-449. pp

<sup>66</sup> Lásd. Homenko tábornok, az NKVD határőrsapatok parancsnokának 1941. január 16-án keltezett jelentését, a 263. sz. ügyiratot (ZVSZ/430-432). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 34 (1951 p.). - спр. 1. - арк. 8-15. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки..., 479, 482-483. pp.

<sup>67</sup> Lásd. Rogatyin ezredes, az NKVD határőrsapatok parancsnokság képviselőjében 1941. április 21-én keltezett jelentését, a 275. sz. ügyiratot (ZVSZ/445). Eredeti forráshelye: Пограничные войска СССР 1939 - 1941. Сборник документов и материалов. – Москва: Изд-во «Наука», 1970. – 375. p. Lásd. Rogatyin ezredes, az NKVD határőrsapatok parancsnokság képviselőjében 1941. április 21-én keltezett jelentését, a 275. sz. ügyiratot (ZVSZ/448). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 34 (1951 p.). - спр. 1. - арк. 188-191. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки..., 569, 570-573. pp.

Lásd. Homenko-Rogatyin 1941. április 25-én keltezett jelentését, a 276. sz. ügyiratot (ZVSZ/447). Eredeti forráshelye: Пограничные войска ..., 378-379. pp.

Lásd. Homenko-Rogatyin 1941. április 25-én keltezett Memorandumát, a 277. sz. ügyiratot (ZVSZ/447-448). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 34 (1951 p.). - спр. 1. – арк. 231-238. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 573, 574, 576-577, 578. pp.

<sup>68</sup> Lásd: Sztrokacs ezredes, az az USZSZK belügyi népbiztos-helyettese 1941. június 13-án keltezett feljegyzését, a 279. sz. ügyiratot (ZVSZ/450). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 34 (1951 p.). - спр. 1. - арк. 347-348. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки , 639-640. pp.

Sztrokacs ezredes, az az USZSZK belügyi népbiztos-helyettese 1941. június 20-án keltezett feljegyzését, a 281. sz. ügyiratot (ZVSZ/452-453). Eredeti forráshelye: ГДА СБ України, ф. 16. - оп. 34 (1951 p.). - спр. 1. - арк. 395-398. оригін. машинопис. Lásd még: Радянські органи державної безпеки ..., 646-648. pp.

magyar állampolgárságú határsértőktől, katonaszökevényektől, dezertált zsidó munkaszolgálatosoktól a kihallgatások idején Magyarországról hadászati szempontból még részletesebb adatgyűjtést végeztek, különös tekintettel a Szovjetunió elleni háborús előkészületekre, amely információkra a szovjet felderítésnek égetően nagy szüksége volt.

## *A magyarföldről érkezett szökevények letartóztatása, kihallgatása*

A moszkvai Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárból nemrég több, korábban titkosított NKVD-jelentés és más dokumentum került elő, amelyek alapján megközelítőleg hiteles képet kaphatunk azokról, akik 1939–1941-ben illegálisan lépték át a magyar-szovjet határt és az elsők között estek a szovjet terror áldozataivá.

A korszakhoz kötött első források, a kárpátaljai rehabilitációs bizottságok anyagai is megerősítik<sup>69</sup>, hogy az 1939-ben létrejött magyar-szovjet határon – a „Szovjetunióról annyi szépet mesélő” kommunista propagandisták hatására – menekültek áradata (a volt Kárpát-Ukrajna szicsgárdistái, munkanélküliek, nincstelen földművesek, a levante- és katonai szolgálat elől lelépő ungvári, munkácsi és huszti gimnazisták, tandíjat fizetni nem tudó (prágai és más egyetemet otthagyó) diákok, állástalan zsidó tanárok és magyarellenes érzelmű, antifasiszta beállítottságú baloldaliak, CSKP-tagok, politikai és nemzetiségi üldözöttek, az 1937–38-as spanyol polgárháború kárpátaljai önkéntesei<sup>70</sup> stb.) zúdult a Szovjetunióra. A szovjet határőrök eleinte a 10–15 fős csoportokat a magyar hatóságnak adták vissza. A helyi magyar sajtóból is ismert, hogy egyszerre 62 visszatoloncolt személy ellen határsértés ügyében bűnvádi eljárást indítottak, őket 8–10 hónapos elzárásra ítélték.

<sup>69</sup> Lásd: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Упорядники: Довганич О.Д., Хланта О.В., Корсун О.М., - Ужгород: БАТ Видавництво „Закарпаття”. 2003. –42. p. A továbbiakban: (RIZO/...).

<sup>70</sup> A spanyol polgárháború ismertebb kárpátaljai zsidó internacionalista brigádjának tagjai: **Kahán János**, **Reisman Menyhért**, **Ébert Imre**, **apja Móric** főhadnagy (1906 – Spanyolország, Villafranca de la Castilla temet. 1937. július 14.), **Köstenbaum Sámuel** (Tiszaújlak, 1906 ? – Spanyolország, az Ebro folyónál elesett 1937 júliusában), **Reichmann Lajos** munkás (Tiszaújlak, 1902 – Spanyolország, Madrid alatt elesett 1937 júliusában), **Schwarz József** munkás, (Tiszaújlak, 1890 ? – Spanyolország, Madrid alatt elesett 1937 júliusában) Lásd: ROTMAN MIKLÓS: *Kik érted haltak... Forradalmár elődeink arcképcsarnoka*. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1982. 44-48. pp., *Ukrajna emlékönyve*. 1. Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

Az NKVD-kihallgatási jegyzőkönyvek adatai szerint a börtönből kiszabadult több kárpátaljai, köztük ruszin/ukrán, zsidó származásúak (V. M. Csizmár, I. J. Andrijco, V. I. Ruszanjuk, I. L. Moldavcsuk, V. D. Andrijco, G. M. Markus, M. I. Lazur és mások) 1940 szeptemberében másodszor is sikeresen átlépték a határt, de őket már a szovjet oldalon letartóztatták, egyenként határsértés miatt 3 évet kaptak.

Az NKVD kemény vallatásának alávetett magyar állampolgárságú ruszinok, ukránok, magyarok és zsidók a kémgyanú árnyékába kerültek. A szovjet Btk. 58-6 cikkelye értelmében alaptalanul kémnek tartották a 16 éves Bilák Olena, apja Iván (1925) munkácsi lakost, akit 1941. december 8-án az NKVD Ural körzeti (Molotov/Perm) hadbírósága koncepciós vádirat alapján halálra is ítélte. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Katonai Kollégiuma a halálos ítéletet 1942. január 12-én 15 évi ITL-re változtatta. A fiatal lányt ártatlanul meghurcolták, 13 évet töltött le a munkatáborban. Ugyancsak ügynökgyanúval, az USZKSZ Btk. 54-6 cikkelye alapján G. E. Edelsteint (Nagyberezna), J. G. Rais (Ungvár), 15 évi, O. M. Lipcsak (Ungvár) 10 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.

A Szovjetunió elleni kiagyalt „zsidó-összeesküvés” elméletét fedezhetjük fel az egyik előkerült zsidó vonatkozású Feljegyzésben<sup>71</sup>. Az ügyirat 1941. április 10-én Sztanyiszlavban<sup>72</sup> keletkezett, ebben Jeszipenko állambiztonsági szakaszvezető, az UNKGB nyomozó részlegének nyomozója arról informálja feletteseit (az SZSZKSZ NKVD vezetőit), hogy Magyarországon a zsidók megsegítésére magyar állami támogatással létrejött az úgynevezett „Állami Magyar-Zsidó Szövetség/Goszudarsztvenoj vengerszko-jevrejszkij sojuz” az OMZSA (Országos Magyar Zsidósegítő Akció<sup>73</sup>), amelyhez a Pártfogó Iroda<sup>74</sup> tartozik. Ennek egyik vezetője egy bizonyos **Kirsch Andre/András**, aki a magyarországi zsidók megsegítésével, illegális kivándorlásuk megszervezésével foglalkozik. Így Magyarországról saját közvetítőinek közreműködésével zsidókat szöktet át több országba, főleg a Szovjetunióba. Kirsch az egyik állam ügynökeként a Szovjetunió ellen aktív kémtevékenységet folytat.

<sup>71</sup> Lásd a 21. sz. ügyiratot (RIZO/31). Eredeti forráshelye: AY CBV 30, - cnp. 3698, apk. 26.

<sup>72</sup> Sztanyiszlav, lengyelül *Stanisławów*, németül *Stanislaw*, város a Szovjetunióban. Ukrajnában. Galíciában. Ma: *Ivano-Frankivszk*, megyeközpont. A várost **Ivan Franko** ukrán költőről nevezték el.

<sup>73</sup> A nyomozó szó szerinti fordításában: „országos magyar zsidóegyesület” is szerepel, amelynek a hivatalos magyar elnevezése: Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) 1909-ben jött létre. 1944. március 19-én, a németek bevonulásakor feloszlatták.

<sup>74</sup> Teljese neve: MIPI (Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája), a soá idején működött.

Általa beszerezett, felkészített zsidó kémeket dob át a magyar-szovjet határon, ellátja őket különböző feladatokkal, kötelezi őket, hogy a megadott címére levelet írjanak, különböző információkat küldjenek. A nyomozó a jelentést azzal fejezi be, hogy eddig már több Kirsch által beszerezett ügynököt fogtak el, lepleztek le, a továbbiakban minderről a központi vezetést folyamatosan tájékoztatják.

A kémvád tarthatatlansága később hatóságilag is bebizonyosodott, az elítélteket törölték a bünyügyi nyilvántartásból, s mivel valamennyien ártatlanok voltak, mint a politikai megtorlás áldozatait bűncselekmény hiányában rehabilitálták.

Itt jegyeznénk meg, hogy 1942 folyamán az alaptalan kémügybe keveredett kárpátaljaiak közül többen, főleg a balos gondolkodásúak – talán életüket mentve – a moszkvai Állambiztonsági Minisztérium által felkészített felderítőcsoport beszerezett ügynökei lettek. Megfelelő kiképzés után, történetesen a „*magyar Pataki Ferenc vezette partizánkülönítmény*”<sup>75</sup> és más felderítő- és diverziós csoport tagjaként (Borkanyuk-csoport<sup>76</sup>) az „*ugródeszka*” szerepét játszó Kárpátaljára ejtőernyős kötelékben szálltak le. A magyar kémelhárítás azonnal lecsapott a csoportra, elfogott tagjainak többségét a hadbíróság halálra ítélte, mások mellett a felderítő osztagba beszerezett zsidó származásúakat is – elrettentő példát statuálva – lakhelyükön végeztették ki.<sup>77</sup>

A kárpátaljai ruszin/ukrán, magyar és zsidó kommunisták, az egykori CSKP-aktivisták is illegális úton jutottak át a határon, ők szintén a szovjet börtönökben kötöttek ki. Közülük az 1937-től a Komintern közbenjárásával a szovjet-magyar határon átsegített, moszkvai emigrációban élő Oleksza Borkanyuk, Ivan Turjanica, Weiss Sámuel és más pártfunkcionáriusok és NKVD-ügynökök közvetítésével több zsidó származású párttagot (Háberman Sámuel, Lebovics Eszter, Mozsarovics Mihajlo) kimentettek a szovjet börtönökből. Azonban a Komintern központi titkárságától úgynevezett visszaigazoló-dokumentumot sokan nem kaptak, őket is (a balazséri Győri Péter /Hete, 1897 – Szokolovo, 1943) „*menlevél*” hiányában de facto 3–5 évi javító-nevelő munkatáborban leöltendő szabadságvesztésre ítélték.

<sup>75</sup> **Pataki Ferenc** deszant-csoportja 1943. augusztus 19-én a kárpátaljai Drahova térségében landolt sikeresen.

<sup>76</sup> A **Borkanyuk-csoport** 1942. január elején közvetlen harci bevetésre került, majd tragikus véget ért.

<sup>77</sup> Lásd: *Ukrajna emlékkönyve*. 1. Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

1940. július 20-án a drohobicsi *Vilne szlovo*<sup>78</sup> (Szabad Szó) című ukrán újság is beszámolt közölt arról, hogy a szovjethatalom miként zárta tömlöcbe a Kárpáti Ukrajna azon menekültjeit (zsidók, ruszinok, ukránok, egyszerű földművesek, munkanélküliek), akik védelemért könyörögtek. Fentebb már jeleztük, a bünvádi eljárás alól csak azok a magyar kommunisták mentesültek, akiket a Komintern<sup>79</sup> az NKVD kérésére hivatalosan leigazolt.

A levéltárakban olyan névsorok is előkerültek, ahol a nevek mellett a magyar, lengyel, csehszlovák állampolgárság szerepel. Az NKVD nyomozói számunkra ismeretlen oknál fogva egyeseket (főleg a határsértő zsidókat) szovjet állampolgárnak minősítettek, azok örök időkre a lágerekben maradtak, ott hunytak el.

A Szovjetunióban 1936. november 10-től kiadott (régi-új) rendelkezés szerint szigorúan megbüntették azokat a személyeket, akik illetékes hatósági engedély, hatályos útlevél nélkül illegálisan – mindkét irányban – átlépték a határt. Ez bűncselekménynek számított, ezért 1-től 3 évig terjedő szabadságvesztés járt<sup>80</sup>. A szovjet NKVD Különleges Tanácsa az USZSZK 1927. évi Büntető Törvénykönyvének 80. cikkelye alapján az illegális határátlépésért 3 évi, egyes esetekben (a törvénykönyv cikkelyének ellentmondva) 5, 8, sőt 10–15 évi szabadságvesztést szabott ki, amit a kijelölt javító-nevelő és kényszer munkatáborokban töltöttek le.

Véleményem szerint az érintetteknek a táborokba való kerülésének két alapvető oka volt. Valamennyi magyar állampolgársággal rendelkező menekültet a világháborút kirobbantó hitleri Németországgal szövetséges horthysta Magyarország hívének tekintették. A másik oka az a túlzott éberség, amit a sztálini kultusz idején minden külföldivel szemben alkalmaztak, aki a Szovjetunióba menekült. Az NKVD-szervek ezeket az embereket olyan bázisnak tekintették, amelyre biztosan alapozhat a külföldi hírszerzés. Tehát a náci hatalom üldözöttjeit nem védelemre szoruló menekültként, hanem a szovjet állam ellenségeként fogadták és kezelték.

<sup>78</sup> Lásd a 22. sz. ügyiratot (RIZO/32). Eredeti forráshelye: Вільне слово. Дрогобич, 1941. N-6. – 20. лип. Újraközzölve: Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади – том. 1. – Львів: Просвіта, 1993. 66. p.

<sup>79</sup> Lásd a 20. sz. ügyiratot (RIZO/31). Eredeti forráshelye: ДАЗО, f. 2558. op. 1. szpr. 4441, ark. 18.

<sup>80</sup> Lásd a 1. sz. ügyiratot (RIZO/28). Eredeti forráshelye: ТРАЙНИН А., МЕНЬШАГИН В., ВЫШИНСКАЯ З. Уголовный кодекс РСФСР: комментарий. Под редакцией и с предисловием председателя Верховного Суда СССР И.Т. Голякова. 2-е издание. – Москва: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1946. – 121. p.



## ***Perszonális zsidósorsok az NKVD vallatási jegyzőkönyveiben és a vádiratokban***

A továbbiakban a kutatást elősegítő ukrán, orosz nyelvű dokumentum gyűjtemények<sup>81</sup> alapján a meghurcolt zsidókra vonatkozó, NKVD Különleges Tanács elé került vallatási jegyzőkönyveket és ítéleteket vizsgáltam meg. Ezekből egyöntetűen kiderül, az elítélt személyek a hatósági üldöztetések elől hogyan és miért menekültek a Szovjetunióba. Például nem akartak szolgálni a levante-szervezetben és „*muszosként*” a magyar hadseregben. Sokan tanulmányaikat akarták folytatni, megfelelő munkát kerestek, a jobb élet után vágyódtak, „*tiszta szívvel, becsületes és nemes szándékkal*” mentek a Szovjetunióba. Álmukban sem gondolták, hogy javító-nevelő munkatáborokba kerülnek. Sokan elővigyázatosságból a szükséges személyi okmányok nélkül lépték át a határt, céljukat viszont őszintén bevallották. Csaknem mindegyikük sorsa tragikusan folytatódott.

Társai sorsában osztozott **Katz Áron**<sup>82</sup>, **apja Samuel** (Nagybereznai j. Csornoholova, 1917) asztalos, akinek a kihallgatási *Jegyzőkönyvé*<sup>83</sup> 1939 novemberében egy bizonyos Truber állambiztonsági szakaszvezető rögzítette. Az ügyiratot a folyamat bemutatásának szándékával saját fordításomban teljes terjedelemben közreadom.

A kihallgatás alatt négy feltett kérdésre négy válasz hangzott el:

„**Kérdés:** – *Fejtsd ki részletesen pártbeli nézeteit.*

**Válasz:** – *Hosszú éveken keresztül túrtem a nemzeti elnyomást, mint minden zsidó fiú, én is arról álmodoztam, hogy kijutok Palesztinába, hogy kivegyem részem az önálló állam megteremtéséből, és ezáltal a nemzeti függetlenségünket meg tudjuk őrizni. Ez az alapprogramja a cionista szervezetünknek.*

**Kérdés:** – *Miért változtatta meg most kifejtett nézeteit és jött át Magyarországról a Szovjetunióba?*

<sup>81</sup> Lásd: (Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГ і БУЗУЛІВК до рідних Карпат. 1939-1949. Архівні документи і матеріали. Упорядники: Корсун О.М., Пагіря О. М., Ужгород, Всеукраїнське державне видавництво „Карпати”, 2011. 768 р. a továbbiakban: ZVSZ. Lásd még: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Упорядники: Довганич О.Д., Хланга О.В., Корсун О.М., - Ужгород: БАТ „Видавництво „Закарпаття”. 2003. A továbbiakban: RIZO I., II.

<sup>82</sup> **Katz Áront** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 20-án 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./361. p.

<sup>83</sup> Lásd a 12. sz. ügyiratot (RIZO II. /23-24). Eredeti forráshelye: ДАЗО, Ф., 2558. оп. 1. сир. 4406, арх. 14, 15.

**Válasz:** – Először is, nem tudtam kijutni Palesztinába, mert a magyar kormányhatóság nem engedett ki az országból, másodszor, megtudtam, hogy a Szovjetunióban jól élnek a munkások, én is munkás vagyok, itteni létezésemhez megvannak az életfeltételek, harmadszor, meggyőződtem a cionista szervezet látszattevékenységéről, ezért úgy döntöttem, hogy megszakítom vele a kapcsolatomat.

**Kérdés:** – Miben látja ön a cionista szervezet látszattevékenységét?

**Válasz:** – Abban látom, hogy nem cselekszik határozottan, főleg nacionalista propagandával foglalkozik.

**Kérdés:** – Milyen célokat tűzött maga elé, mielőtt Magyarország határát átlépve a Szovjetunióba került?

**Válasz:** – Lényegében 1939. november 4-e előtt döntöttem arról, hogy átszököm a Szovjetunióba. Az első határátlépési kísérletem szerencsétlenül végződött, a velem tartó négy sorstársamat a magyar policájok<sup>84</sup> elfogták. Én megúsztam, mert abban az időpontban csornaholovai ott-honomtól távol voltam, a közeli Dubrinics községben dolgoztam. Itt kaptam értesítést, hogy keres a rendőrség. Innét Volsinki településre menekültem, ahol volt szerencsém megismerkedni Raut Jákob<sup>85</sup> zsidó fiúval, akivel nekivágtunk a magyar-szovjet határnak. Ez 1939. november 2-án történt, átvágtunk a sűrű erdőn és a Szovjetunióba kerültünk. Azért is léptem át a határt, mert tisztában voltam azzal, ha visszatérek, a börtönbe zárnak. Azért is, mert nem akartam a magyar hadseregbe bevonulni, 1940-ben került volna erre sor.

Aláírás: Csernyigov, az UNKVD PO parancsnoka  
Truber állambiztonsági szakaszvezető.”

Nemcsak egyes személyek, hanem családok, fiatal házaspárok is döntöttek úgy, hogy a kilátástalan helyzet miatt hazát, illetve lakhelyet cserélnek. Az NKVD-iratok között található a Herskovics házaspár ügye, akik 1940. január 23-án lépték át a határt, aztán a szovjet határőrök fogták el őket. Az 1940. május 11-i Kihallgatási jegyzőkönyv<sup>86</sup> **Herskovics Matild**<sup>87</sup>, **apja Martin** (Munkácsi körzet,

<sup>84</sup> Értsd: csendőrök, rendőrök.

<sup>85</sup> **Raut Jákobról** nincs további információ, sorsa ismeretlen.

<sup>86</sup> Lásd a 104. sz. ügyiratot (ZVSZ/187-188). Eredeti forráshelye: ДАЗО. Ф. 2558. - оп. 1. - спр. 1111. - арк. 31-34. Оригин.рукоп..

<sup>87</sup> **Herskovics Matildot** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO 1./264. p.

Bukovinka, 1910) volt csinagyijevói lakossal, egykori magyar állampolgárral készült. Foglalkozása: tanító. Férje: **Herskovics Arnold**<sup>88</sup>, **apja Izsák** (Csinagyijevo/Beregszentmiklós, 1913). Foglalkozása: tanító.

Kadaner L. I., az NKVD harkovi egységének nyomozója előtt Herskovics Matild beismerő vallomást tett, hogy férjével együtt előre megfontolt szándékkal lépték át a magyar-szovjet határt. A nyomozó által feltett tíz kérdésére egyenként válaszolva elmondta, hogy Csinagyijevón élt, 7 éven keresztül 1939. április 30-ig a helyi elemi iskolában tanított. A magyar hatóság, mint zsidónak, neki is megszüntette munkaviszonyát. A felmondás után völgyényéhez, Herskovics Arnoldhoz költözött, aki Brusztura falu népiskolájában tanított, majd tanítói állásából őt is felmentették. 1939. június 1-jén Uszty-Csornára költöztek, ahol összeházasodtak, majd visszatértek Csinagyijevóra, férje családjánál laktak a bekövetkezett határátkelésig, amelyet Csinagyijevo-Volovec-Pilipec-Nyizsnye Sztudenoje vonalon közelítettek meg. Ebben a faluban férje közeli ismerősénél, a helyi Friedmann családnál vendégeskedtek, idejövetelük céljaként azt mondták a kíváncsiskodóknak, hogy a helyi zsidó iskola beindításán kívánnak fáradozni. Verhnyij Sztudenojében sikerült alkut kötni egy itteni embercsempésszel, aki 30 pengőért január 23-án az éjszakai órákban sikeresen átkíserte őket a határon és a legközelebbi településen egy gazdánál találtak menedéket. A kikerkező szovjet határőröknek elmondták, azért lépték át a határt, hogy ebben az országban, mint tanítók megélhetést biztosító álláshoz jussanak, tudomásuk szerint a Szovjetunióban nincs munkanélküliség, mindenki megtalálja számítását és hogy Magyarországhoz viszonyítva ebben az országban nem üldözik a zsidókat.

Végezetül Herskovics Matild arra is választ adott, hogy a magyar rendőrökkel és csendőrökkel semmilyen kapcsolatban nem állt.

1940. június 7-i dátummal látták el **Bergida Jankel**<sup>89</sup>, **apja Bernát** (Nagybereznai járás, Ljuta, 1914.) hentes *Kihallgatási jegyzőkönyvét*<sup>90</sup>, amely szerint egy bizonyos Golub részlegparacsnak volt a kihallgató tisztje, aki 12 kérdést tett fel és kapott rá konkrét válaszokat. Ezekből megtudjuk, hogy a 26 éves Bergida Jankel a határsértés előtt a nagybereznai

<sup>88</sup> **Herskovics Arnoldot** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./263. p.

<sup>89</sup> **Bergida Jankelt** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 5 évre (mint kém) elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./263. p.

<sup>90</sup> Lásd a 159. sz. ügyiratot (ZVSZ/272-273). Eredeti forráshelye: ДАЗО, Ф. 2558. - оп. 1. - спр. 3593. - арк. 15. Оригін.рукоп.

járasi Ljután lakott és itt gazdálkodott 54 éves apjával, Bergida Bernáttal, két fiú testvérével (Mór, Manas) és 3 nővérével (Jelena, Dóra, Malka). A hozzátartozók tudtak arról, hogy szökni akar a Szovjetunióba, amelyre három falubeli szomszédja – Perebzbják Petr, Perebzbjak Jurko és Hricák Jurko beszélte rá. Semmilyen pártnak nem volt tagja, a magyar rendőri, csendőri szervekkel nem állt kapcsolatban, semmilyen megbízatást senkitől nem kapott. Idejövételének célja, hogy munkát keressen és kapjon. Egyedül, kísérelő nélkül a 19. sz. kilométerkőnél 1940. június 5-én lépte át a magyar-szovjet határt. Elismerte bűnösségét az illegális határsértésben, az általa elmondottakat és leírtakat kézjeggyével látta el.

Előkerült a Bergida Jankel magyar állampolgár, zsidó nemzetiségű vádlott nyomozati ügyével kapcsolatos, 1940. augusztus 14-én megfogalmazott *Vádirat*<sup>91</sup> is, amelyet az NKVD Különleges Tanácskozó Bizottságának ítélethozatalra a nyomozati ügygel foglalkozó helyettes ügyész terjesztett fel (aláírása olvashatatlan). Jóváhagyta: Petrov állambiztonsági főhadnagy, az UNKVD DO parancsnok-helyettese. A vádirat megfogalmazója: Koszenko nyomozó. Ellenjegyezte: Pavlucsenko állambiztonsági hadnagy, az UNKVD DO nyomozati hadtest parancsnok-helyettese.

Bergida Jankelt azzal vádolták, hogy az USZSZK Büntető Törvényének 80. cikkelye szerint illegálisan átlépte a határt. Az USZSZK UPK 204. sz. paragrafusa értelmében Bergida Jankel N-35959 sz. nyomozati anyagát a Drohobicsi területi UNKVD 1. sz. Specrészlegen keresztül az SZSZKSZ NKVD Különleges Tanácsának<sup>92</sup> ítélethozatalra megküldte. Igazolás: Bergida J. B. vádlottft Sztrij város börtönében őrzés alatt tartják. Ettől a naptól számítva az SZSZKSZ NKVD Különleges Tanácsának hatáskörébe tartozik. Személyi irattal nem rendelkezik. A vádirat lapszélén a következő kézzel írt bejegyzés olvasható: - 5 év ITL (olvashatatlan aláírás) 40. 9. 27. -5 év ITL (olvashatatlan aláírás) 40. IX. 23.

<sup>91</sup> Lásd a 192. sz. ügyiratot (ZVSZ/319-320). Eredeti forráshelye: ДА3О, Ф. 2558. - оп. 1. - сир. 3593. - арк. 21. Оригін.рукоп.

<sup>92</sup> Az SZSZKSZ NKVD Különleges Tanácsa az SZKP KB Politikai Bizottságának határozata értelmében 1937. április 8-án lett létrehozva. Felhatalmazást nyert 5-től 8 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztést kiszabni a vádlottakra. A 4 tagú testület tagjai: a belügyi népbiztos helyettese, az SZSZKSZ NKVD meghatalmazottja, a munkás-paraszt milícia főosztályának vezetője és a köztársaság, országrész területi illetékes népbiztosa. Lásd a 2. sz. ügyiratot (ZVSZ/28-29). Eredeti forráshelye: Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії - Ф.17., оп. 3., од. Зберігання 986.

A következő elítélt ugyan ukrán, de peranyagában egy zsidó fiú is szerepel. **Petáh Iloná**<sup>93</sup>, **apja László** (Munkácsi járás, Medvegyivci/Fagyalos, 1921) háztartásbeli vádlottal készített *Kihallgatási jegyzőkönyv*<sup>94</sup> (a dokumentum két részből áll, a másik egy pótlólagos kihallgatási jegyzőkönyv) 1940. szeptember 13-i dátumot viseli, melynek összeállítója: Kurocapov, a Szkolei határőrség nyomozó-munkatársa. Az első kihallgatáskor feltett 7 kérdésre Petáh a következőket válaszolta: saját elhatározásából döntött úgy, hogy 1940. augusztus 27-én Szerednye-Munkács-Poljana útvonalon Huszne Vizsna határfalu térségében a kora hajnali órákban átszökik társaival a Szovjetunióba a jobb élet és jól fizető munka reményében. Vele tartott két volt munkatársa: az ukránnak beírt Csáti László<sup>95</sup>, apja Sándor (Szerednye, 1921) és a zsidó **Fried Emánuel**<sup>96</sup>, **apja Bernát** (Szerednye, 1922) szerednyei lakosok, akik gépkocsivezető-tanoncok voltak a szerednyei Guberlinat-kórházban, ők a magyar hadseregbe nem akartak bevonulni. Hármójukat a határon a Guta faluba való embercsempész, Gnatkovics Iván segítette át 30 pengőért, ezenkívül kapott egy karórát és egy pár cipőt. Csendőrökkel, rendőrökkel nem találkozottak, velük nem álltak kapcsolatban. Beismerték, hogy határsértést követtek el.

1940. szeptember 23-i keltezésű az a *Pótlólagos kihallgatási Jegyzőkönyv*<sup>97</sup>, amelyet Kuracapov, a Szkolei határőrség munkatársa **Grossman András**<sup>98</sup>, **apja Dezső** (Nagyberezna, 1912) zsidó egyetemista vádlottal készített. Ebből közlünk részleteket:

*„Kérdés: – Mi vezette Önt arra, hogy illegálisan Magyarország felől átlépte az SZSZKSZ államhatárát?*

*Válasz: – Azzal a céllal léptem át a határt, hogy elkerüljem a behívást a munkatáborba, ahová jelenleg az 1900–1917 évjáratú zsidókat mozgósítják. Ezenkívül, tudomásom szerint a magyar hadseregbe korábban bevonult zsidókat átírányítják a munkatáborokba, ahol a mun-*

<sup>93</sup> **Petáh Ilonát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/554. p.

<sup>94</sup> Lásd a 226. sz. ügyiratot (ZVSZ/375-377). Eredeti forráshelye: ДА30, Ф. 2558. -оп. 1. -сnp. 1183. -арк. 27-28. зворот. Оригін.пункт.

<sup>95</sup> **Csáti Lászlót** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/732. p.

<sup>96</sup> **Fried Emanuelt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/712. p.

<sup>97</sup> Lásd a 12. sz. ügyiratot (RIZO/29-30). Eredeti forráshelye: ДА30, Ф. 2558. -оп. 1. -сnp. 4057, -арк. 98-99. Lásd még a 235. sz. ügyiratot (ZVSZ/390-391). Eredeti forráshelye: ДА30, Ф. 2558. -оп. 1. -сnp. 4057. -арк. 98-99.

<sup>98</sup> **Grossman Andrást** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/291. p.

*kakörülmények elviselhetetlenek, az étkezés rossz, minden apró kihágásért szigorú büntetés jár. A zsidók körében az a hír is elterjedt, hogy a munkaszolgálatos zsidókat Németországba, ottani munkavégzésre viszik. Ezenkívül a kommunista mozgalomban való részvételem miatt a csendőrség megfigyelés alatt tartott, 1940 májusában letartóztatott, 6 napra lecsukott.*

**Kérdés:** – *Milyen úton és módon beszélte meg a határátlépést azokkal, akikkel erre szövetkezett?*”

Grossman válaszában elmondta, hogy Ungvárról jövet, szeptember 1-jén Nagybereznát felkereste, hogy a csoportos határátkelésről megbeszélést tartson az ottani elvtársakkal, akiket gyerekkorától jól ismert, mivel születésétől kezdve 1935-ig családjával itt élt. Először Malmos Miklóssal és Munk Teodorral lépett kapcsolatba, ám átszökeési javaslatát nem fogadták el, később őket elvitték a munkatáborba. Majd szeptember 8-án találkozott **Abramovics Mihály**<sup>99</sup>, **apja Adolf** (Nagyberezna, 1906) szabó, **Davidovics Szemen**<sup>100</sup>, **apja Jenaszov** (Nagyberezna, 1914.) elárusító és egy **Guzner**<sup>101</sup> nevű zsidó fiúval, akik társultak hozzá, másokat is igyekeztek megszólítani. Guzner kerékpárral jutott el Bukivca faluba, itt adtak egymásnak találkozót. Csatlakozott hozzájuk még **Waldman Jenő**<sup>102</sup>, **apja Sámuel** (Nagybereznai járás, Zabrigy, 1913) munkás (CSKP-tag 1932–1935-ben), **Weiss Gábor**<sup>103</sup>, **apja Ábrahám** (Uzsok, 1919) hírlapterjesztő. Abramovics egy csornoholovai ismerősét kérte meg, hogy útvezetőt biztosítson. Találtak is ilyen vállalkozót, aki őket elvezette a határ közeli Ljutára, ahol **Markovics Mihály**<sup>104</sup>, **apja György** (Nagybereznai j., Ljuta, 1909) pék személyében már másik vezetőt kaptak. Az ő kalauzolásával szeptember 8-án éjjel lépték át a határt.

Kuracapov kihallgató tiszt Grossmantól azt is megkérdezte, hogy a csoportjából vagy családjából állt-e valaki a csendőrökkel kapcsolat-

<sup>99</sup> **Abramovics Mihályt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./152. p.

<sup>100</sup> **Davidovics Szement** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./300. p.

<sup>101</sup> **Guzner**ről nincs anyag, sorsa ismeretlen.

<sup>102</sup> **Waldman Jenőt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./224–225. p.

<sup>103</sup> **Weiss Gábort** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1990-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./222. p.

<sup>104</sup> **Markovics Mihályt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./471. p.

ban? A többiekkel kapcsolatban erre a kérdésre nem tudott válaszolni, viszont beismerte, hogy édesapja mint ügyvéd munkája kapcsán érintkezett a nagybereznai csendőrökkel és rendőrökkel. Grossman azt is kijelentette, hogy 1938-ban jogász diplomát szerzett, de a magyarok bejövételétől számítva, munkanélküli és a csendőrökkel nem állt kapcsolatban, apja tartotta el.

Az idézett jegyzőkövet Grossman András és Kurocapov nyomozó írta alá.

Értékes információkat tudunk meg **Friedmann Sámuel**<sup>105</sup>, **apja Jakab** (Ungvár/Radvánc, 1913) Kőrösmezőn letelepedett szabó *Kihallgatási jegyzőkönyvéből*<sup>106</sup> is. 1940. október 28-án **Grossman Zsigmond**<sup>107</sup> **apja Martovics** szabó (Jaszinya/Kőrösmező, 1912.), mint tolmács közreműködésével Zsadan nyomozó hallgatta ki. A 15 feltett kérdésre a következőket válaszolta: Átszökése előtt Ignác Ernő kőrösmezei szabómester műhelyében dolgozott. Ötvenkilenc éves apja Friedmann Jakab az Ungvár közeli Radváncon él, jelenleg munkanélküli, korábban az ungvári kórház ápolója volt. A 47 éves anyja Fajerman Lejni háztartásbeli. A 25 éves fiútestvére Ármin a magyar hadsereg közkatona, a határőrségnél teljesít szolgálatot. Pártonkívüli. Indoklása szerint az emberségesebb élet reményében szökött át a határon, nem akart a magyar hadseregben szolgálni, tudomása van arról, hogy a zsidókat koncentrációs táborba zárják. Egy kőrösmezei embercsempésznek, Kapraljuk Vaszilijnak 10 pengőt fizetett, hogy 1940. szeptember 20-án átsegítse a határon, akit az előtte átlépő Grossman Endre jól ismert, majd egy fiatal lány elkísérte őt a szovjet határőr-parancsnokságra. Kitudódott, hogy egy nővére Kolomija városban él, korábban levelezési kapcsolatban állt vele, 1937-ben legális úton személyesen is meglátogatta, 15 napot töltött a vendégségben. Amikor a Vörös Hadsereg Nyugat-Ukrajnát elfoglalta, azóta a nővérétől postán keresztül két levelet kapott, amelyben a közérzetéről és a jó életről számolt be. Ezekre a levelekre ő is válaszolt, a rendőrség emiatt nem zaklatta. A nyomozó utolsó kérdésére azt válaszolta, hogy az illegális határátkelés miatt bűnösnek érzi magát.

<sup>105</sup> **Friedmann Sámuel** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/712. p.

<sup>106</sup> Lásd a 253. sz. ügyiratot (ZVSZ/415-416). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 2903. - ark. 37-38, 41-42. Original. Rukapisz.

<sup>107</sup> **Grossman Zsigmond** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/291. p.

## *Szovjet dokumentumok a magyar hatóságok illegális kitoloncolásairól*

Az NKVD archívumából olyan iratok is előkerültek, amelyekben a jelentéstevő szovjet határőrtisztek leírják azt is, hogy a magyar csendőrhatóság a határőrök erőszakos közreműködésével népes zsidó családokat, egy-két hónapos gyerekekkel rendelkező házaspárokat illegálisan toloncoltak át a szovjet-magyar határon. Például Szkorodumov<sup>108</sup> állambiztonsági őrnagy, az NKVD határőrcsapatok 94. sz. szkolei helyőrségének parancsnoka és Kozlov komisszár 1940. május 12-én Szerov 3. rangjelzésű állambiztonsági komisszárnak, az USZSZK belügyi népbiztosának és más katonai vezetőnek megküldött jelentésükben leírják, hogy 49 főből álló 15 családot, ebből 22 gyermeket vettek őrizetbe, akiket a magyar hatóság emberei február-áprilisi folyamán erőszakosan, illegálisan dobtak át a szovjet-magyar határon. Az idevonatkozó szovjet törvények szerint a határőrség fogdájában csak 10 napig tarthatják őket őrizetben, az apró gyerekek ellátását a szűkös keretek miatt nem tudják vállalni, az NKVD körzeti megbízottja a felnőtteket a gyerekekkel együtt a börtönükbe nem akarják befogadni, ezért kéri a kijevi vezetőséget, hogy a letartóztatottak ügyében azonnal intézkedjen.

A rendszerváltás után előkerült kihallgatási jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a magyar szervek után a szovjet szervek is meghurcolták mások mellett **Zsuravszki Nyikolaj**<sup>109</sup>, **apja Fedor** (Galcsini, Zsitomiri körzet, Volinszki kormányzóság, 1874) Ungváron letelepedett orosz nemzetiségű személyt is, akit a szovjet határőrök 1940. január 22-én vettek őrizetbe és magyar ügynöknek bélyegezték meg. Zsuravszki kihallgatási jegyzőkönyve<sup>110</sup> is kérdés-feleletből áll, amelyből kibontakozik egy otthont kereső, családjához ragaszkodó, közel 70 éves hányatott sorsú kisember kálváriája. Kihallgató tisztje: Popov hadnagy, a 94. sz. határőregység tisztségviselője a Zsuravszkinak feltett hat kérdésére adott válaszokból megtudjuk, hogy felesége Pajunk Verona, 72 éves, közös gyermekük: Pajunk Jozef, 32 éves, földműves. Zsuravszki évek óta munkanélküli, felesége tartja el, aki a zsidó csa-

<sup>108</sup> Lásd: **Szkorodumov** állambiztonsági őrnagy, az NKVD határőrcsapatok 94. sz. szkolei helyőrségének parancsnoka és Kozlov komisszár 1940. május 12-én keltezett jelentését, a 105. sz. ügyiratot (ZVSZ/189-190). Eredeti forráshelye: GDA SZBU. f. 16. - op. 33 (1951 r.). - szpr. 56. - ark. 108-109. Original. Masinapisz.

<sup>109</sup> **Zsuravszki Nyikolajról** nincs adat, feltételezhetően a börtönben elhunyt.

<sup>110</sup> Lásd **Zsuravszki** 81. sz. ügyiratát (ZVSZ/149-151). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. -op. 1. -szpr. 4216. - ark. 18-20. Zvorot. Original. Rukapisz.



ládoknál takarítónő. Lakhelyük az Ungvárhoz közeli Radvánc. Zsuravszkit néhány nappal kitoloncolása előtt, mint hontalant a magyar rendőrség le-tartóztatta, az egyik vezető beosztású rendőrkapitány többször kihallgat-ta. Néhány napig vele raboskodott régi ismerőse, az Ungvárról begyűjtött **Lembevszkij Lejba**<sup>111</sup>, **apja Nyikimov** (Zvenyigorod, Kijevi terület, 1890) zsidó származású munkás is, ungvári feleségével nagy szegénységben éltek. Majd közölték velük, hogy mivel oroszországi születésűek, munkát Magyar-országban nem kaphatnak, ezért a Szovjetunióba visszaküldik őket, azon-ban családjukat nem vihetik magukkal, mert azok magyar állampolgárok. Mindkettőjüket az ungvári rendőrök az Ungvár-Uzsok vasútvonalon, majd gyalogosan a határig kísérték, egy erdős részen Szkole település irányában határátlépésre kényszerítették őket, azokkal a szavakkal, ha visszatérnek, kioltják életüket. Háromszáz méter megtétele után a szovjet határőrök fog-ságába estek. Mint magyar kémgyanús személyek 5 évet kaptak.

A magyar állampolgársággal nem rendelkező zsidó származású **Süskind Béla**<sup>112</sup>, **apja Áron** (Budapest, 1908) szabót, volt bécsi lakost Huszton fogták el (a técsői járási Ruszka Mokrán szabóként tevékeny-kedett), egy ideig lakat alatt tartották, majd a magyar csendőrök 1941. március 4-én erőszakkal toloncolták át a szovjet területre, ahol a szovjet határőrök őrizetbe vették, lágerbe hurcolták, Sinkarenko főhadnagy ki-hallgatási jegyzőkönyve alapján<sup>113</sup> kémtevékenység vádjával elítélték.

### ***A Kárpát-medence térségéből érkezett menekültek az NKVD-karmaiban***

A kárpátaljaiakon kívül az anyaországból, továbbá Felvidékről és Er-délyből is többen eljutottak a Kárpátokban húzódó magyar-szovjet ha-tárra, hogy az üldözőik elől a Szovjetunióban keressenek menedéket.

Erről tanúskodik több tucatnyi ügyirat is. Korképet tükröz a határon lebukott **Farkas József**<sup>114</sup>, **apja András** (Salgótarján, 1905) budapesti

<sup>111</sup> **Lembevszkij Lejbát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1990-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./446. p.

<sup>112</sup> **Süskind Bélát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./446. p.

<sup>113</sup> Lásd **Süskind Béla** 267. sz. ügyiratát (ZVSZ/436-437). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 2869. - ark. 13-14. Zvorot. Original. Rukapisz.

<sup>114</sup> **Farkas Józsefet** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./709. p.

lakos, korábban elektroműszerész, letartóztatottal készített *Kihallgatási jegyzőkönyv*<sup>115</sup>, amelyet 1941. július 16-án az 5. részleg tolmácsának közreműködésével vettek fel. A határsértésben hatan voltak érintettek, valamennyien a magyar kommunista párt aktivistái, zsidó, magyar és ruszin/ukrán nemzetiségűek. Farkas Józsefnek a kihallgatás alatt 12 kérdést tettek fel, ezekre válaszolva, megtudjuk, hogy tagja volt a magyar kommunista pártnak, ezért 1940-ben 11 hónapot ült a börtönben, majd ügyét a hadbíróság a polgári bíróságnak adta át, így szabadlábon védekezhetett. Attól félt, hogy újra lecsukják, ezért szökött át a Szovjetunióba, vele ment át öt sorstársa is: **Farkas Izidor**<sup>116</sup>/**Juzef, apja Áron** (Husztai j., Veléte, 1916), a magyar hadseregből dezertált, **Faragó Pál**<sup>117</sup>, **apja Pál** (Nagykörös, 1911) budapesti lakos, korábban autószerelő, **Faragó Pálné**<sup>118</sup>, **apja Gábor** (Budapest, 1913) gyári munkás, **Oláh Géza**<sup>119</sup>, **apja István** (Arad, 1913) budapesti lakos, vagongyári munkás, **Moldavcsuk János**<sup>120</sup>, **apja János** (Rahó, 1922). A csoportot 50 pengőért Gulen Nyikolaj embercsempész vezette át a határon. Farkas József egyik elvtársától, Kovács Józseftől azt a megbízatást kapta, hogy vegye fel a kapcsolatot a moszkvai emigrációban élő Spongercen kommunista vezetővel, aki 1940-ben lépte át a határt, át kellett adni az információt, hogy Magyarországon a kommunista pártot szétzavarták. Közölte azt is, hogy egy kommunista ismerőse, **Torgus Árpád**<sup>121</sup> 1928-tól szintén Moszkvában él, aki a letartóztatás elől szökött a szovjetekhez, testvérével Salgótarjánban találkozott. Végezetül azt is elmondta, hogy Budapesten a magyar csendőrség megfigyelése alatt állt, eddig 9 alkalommal kellett a megadott címen jelentkeznie.

A szovjet kémhajsza értelmetlen áldozata lett **Kraus Vilmos**<sup>122</sup>, **apja Izidor** (Baja, 1908) zsidó származású építész, MKP-tag, aki a magyar

<sup>115</sup> Lásd **Farkas** 280. sz. ügyiratát (ZVSZ/450-452). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 2955. - ark. 75-77. Original. Rukapisz.

<sup>116</sup> **Farkas Izidort** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/709. p.

<sup>117</sup> **Faragó Pált** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/695. p.

<sup>118</sup> **Faragó Pálnét** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/695. p.

<sup>119</sup> **Oláh Gézát** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/531. p.

<sup>120</sup> **Moldavcsuk Jánost** az NKVD Különleges Tanácsa nem érkezett elítélni, további sorsa ismeretlen 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/507. p.

<sup>121</sup> **Torgus Árpádról** nincs információ. Sorsa ismeretlen.

<sup>122</sup> **Kraus Vilmost** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/413. p.

hadseregben tiszti rangban szolgált, 1930-31-ben a kommunista mozgalomban való részvétele miatt a magyar hatóság börtönbe zárta. A nemrég előkerült 1941. szeptember 9-i *Pótlólagos kihallgatási jegyzőkönyv*<sup>123</sup> értelmezése szerint, Kraus a második világháború kitörése előtt<sup>124</sup> szökött át a Szovjetunióba. Kraust, mint határsértőt Alekszejev, az UNKVD (Ivanovói terület) nyomozócsoportjának nyomozója hallgatta ki, főleg a kommunista mozgalomban kifejtett tevékenységéről, harcostársairól, kapcsolatairól faggatta. Miután Kraust szabadlábra helyezték, az újabb bírósági per meghozatala előtt, 1934. november 10-én néhány társával átlépte a magyar-csehszlovák határt és Pozsonyban a CSKP vezetőinél keresett és talált menedéket. Pártmegbízatással Brno (Brünn) városába küldték. 1934. november 10.–1937. január 18. között különböző feladatokat hajtott végre és csehszlovákiai emberjogi védelem ligája tartotta el. Majd visszament hazájába, újra börtönbe került, 1937. február–1938. október 19. között egy hónapot a pécsi, 20 hónapot a szegedi tömlöc lakója volt, Rákosi Mátyás is vele ült, kapcsolatban álltak.

A szeptember 10-én keltezett NKVD-feljegyzés szerint<sup>125</sup> Alekszejev nyomozó Kraust újra kihallgatta, kimondottan Rákosi Mátyás felől, börtönbeli és szabadulásuk utáni közös tevékenységük iránt érdeklődött.

Többszörös kémügybe keveredett a zsidó származású **Kajzer István**<sup>126</sup>, **apja Bertalan** (Budapest, 1912) is. Az Ivanovszki területhez tartozó szovjet katonai nyomozók (Leonov állambiztonsági alhadnagy, Molkov állambiztonsági főhadnagy, Markov állambiztonsági főhadnagy) *Vádírat*<sup>127</sup> szerint 1941. június 11-én az NKVD 95. sz. egysége határátlépés közben letartóztatta, vizsgálati fogságba helyezte, több alkalommal kihallgatta, amely során megállapították, hogy Kajzert 1936-ban a magyar hadbíróság 4 évre elítélte, mert a román felderítők és kémelhárítók javára titkos információgyűjtéssel foglalkozott. Az NKVD gyanúsnak tartja, hogy 1940-ben a börtönből a szovjet határ közelében felállított munkatáborba került, mint munkaszolgálatos a német-szovjet háború kezdete előtt né-

<sup>123</sup> Lásd **Kraus** 285. sz. ügyiratát (ZVSZ/458-459). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 1238. - ark. 22-24. Kopija. Masinapisz.

<sup>124</sup> 1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót. A korábban letartóztatott határsértőket a nyugat-ukrajnai börtönökből átszállították belső Ukrajnába, Ivanovszki és más területekre.

<sup>125</sup> Lásd **Kraus** 287. sz. ügyiratát (ZVSZ/461). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 1238. - ark. 28-29. Kopija. Masinapisz.

<sup>126</sup> **Kajzer Istvánt** az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 10 évre elítélte, további sorsa ismeretlen, 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./354. p.

<sup>127</sup> Lásd **Kajzer** 298. sz. ügyiratát (ZVSZ/476-477). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 2583. - ark. 30-31. Original. Masinapisz.

hány nappal – kémkedés céljából – átszökött a Szovjetunióba. Ügynöki megbízatásáról beismerő vallomást nem tett, de az NKVD-nyomozói ezt a vádat megalapozottnak tartják. Ebből kiindulva az SZSZKSZ Büntető Törvénykönyvének 58. cikkelye, 6. pontja, 1. sz. bekezdése értelmében N-11881. sz. ügyiratát az NKVD Különleges Tanácsának ítélethozatalra megküldik, a vádlottnak 10 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztés megadását javasolják. Megjegyzendő, hogy a nyomozati anyagban Kajzer feltételezett kémkedéséről nincs konkrét bizonyíték.

1940. december 17-én<sup>128</sup> Zimir határfalu térségében a következő magyarországi állampolgárok lépték át a magyar-szovjet határt: a zsidó származású **Klar Dezső**<sup>129</sup>, **apja Jakab** (Szerencs, 1914) gyári munkás, korábban budapesti lakos a szocdem tagja és felesége **Klar Julianna**<sup>130</sup>, **apja Zsigmond** (Budapest, 1921) budapesti lakos, nyomdász, továbbá **Kastl Julianna**<sup>131</sup>, **apja Franc** (Temesvár, 1881.) temesvári lakos, háztartásbeli, **Kulikov Pál**<sup>132</sup>, **apja Izrail** (Budapest, 1918) budapesti lakos, fényképész, **Svuger Katalin**<sup>133</sup>, **apja Cirill** (Budapest, 1920) budapesti lakos, fényképész, **Swarcz Franc**<sup>134</sup>, **apja Ludvik** (Rom. Csurgó, 1904) temesvári lakos, munkás, **Weinberger Herman**<sup>135</sup>, **apja Jakab** (Pozsony, 1911) prágai lakos, szabó (CSKP tag 1936–1937-ben), **Rott Tibor**<sup>136</sup>, **apja Leopold** (Brassó, 1915) budapesti lakos, munkás, **Blum Ignác**<sup>137</sup>, **apja Manuil** (Prešov/Eperjes, 1900) budapesti lakos, munkás. A felsorolt zsidó származású vádlottak büntetésüket javító-nevelő munkatáborban töltötték le.

<sup>128</sup> Lásd a 335. sz. ügyiratot (ZVSZ/516-517). Eredeti forráshelye: DAZO, f. 2558. - op. 1. - szpr. 3153. - ark. 336-337. Original. Masinapisz.

<sup>129</sup> **Klar Dezsőt** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/354. p.

<sup>130</sup> **Klar Juliannát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/354. p.

<sup>131</sup> **Kastl Juliannát** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/360. p.

<sup>132</sup> **Kulikov Pált** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/423. p.

<sup>133</sup> **Svuger Katalint** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/749. p.

<sup>134</sup> **Swarcz Ferencet** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/748. p.

<sup>135</sup> **Weinberger Hermant** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/221. p.

<sup>136</sup> **Rott Tibort** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/610. p.

<sup>137</sup> **Blum Ignácot** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, további sorsa ismeretlen 1964-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I/195. p.

## *A szovjet megtorlásban részesült túlélők szenvedéstörténeteiből*

Az illegálisan a Szovjetunióba menekültek tragikus sorsáról ukrán nyelven Olekszandr Dovhánics és Jurij Csori ungvári GULAG-kutatók összeállításában több dokumentumot, beszámolót, visszaemlékezést, életinterjút és portrét is közreadtak könyv alakban.<sup>138</sup>

Ebben a gyűjteményben jelent meg az ungvári **Stern Zoltán**<sup>139</sup>/**Iszakhár, apja Mózes** (Szolyv. J. Paszika/Kishidvég, 1919) ügyvéd megírázó visszaemlékezése<sup>140</sup>, aki megjárta a GULAG-poklait. 1940 augusztusában huszonegy évesen, a kereskedelmi akadémia diákjaként eldöntötte, hogy magukra hagyja anyját, apját, illetve a 9 tagú családot. Szilárd elhatározását a következőkkel indokolta egy másik vele készített interjúban: „Amikor a magyarok az egész Kárpátalját elfoglalták,<sup>141</sup> zsidótörvényeket vezettek be,<sup>142</sup> és mindenféle módon üldözni kezdték a zsidókat. 1940 augusztusában úgy döntöttem, hogy megszököm, átmegyek a határon. Bár eljutottak hozzánk hírek arról, hogyan éltek az emberek a Szovjetunióban az 1917-es forradalom után, sajnos csak a hivatalos propagandához – az újságokhoz, rádióadásokhoz – férünk hozzá. Ezek alapján a Szovjetuniót minden nemzetiségnek egyenlő lehetőségeket kínáló országnak, az általános szabadság és igazságosság országának képzeltem el.”<sup>143</sup>

Ukrán nyelvű részletesebb visszaemlékezésében többek között megemlíti **Mitro Zozulja**<sup>144</sup> cimboráját, akivel 1940. augusztus 19-i pénteki napon Szolyván szervezkedtek, társakat toboroztak, majd Szolyva-Golubine-Poljana-Guta vonalon csoportosan megközelítették a határt. Első kísérletük nem sikerült, mert a határ közeli Poljánán magyar csendőrök az éjszaka folyamán állandóan járőröztek. Lefűjták az akciót, hazatértek, a szülőknek elárulta szándékát. Meggyőződése az

<sup>138</sup> Кризь пекло ГУЛАГів: Документи, спогади, нариси (A GULÁG poklában: Dokumentumok, visszaemlékezések, portrék). – Ужгород, 1996. – С. 13-18.

<sup>139</sup> **Stern Zoltán** az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, a munkatáborból 1947-ben szabadult. 1962-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./767. p.

<sup>140</sup> ШТЕРН ЗОЛТАН. Ось тоді й почалася наша трагедія... Кризь пекло ГУЛАГів. Документи, спогади, нариси. Редакційна колегія: В.О. ПРИХОДЬКО (ГОЛОВА), О.Д. ДОВГАНІЧ, О.В. ХЛАНТА, Ю.С. ЧОПІ. – Ужгород, 1996. – 13-18. pp. (A GULÁG poklában: Dokumentumok, visszaemlékezések, portrék). – Uzsgorod, 1996. – 13-18. pp.

<sup>141</sup> Lásd: Kárpátalja elfoglalása.

<sup>142</sup> Lásd: zsidótörvények Magyarországon.

<sup>143</sup> STERN ZOLTÁN. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-1> (2015-01-16.)

<sup>144</sup> **Mitro Zozuljáról** nincs információ.

volt, hogy társaival mégis átmegy a Szovjetunióba, majd 3–4 hónap múlva a felszabadító Vörös Hadsereg katonájaként visszatérnek a szülőföldjükre. Második próbálkozásuk sikerrel járt, Hutánál egy helyi vezető segítő közreműködésével 54-en (fiúk, lányok, teljes családok) átkeltek az erdő övezte határon és a szovjet oldalon lévő Guszne községben kötöttek ki. Mint elmondja: *„A határőrök maguktól ránk találtak. Nagyon örültünk, amikor megláttuk őket, de az örömünk már az első szavaik után elszállt: „Vigyázz, sorakozó, minden lépés balra vagy jobbra menekülésnek számít, a menekülőre tüzet nyitunk.” Ezeket a szavakat soha nem fogom elfelejteni. Ekkor kezdődött el az én másik életem.”*

Hat évet raboskodott **Wieder Ernő**<sup>145</sup>/**Cvi, apja Gyula** (Munkács, 1922.)<sup>146</sup> – ilyen végkifejletre ő sem gondolt, amikor eltervezte illegális átszökését a Szovjetunióba: *„Egy kicsit szociális, baloldali gondolkodásúak voltunk mindnyájan, ugyanakkor egy kis cionista érzés is volt bennünk. Én tudtam, hogy engem nem fognak elengedni. Mert hát én voltam a libling, a kedvenc. Miklós bátyám elment Csehországba, a szülők azt tudták. Én mit csináljak itten? Anélkül, hogy a szülők beleegyezésüket adták volna, én megszöktem otthonról. 1940 szeptemberében átmentem a határon, átszöktem a Szovjetunióba. Ez egy hosszú mese. (...) ami Huszt mellett van.<sup>147</sup> Ott lakott anyunak egy nővére, és ott voltam vendégségben.<sup>148</sup> Visken megismerkedtem egy zsidó fiúval, akinek Patyipa volt a vezetékeve. Megbeszéltük, menjünk át Oroszországba! Még két huszti fiú is jött velünk. Kalandvágy, fiatalság. De tényleg, nem volt már mit csinálni az akkori Magyarországon! (...)*

*Átszöktünk a határon négyesben: a két huszti fiú, Patyipa és én. Itt volt a határ Körösmezőnél, mert akkor Kárpátalja határán már az oroszok voltak, elfoglalták Lengyelországot. A határon egyből letartóztattak. Utána börtönből börtönbe vittek. Először Nadvornán voltunk a börtönben pár napig, az itt van a határon, Körösmező mellett, csak a másik oldalon.*

<sup>145</sup> **Wieder Ernő**t az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, a munkatáborból 1947-ben szabadult. 1969-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./233. p.

<sup>146</sup> **Wieder Ernő**vel interjút JAGODICS EDIT 2004 októberében készített. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/biography/wieder-erno> (2015-01-16.)

<sup>147</sup> Huszt mellett: Visk – nagyközség volt Máramaros vm.-ben, 1891-ben 4100 magyar és rutén, 1910-ben 4800 magyar, rutén és német lakossal. Trianont követően Csehszlovákiához került. – A szerk.

<sup>148</sup> Az interjúban erről a testvéréről korábban nem volt szó: Úgy tűnik tehát, hogy édesanyjának nem két, hanem legalább három lánytestvére volt. – A szerk.

*Utána Ivanofrankovba<sup>149</sup>, akkori nevén Sztanyiszlávra<sup>150</sup> vitték a börtönbe. Sztanyiszlávon ott ültünk százan lent a pincében egy cementes padlón. Majdnem százan voltunk mindig, kilencvenen, kilencvenöten. Semmi ágy, semmi priccs, csak a cement. Ott voltak, akik átszöktek a határon. Akkor rengetegen szöktek át, ezren és ezren. Főképp lengyelek és kárpátaljaiak...”*

Wieder Ernő meggyőzően bizonyítja, hogy nem egyedi átszökésekről, hanem csoportos, tömegekkel mérhető illegális migrációról beszél, amelyről az eddigi szakirodalom, a magyar történelemtudomány hallgat.

### **„Börtönből táborba...”**

A politikai elítélteket rehabilitálták, ügyük felülvizsgálatának folyamataiban bizonyítást nyert, hogy az NKVD igazságszolgáltatását teljesen alárendelték a kommunista diktatúra érdekeinek. Az NKVD-nyomozók javaslatára a kiszabott ítéletek már a törvénysértő és formális eljárások előtt megszülettek. *„1942 nyarán engem és más rabokat kihívtak a bánya igazgatójához, és bejelentették, hogy szigorított lágerben letöltendő három év szabadságvesztésre vagyunk ítélve az államhatár illegális átlépése miatt. A telep igazgatója csak ekkor kapta meg az iratainkat, pedig már bezárásunk harmadik évében voltunk. Ez még elég enyhe ítéletnek számított a Szovjetunió büntető törvénykönyvének nyolcvanadik paragrafusa alapján. Ha az embert kémkedéssel vádolták, akkor az ítélet öt év szabadságvesztés volt. Ha pedig valakinek külföldön voltak rokonai, akkor ezért nyolc évtől terjedő szabadságvesztés járt. De én azok között voltam, akiknek azt mondták: „Illegális határátlépésért három év”, és kész. Hogy vajon hogyan állapították ezt meg kihallgatás nélkül, bíróság és nyomozás nélkül, azt senki sem tudja.”<sup>151</sup>*

Így lettek az oltalomkeresőkből vádlottak, akiket a Szovjetunió ellen bevetett kémnek, illetve határsértőnek nyilvánították. Az ítélethozatal megszületéséig a Szkole, Nadvirna, Sztrij, Szambor, Sztanyiszlav, Drohobics és más települések NKVD-börtöneiben, embertelen körül-

<sup>149</sup> Lásd: Ivano-Frankivszk.

<sup>150</sup> Ma: Ivano-Frankivszk a hasonló nevű terület (oblaszty) székhelye (korábbi német, ill. lengyel neve: Stanisław /Stanisławów), a város Kamenyec-Podolszk környékén van. Lásd: a kamenyec-podolszki vérengzést. – A szerk.

<sup>151</sup> STERN ZOLTÁN. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-1> (2015-01-16.)

mények között sínylődtek. A técsői járási Hanicsból menekült **Geric Miklós**<sup>152</sup>, **apja Gábor** (Técsői j., Hanics, 1909) visszaemlékezése szerint, akit 1940. május 20-án két falubelijével (**Herskovics Izik**<sup>153</sup>, **apja Ábrahám** (Hanics, 1909) kovács, 1935-től CSKP-tag, **M. J. Korszak**<sup>154</sup>) együtt a szovjetek elfogták, így emlékszik vissza a történetekre: *„Én Sztaniszlavban sok emberrel találkoztam: asszonyokkal, gyerekekkel, valamint öreg és fiatal katonákkal, ezek a magyar hadseregből dezertáltak. Valamennyiünket arccal a fal felé felsorakoztattak, kutyás katonai járőrre bízták őrzésünket. Volt köztük egy erdész - akinek a nevére és milyen faluból való, már nem emlékszem - feleségével és hat gyermekével volt ott. Amikor kezdték különválasztani az anyát, apát és a gyerekeket, elkeseredésében ordítani kezdett. Én börtönbe kerültem, a 31-es cellába, ahol három hónapot letöltöttem. Minden este kihallgatásra szólítottak. Három hónap után Belorussziába, Gomelbe szállítottak, Orsába, onnan Minszkbe. Minden börtön tömve volt. Az emberek elpusztultak az éhségtől. Aki még életben maradt, azt átszállították a rovníói tömlöcbe. Ott egy tiszt egyesével beszélített bennünket az irodába, jegyzőkönyvet tett elénk mondván, hogy írjam alá, három év munkatábor tiltott határátlépésért. Akkor kezdődött. Hideg vagonokban szállítottak bennünket. Éhezünk, vizünk nem volt. Kísérőnk néha-néha adott egy vödörrel, csupor nélkül, amiből éppen csak egy korty jutott mindenkinek. A Komi SZSZK-ba kerültünk. Az állomásról autókba ültettek és két napig utaztunk. Majd gyalog folytattuk az utat. Az éhségtől és a hidegtől elgyötörten sokan már menetelés közben meghaltak. Egy erdőbe vittek, ahol egyetlen épület sem volt. Kísérőink a fákra jelet róttak, ezzel jelölték meg azt a zónát, amelyen túl tilos volt kilépnünk. Fűrészszel és fejszével láttak el bennünket, hogy a kivágott fákba építsünk barakkokat. Amikor befejeztük, jött az újabb parancs. Menjünk beljebb az erdőbe, mert a barakkokba lovakat helyeznek el. S így tovább építettünk egész tavaszig. Aki nem teljesítette a megadott normát, az nem kapta meg fejadagját (40 deka fagyos fekete kenyér, 1 liter balanda).<sup>155</sup>*

<sup>152</sup> **Gericset** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, a munkatáborból 1947-ben szabadult. 1970-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./261. p.

<sup>153</sup> **Herskovicsot** az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./263. p.

<sup>154</sup> **Korszokról** nincs adat.

<sup>155</sup> DOVHANICS, OMELJAN előadása. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai. Nemzetközi konferencia. Beregszász, 1989. november 16. – *Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól*. DUPKA GYÖRGY közreműködésében. Ungvár-Budapest, Patent-Intermix, 1993. 223. p.



**Lolin László**<sup>156</sup>, **apja György** (Ökörmezői j. Loza, 1923) szakmunkást a német csapatok előrenyomulása miatt a Novorecsinszkben kiűrtett börtönlakókkal együtt a Szalkini sztyeppékre hurcolták, onnét a Volga folyón jutottak el Szibéria erdős övezetébe, ahol a „*zöldlágérben*” ismertették velük a „*trojka*” öt percig sem tartó ítélethozatalát – határsértésért 3 éven át fakitermelő kényszymunkások lettek. Aki teljesítette a normát, az két porció kenyeret (egy porció 400 gramm, illetve 40 deka), halat, balandát kapott. A politikai foglyoktól ennek egy részét a mindenható köztörvényesek elkobozták. Naponta 5–6 fővel lettek kevesebbek, az éhségtől összeesett, 30–40 kg-ra lefogyott rabokkal a fágyhalál vagy az őrség végzett.

A határsértésért három évre elítélt kárpátaljai ruszin és zsidó lányokat Nyugat-Ukrajnából a Kemerovói területen lévő női lágerbe szállították (a „*nép ellenségeinek*” női hozzátartozóit ide hurcolták), egy varróüzemben napi 12 órát dolgoztatták, csak a háborút követően, a 40-es évek végén engedélyezték egyeseknek a hazatérését, másokat a Tyumeny területen kijelölt településekre küldték, ahol még évekig száműzetésben éltek.<sup>157</sup>

### *A „kommunista inkvizíció” igazságszolgáltatás” táboraiban*

A „*szovjet honvédő háború*” idején a hátszágban továbbra is teljes gőzzel működött a „*kommunista inkvizíció igazságszolgáltatás*.” A belső Ukrajnába és az orosz területekre kiszállított határsértők ügyével a Dnyepropetrovszki, Kamjanec-Podilszki, Kirovogradszki, Mikolajivszki, Odesszai, Ternopoli, Harkivi, Csernyigivszki és más területek NKVD főosztályainak nyomozó munkatársai foglalkoztak és fogalmazták meg a vádiratokat. A nyomozásokat 1942 végén fejezték be. Az utolsó ítélethozatalra már az 1942. november 19-én kihirdetett amnesztia után, 1943. február 12-én került sor.<sup>158</sup>

Ezeket átadták az SZSZKSZ NKVD Különleges Tanácsának, amely az USZSZK Büntető Törvénykönyve 80. cikkelye alapján illegális határátlépés büntetében többnyire 3 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket.

<sup>156</sup> Lolint az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1972-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./456. p.

<sup>157</sup> Lásd: RIZO I./54. p.

<sup>158</sup> Lásd: O.M. КОПЧУН, О.М. ПАГІРЯ összeállítók dolgozatát, ZV SZ, 19. p.

Az elítélt személyeket a GULAG táboraiiba (Vorkuta, Pecsorszk, Norilszk, Karaganda, Magadan stb. lágereibe) hurcolták. A letartóztatottaknak a börtönökből a táborokig történő meghurcoltatását jól nyomon követhetjük két kárpátaljai zsidó túlélő példáján is. A munkácsi zsidó **Wieder Ernő** a vele készített interjúbán többek között elmondta:

*„Sztanyiszlávból elvittek minket Vorosilovgrád megyébe, most Luganszk megyének hívják. Az ott van már Harkovon túl, a mai Kelet-Ukrajnában, az orosz határon. Ott egy nagy kolostorban helyeztek el mindenkit, ami több épületből állt. Ott már nem százan, hanem néhány ezren voltunk. Emlékszem, az ötös blokkban voltam, az ötös kolostorban. Valamikor kolostor volt, aztán a szovjetek likvidálták, és börtönt csináltak belőle. Oda kerültem 1940 szeptemberében. Aztán onnan Sztarobelszkbe, a Vorosilovgrád megyébe kerültünk, azt hiszem, 1941 januárjában. Vagonokba zárva vittek oda, és ott voltunk áprilisig. Ott, Sztarobelszkben ítélték el mindenkit. Kihívtak egyszerre tíz embert név szerint, és elmondták, hogy határátlépésért ki mennyit kapott. Én kaptam három évet, volt, aki kapott öt évet, volt, aki tízet. Aki azt mondta, hogy kommunista volt, az többet kapott, én meg, mint gyerek, nem lettem párttag, csak három évet kaptam. Tizennyolc éves voltam akkor, nem voltam már olyan gyerek. Azt mondták, a kommunistáknak azért adunk többet, mert nekik ott kellett volna maradni, és harcolni a fasiszták ellen, nem megszökní hozzánk!*

*Áprilisban Sztarobelszkben bevagoníroztak minket, vagy húsz-húszonöt vagon volt egyben, és vittek északra. Hogy hova visznek, nem tudtuk! Marhavagonok voltak, nem személykocsik. Kétoldalt priccsek, éppen csak a közepe volt üres. Vittek több mint két hetet minket. Enni nem nagyon adtak útközben. Mindennap valamit adtak, egy levest vagy valamit. Heringből főzték a levest, sósan. Inni nem adtak, nem volt víz. A vízhiánytól többet szenvedtünk, mint az éhségtől. Áprilisban megérkeztünk oda. Mi nem tudtuk még, hol vagyunk, csak annyit láttunk, hogy éjszaka van, hó és nagy hideg.”<sup>159</sup>*

Wieder Ernő hiteles beszámolójához hasonlóan más túlélők is részletesen mesélik el a nyugat-ukrajnai börtönökből a távoli Szibéria zord vidékeire vasúton, rabszállító szerelvényeken történő elhurcolásuk út-

<sup>159</sup> WIEDER ERNŐ. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/biography/wieder-erno> (2015-01-16.)

irányát, hosszát és időtartamát. Hogyan fagyoskodtak, éheztek, szomjaztak az éjszakai kényszer-szállásokon, gyűjtőhelyeken. Milyen volt az élelmezésük szállítás közben, hogyan őrizték a GULAG-táborokba tartó halálvonatokat, táborközi halálmeneteket, szóltak az útközben a halál és szabadság reményében megkísérelt szökésekről, majd az elfogott szökevények elleni kegyetlen megtorlásokról. Egybehangzóan állítják, hogy a rabok sorait a céltáborok eléréséig az éh- és fagyhalál, a különböző járványos betegségek erősen megritkították. Minderről az ungvári zsidó származású **Stern Zoltán** ukrán és magyar nyelvű visszaemlékezésében megrázóan számolt be: „A Lvov körzetben lévő Szkolébba, egy táborba toloncoltak minket. Ezeröttszáz-kétezer ember gyűlt ott össze. Semmiféle vádat nem emeltek ellenünk, egyáltalán nem értették, miért tartóztattak le minket, senki semmit nem magyarázott el. Három hónap múlva Szkoléból Sztrijbe szállítottak minket, egy börtönbe. 1941 telén tehervonaton, szintén nagyszámú őrizettel, a Poltavai körzetben található Sztarobelszkbe szállítottak minket. Néhány hónapig voltunk ott. Nem dolgoztunk, hanem csak ültünk a priccseken a barakkban, és mászkáltunk a táborban. 1941. június tizenegyedikén tehervonatokba raktak minket. Az útvonal: Sztarobelszk – Vlagyivosztk, a Vlagyivosztk melletti Nahodka-öböl. Innen a Dzsurma nevű gőzhajón a Kolimán [lásd: Gulag] található Nagajevo-öbölbe vittek minket, szintén szigorú őrizet alatt. Nagajevo-öbölből gyalog, szigorú őrizet alatt vittek tovább egy fegyenctovábbító állomásra, Magadanba. Ott osztották el az embereket a Gulag lágereibe. Innen mintegy négyszáz rabot, köztük engem is, őrzött teherautókon Moljakba, egy nagy, félkész lágerbe vittek. Néhány nap múlva innen az Objegyinyonnij bányába szállítottak, egy teherautó-konvojban. Ez már 1941/42 tele volt. Voltak olyan barakkok az Objegyinyonnij bányában, amik annyira nem voltak még befejezve, hogy még tetejük sem volt, csak két- vagy háromszintes priccsek és benzinkályhák. Minden barakkban több mint száz ember volt, és egy-egy benzinkályha a barakk két végében. Sorban melegedtünk a kályhák mellett. Nagyon hideg volt, ruhában aludtunk. Éjjelente minden fogoly kétszer-háromszor ment melegedni a kályhához. Éppen itt, az Objegyinyonnij bányában halt meg a legtöbb rab az éhségtől és a hidegtől...”<sup>160</sup>

<sup>160</sup> STERN ZOLTÁN. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-1> (2015-01-16.)

## *A foglyok területi elhelyezkedése, munkavégzése*

A kárpátaljaiak főleg a belső-oroszországi, szibériai javító-munkatáborban<sup>161</sup>, köztük Perm, Vorkuta, Szalehard, Jekatyerinburg, Cseljabinszk, Ufa, Norilszk, Omszk, Karaganda, Novoszibirszk, Krasnojarszk, Tajset, Irkutszk, Szvobodnij, Komszomolszk-na Amure, Habarovszk, Vlagyivosztok, Jakutszk, Magadan körzetében és más településeken raboskodtak. A GULAG-kutatók egybehangzó véleménye szerint a mordvinföldi, kolimai, vorkutai és kazahsztáni lágerrendszer a leghírhedtebb koncentrációs táborok közé tartozott. A GULAG-on 1939. január 1-jei állapot szerint 19 758 (1,50%), 1951. január 1-jei állapot szerint 25 425 zsidót tartottak fogva (forrás: <http://feldgran.info/forum/index.php?topic=603.0>). A politikai elítéltek számára Mordvinföldön kiépített tábor-rendszer volt a legsúfoltabb.<sup>162</sup> Potymára és Dubrovlagra, a Mordvin Autonóm Köztársaság délnyugati területén lévő táboregyüttes központjaira még a francia kutatók is felfigyeltek. A két párizsi kutató-történész, Joël Kotek és Pierre Rigoulot közös monográfiájának<sup>163</sup> mottója a szovjet lágerrendszerre is vonatkoztatható: „A táborokat azért találták ki, hogy embereket semmisítsenek meg”.

A túlélőktől tudjuk, aki a táborban történő megérkezés és a mindennapi normában mért, fizetés nélküli munkavégzés után „elhagyta magát, akiben valamely hit vagy valaki iránti szeretet, kötelességérzet nem tartotta a lelket, az óhatatlanul elpusztult.” Stern Zoltán is azok közé tartozott, aki „nem hagyta el magát”, leírhatatlanul mostoha körülmények között, éhbérért dolgoztatták: „Moljából 1942 végén egy másik bányába, Burkhalába vittek. 1943-tól 1947-ig dolgoztam a Burkhala bányában. A munka ugyanolyan volt, mint Moljakban. Természetesen a munkáért semmit nem fizettek, az élelmezés rettenetes volt; orvosi ellátás nélkül, félelmetes körülmények között éltünk hatalmas, alig fűtött barakkokban, amelyekben száz-kétszáz fogoly volt. Rettenetes hideg volt. A nyár csak néhány hétig tart, épphogy elolvad a hó, egy kicsit fölmelegszik a föld, és megint jön a fagy, akár mínusz negyven fokra is süllyedt a hőmérséklet.”

<sup>161</sup> DOVHANICS, O. (1997): Akik átszöktek a Szovjetunióba. Sorsuk további alakulása. In: *Ukrajna emlékkönyve*, i. m. 38-39. p.

<sup>162</sup> A mordvinföldi Javaszban (7. sz. láger) igen sok kárpátaljai fiatal életét keserítette meg a rabság.

<sup>163</sup> KOTEK, JOËL - RIGOULOT, PIERRE: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Könyvkiadó, 2005. Lásd még: [http://frankaegom.ofm.hu/irattar/irasok\\_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek\\_11/taborok\\_evszazada/a\\_taborok\\_evszazada.htm](http://frankaegom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_11/taborok_evszazada/a_taborok_evszazada.htm) (2015-01-16.)

A Komi ASZSZK-ban, az úgynevezett zöldlágerben **Gerics Mihályék** is fakitermeléssel foglalkoztak: „*Háromezer ember három műszakban dolgozott éjjel-nappal. Reggeltől másnap reggelig 5–6-an meghaltak. A halottakat túl a zónán csak rádobták a hóra. A kemény munka és a végelgyengülés miatt örökre a pecsorai és a többi tábor földjében nyugszanak.*”<sup>164</sup>

Wieder Ernő és rabtársai Pecsorától Vorkutáig négyszázötven kilométer hosszan építették a vasútvonalat. Elhozták őket a tundrába, ahol kis fák vannak, azt mondták nekik: „*Itt van a lapát, itt van balta, fűrész, építsetek magatoknak házat, itt fogtok élni! Amennyire lehetett, hozzáfogtunk, csináltuk.(.) Nehezen dolgoztunk ott, a vasútépítés nem könnyű. Barakkokban laktunk, amiket mi építettünk magunknak. A rönkök közé mohát tettünk, hogy az tartsa magát. Mellesleg, amikor nem volt mit dohányozni, kihúztuk onnét a mohát, újságba csavartuk, és azt szívtuk. Nem volt jó ott lenni, rengetegen meg is haltak a nehéz munka, a gyenge koszt miatt. De aki télen halt meg, azt nem is temették el, mert a föld át volt fagyva legalább másfél-két méterre, azt nem lehetett! Ahogy húztuk a vasútvonalat, odarakták a holttesteket, rámentek a talpfák, rá a sínek, és mentünk tovább. A halottak ottmaradtak temetetlenül.*”<sup>165</sup>

Wieder Ernő visszaemlékezése szerint ezekben a munkatáborokban mindenféle ember volt. Köztük bűnözők, politikaiak, generálisok, főtisztok, gyilkosok, rablók, tolvajok, híres kreml-i orvosok, akiket koncepciós perekben ítélték el Oroszországban. „*Voltak ott velem magyarul és jiddisül beszélő emberek is, voltak kárpátaljaiak. Igaz, akikkel együtt mentem, azoktól elválasztottak. Négyen mentünk át a határon 1940-ben, de minket aztán máshova vittek. De voltak mások. Ott volt a Weisz Sanyi*”<sup>166</sup>, *él még most is, Budapesten, ő velem volt, két évvel idősebb nálam, 1920-as. És Ungvárról volt a Friedmann Sanyi*”<sup>167</sup> és mások.”

Wieder Ernő visszaemlékezésében Sándorként közli az ungvári **Friedmann** nevét, aki valójában **Friedmann Sámuel** szabómester. Személyesen ismertem, tőle tudom: 1940 szeptemberében, hogy elkerülje a mun-

<sup>164</sup> DOVHANICS, OMELJAN előadása. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai. Nemzetközi konferencia. Beregszász, 1989. november 16. – Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól. DÚPKA GYÖRGY közreműködésében. Ungvár-Budapest, Patent-Intermix, 1993, 222-223. pp

<sup>165</sup> WIEDER ERNŐ. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/biography/wieder-erno> (2015-01-16.)

<sup>166</sup> Weiss Sándorról nincs adat.

<sup>167</sup> **Friedmann Sándort** (Radvánc, 1913) jaszinyai lakost 1940. szeptember 30-án fogták el **Grossman Zsigmonddal** (Jaszinya/Körösmező, 1917) együtt, akiket a 29997. sz. akta szerint az NKVD Különleges Tanácsa határsértés vádjával 1940 októberében 3 évre elítélte. Az ügyirat másolatát Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre, ugyanis az elítélt Friedmann szabó mester az apósa volt.

kaszolgálátot, **Grosszman Zsigmond** szabóinas társával Kőrösmezőre utaztak, és a környékén húzódó magyar-szovjet zöldhatáron sikeresen átjutottak. A másik oldalon a szovjetek fogságába estek. A fárasztó kihallgatások után őket is 3 évi szabadságvesztésre ítélték. Megcáfolta az ukrán kutatóknak azt az állításaikat, hogy aki letöltötte a három évet, azt szabadon engedték, jelentkezhettek az I. Csehszlovák Hadtestbe vagy száműzetésben, az NKVD-sek által kijelölt településen felügyelet nélkül dolgozhatott. Az ő és zsidó sorstársai esetében ennek az ellenkezője történt. Három év helyett hét év rabszolgamunka után engedték haza. Az eltelt évek alatt megjárta a GULAG számos szibériai kényszermunkatáborát, börtönét. Fogvatartásának utolsó két-három esztendejét a távol-keleti Kamcsatka északi csücskében töltötte le. Csodával határos megmenekülését elsősorban szabó-szakmájának, ebből fakadó szakmai találékonyságának és edzett szervezetének köszönhette. Kényszerített megrendelésre ő varrta fogvatartóinak tisztii öltözékét is. Ezért megkülönböztetett bánásmódban részesült. Szomorúan közölte azt is, hogy tehetetlen szemlélője volt a füvet és gyökeret is megevő, kiéheztetett fogolytársai halálának, köztük kárpátaljai zsidók is ezrével pusztultak el fagyhalálban, végkimerülésben (sokan Alaszka felé próbáltak rénszarvas szánokkal megszökni, hogy kijussanak az USA-ba, azonban ezeknek a sorsa ismeretlen).

## ***Amnesztia a Magyarországról menekülteknek***

A Szovjetunió és a csehszlovák emigráns kormány katona-politikai megállapodása<sup>168</sup> értelmében 1941. szeptember 27-én döntés született az 1. Csehszlovák Hadtest felállításáról. Később a két fél között táviratváltás történt a csehszlovák egységek felfegyverzése, egyenruhába öltöztetése, ellátása stb. ügyében<sup>169</sup> a szovjet londoni nagykövetség közvetítésével Heliodor Pika tábornok, csehszlovák államminiszter és Moszkva között. A külügyi népbiztosság 1941. november 13-án feladott táviratban<sup>170</sup> ér-

<sup>168</sup> A megállapodás aláírói **Pika**, a Csehszlovákia katonai főparancsnokságának meghatalmazottja, **Vaszilevszkij** vezérőrnagy, az SZSZKSZ katonai főparancsnoksága megbízottja: Lásd a 7. sz. ügyiratot (ZVSZ/35-36). Eredeti forráshelye: *Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Документы и материалы.* – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1960. – С. 14. A továbbiakban: *Советско-чехословацкие отношения...*

<sup>169</sup> Lásd: **Bogomolov** londoni szovjet nagykövet táviratát, a 291-es számú ügyiratot (ZVSZ/468-469). Eredeti forráshelye: *Советско-чехословацкие отношения...*, 22. p.

<sup>170</sup> Lásd: a szovjet külügyi népbiztosság londoni nagykövetének küldött táviratát, a 292-es számú ügyiratot (ZVSZ/469). Eredeti forráshelye: *Советско-чехословацкие отношения...*, 23. p.

tesítette a Londonban állomásozó A. E. Bogomolov szovjet nagykövetet, hogy a szovjet vezetés támogatja az 1. Csehszlovák Hadtest felállítását és teljes körű ellátását. Erről november 16-án a szovjet nagykövet és Benes elnök között tájékoztató megbeszélés zajlott le.

A két fél megegyezése értelmében önkéntesként jelentkezhetnek:

a) a volt csehszlovák hadsereg katonái, akiket az ország megszállása után Szuzdalba vezényeltek;

b) cseh vagy szlovák nemzetségű szovjet állampolgárok;

c) kárpátaljai ruszinok, mint csehszlovák állampolgárok, akik az illegális határátlépés után szovjet munkatáborokba kerültek.

A legnehezebbnek az utóbbi pont bizonyult. De ez a kérdés is rendeződött. 1942. november 19-én kelt rendeletével a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége amnesztiát adott azoknak a Magyarországról menekült „kárpátoroszoknak, ukránoknak és szlovákoknak, akik Csehszlovákia feldarabolásáig csehszlovák állampolgársággal rendelkeztek”<sup>171</sup>. A szovjet külügyi népbiztosság közölte a csehszlovák nagykövettel, hogy a kárpátaljai ruszinok behívásának kérdését megoldották, és ennek csupán műszaki kivitelezése hátráltatja kissé az önkénteseknek a csehszlovák katonai alakulatba történő vezénylését. Sajnos ekkorára a kárpátaljaiak közül sokan meghaltak, a többi pedig legyengült.

Emberi tragédiákat felidéző iratok közül példaként említhető a podkarpatszki ruszinok és más nemzetiségűek által a csehszlovák nagykövetség képviselőjének címzett levél<sup>172</sup>, amelyben kéri a lágerből való kiszabadításukat, a csehszlovák hadtestbe való felvételüket. Többek között leírják, hogy az NKVD szorokszki lágerében<sup>173</sup> az amnesztiára jogosult 350 kárpátaljai elítéltből közel fele maradt életben, a többivel az éh- és fagyhalál végzett, illetve különböző járványos betegségek áldozatai lettek. A csehszlovák diplomácia közbenjárásának köszönhetően eddig csak a morvaországi és a szlovákiai származásúak hagyhatták el a büntető tábort. Az itt szenvedő zsidók nevében **Herskovics Arnold**<sup>174</sup> tartalékos

<sup>171</sup> Lásd a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége az 1942. november 19-én kelt rendeletével kiadott amnesztiát, a 9-es számú ügyiratot (ZVSZ/38). Eredeti forráshelye: RGASZPI, f. 17. - op. 162. - szpr. 37. - ark. 66. Подленник. Машинопис. Lásd még: Любянка: Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР „Смерш”. 1939 – март 1946. Составители: В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотнокова – М., 2006. – 354-355. pp.

<sup>172</sup> Lásd a szorokszki lágerben raboskodó levelét, a 294. számú ügyiratot (ZVSZ/470-472). Eredeti forráshelye: (Omeljan Dovhanics GULAG-kutató személyes archívuma.) Zakarpatszki vtiakcsi... 1939-1941 rr... 264-265. pp.

<sup>173</sup> Lásd: Szoroklag, Arhangelszkij terület.

<sup>174</sup> Lásd: **Herskovics Arnold, apja Izsák** (Beregszentmiklós, 1913.) zsidó tanító. 1942. június 27. az NKVD Különleges Tanácsa 3 évi fogságra ítélte. További sorsa ismeretlen. 1989-ben rehabilitálták.

alhadnagy is aláírta az írást. A levél fő szervezőjét és a címzetthez történő eljuttatóját **Ivanyasz Mitrofánt**, apja Georgij (Husztai járás, Koselovo, 1921) szovjetellenes agitációért további 5 évre ítélték, azonban a többiek hazatéréséről sincs adat (**Blaton Rudolf, Brusszo Irzsi, Ruszenszak Irzsi, Fil Stefan, Fulitka Mikulas, Tuh Mikulas, Baljé Mihály** és mások) nyomtalanul eltűntek. A kárpátaljai rabok kiszabadítása érdekében a csehszlovák katonai misszió őrnagya 1942. március 6-án keltezett levélben a moszkvai emigrációban élő Klement Gottwald cseh kommunista vezér közbenjárását is kérte.<sup>175</sup>

Az NKVD-forrásokra hivatkozva egyes ukrán történészek tévesen állítják az amnesztiára hivatkozva, hogy minden kárpátaljai érintettet kiengedtek a munkatáborokból és Buzulukba irányították őket, hogy „*önként belépjenek a csehszlovák hadseregbe*”. A csehszlovák hadtest szervezésében ügyködő NKVD-tisztek a nem szláv nemzetiségűeket hátrányos megkülönböztetésben részesítették. Itt két bizottság működött, egy fogadó és egy toborzó. A fogadóbizottság előtt minden lágerből érkező megjelent. Ez kiválogatta és a toborzó bizottság elé küldte az egészségeseket és a politikailag megbízható személyeket.

A toborzó bizottság bizonyos nehézségekbe ütközött, hiszen számos önkéntesnek nem volt semmilyen okmánya, nem mindegyikük beszélte a cseh és szlovák nyelvet.

A bizottságok első munkanapján mintegy ezer jelentkezőből 214 személyt vizsgáltak meg. Ezek között kárpátaljaiak kevesen voltak. Tömeges érkezésükre 1942 decemberében – 1943 januárjában került sor. Például Jakub Koutny csehszlovák törzskapitány 1943. február 2-án Pika ezredesnek (a Csehszlovák Katonai Misszió vezetőjének) küldött titkos jelentésében<sup>176</sup> részletesen beszámolt a kárpátaljaiakat érintő toborzás helyzetéről és a negatív jelenségekről. Ugyanis őt bízták meg, hogy tisztársaival a szovjet lágerekbe került egykori csehszlovák polgárokat a Szovjetunióban létesítendő alakulatokba toborozzák.

A Kargopol táborközponthoz tartozó 54 altáborból, amelyek az Arhangelszki és a Vologdai területeken működnek, 1942 decemberéig mintegy 400 csehszlovák személyt sikerült összegyűjten, lenne több is, de az NKVD táborparancsnokok a volt csehszlovák állampolgárokat

<sup>175</sup> Lásd a 295. számú ügyiratot (ZVSZ/472). Eredeti forráshelye: Мамай Василь: Грань трагічної війни. In: Закарпатська правда. – 2002. – 1 травня.

<sup>176</sup> Lásd a **Koutni**-jelentést, a 307. számú ügyiratot (ZVSZ/489-491). Eredeti forráshelye: (**Omeljan Dovhanics** GULAG-kutató személyes archívuma.) In: Закарпатська правда. – 1991. – 7 червень.



nemzetiségileg listázzák és elkülönítik. Külön csoportosítják a magyar állampolgárokat, a lengyeleket és a csehszlovákokat, akik közül többeket szovjet állampolgárok közé soroltak.

Jelentésében fényt derít arra is, hogy a Kargapoli-táborrendszerben „*mintegy hárommillió különböző nemzetiségű internált személyt tartanak itt.*” Megdöbbentő képet rajzol és lesújtó adatokat közöl az itt uralkodó embertelen körülményekről, a „*megkülönböztető*” bánásmódban részesített rabokról. Fölhívja a csehszlovák misszió figyelmét arra is, hogy a „*kargapoli táborban még mintegy száz csehszlovák állampolgár maradt, főként zsidók<sup>177</sup> és nyolc, valamint ennél is több évi szabadságvesztésre ítélt személyek.*”<sup>178</sup>

A fentebb idézett jelentését azzal zárja, hogy a megnevezettől több zsidót is fogva tartanak. A vorkutai és a pecsorszki főtáborhoz tartozó altáborokban is sok csehszlovák állampolgárságú személyt dolgoztatnak, köztük 8 évre elítélt zsidók kiadatását a táborparancsnokok itt is megtagadták.

Jakub Koutny csehszlovák törzskapitány a GULAG egy másik hatalmas területet képező Pecsorlag „szigetcsoportjáról” is beszámol. A lágerek NKVD-tisztjei itt is visszatartották a zsidókat, nem engedélyezték, hátráltatták a csehszlovák hadseregbe való mozgósításukat. Például a három évre elítélt csehszlovák állampolgárságú személyeket kiszabadításuk előtt szovjet ellenes agitációért nyolc évre elítélték. 1942. december 30. – 1943. január 30. között a Kargopol táborból 185, a Szeveradvinszkiből 34, Ivdel-Szverdlovskból 42, Inta-Komiból 45, Uhta-Izem Komiból 145, Pecsora-Abezből 241, Vorkutából 185, összesen 886 amnesztiára jogosult elítéltet sikerült felkutatni és a csehszlovák hadtestbe besorozni. A különböző munkatáborok és Buzuluk közti több száz km-es távolságot megtéve, sokan menet közben (gyalog, rabszállító szerelvényeken) legyengültek, elhaláloztak, holttestüket, okmányaikat az NKVD lefoglalta, a csehszlovák katonai missziónak nem adta át.

A teljes igazság az, hogy a GULAG-táborok NKVD-parancsnokai, majd a sorozóbizottságokba delegált cseka-tisztek önkényesen, személyekre lebontva hozták meg döntéseiket, mert a csehszlovák állampolgársággal rendelkező zsidó, magyar, német és más nemzetiségű, de kárpátaljai származásúak esetében nem adtak felmentést. A zsidókkal szemben tanúsított diszkriminációt **Stern Zoltán** túlélő saját bőrén ta-

<sup>177</sup> A túlélőktől (**Stern Zoltán, Friedmann Sámuel**) tudjuk, kárpátaljai zsidókról van szó.

<sup>178</sup> Lásd a **Koutni**-jelentést, a 307. számú ügyiratot (ZVSZ/489-491). Eredeti forráshelye: (**Omeljan Dovhanics** GULAG-kutató személyes archívuma.) In: *Закарпатська правда*. – 1991. – 7 червень.

pasztalta. Ukrán nyelven közölt *Emlékiratából* (1995)<sup>179</sup> tudjuk, hogy először ő is a kolimai aranybányában dolgozó, amnesztiában részesült „kárpátaljai szökevények” 160–170 fős csoportjába került, majd 1943 márciusában Magadánba szállították őket, ahol a cseh légióba folyt az ellenőrző sorozás. Az NKVD tisztjei indoklás nélkül közölték vele, hogy mivel zsidó származású, nem lehet a hadtest katonája, visszavitték a Magadantól 600 km-re lévő Burhala bányába. 1944. május 6-án újra közölték vele, hogy besorozzák a Szvoboda hadtestébe, 20 nap eltelt, de a magadáni állambiztonsági szervek munkatársai újra figyelmen kívül hagyták jelentkezését. Visszaküldték a bányamunkára, attól a naptól kezdve hetente a szovjet vezetőséget beadványokkal ostromolta, amelyben kifejtette, hogy ártatlanul tartják a lágerben, engedjék szabadon.

Amnesztiában nem részesültek a magyarországi, Romániához tartozó erdélyi származású elítélt zsidók sem (magyar állampolgárságú rabok közé sorolták), mert nem rendelkeztek 1938 előtt megadott csehszlovák állampolgársággal. Őket továbbra is a lágerekben végkimerülésig dolgoztatták, csak azokat engedték el, akik cseh, szlovák és ruszin nemzetiségűnek vallották magukat és beszélték ezeket a nyelveket. Így az ügyeskedők közül, akik jól beszélték a szláv nyelvek valamelyikét, sokan elhallgatva etnikai hovatartozásukat (születési helyüket), a favorizált pánszláv-nácik mögé bújva, életüket mentve, csehként, szlovákként vagy ruszinként/ukránként kerültek ki a haláltáborokból és jelentkezhetek Buzulukba önkéntesnek, frontra induló harcosnak. Tudatosan választottak a két rossz lehetőség közül, halál vagy élet, számukra a túlélést a frontra való kijutás jelentette. Döntésüknek lélektani hátterét **Lusztig Károly** a kárpátaljai zsidók krónikása így magyarázza: „*A harctér sem volt ugyan „életbiztosítás”, de az erdőirtáson és a bányákban végzett kimerítő munkának ritka kivétellel csak egy vége volt – a jeltelen, közös tömegsír.*”<sup>180</sup>

A szibériai Orenburgi területhez tartozó Buzuluk városba érkezett csehszlovák hadsereg fogadó és toborzó tisztjei elnézőbbek voltak az úgynevezett „vtikacsi” (határátlépők) iránt, többnyire nem firtatták nemzetiségüket, így a kárpátaljaiak köréből minél több alkalmas sze-

<sup>179</sup> Lásd STERN ZOLTÁN *Emlékiratát*, a 403. számú ügyiratot (ZVSZ/599-601). Eredeti forráshelye: ШТЕРН ЗОЛТАН. Ось тоді й почалася наша трагедія... *Крізь пекло ГУЛАГів*. Документи, спогади, нариси. Редакційна колегія: В.О. ПРИХОДЬКО (ГОЛОВА), О.Д. ДОВГАНІЧ, О.В. ХЛАНТА, Ю.С.ЧОПІ. – Ужгород, 1996. –13-18. pp.

<sup>180</sup> LUSZTIG KÁROLY: *A gyertyák csonkig égnek. A kárpátaljai zsidók tragédiája*. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1992. június. 11. sz. 10. p.

mélyt igyekeztek kiválogatni. Merész, bátor és határozott fellépésüknek köszönhetően a haláltáborokból sürgetésükre kikerült sok száz ember életét mentették meg. Aztán irányításukkal a táborokból kihozott 30–40 kilóra lefogyott, kimerült és beteg rabok feljavítása, gyógykezelése, majd kiképzése következett a külön kialakított kaszárnnyakban.

1943. április 8.–október 30. között a Szovjetunióban felállított 1. Csehszlovák Hadtest nemzetiségi megoszlásáról<sup>181</sup> szóló adatok is előkerültek. A közreadott 3 táblázatból ezúttal a zsidókra vonatkozó adatokat idézzük.

1.) 1943. március 8-i állapot szerint a szovjet lágerekben jelentkezett a csehszlovák hadsereg 2665 önkénteséből 149 zsidó.

2.) az 1943. júliusi kimutatásban a 494 altisztból 81 zsidó.

3.) 1943. október 30-án bevetés előtt az I. csehszlovák dandár 3348 kiképzett katonából állt, köztük 563-an csehek, 543-an szlovákok, 2210-en ruszinok-ukránok, 6-an oroszok, 5-en lengyelek, 2-en lettek, 204-en zsidók, 2-en németek, 13-an magyarok.

### ***A haláltáborokból szabadult zsidók az 1. Csehszlovák Hadtestben***

Ukrajna Emlékkönyvének Kárpátaljára vonatkozó első kötetében<sup>182</sup> az összeállítók bőséges információt közölnek a frontra irányított I. Csehszlovák Hadtestről. Többek között első szerelvénye 1943. szeptember 30-án indult Novohoperszk városból a frontra. A Csernyihiv területi Jahnyivk állomáson a 18605. sz. szerelvényt ellenséges bombatámadás érte. Ennek következtében 57 katona, köztük 42 kárpátaljai életét veszttette. Az elesetteket a nyizsnyinszki járási Szvitanok nagyközségben temették közös sírba.

A dandár 1943. október 17-ét követően az I. Ukrán Front 38. sz. hadseregének kötelékébe került. Már novemberben részt vett a Kijevért vívott harcokban, amelyben a kárpátaljaiak közül 34-en estek el.

Majd Kijev térségében – Vaszilkovóban, Csernyahivkában, Kodakiban végrehajtott támadó és védelmi hadműveletben 29 kárpátaljai veszttette életét.

1943 januárjában folytatott hadműveletekben a Bila Cerkva környékén 133, Cserkaszi és Vinnyicai területen 62 kárpátaljai esett el.

<sup>181</sup> Lásd a 310. számú ügyiratot (ZVSZ/493). Eredeti forráshelye: *Sljah do voli. Zbirnyik muzeju ukrajinszkaj kulturi v Szvidnyiku*. In: Szlovacke pedagogicne vidavnictvo v Bratislavu, 1966. 193–194. pp.

<sup>182</sup> *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpáton túli terület*. 1. (A szerkesztőbizottság tagjai: KERECANIN VASZIL (elnök), DOVHANICS OMELJAN, GVARGYIONOV BORISZ és mások), Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997. 50–62 p.

A 4. Ukrán Front előrenyomulásához hozzájárult az 1. Csehszlovák Hadtest is, amikor a Duklai-hágó környéki hadműveletben vett részt, a harcba induló 17 000 főből 7 200 fő kárpátaljai volt<sup>183</sup>, közülük az 1944. szeptember 9-től október 28-ig tartó hegyvidéki hadműveletben 800 fő esett el. A Duklai-hágó elfoglalásáért folyó harcban történészek szerint még drágább árat fizettek, hiszen a kiképzetlen, hegyvidéki harcra alkalmatlan kárpátaljaiak ezrével estek el itt is. Nem harcászati-szakmai elvek, hanem hibás ideológiai-politikai megfontolások alapján áldoztak fel ágyútölteléknek sok száz embert. Drága árat fizettek Liptovsky Mikulas (Liptószentmiklós) város bevételéért, itt 1346 harcos vesztette életét. Az 1. Csehszlovák Hadtest harci útja Morvaföldön ért véget. A több mint 7 000 kárpátaljai katona abban a reményben kockáztatta életét a csehszlovák harctéren, hogy Kárpátalja a felszabadított Csehszlovákia kötelékében marad. Tévedtek. Érdekes NKVD-jelentés<sup>184</sup> került elő a Kárpátaljára szabadságra hazatért első hírvivőkről, akik a csehszlovák hadsereg önkéntesei voltak. Elmondták (Kvásziban **Kvasznyuk** alhadnagy, Rahón **Jurcsuk Vaszil**) hozzátartozóiknak, hogy a Kárpátaljáról a Szovjetunióba menekülteket, köztük a kommunistákat is lágerrekbe zárták, közülük sokan meghaltak. Boszj alezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok törzsparancsnoka és Levitin alezredes törzsparancsnok-helyettes jelentését azzal zárja, hogy az ilyen álhíreket terjesztőket megfigyelés alá kell venni és a hadsereg soraiból is ki kell szűnni.

A Vörös Hadsereg kötelékében, illetve a Szovjetunióban alakult 1. Csehszlovák Hadtestben harcoló 204 zsidó önkéntesből a különböző területekért folyó védelmi és támadó hadműveletekben 110-en elesetek, nyomtalanul eltűntek.<sup>185</sup>

### *A szolgálatra alkalmatlan „amnesztiasok” sorsa*

A fentebb ismertetett kutatások adatai szerint a Szovjetunióban mintegy 8 ezer elítélt kárpátaljai menekült volt. Ám az újabb feltárások a GULAG-tábor kárpátaljai lakóit 10–12 ezerre becsülik. Ebből 7 200

<sup>183</sup> MOSZKALENKO, K. SZ.: *A délnyugati irányban*. Kijev., 1984, 456–457. p.

<sup>184</sup> Lásd **Boszj** alezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok törzsparancsnoka és **Levitin** alezredes törzsparancsnok-helyettes jelentését, a 323. számú ügyiratot (ZVSZ/502-503). Eredeti forráshelye: RGVA – F. 32885. – Op. 1. – D. 68. sz. 287. kopija. Masinapisz.

<sup>185</sup> Forrás: *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpánton túli terület 1*. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.85. p.

főtt az orenburgi területi Buzulukban, a tulai területi Jefremovban, a voronyezsi területi Novohoperszkben, a hmelnyci területi Kamjanec-Podolszkban, Sztanyiszlavban/Ivano-Frankivszkban és Csernyivciben a Csehszlovák Hadtestbe besoroztak.

A Buzulukban, Jefremovban és Novohoperszkben felállított fogadó és toborzó bizottságok a katonai szolgálatra alkalmatlan több száz személyt, főleg lányokat és asszonyokat Kazahsztánba irányították munkára. Számukra a Dzsembuli Állami Répatermelő Gazdaságot jelölték ki. 1943 májusában az itt dolgozó, a katonai szolgálatra felkészülő 27 volt magyar és csehszlovák állampolgárságú, különböző nemzetiségű kárpátaljai nő (**Magyar A. I., Mlavec M. Hmily Anna, Lucsin G., Krivánics Mária, Magyar Anna, Káli Mária, Rákóci Zsófia, Forzan Mária, Tarpai Márta, Gusevszka Mária, Molnyinec Éva, Placsinda P., Magyar Agafija, Ternavcsuk Mária, Varga Agafija, Ruscsák I., Rusznák Mária, Rákóci Kalina, Scsur Anna, Babicsin Jusztna, Markovics Éva, Babicsin Mária, Gáll Anna, Krizina Gafa, Tyuh Anna, Ljavinec Anna**) – a csehszlovák követség közreműködésével – közös levélben<sup>186</sup> üdvözölte az amnesztiával szabadult kárpátaljai harcosokat, akik a csehszlovák hadtest soraiban kezdték el szolgálatukat, és ruhával, lábbelivel látták el földijeiket. Érdekes, hogy 99 aláírással<sup>187</sup> a kárpátaljai származású csehszlovák hadsereg katonái a „*viszonlítás reményében*” válaszoltak a „*Nase vijszko*” (A mi hadseregünk) című tábori újságban is 1943 júliusában leközlött levélre, fogadalmat tettek, hogy harcolnak Csehszlovákia felszabadításáért.

Az NKVD megfigyelése alatt állók osztoztak a száműzöttek sorsában, az itteni kolhozokban, iparvállalatoknál dolgoztak. Az úgynevezett „*amnesztiásoknak*” a munka- és a lakóterületet tilos volt elhagyni.

A megvizsgált kérvények tükrében elmondható, hogy a javító-nevelő kényszermunkatáborokból kiengedett „*amnesztiások*” a túlélési szempontból jobb helyzetbe kerültek, mint a munkatáborokban fogva tartottak, akiknek sorait továbbra is ritkította a lágerhalál. Olyan tényekre is fény derült, hogy a kárpátaljaiak közül százakat nem engedtek el a táborból. Visszatartásukról a szovjetunióbeli csehszlovák katonai misszió 1942. május 8-i leveléből szerezhetünk tudomást, amelyet a moszkvai csehszlovák

<sup>186</sup> Lásd a 312. számú ügyiratot (ZVSZ/494-495). Eredeti forráshelye: *Nase vojsko v SSSR, roc... Dvojcislo 15-15/26-27., Sljah do voli. Zbirnyik muzeju ukrajinszkaj kulturi v Szvidnyiku*. In: Szlovacke pedagogicsne vidavnictvo v Bratiszlavi, 1966. – 282. p.

<sup>187</sup> Lásd a 313. számú ügyiratot (ZVSZ/495). Eredeti forráshelye: *Sljah do voli. Zbirnyik muzeju ukrajinszkaj kulturi v Szvidnyiku*. In: Szlovacke pedagogicsne vidavnictvo v Bratiszlavi, 1966. – 282. p.

nagykövetségnek címzett. A levél rámutat, hogy például az észak-dvinai javító munkatábor vezetősége nem engedte szabadon az amnesztiában részesített csehszlovák állampolgárokat, mert úgymond, a táborban kevés a dolgozó. A táborparancsnok elutasította a szabadon bocsátási kérelmeket, mert - amint magyarázta - ezek az emberek nem csehszlovák állampolgárok, amennyiben illegálisan lépték át a határt, és a szovjet törvények szerint állampolgárság nélküli személyeknek tekintendők.

Tucatnyi levél tanúskodik a hasonló visszatartásokról, a táborparancsnokok többek között az észak-vasúti lágerből, Knyazs-Pogosztból 1943 januárjában az amnesztiára jogosult személyeket elindulásuk előtt visszatartották, okmányaikat elvették. Csoportosan aláírt levélben kéri az illetékes hatóságokat, hogy eresszék őket szabadon és küldjék a csehszlovák alakulathoz, amely 1943 márciusában Ukrajna területén bekapcsolódott a frontharcba a náci megszállók ellen.

### *Hazatérés a szovjet fogságból*

A kárpátaljai zsidók százai sem nyerhettek felvételt a csehszlovák dandárba. Továbbra is fogva tartották őket. A túlélők hazatérését jóval a második világháború befejezése után, 1946–1947 között tették lehetővé. Akire rábizonyították, hogy a munkatáborban szovjetellenes agitációt és propagandát fejtett ki, azt 1949–1954 között engedték haza.<sup>188</sup>

Többeket a három év letelte után is a táborban tartottak. A határátlépés vádjával háromévi kényszermunkára ítélt **Wieder Ernő/Cvi** munkácsi, magyar anyanyelvű zsidó fiút, büntetése letelte után azzal az indoklással, hogy Magyarország és a Szovjetunió hadban áll egymással, bizonytalan időre meghosszabbították a letöltendő idejét – végül 6 évet töltött lágerben. A kényszermunkatábor Vorkutához tartozott, közel volt az Északi-Jeges-tengerhez. Vasutat építettek. *„Amikor 1943-ban véget ért a három év, amire elítéltek, kihívtak, és azt mondták, hogy mivel Magyarország háborús viszonyban van a Szovjetunióval, nem engedünk ki. Bizonytalan időre elhalasztjuk a szabadlára helyezéset. Valóban, három év helyett hatot voltam ott. Onnan levelezni nem lehetett. Teljes információzárlat volt, százszázalékos. Nem hallottunk a holokausztról,*

<sup>188</sup> Lásd **Korszun** és **Pagirja** összeállítókna az ügyiratok gyűjteményéhez írt előszavát, ZVSZ, 19. p.

sőt a háborúról is nagyon keveset hallottunk. Egypár hír itt-ott kiszivárgott, de részleteket nem tudtunk semmit. Azt tudtuk, hogy háború van, azt nekiünk is mondták azok a tiszték, akik ott voltak, hogy a német fasiszták megtámadtak. Ennyit tudtunk, de más semmit.”<sup>189</sup>

Sem **Wieder Ernő**, sem **Stern Zoltán** sem más zsidósorostársra nem részesülhetett az 1942. november 19-én kihirdetett amnesztiában és nem állhatott be az 1. Csehszlovák Hadtestbe. Az ítéletvégrehajtók jogtalanul tartották őket fogva és végeztettek velük rabszolgamunkát.

**Wieder Ernő** azon kevesek közé tartozott, akinek sikerült túlélnie Sztálin embertelen táborát is. *„Fiatal voltam, valahogy kibírtam, és hazajöttem. 1946 decemberében jöttem haza Munkácsra. Amikor megérkeztem, nem tudtam senkiről semmit. Munkácson nem láttam senki ismerőst. Elmentem oda, ahol laktam, hátha valaki ki fog jönni: anyám, testvérem? Nem tudtam semmit. Állok vagy másfél órát, nem jön ki senki! Egyszer látom, a szomszéd házból jön ki egy ember, nagyon hasonlít Kahán Janira, édesanyám unokaöccsére. De nem mertem megszólítani. Megyek utána. Ő ment be a városba, a központ felé. Én meg utána, utána. Mikor a színházhoz értünk, hátulról kiabálok: Jani! Hátranézett. Megismert. Én is őt. Bizonyos időre befogadott, nála laktam hónapokig. A mi régi házunkat a szovjetek elfoglalták, más lakott benne.*

*Aztán megtudtam, hogy anyu és apu elpusztult Auschwitzban. Mert elvitték őket, és nem jöttek vissza. A háború után visszajött egy Groll nevezetű ember, ő is apuval volt. Láttam, mikor aput elvitték balra. Mert volt jobbra osztás, balra osztás [lásd: szelektálás]. Aput balra vitték, a krematórium felé. Groll szemtanúja volt annak. Anyut nem látta, de anyu olyan korban volt, hogy az ilyen korúakat mind gázkamrába vitték.*

*A testvéreim<sup>190</sup> közül nem volt Munkácson senki, és nem is tudtam róluk semmit. (...)*<sup>191</sup>

<sup>189</sup> WIEDER ERNŐ. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/biography/wieder-erno>

<sup>190</sup> **Wieder Ernő** testvérei: **Wieder Menyhért**: Tel-Aviv (kb. 1946-tól az 1950-es évek végéig) (A háború alatt Budapesten bujkált, a háború után Prágába ment, majd **Wieder Andorral** és **Wieder Kálmánnal** Párizsba, innen pedig 1946 körül Palesztinába.) **Wieder Miklós**: 1939-ben, miután Munkács átmenetileg visszakerült Magyarországhoz, átszökött Csehszlovákiába, innen továbbment Nyugat-Európába, és beállt a Csehszlovák Hadtestbe; Chester (Egyesült Királyság) (1945–1955), **Wieder Andor**: Tel-Aviv (kb. 1946-tól ?-ig) (Túlélte a munkaszolgálatot /Ukrajnában is volt/, a háború után ötnapos munkácsi tartózkodást követően Prágába ment, majd Menyhérttel és Kálmánnal együtt Párizsba, onnan pedig 1946 körül Palesztinába, innen Brüsszelbe – oda nősült.), **Wieder Kálmán**: Tel-Aviv (kb. 1946-tól az 1950-es évek végéig) (Túlélte a koncentrációs tábor, utána rövid időre Prágába ment, onnan Menyhérttel és Andorral együtt Párizsba, innen pedig Palesztinába.)

<sup>191</sup> WIEDER ERNŐ. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/biography/wieder-erno> (2015 január 16.)

**Stern Zoltán** három év helyett kemény 7 évet raboskodott. 1948-ban szabadult a GULAG-táborból, visszatért Ungvárra: „1947. január harmincadikán magához hivatott a lágerparancsnok. Zavart volt, és azt mondta, hogy kijutott neki már belőlem, mert az ítélet szerint már lejárt az időm, de még mindig a lágerben vagyok. Elküldtek a telepre, a bánya személyzeti osztályára a papírokért. Az utat nem ismertem, csak körülbelül magyarázták el, hogy át kell kelnem egy hegyszeroron, befordulni néhányszor, és így jutok el a telepre. Leírhatatlan érzés volt – sok év után először mentem egyedül, fegyveres kíséret nélkül, szabadon!”<sup>192</sup>

### *A határátlépők veszteségeiről*

Az eddigi kutatások tárgyát a feltárt kihallgatási jegyzőkönyvek, vádiratok, egyéb feljegyzések képezték, amelyekből a különböző nemzeti-ségű, így a zsidó határsértők sorsa jól nyomon követhető. A moszkvai és más volt szovjet levéltárakból a rehabilitációnak köszönhetően előkerült több ezer ügyirat a megyei, illetve az SZBU levéltárába is átkerült. Az illegális határátlépők, menekültek iratsomói már Ungváron is elérhetők, ezekből különböző gyűjtemények már szemelvényeket is közreadtak.

A moszkvai levéltárakban (Orosz Állami Katonai Levéltár, RGVA) lappangó további iratsomók azonban továbbra is feltárára, elemzés-re várnak, amelyekben megalapozatlanul ártatlan emberek ezreit – az NKVD kihallgató, vádiratot megfogalmazó, hamis ítéletet kimondó tisztjei – kémtevékenységgel vádolták meg, ahelyett, hogy segítséget nyújtottak volna a nácizmus és a faji megkülönböztetés elől menekülőknél az otthonteremtésben, a létfenntartásukhoz szükséges munkahelyek biztosításában. Ezek a hadbírósági, illetve „trojka” eljárások hamis vádak alapján, forgatókönyvszerűen zajlottak le.

Ezekből a dokumentumokból kiolvasható, hogy a sztálini vezetés részéről feloldhatatlan bizalmatlanság övezte a külföldi származású zsidókat is. Erre a jelenségre felhívja a figyelmünket Prekup Anikó is, aki szerint a zsidó menekülteket „a cionizmus mellett kémkedéssel és a nemzetközi zsidóburzsoával való együttműködéssel vádoltak. Nehéz lenne megbecsülni, hány zsidó állampolgár esett áldozatul a sztálini

<sup>192</sup> STERN ZOLTÁN. In: Centropa in Hungari, c centropa, Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-1> (2015-01-16.)



korszak tisztogatásainak, s hányan kerültek az „osztályharc fokozatos éleződését” hangoztató politika hatására a Gulag táborába.”<sup>193</sup>

Az embertelen szigorúságú tábori élet a kárpátaljai zsidók, ruszinok és más nemzetiségűek számára is rendkívül ínséges volt. A zord északi telet, a rossz körülményeket sokan nem bírták elviselni. Az elemzett adatok szerint a GULAG-lakók 15–20 %-a szibériai orosz tájakon, a 25–30 százaléka pedig az északi, illetve az örök fagy országában éh- és fagyhalál következtében, járványos betegségek, túlhajszolás miatt vették életüket. A táborokban meghaltak pontos számát egyelőre eddig nem sikerült senkinek sem megállapítani.

A kárpátaljai határsértők, illetve szökevények mennyiségi mutatójával kapcsolatosan az ukrán szakirodalomban mostanáig egymástól eltérő adatokkal találkozhatunk: a Szovjetunióba illegális menekültek számát 5 ezertől 105 ezerig becsülik. Az előbbi esetben indokoltan kevés, az utóbbi adat elfogadhatatlanul irreálisan soknak tekinthető. Az adatokat közreadó dolgozatok szerzői saját állításukat hiteles levéltári dokumentumok hiányában nem tudják megvédeni.

A szovjet-ukrán történetírás egyik ungvári képviselője V.I. Ilko<sup>194</sup> arra helyezi a hangsúlyt, hogy: „18–25 éves kommunista érzelmű katonakötelesek szöktek át, s szökésüknek indítéka inkább ideológiai jellegű volt, mintsem gazdasági vagy szociális.” Továbbá a megfogalmazásában elhallgatja az igazságot, hogy a Szovjetunióba átszökött „1939–1940-ben 3534 ember” illetve „számos elítélt ifjú és leány” milyen nemzetiségű volt? Többsége ruszin/ukrán, zsidó, de voltak közöttük magyar, szlovák, cseh, román és más nemzetiségűek is. Főleg a két nagy népcsoport képviselőit (ukránok/ruszinok és zsidók) az NKVD-kihallgatási jegyzőkönyvek szerint összetett, egymástól elválaszthatatlan indítékok készítették őket az illegális határátlépésre, azonban zömük (gimnazista fiúk és lányok) a kommunista propaganda hatására a jobb élet, a gondtalan megélhetést biztosító munka reményében kerestek új hazát, természetesen egyik része a katonai mozgósítás, a másik része a náci üldözés elől a Szovjetunióban keresett menedéket nem gondolva arra, hogy a szovjet koncentrációs táborokban kötnek ki. A szovjet korszak második felében kiadott a Kárpátaljai terület városainak, tele-

<sup>193</sup> PREKUP ANIKÓ: A zsidóság... 279. p.

<sup>194</sup> A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története, 1975. 138.p.

püléseinek történetét tárgyaló nagymonográfia előtanulmányában<sup>195</sup> a szerzők a „szovjetbarát-propaganda” javára nagyon is eltúlozva állítják, hogy a II. világháború kezdete előtt „közel 18 ezer ember lépte át a határt” és ezt mind a magyar, mind a szovjet vonalon „általánosítható kárpátaljai jelenséggént” értékelték, hogy köztük több száz életét mentő, pártonkívüli zsidó is volt, erről mélyen hallgatnak.

Dovhanics Olekszandr<sup>196</sup> ungvári ukrán történész véleménye szerint mind a mai napig vita tárgyát képezi azoknak a kárpátaljaiaknak a száma, akik a II. világháború előtt, illetve alatt illegálisan lépték át a szovjet határt, mert a különböző publikációkban más és más számadatok láttak napvilágot. Az általa átvizsgált magyar okmányokban két-háromezer emberről tudnak. 1989 előtt a csehszlovák levéltári adatok négyezerről, a szovjetek ötezertől ötvenezerig szólnak. Az 1962–1964-ben a kárpátaljai járási és községi tanácsok által végzett portabejárás 3534 emberről szerzett tudomást. Ez sem pontos adat, mert a névsort több mint húsz évvel az esemény után állították össze.

Az eltelt 25 év alatt a probléma tanulmányozásában felbecsülhetetlen értékű kutatómunkát végzett Alekszij Korszun történész is, aki korábban, nyugdíjaztatása előtt (1984–1990) az államvédelmi hivatal kárpátaljai területi bizottságának igazgatóhelyettese, egyben a megyei rehabilitációs bizottság tagja volt. Az ő közreműködésével a rehabilitációs bizottság rendelkezésére bocsátotta többek között a magyar csendőrség nyilvántartását a kárpátaljai szökevényekről és még számos más levéltári okmányt. Az eddigi magyar, cseh, szlovák és egykori szovjet-orosz források alapos tanulmányozása, elemzése arra enged következtetni, hogy a Kárpátaljáról a Szovjetunióba illegálisan áttelepültek száma 8627 fő, akikről, mint politikai elítéltekről, egyben rehabilitáltakról – Dovhanics és Korszun közreműködésével – készült kartoték-jegyzék. A 8627 igazolt határsértőből 7887 fő kárpátaljai, 492 magyarországi, 129 szlovák és cseh, 119 romániai származású, illetve erdélyi, máramarosszigeti illetőségű. Mindebből 329 nő, 4348 nőtlen, 228 a magyar hadsereg volt katonája.

Érdeemes megvizsgálni a menekültek áradatát évekre lebontva: 1939-ben 1079, 1940-ben 4037, 1941-ben 537. Iratcsomókkal igazoltan a munkatáborokból 2951 fő amnesztiával szabadult, a jegyzőkönyvek szerint

<sup>195</sup> История городов и сел. Закарпатская область, 1982. 59.p.

<sup>196</sup> DOVHANICS O. D.: Lásd: RIZO I/42-56. p.

882 fő a táborokban hunyt el. 1780 főről eddig nem találtak semmilyen ügyiratot, feltételezhetően meghaltak, nyomtalanul eltűntek.

A magyar hatóság által 1941-ben a szökevényekről összeállított listák alapján 1962–1964 között a kárpátaljai településeken portabejárással 1886 fő nevet sikerült azonosítani, ám ezekről a határsértőkről eddig bűnügyi anyagot nem sikerült felkutatni.

Dovhanicsék állítása szerint 7500 határsértőről van hiteles akta és más írásbeli bizonyíték. A kihallgatási jegyzőkönyvekben kiforgatott, hallomásból leírt családnevek, keresztnév, apai nevek azonosítása komoly fejtörést jelent. Sok esetben a települések elnevezéseit is hibásan, eltorzítva írták le. Különösen sok elírás szerepel a magyar és zsidó nevekben, valamint a magyar földrajzi megnevezésekben.

Az iratcsomók alapján a zsidó és más nemzetiségű szökevényeket kihallgató tisztek nevei is ismertté váltak: Beljajev, Bezmaternih, Davidov, Dacenko, Dubovik, Dusin, Jeszipenko, Koszenko, Kucserenko, Leonov, Ljadszkij, Szahajdacsnij, Szidorov, Fedulov és mások.

Ellentmondás fedezhető fel Dovhanics Olekszandr fentebb ismertetett tanulmánya és **Einczig József** szovjet fogságba esett munkaszolgálatos, majd cseh légiós visszaemlékezésében szereplő adatok között. Einczig állítása szerint „*Az Oroszországban szerveződő csehszlovák fegyveres erők legalább 60 százaléka túlélő zsidókból állt.*”<sup>197</sup> Egy másik állítás szerint: „*A csehszlovák hadsereggel érkezőkkel együtt a csehországi összeírás során 1947-ben összesen mintegy 10 ezer kárpátaljai zsidót vettek számba.*”<sup>198</sup> Csehországba mentek és ott telepedtek le.

A fiatal történészek feladata, hogy tisztára mossák azoknak a kárpátaljaiaknak a nevét, akik 1939–1941 között illegálisan szöktek át a Szovjetunióba és a megtorlások áldozataivá váltak. Valamennyiük nevét még nem tudjuk, de felkutatásukat folytatni kell, hiszen a névsorból nem maradhat ki senki. Mindent meg kell tenni, hogy visszaadjuk a történelemnek az igazságtalanul elfelejtett neveket. Sajnos Kárpátalján a különböző nemzetiségű szökevényeknek nincs emléktáblája, emlékműve. Ökörmezőn 1991-ben elhangzott egy olyan kezdeményezés, hogy a határsértőknek a Toronyai-hágón emlékoszlopot fognak állítani, ez a felhívás a mai napig nem valósult meg.

<sup>197</sup> *Kárpátalja 1919-2009.* 193. p

<sup>198</sup> *Kárpátalja 1919-2009.* 193. p

## Rehabilitáció: a határátlépést nem találták „törvénybe ütközőnek”

Az 1965–1999 közötti időszakban a politikai elítélteket sorra rehabilitálták. Az ezeket érintő rehabilitációra a „*glasznosztyi időszakában*” került sor, melynek a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1989. január 16-án a 30-40-es években és az ötvenes évek elején a represszió áldozatává vált személyek rehabilitálásáról megjelent rendelete<sup>199</sup> volt az elindítója. Majd ezt még négy fontos rehabilitációs-dokumentum megszületése követte 1989-1994 között a moszkvai, majd a függetlenné vált ukrainai törvényhozásban.<sup>200</sup>

Már 1989 tavaszán Ungváron megalakult a 19 tagú bizottság<sup>201</sup>, amelynek feladata volt, hogy elősegítse a 30–40-es években és az ötvenes évek elején a represszió áldozatává vált, s azóta rehabilitált személyek jogainak és érdekeinek érvényesítését. Elsősorban azoknak a politikai emigránsoknak az ügyeit vizsgálták felül, akik 1939–1941 során illegálisan elhagyták a Magyarországhoz tartozó Kárpátalját és a Szovjetunióba szöktek. Az NKVD Különleges Tanácsa tiltott határátlépés címén 3–5–7 és ennél több év börtönbüntetést szabott ki rájuk. A rehabilitálásról szóló igazolást megküldték az érintett személyeknek, a hozzátartozóknak is. 1989 októberétől az ungvári Zakarpatszka Pravda, a Kárpáti Igaz Szó folytatásokban közölni kezdte a represszió áldozatainak névsorát.

2004-ben Dovhanics Olekszandr<sup>202</sup> ungvári ukrán történész által koordinált a Rehabilitáltak emlékkönyve szerkesztőbizottságának kiutatása szerint 1962–1993 között a szovjet, majd az ukrán igazságszolgáltatás illetékes szervei 8627 kárpátaljai politikai elítélt ügyét újra megvizsgálták. Őket főleg határátlépésért ítélték el. Minden egyes személy esetében sorra kimondták a korábbi ítéleteket megsemmisítő bírósági verdiktet, hogy a határsértést életmentő cselekedetnek könyvelték el, nem találták „törvénybe ütközőnek.” A rehabilitáltak névsorában több mint félezer zsidó van.

<sup>199</sup> Lásd a 11. sz. ügyiratokat (ZVSZ/40-50). Eredeti forráshelyei: *Vedomosztyi szjezda narodnih deputátov* (SZND) VSZ SZSZSZR 1989. r., N-9. sz. 202.

<sup>200</sup> Lásd a 12. sz., 13. sz., 14. sz., 15. sz. ügyiratokat (ZVSZ/40-50). Eredeti forráshelyei: *Vedomosztyi szjezda narodnih deputátov* (SZND) VSZ SZSZSZR 1989. r., N-9. sz. 202, *Gazeta Izvesztyija*. – 1990. – N-227. – 15 szerpnya. *Vidomosztyi Verhovnoj Radi* (BBR). – 1992. –N-32. – sz. 263. *Vidomosztyi Verhavnaj Radi* (BBR). – 1992. –N-32. – sz. 450. *Vidomosztyi Verhovnoj Radi* (BBR). – 1994. –N-15. – 88. p.

<sup>201</sup> A sorok írója is 1989-1994 között aktív tagja volt a rehabilitációs bizottságnak.

<sup>202</sup> DOVHANICS O. D.: Lásd: RIZO I./42-56. p.

A politikai rehabilitálást kérő személyek között első volt az ungvári **Stern Zoltán**, akinek a rehabilitációs papírját a Iovvi/lembergi területi bíróság 1962-ben állította ki. Magyarra fordítva így hangzik: „*IGAZO-LÁS. A Iovvi területi bíróság 1962. szeptember 27-én érvénytelenítette a volt különleges tanács 1941. június 7-én, Stern Mojsejevics Zoltán elítélt és társai ügyében hozott döntését, és mivel tevékenységüket nem találta törvénybe ütközőnek, Stern M. Z.-t rehabilitálta. C. Rudik, a Iovvi területi bíróság elnöke.*”<sup>203</sup>

A meghurcolt az emberi életében fontos mérföldkönek számító eseményhez a maga és a sorstársai nevében a következő vallomást tette: „*Annak köszönhetően, hogy a huszadik kongresszus elítélte Sztálin személyi kultuszát, 1962 októberében rehabilitáltak. A Iovvi megyei bíróság vizsgálta ki az ügyemet, és megállapította, hogy a fasiszta Magyarországon zsidóüldözés áldozata voltam, és a szovjet határ átlépése nem volt bűncselekmény.*”<sup>204</sup>

Sztálin 1953. március ötödiki halála nem volt számomra olyan nagy csapás, mint a szovjet emberek többségének. Én mindenre kicsit kívülről néztem, és többet fogtam föl, mint azok az emberek, akik a szovjethatalom alatt születtek és nőttek fel. A légereket megjárt embereknek viszont nem volt sok illúziója. Tisztában voltam azzal, hogy Sztálinnak tudnia kellett arról, mi történik az országban, az ő áldása nélkül mindez nem történhetett volna meg. Ráéreztem erre, és Hruscsovnak a huszadik pártkongresszuson mondott beszéde tovább erősítette meggyőződésemet a sztálini rendszer bűnösségében.

Az igazat megvallva, a kommunizmus eszméiben sok jó dolog van. Az már egy másik kérdés, hogy mit csináltak ezekből az eszmékből Sztálin és az utódai. Én ezt a saját életemben tapasztaltam meg. Mindaddig, amíg el nem kerültem a Szovjetunióba, nem tudtam elképzelni, mi zajlik ott. Moljakba [Kolima] érkezésem előtt ezerötyszáz vagy ezerhatszáz lágerlakót lőttek ott le. Rengeteg ember halt meg. És nem ez volt az egyetlen láger, amelynek foglyait egyetlen nap leforgása alatt kivégezték. Egyrésről én ezt összekapcsoltam Sztálin nevével, másrésről viszont mégsem hittem el, hogy egy hatalmas ország vezetője ennyire kegyetlen lehet. Hiszen, bárhog is volt, a második világháború alatt az emberek Sztálin nevével mentek a csatába, milliók hittek benne feltétel nélkül.

<sup>203</sup> C centropa. Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. **Stern Zoltán** rehabilitációs igazolása. In: <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-rehabilitacios-igazolasa> (2015. január 16.)

<sup>204</sup> **Stern Zoltán** 1940-ben szökött át a Szovjetunióba az akkor Magyarországhoz tartozó Kárpátaljáról. A határról egyenesen börtönbe, majd a Gulagra vitték, ahol 7 évet töltött.

*Persze, az emberek tudtak bizonyos dolgokról, de sok mindent nem tudtak, sok mindent pedig nem akartak észrevenni.*<sup>205</sup>

A korszakkal foglalkozó kutatók számára is mérőföldként értékelhető eseménynek számít a Rehabilitovani Isztorieju. Zakarpatszkaja oblaszty című 788 oldalas 2003-ban Ungváron kiadott dokumentum-gyűjtemény első kötete.<sup>206</sup> A kiadvány „*kárpátjai GULAG-lexikonnak*,” hézagpótló forrásmunkának is tekinthető, hiszen adatbázisában 1956-1999 között rehabilitált 8200 politikai, különböző nemzetiségű személyt sorolnak fel, akiket 1938-1970 között a szovjet állambiztonsági szervek, a katonai törvényszékek és más szovjet bíróságok mindenféle hamis ürüggyel 3-tól 25 évig terjedő kényszermunkára ítélték. Közlik azoknak a névsorát is, akiket kivégeztek. Többségüket a Szovjetunió Urálon túli tájaira szállították, ahol a kényszermunkatáborokban ártatlanul szenvedtek, végkimerülésig rabszolgamunkát végeztek, több ezren meghaltak. A politikai okból személyi szabadságuktól megfosztott személyek közül, akik túléltek az embertelen lágeri megpróbáltatásokat, csak Sztálin halála után engedélyezték hazatérésüket. A későbbi években is szigorú megtorlásban részesült személyek közül többen a Szovjetunió felbomlása előtt nyerték vissza egyéni szabadságukat.

A Rehabilitovani Isztorieju. Zakarpatszkaja oblaszty<sup>207</sup> című 800 oldalas, második kötetben 2004-ben közreadott levéltári anyagok (az NKVD-dokumentumok, kihallgatási jegyzőkönyvek stb.) szemléletesen igazolják, hogy a más nemzetiségűeken (ruszinok, ukránok, románok, magyarok, németek stb.) kívül a náci üldözés elől menekülő zsidókat a Szovjetunióba való szökés után az éber szovjet határőrök letartóztatták. A túlélők elmondták, hogy hónapokig elhúzódó vizsgálati fogságban tartották őket, a járványos betegségek ritkították soraikat. Többen az ítélelathozatal előtt a rabkórházban hunytak el. Az NKVD-nyomozó tisztjei az egyenként megejtett kihallgatásukról jegyzőkönyvet, vádiratot fabrikáltak, német és magyar ügynökként, nemkívánatos migránsokként kezelték őket. A kihallgató-tiszteket az sem hatotta meg, hogy az európai térséget ellepő barna pestis elől életüket féltve menekültek a világsza-

<sup>205</sup> C centropa. Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. **Stern Zoltán** rehabilitációs igazolása. In: <http://www.centropa.org/hu/photo/stern-zoltan-rehabilitacios-igazolasa> (2015-01-16.)

<sup>206</sup> Lásd: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. – ВАР «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2003.700 р.

<sup>207</sup> A második kötetben az összeállítók közreadták a levéltári dokumentumokat, a különböző korabeli iartokat, archivfekvételeket és a túlélők visszaemlékezéseit: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. – ВАР «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2004 – 800 р.

badságot hirdető bolsevikok országába. A remény hozta őket ide, hogy itt biztonságban éljenek, szakmát tanuljanak, dolgozzanak.

A lelki terror vallató módszereinek alkalmazásával valótlanná vallomásokot csikartak ki tőlük. Döntő többségük magyarajkú zsidó volt, nem beszélt az orosz, illetve az ukrán nyelvet, alkalmazott tolmácsok közreműködésével történtek a kihallgatások. Sokuknak fogalma sem volt arról, hogy milyen vád tartalmú jegyzőkönyvet hitelesítettek aláírásukkal. Aztán a szakszerűen megfogalmazott vádiratok az NKVD Különleges Tanácsa elé kerültek, a rögtönítélő bíróság mindenható tagjai a vádlottak kizárásával mechanikus ítéleteket hoztak.

A Rehabilitált Történelem című dokumentumgyűjtemény első kötetében rögzített 8200 áldozat közül 614 zsidó származású személy nevét, adatait gyűjtöttem ki, akik a Szovjetunióba 1938–1941 között, a Kárpátokon keresztül átszöktek, akiket 1941–1943 között elítéltek, különböző lágerekben szenvedtek, 1956–1997 között rehabilitáltak, további sorsuk ismeretlen.

A Kárpátaljai Rehabilitációs Bizottság által közzétett személyi adatok hiteles levéltári forrásokból származnak. A bizottság által feldolgozott, elemzett eredeti dokumentumok szerzői az NKVD és más szovjet nyomozati, bírósági szervek egykori munkatársai. 1988-tól mint a Kárpáti Kiadó delegáltja, majd 1991–1994 között mint a kárpátaljai megyei tanács képviselője aktívan részt vettem a közel 20 fős bizottság munkájában, az említett időszakban sok száz személy részesült rehabilitációban.

Ezúttal adatgyűjtésemben a magyar olvasók előtt eddig ismeretlen 614 zsidó kilétének, személyi adatainak vázlatosan összefoglaló elemzésére térek ki és a velük kapcsolatos homályba borult tényeket világítom meg. Az eddig felkutatott és közreadott dokumentumok emberileg megrázó s tragikus zsidó sorsok gyűjteménye. Ezt a kutatást talán soha sem sikerül befejezni, mivel értesüléseink szerint, sok száz levéltári iratcsomónak a második világháború alatt és utána nyoma veszett. A Szovjetunióba átszökött és elítélt zsidók több ezres, szovjet megtorlásban részesült tömegének kisebb hányadát, töredékét képviseli az alább feltárt és megidézett 614 név, akiknek a szenvedéstörténete az ítélőszéktől a lágerek világába vezetett, ahol osztoztak a kommunista diktatúra áldozatainak sorsában. Talán akadnak érintettek, akik ráismerhetnek nyomtalanul eltűnt rokonaikra, és folytathatják hozzátartozóik

sorsával kapcsolatos újabb adatok, tények kiegészítését, helyesbítését, lezártak hitt életpályák feltárását.

Az adatelemzések kapcsán fontosnak tartom az alábbi következtetéseket közölni.

1.) A Kárpát-medence különböző régióiból a Szovjetunióba menekült és elítélt 614 zsidó személyből 80 fő a gyengébb nem képviselője, ebből 24-en Kárpátaljához származásilag kötődtek. A menekültek többsége, számszerűleg 329 fő a történelmi Magyarország és a környező országok különböző vidékéről érkezett az ezeréves magyar határra. Míg a mai Kárpátaljához tartozó településekről 285-en lépték át a zöldhatárt.

A magyar határőrök és járőröző csendőrök éberségét kijátszva, főleg fizetett helyi ruszin embercsempészek közreműködésével egyedül vagy csoportosan: 178-an Erdélyből (Nagyvárad, Máramaros megye, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Székelyföld), illetve Romániából (Bukarest), 116-an Magyarországról (Budapest és egyes vidéki városok: Debrecen, Szeged, Miskolc stb.), 29-en Szlovákiából, közel 10-en Csehországból, Németországból és Ausztriából kerültek illegálisan a Szovjetunió területére. A szovjet szervek barátságtalanul és bizalmatlanul fogadták a menedéket kérő zsidókat, határsértési váddal érkezési sorrendben letartóztatták őket. Az NKVD-nyomozó tisztek a jegyzőkönyvekben a kihallgatott zsidók polgári foglalkozását, korábban űzött mesterségét, alap, közép és felsőfokú végzettségét is feltüntették. Azt is rögzítették, ha valaki a határátlépés előtt munkanélküli volt. A vizsgált anyagból világosan kiolvasható, hogy a zsidók a korszakra jellemző szakmákkal rendelkeztek. A nagy többségük munkás, földműves, kisiparos. Feltűnően sok a szabó, varró, fodrász, asztalos, lakatos, kádár, takács, tímár, boltos, nyomdász, gépkocsivezető, szerelő, üveges, villanyszerelő, műszerész, pék, kovács, suszter, szobafestő, órás-mester, hentes, mészáros, esztergályos, pincér, szobalány, szövő, kertész, favágó és ötvösmester. Vannak közöttük tanulók, inasok, gimnazisták, egyetemisták. A nők többsége háztartásbeliként van nyilvántartva. A menekültek között gyéren van képviselve a kereskedők, üzemtulajdonosok és a közép- és felsőfokú diplomával rendelkezők száma. Például a névsorban néhány tanítót, fogtechnikust, orvos-laboránst, szakorvost, agrármérnököt fedeztem fel. Nem találtam köztük a közép- és felső rétegbe tartozó személyiségeket, sem bankárokat, sem alkotó értelmiségieket és vallási vezetőket.



*1. sz. táblázat*  
*Az elítélt zsidók régiós megoszlása, nagyobb városok*

Az elítélt zsidók régiós megoszlása, nagyobb városok	Férfi/nő	Kárpátalja	Erdély, Románia	Magyarország	Szlovákia	Egyéb	Összesen
Munkács és környéke		44					
Nagyberezna és környéke		35					
Huszt és környéke		30					
Ungvár és környéke		25					
Técső és környéke, Rahó, Beregszász, Nagyszőlős, Ilosva, Szolyva, Volóc, Ökörmező stb.		153					
Nagyvárad			75				
Máramarossziget és környéke			34				
Szatmárnémeti, Kolozsvár, Zilah, Marosvásárhely, Brassó, Székelyföld, Bukarest			69				
Budapest				50			
Vác, Cegléd, Karcag, Baja, Debrecen, Miskolc, Nyíregyháza, Kisvárd, Kécskemét, Szombathely stb.				66			
Kassa és környéke					20		
Dunaszerdahely, Pozsony stb.					9		
<b>Összesen:</b>	<b>534/80</b>	<b>287/24</b>	<b>178</b>	<b>116</b>	<b>29</b>	<b>6</b>	<b>614</b>

2.) Az NKVD regisztrált adatai szerint a korösszetételt tekintve 62–61 éves volt a legidősebb házaspár. A legfiatalabbak közé a 14–15 életévüket alig betöltő tanulók, gimnazisták tartoztak. Az elítéltek mintegy hatvan százaléka 31–20 év körüli életerős fiatal. A húsz éven aluliak száma 73 főt tesz ki. A túlélők elbeszélése szerint a lágerekben tapasztalt legnagyobb emberveszteség a 62-40 és a 19-14 évesek körében keletkezett.

2. sz. táblázat  
Az elítélt zsidók korösszetétele

Nº	Az elítéltek korösszetétele	Korkülönbségek	A jelzett időszakokban született személyek száma
1.	1879-1889	61-51	6
2.	1890-1899	50-41	28
3.	1900-1909	40-31	98
4.	1910-1920	31-20	409
5.	1921-1926	19-14	73
Összesen:			614

3.) Az elítélt zsidók világnézeti megoszlásának adatai szerint közel kilencven százalékot kitevő 599 fő pártonkívüli, vallását minden tekintetben megtartó zsidó. Mindössze 55-en voltak különböző pártok tagjai. Feltűnő, hogy a 41 CSKP-tag döntő többsége kárpátaljai illetőségű.

3. sz. táblázat  
Az elítélt zsidók világnézeti megoszlása

Az elítélt zsidók világnézeti megoszlása	Párton-kívüli	CSKP-tag	Szocdem-tag	MKP-tag	RKP-tag	SZKP-tag	Összesen:
Összesen:	599	41	9	3	1	1	614

4.) Az évekre lebontott ítélethozatalok adataiból jól látszik, hogy az NKVD nyomozói és a „trojka” ítélmesterei két nagy menekülthullámban érkező zsidókkal foglalkoztak. Az első csoportok a kihallgatási jegyzőkönyvek szerint 1939 szeptembere – 1941 januárja között szöktek át, miután a közös megegyezésű német-szovjet területfoglaló, illetve Lengyelországot felosztó offenzíva következtében 1939. szeptember végén a szovjet csapatok megszállták Nyugat-Ukrajnát is, ezzel a Kárpátok vízválasztó vonalán létrejött a szovjet-magyar határ. Az NKVD-iratcsomók szerint 396 főt még Nyugat-Ukrajnában, „béke-időben” ítéltek el. A második nagy menekülthullámot a német csapatok előrenyomulása, majd

a Szovjetunió megtámadása idézte elő. A magyar és német csapatok megjelenése előtt az NKVD kimenekítette a nyugat-ukrajnai városok, és a környékén létesített gyűjtőtáborok zsidó foglyainak nagy többségét. Felső utasításra Kelet-Ukrajnában, illetve Oroszországban különböző büntető intézményekbe kerültek, ahol tovább folytak a kihallgatások és elítéltetésük. A legkeményebb, vérzivataros háborús időszakban is az NKVD Különleges Tanácsa szünetmentesen működött, adataink szerint 1942–1943 között mintegy 214 fogva tartott, főleg magyar állampolgárságú zsidót 3-5-8 évi kényszymunkára ítelt. A további ítélkezéseknek az emigráns csehszlovák kormány és a szovjet kormány közös megállapodása vetett véget. Egy csehszlovák hadtest felállításáról döntöttek és Kárpátalja területéről átszökött és a GULAG-munkatáborokban sánylődő, 1938 előtt csehszlovák állampolgársággal rendelkező foglyok amnesztiában részesültek. Lehetőséget kaptak, hogy önként beálljanak a Buzulikiban feállított I. Csehszlovák Hadtestbe.

*5. sz. táblázat*  
*Az évekre lebontott ítélethozatalok adatai*

Évekre lebontott ítélet- hozatalok adatai	1940	1941	1942	1943	Nem született ítélet	Elmaradt ítélet	Összesen:
Összesen:	81	315	207	7	4	1	614

5.) A kiszabott ítéletekről összeállított táblázat kapcsán fontos megjegyezni, hogy a politikai vádakkal letartóztatott zsidókat is az állambiztonsági szervek rendkívüli bizottságai az „*illegális határátlépőket*” az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért 473 személyt 3 évre ítéltek el. A további 137 személyt a határ illegális átlépéséért magyar és német kémnek nyilvánítottak, de nemcsak kémkedésért, hanem ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal, szovjetellenes agitációért, ellenséges akciókra való felbujtásért, a nemzetközi burzsoázia segítéséért stb. az SZSZK BTK hírhedt 54-58-as paragrafusainak 1-től 14-ig felsorolt pontjai és más cikkelyek alapján 5-8-10-15 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte.

Az NKVD-hez tartozó katonai törvényszékek golyó általi halálra is bárkit el tudtak ítélni, akit szovjet ellenes propaganda, a Szovjetunió megtámadásának elősegítése, a kommunista rendszer gyengítése és más sablonos váddal bélyegeztek meg.

A nácik által üldözött zsidóknak nem állt szándékukban elkövetni a vádiratban rögzített bűnöket, de a kommunista fővádlóik kiagyalt feltételezése szerint a Szovjetunióba menekült zsidók személye potenciális veszélyforrást jelenthetett a szovjetrendszer számára, tehát ki kell iktatni a társadalomból, a zord éghajlatú Szibériában felállított lágerbe kell zárni őket, javító-nevelő munkának nevezett rabszolgaság körülményei közé kerültek, napi 12 órás kényszymunkát végeztek velük és hagyták lassú éh- és fagyhaláltól, járványos betegségtől elpusztulni őket. Aki a felsorolhatatlan borzalmakat is túlélte, az hősnek, „életművészeknek” számított.

*6. sz. táblázat*  
*Adatok a kiszabott ítéletekről*

Adatok a kiszabott ítéletekről	3 év	5 év	8 év	10 év	15 év	Elmaradt ítélet	Összesen:
Összesen:	473	111	22	2	2	4	614

6.) 1940–1943 közötti időszakra vonatkozóan közel száz munkaszolgálatos szökevényről találtunk adatokat, akik az 1940 decemberében a magyar hadsereg keretében létrehozott és „*fegyveres szolgálatot nem teljesítő*” zsidó-munkaszolgálatos századokból dezertáltak és üldözőik elől a Szovjetunióba szöktek. A kárpátaljaiak többsége a kassai VIII. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj állományába tartoztak, ahol a Kárpátaljáról behívtak száma több mint két és félezerre tehető.<sup>208</sup> A későbbiekben a katonai hatóság illetékes parancsnokai a Máramaros-, a Bereg- és az Ung-vidéki „*legkevésbé asszimilált*”, „*szigorúan valóságos fiúkat*”<sup>209</sup> fegyelmi okokból Magyarország belsejébe elhelyezett

<sup>208</sup> Lásd bővebben: B STENGES CSABA: 3-3. *Kárpátaljai zsidók a honvédségben: Fegyveres szolgálat és munkaszolgálat*. In: *Zsidók Kárpátalján*, 249-256.p.

<sup>209</sup> Lásd a bajtársak visszaemlékezését, köztük a budapesti TATÁR IMRÉÉT: „*Emlékezés a bánhidi munkatáborra (1940-1944)*”, in: *Férfiportrék a XX. századból* (Tatabánya, 2011), pp. 129-130.

munkaszolgálatos zászlóaljokhoz irányították át. Kárpátalján a megbízhatatlannak tartott ruszin, a baloldali magyar, szlovák és más nemzeti-ségűekkel egyetemben a magyar műszaki, illetve utász csapatok mellé beosztva tevékenykedtek. A belső magyarországi, erdélyi, felvidéki sorstársaikkal részt vettek az útépítésben, útkarbantartásban, fakitermelésben, a helyi erődítések, az Árpád-vonal itteni szakaszának építésében stb. A csendőrök brutális bánásmódja, a megrövidített élelmiszeradag, a rossz egészségügyi ellátás, a téli meleg ruházat hiánya miatt egyre többen dezertáltak. Akiket elfogtak, azokat kivégezték, akiknek sikerült a Kárpátok erdőségében átverekednie magát a Szovjetunióba, azokat a szovjet határőrök fogták el. Az eddig feltárt adatok szerint az NKVD Különleges Tanácsa 78 munkaszolgálatost határsértőként és a „magyar hadsereg spionjaként” 3-5-10 évre elítélte, büntetésüket a szibériai munkatáborokban töltötték le. További sorsukról nincs adat.

9. sz. táblázat  
*Adatok a szökevény munkaszolgálatosokról*

Nº	Adatok a dezertált és a Szovjetunióba szökött zsidó munkaszolgálatosokról régiók bontásában	Évjáratok	A munkaszolgálatból megszökött zsidók száma
1.	Magyarország	1907-1919	40
2.	Kárpátalja	1907-1919	20
3.	Erdély	1907-1919	10
4.	Felvidék	1907-1919	8
<b>Összesen:</b>			<b>78</b>

7.) Az évek bontásában az elítélt és bűncselekmény hiányában rehabilitált zsidók a táblázat alapján két csoportra oszthatók. 1956–1977 között főleg a volt párttagokat, munkaszolgálatosokat és a magyarországi, szlovákiai és romániai szervek megkeresése és ajánlása alapján az elmúlt 21 év alatt a KGB-munkatársainak óvatos ellenőrzése alapján összesen 123 személyt rehabilitáltak. 1978-1988 között a párt éber posztkommunista ideológusainak javaslatára a folyamatot leállították, 10 éves szünet következett be. A gorbacsovi peresztrojka meghirdetésének évében, 1988-tól 1991 elejéig 85 személyt rehabilitáltak. Ukrajna függetlenné válása utáni években a folyamat erősen felgyorsult: 1991-ben 287, 1992-ben

170, 1993-ban az ezredfordulóig már etnopolitikai feltételek nélkül további 15 személyt rehabilitáltak. Több dosszié már a továbbiakban nem került elő, a rehabilitációs bizottságot feloszlatták.

*10. sz. táblázat*  
*Adatok a rehabilitálásokról*

<b>Az elítélt zsidók rehabilitálásának évei</b>	<b>Összesen:</b>
1956	5
1961	1
1962	6
1963	3
1964	9
1965	9
1966	11
1967	4
1968	11
1969	49
1970	9
1973	4
1974	1
1977	1
1989	24
1990	61
1991	281
1992	170
1993	12
1996	1
1999	2
<b>Összesen:</b>	<b>614</b>

## 1. Adalékanyag a fejezethez<sup>210</sup>

### A SZOVJETUNIÓBA ÁTSZÖKÖTT, ELÍTÉLT ÉS A SZTÁLINI LÁGEREKBE KERÜLT SZEMÉLYEK, AKIKNEK A TOVÁBBI SORSA ISMERETLEN 1938–1943

**Abramovics Mihajlo Adolfovics** (Nagyberezna, Ua, 1906) munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Abrahamovics Izrail Adolfovics** (Nagyberezna, Ua, 1911) munkás, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Auslander Zoltan Davidovics** (Sztavne, Nagybereznai j., Ua, 1913) munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Adler Ella Mendelivna** (Nyizsne Szolotvina, Ungvári j., Ua, 1918) papírgyári munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Adler Jozef Mihajlovics** (Máramarossziget, Ro., 1913) kolozsvári műbútorasztalos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Adler Mor Manuszovics** (Nagyberezna, Ua, 1921) asztalos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Ajvenhold Bernat Murovics** (Budapest, Hu, 1897) kolozsvári szabó, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

<sup>210</sup> A célszerű és gyors visszakeresés érdekében a publikált neveket abban a sorrendben, az ukrán ábécé és átírás alapján, változtatás nélkül közlöm, ahogy a már említett dokumentumgyűjteményben, illetve a kárpátaljai rehabilitációs bizottságok iratcsomóiban szerepelnek. Természetesen több helyen a nevek, a földrajzi megnevezések pontatlanok, egyes esetekben nem értelmezhetőek, kicsavarták. Elsődlegesen az NKVD-kihallgatósított sokszor hallomás útján hibásan rögzítették a németesen, magyarosan hangzó zsidók család és keresztnévét, illetve az apa nevét, valamint a magyarországi, romániai, szlovákiai települések elnevezéseit, az adminisztratív egységeket. Egyes esetekben a települések neveit azonosítottam és egységesítettem a következő kiadványok alapján: *Magyarország helységnévtára* 1941. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Hornyánszky Viktor R.-T. Nyomdai Müintézet év n., *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Szerkesztette: Lelkes György. Talma Könyvkiadó, Baja, 1998. Az ukrán történészek, mint a névsorok összeállítói az eddig feltárt nevek adatolt listáját, illetve a rehabilitáltak lexikonát könyvalakban is megjelentették: *Рєабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга перша. – ВАТ «Видавництво Закарпаття». Ужгород, 2003 – 700 p.

**Ajvenhold Olga Jozefivna** (Kaba, Hu, 1895) háztartásbeli, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ackerman Aron Gnatovics** (Munkács, Ua, 1895) munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ackerman Samuel Jakubovics** (Nagyvárad, Ro, 1915), helyi lakos, kádármester, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Alter Jevgen Samuilovics** (Kassa, Szl, 1912) budapesti lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 5-én 10 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Andor Hugo Samilovics** (Rahó, Ua, 1911) agrár-mérnök, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Antal Palmar Oleksandrovics** (Stockholm, Svédország, 1911) nagyváradai munkás, Romániai KP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Ancselovics Mendel Ancselovics** (Kopasnyavo, Huszti j. Ua, 1922) szabó, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ben rehabilitálták.

**Appel Marton Davidovics** (Máramarosziget, Ro, 1906) bukaresti lakos, lakatos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Bash Ferenc Moricovics** (Felsőbánya, Ro, 1913) nagyváradai lakos, hentes, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Beck József** <sup>211</sup> (?1914) az NKVD Különleges Tanácsa az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélte el, 1962-ben rehabilitálták.

**Bek Vojtech Davidovics** (Ungvár, Ua, 1914) nagybereznai lakos, szabó, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Bek Olekszandr Vojtehovics** (Leveles, Ro, 1903) nagyváradai lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

<sup>211</sup> Neve a RI ZO (2003)-gyűjteményből kimaradt, lásd a rehabilitáltak listájában: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*, 1999. 17. p.



**Berger Adolf Gercovics** (Balacsana, Csernivecki terület, Ua, 1879) csíkszeredai lakos, olvasztóüzem tulajdonosa, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berger Gavril/Gedajlo Liberovics** (Kalini, Técsői j. Ua, 1911) szolvai lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berger Emanuil Adolovics** (Csíkszereda, Ro, 1909) csíkszeredai lakos, olvasztóüzem könyvelője, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berger Erne Simberivna** (Kimpullung, Maramaros vm., Ro., 1909) csíkszeredai lakos, háztartásbeli, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berger Moric Jakovics** (Verbőc Nagyszőlősi j. Ua, 1907) szabó, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berger Oleksandr Gnatovics** (Szatmárnémeti, Ro, 1918) kisiparos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Bergida Jan Zigmundovics** (Kisberezna, Ua, 1909) helyi lakos, hentes, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Bergida Jankel Bernatovics** (Ljuta, Nagybereznai j. Ua, 1914) helyi lakos, elárúsító, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Bergl Ivan Leopoldovics** (Budapest, Hu, 1916) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Berkovics Mikola Abramovics** (Munkács, Ua, 1917) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Berkovics Moric (Moisz) Mihaj** (Zilah, Ro, 1910) aradi lakos, kereskedő, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Berkovics Olena Mihajlivna** (Budapest, Hu, 1920) helyi lakos, varrónő, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Berkovics Szima Herskivna** (Verhnyij Sztugyenij, Mizshirjai j. Ua, 1923) helyi lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Berkovics Fajga Herskivna** (Verhnyij Sztugyenij, Mizshirjai j. Ua, 1918) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Berkovics Sándor Martinovics** (Lipcsa, Huszti j. Ua, 1916) helyi lakos, mezőgazdasági dolgozó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berkovics Solomon Jakubovics** (Lipcsa, Huszti j. Ua, 1916) helyi lakos, mezőgazdasági dolgozó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Berner Erno Zoltanovics** (Nagyvárad, Ro, 1914) helyi lakos, fogtechnikus, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Binder József Abramovics** (Rahó, Ua, 1919) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Blank Martin Solomonovics** (Szilágysomló, Ro, 1908) nagyváradi lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Blasberger Vojtech Samovics** (Rahó, Ua, 1925) helyi lakos, diák, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Blum Gnat Manuilovics** (Eperjes, Szl, 1900) budapesti lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Blum Marton Gnatovics** (Szatmárnémeti, Ro, 1911) helyi lakos, elárúsító, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Bogorocsaren (Bogorodcsaner) Juda Majerovics** (Kőrösmező, Ua, 1913) helyi lakos, fűldműves, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Brajer Miklos Simonovics** (Dunaszerdahely, Sl, 1918) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Branstejn Abram Hersovics** (Verhnyij Sztugyenij, Mizshirjai J. Ua, 1902) helyi lakos, földműves, 1920-1926-ban CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Breban Zoltan Mojzesovics** (Miskolc, Hu, 1917) rahói lakos, munkás, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 14-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Brener Berta Abramivna** (Izakonyha, Máramaros vm. Ro, 1910) nagyváradi lakos, kisiparos, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, majd az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én újra 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Brener Jevhzen Abramovics** (Nagyvárad, Ro, 1923) nagyváradi lakos, takács, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, majd az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én újra 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Brener Itona Abramovics** (Szilágysolmo, Ro, 1913) nagyváradi lakos, fogorvosi asszisztens, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Brener Oleksandr Serenovics** (Kolozsvár, Ro, 1910) nagyváradi lakos, kisiparos, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, majd az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én újra 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Bresler Mojse Vilmosovics** (Körösmező, Ua, 1913) csehországi brnoi lakos, fémvázszerelő, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1999-ben rehabilitálták.

**Breuer Imre Juzefovics** (Budapest, Hu, 1916) körösmezei lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Bronstein Abraham Minasevics** (Máramarossziget, Ro, 1906) nagyváradi lakos, kisiparos, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták

**Bronstein Soma Jurijovics** (Izki, Mizshirjai j. Ua, 1919) helyi lakos, munkaszolgálatos, a magyar hadsereg katonája, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Bruler Ester Juzefivna** (Kézdivásárhely, Ro, 1908) csíkszeredai lakos, könyvelő, pártontkívíűli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Bruler Roza Zaharivna** (Pereginszk, Lvovi terület, Ua, 1882) csíkszeredai lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Brjukel Haskel Jakubovics** (Kőrösmező, Ua, 1905) helyi lakos, kereskedő, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Budanszkij Andij Lajosovics** (Budapest, Hu, 1918) helyi lakos, lakatos, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Vago Tibor Emanuilovics** (Ungvár, Ua, 1914) helyi lakos, orvos-laboráns, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Vajner Blanka Ajzekivna** (Máramarossziget, Ro, 1920) helyi lakos, szövönő, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Vajner Blanka Ajzekovics** (Máramarossziget, Ro, 1923) helyi lakos, boltos, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Vajner Sulim Bencionovics** (Vizsnyica, Cserniveckoji ter. Ua, 1918) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 2-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weinberger Herman Jakubovics** (Pozsony, Szl, 1911) prágai lakos, varró, CSKP-tag 1936-1937 között, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Weinberger Emanuil Lipothovics** (Munkács, Ua, 1915) helyi lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 15-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weiss Abram Majerovics** (Izki, Mizsirj. j. Ua, 1912) helyi lakos, hivatalnok, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weiss Abram Majerovics** (Nyizsnyij Vorota, Volovec. j. Ua, 1917) a szolvai járási nelipinói lakos, borbély, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Andrij Gnatovics** (Csopivci, Munkácsi j. Ua, 1916) helyi lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Bence Samuelovics** (Munkács, Ua, 1916) helyi lakos, varró, 1936-tól CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 25-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Weiss Gabor Abramovics** (Uzsok, Nagybereznai j. Ua, 1919) ungvári lakos, újságos, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weiss Herman Zigismundovics** (Munkács, Ua, 1910) helyi lakos, munkás, 1934–1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 26-án 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Weiss Gnat Alekszandrovics** (Budapest, Hu, 1916) ungvári lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Gnat Haimovics** (Onok, Nagyszőlősi j., Ua, 1920) helyi lakos, földműves, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 10-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weisz Emil Davidovics** (Nagyberezna, Ua, 1916) helyi lakos, órás mester, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Weiss Emil Leopoldovics** (Runina, Szl, 1915) helyi lakos, földműves, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Erneszt Leopoldovics** (Munkács, Ua, 1919) helyi lakos, boltos, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Weiss Zsigmond Gejzovics** (Dunaszerdahely, Szl, 1918) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Izidor Aronovics** (Szernye, Munkácsi j. Ua, 1909) helyi lakos, asztalos, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Izidor Solomonovics** (Bisztricza, Szl, 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Weiss Jolana Majerivna** (?, 1919) nagyváradi lakos, varrónő, pártontkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Jozsif Izraelovics** (Nagyvárad, Ro, 1917) nagyvárad lakos, cukrász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én 3 évre újra elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Jozsif Mordkovics** (Munkács, Ua, 1914) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 7-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weiss Ladislav Izidovics** (Nagyvárad, Ro, 1920) nagyvárad lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weisz Ludvig Samijlovics** (Nagyszalonta, Ro, 1899) helyi lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én 3 évre újra elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weisz Mendel Jakubovics** (Munkács, Ua, 1900) helyi lakos, varró, 1923-1928 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. április 7-én 3 évre elítélte, 1961-ben rehabilitálták.

**Weiss Miklos Aronovics** (Nagyvárad, Ro, 1909) nagyvárad lakos, gépkocsivezető-szerelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Oleksandr Markuszovics** (Hliboke, Ungvári j. Ua, 1908) helyi lakos, földműves, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weisz Stefan Kalmanovics** (Érmihályfalva, Hu, 1915) nagyvárad lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Weiss Tivadar Mihajlovics** (Budapest, Hu, 1911) helyi lakos, kiskiparos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Ferdinand Hermanovics** (Huszt, Ua, 1916) kőrösmezői lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weiss Jakiv Adolfovics** (Turja-Poljana, perecsenyi j. 1922) nagybereznai lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 30-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weisberger Herman Adolfovics** (Görbeszeg, Szl., 1920) helyi lakos, földműves, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weisman Markis Tobijasovics** (Szobránc, Szl, 1905) helyi lakos, építőmunkás, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1940. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Weicen Ivan Vaszilovics** (Görbeszeg, Szl, 1919) helyi lakos, varró, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Walerstein Vladislav Adolfovics** (Budapest, Hu, 1914) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Waldner Emerih Josipovics** (Karcag, Hu, 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Walter Jakob Hajmovics** (Szaplonca, Máramaros vm. Ro, 1916) helyi lakos, a textilüzem munkása, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Wasserburger Emerih Juliusovics** (Kiskörös, Hu, 1919) bécsi lakos, vízvezetékszerelő, 1919-1941 között MKP-tag, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Végh Mikola Salamonovics** (Kassa, Szl, 1920) helyi lakos, egyetemista, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Weiss Karlo Hermanovics** (Kőszegpaty ?, Hu, 1922) helyi lakos, munkás, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. június 18-án 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Weiss Oleksandr Jakubovics** (Marosvásárhely, Ro, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Weksler Irina Mihajlivna** (Szamosújvár, Ro, 1922) helyi lakos, varró, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Vértés Etela Davidivna** (Drahova, Huszti j. Ua, 1921) helyi lakos, háztartásbeli, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Wieder Ernest Julijovics** (Munkács, Ua, 1922) helyi lakos, autószerelő, pártönkívvüli, az NKVD Kívlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Wieder Izak Solomonovics** (Máramarossziget, Ro, 1912) helyi lakos, hentes, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Wieder Solomon Lazarovics** (Rahó, Ua, 1919) helyi lakos, órás mester, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Vovrik Karlo Romanovics** (Budapest, Hu, 1921) helyi lakos, asztalos, szociáldemokrata párt tagja, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Volvovics Viktor Samuilevics** (Kricsova, Técsői j. Ua, 1905) helyi lakos, lakatos-szerelő, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Volvovics (Volvovics) Herman Hajmovics** (Iza, Huszti j. Ua, 1917) helyi lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Wolf Lazar Lejbovics** (Kolocsava, Mizshirjai j. Ua, 1914) helyi lakos, lakatos, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Wolf Natan Bernatovics** (Kolocsava, Mizshirjai j. Ua, 1913) helyi lakos, munkánélküli, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. november 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Wolf Jakiv Martinovics** (Kolocsava, Mizshirjai j. Ua, 1911) helyi lakos, boltos, 1936-tól CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Havslíh David Herskovics** (Máramarossziget, 1916) kőrösmezői lakos, kereskedő, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Halper (Galpert) Martin Illics** (Kassa, Szlovákia, 1915) helyi lakos, villanyszerelő, 1937-től CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hammerman Herman** (Munkács, 1921) helyi lakos, kereskedő, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. július 1-jén 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Hanc David Adolfovics** (Ungvár, 1917) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.



**Hanc Etela Davidivna** (Kanora, Volóci j., 1923) rahói lakos, szobalány, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hanc Roza Lazarivna** (Nanfalva, Máramaros vm., Ro, 1922) rahói lakos, szobalány, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hanc Salamon Mozesovics** (Borsa, Máramaros vm., Ro, 1922) helyi lakos, asztalos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hanc Jakub Ickovics** (Dubove, Técsői j. 1917) helyi lakos, favágó, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hardos Vladislav Oleksandrovics** (Budapest, 1912) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Hart Mor Izrailovics** (Nagyberezna, 1915) helyi lakos, munkás, SZKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1963-ban rehabilitálták.

**Haskel Iljas Lazerovics** (Ruszké Pole, Técsői j. 1924) helyi lakos, kertész, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Haskel Lejba Alfredovics** (Szolotvino, Técsői j. 1924) helyi lakos, pék, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Hauer Pavlo Bertalanovics** (Nagytapolcsany, Nyitrai vm. Szlovákia, 1916) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, 1936-tól a szociáldemokrata párt tagja, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hegyesi Bela Armenovics** (Nagyvárad, Ro. 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Heiht Oleksandr Benjaminovics** (Oroszkő, Máramaros vm. Ro. 1917) helyi lakos, pék, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Helb/Gelb Ignac Salomovics** (Onok, Nagyszől. j. 1917) helyi lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 2-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Helman David Izakovics** (Bogdan, Rahói j. 1902) helyi lakos, mészáros, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Henzlovics Sari Abramivna** (Csornoholova, Nagybereznai j. 1917) nagybereznai lakos, háztartásbeli, 1921-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Herber Ferenc Martinovics** (Nagyvárad, Ro. 1911) helyi lakos, elektroműszerész, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 3-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Herman Oleksandr Vilhelmovics** (Csík, Ro. 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Herman Perl Abramovics** (Nankovo, Huszti j. 1919) a mizshirjai járási Verhnij Sztudenij-i lakos, lakatos, 1930-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Heruj Stefan Oleksandrovics** (Budapest, 1918) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Herskovics Arnold Izakovics** (Csinagyijjevo/Szentmiklós, Munkácsi j. 1913) helyi lakos, tanító, pártunkívüli az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Herskovics Henrih Josipovics** (Szolotvino, Técsői j., 1909) helyi lakos, varró, pártunkívüli az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Herskovics Dezse Adolfovics** (Kalnik, Munkácsi j. 1915) helyi lakos, pék, 1933-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Herskovics Izik Abramovics** (Hanicsi, Técsői j. 1909) helyi lakos, kovács, 1935-től CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Herskovics Livija Andrijivna** (Budapest, 1920) helyi lakos, varrónő, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Herskovics Matilda Martinivna** (Bukovinka, Munkácsi j. 1910) szentmiklósi lakos, tanítónő, (lásd Herskovics Arnold felesége), pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 27-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Herskovics Mozes Martovics** (Bedevlja, Técsői j., 1919) helyi lakos, pék, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Herskovics Moric Ignacovics** (Ungvár, 1904) helyi lakos, varró, 1920-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hirsh Oskar Aladarovics** (Szilágy, Hu, 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Hirsh Tereza Izrailivna** (Kolozsvár, Ro, 1912) bukaresti lakos, háztartásbeli, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hlejzer Pinkas Lejbovics** (Mogiljov, Kamenyec-Podolszk j., Ua, 1912) kolocsavai lakos, asztalos, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Hlik/Gluck Ferenc Martinovics** (Szamosújvár, Ro, 1905) budapesti lakos, asztalos, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Hunder György**<sup>212</sup> (?, 1921) az NKVD Különleges Tanácsa az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélte el, magyar és német kémnek nyilvánították. 1962-ben rehabilitálták.

**Gluk/Gluck/Glik Ivan-Uleksandr Ignacovics** (Lippa, Ro, 1910) helyi lakos, boltos, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gluk Ludvig Samuilovics** (Nagyvárad, Ro, 1915) helyi lakos, tákács, pártonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gluk Oleksandr Abramovics** (Verhnye Szolotvina, ungv. J. 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívvü-

<sup>212</sup> Neve a RI ZO (2003)-gyűjteményből kimaradt, lásd a rehabilitáltak listájában: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon, 1999.49-50.p.*

li, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1967-ben rehabilitálták.

**Gluk Pavlo Grigorovics** (Debrecen, Hu, 1907) nagyváradi lakos, pincér, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 25-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gluk Rozalia Samuiliivna** (Nagyvárád, Ro, 1907) nagyváradi lakos, munkás, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Goer (Rout-Houer) Bernat Samuilovics** (Beregszász, 1907) helyi lakos, szabó, 1930-tól CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1967-ben rehabilitálták.

**Goldberg Hers Izrailovics** (Szkotarszke, Volóci j. 1922) a volóci járási hukliuí lakos, varró, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Goldberger Bernat Davidovics** (Ungvár, 1919) a volóci járási hukliuí lakos, munkás, 1935-1937-ben CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Goldberger Martin Morovics** (Visnya Ribnica, Szobránci körzet, Szlovákia, 1912) helyi lakos, varró, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Goldstein Mihajlo Solomonovics** (Budesti, Ro, 1911) helyi lakos, gépkocsivezető a gépkocsijavító üzembn, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Goldberger Jakiv Davidovics** (Ungvár, 1921) helyi lakos, varró, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 25-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Goldstein Mihajlo Benovics** (Budapest, 1920) máramarosszigeti lakos, szerelő, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Goldstein Mendel Jakubovics** (Pálosremete, Máramaros vm., Ro, 1920) nagyváradi lakos, textilüzem munkása, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Goldstein Samson Davidovics** (Budapest, 1919) helyi lakos, kovács, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Goldstein Martin Mihajlovics** (Peka, Marostorda, Ro, 1913) kolozsvári lakos, esztergályos, pártontkívílí, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Goldstein Szirena Samuilivna** (Bánffyhungad, Ro, 1915) nagyváradi lakos, fodrász, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gottesman Henrik Izrailovics** (Sztrabicsovo, Munkácsi j. 1917) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, 1938-tól CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. február 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gottesman Herman Godelovics** (Priborzsavszke, Ilosvai j. 1920) helyi lakos, munkás, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Gottesman Moric Makdelevics** (Bukovinka, Munkácsi j. 1920) helyi lakos, szabó, 1938-tól CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Gottesman Nandor (Jakov) Herskovics** (Obava, Munkácsi j. 1916) helyi lakos, gépész-tanuló, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Alter Ajzikovics** (Drahova, Huszti j. 1915) helyi lakos, földműves, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Viktor Jozsakovics** (Iza, Huszti j. 1922) helyi lakos, fodrász, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Jevhen Nuhimovics** (Huszt, 1919) helyi lakos, szabó, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Jevhen Adolfovics** (Mizshirja/Ökörmező, 1925) técsői járási vonyigovói lakos, tanuló, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Jevhen Lipotovics** (Huszt, 1919) helyi lakos, munkás, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Joszif Sajovics** (Kusnyica, Ilosvai j. 1911) helyi lakos, munkás, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman Olena Davidivna** (Drahovo, Huszti j. 1919) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hoftman (Gofman) Ferenc Karlovics** (Budapest, 1917) helyi lakos, munkás, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Hrinbaum (Grinbaum) Vladiszlav Mikolajovics** (Nagyvárad, Ro, 1914) helyi lakos, órás-mester, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Hrinbaum (Grinbaum) Gnat Hermanovics** (Kolocsava, Mizshirjai j. 1902) huszti lakos, nyomdász, betűszedő, 1930-1938 között szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Grinberger Joszip Arminovics** (Szobránc, Szlovákia, 1912) nagybereznai lakos, falfestő, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Grinberger Joszip Arminovics** (Szamator, Szlovákia, 1912) nagybereznai lakos, falfestő, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Grossman Herman Lajosovics** (Vonyigovo, Técsői j. 1924) helyi lakos, lakatostanonc, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Gross Georgij (Jurij) Gyulovics** (Nagyvárad, 1926) helyi lakos, pincér, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Gross Gyula Gnatovics** (?, 893) nagyvárad-i lakos, varró, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Gross Nandor Ludvikovics** (Szamos, Ro, 1916) brassói lakos, varró, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Grossman Andrij Dezidorovics** (Nagyberezna, 1924) ungvári lakos, egyetemista, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Grossman Zigmund Martovics** (Kőrösmező, Rahói j., 1917) helyi lakos, varró, párt-kívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Grossman Pal Pilipovics** (Pomáz, Hu, 1924) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája Kőrösmezőn, 1936-1940 között MKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Grossman Fiser Lejbovics** (Vonyigovo, Técsői j., 1915) helyi lakos, kereskedő, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták

**Gruzenberg Karlo Jozsefovics** (Siófok, Hu, 1924) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Grunbaum Jolana Gaborivna** (Nagyvárad, Ro, 1910) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Grunwald Mor Henrihovics** (Kiskunmajsa, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Grunstein Natan Izakovics** (Csinagyijevo, 1916) helyi lakos, lakatos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Grunstein Josip Hermanovics** (Magyarlápós, Ro, 1922) helyi lakos, bútorasztalos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Grunstein Jakiv Davidovics** (Bisztrica, Máramarosi körzet, Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Huber Joszip Mihajlovics** (Budest, Máramarosi körzet, Ro, 1920) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Huber Haszkel Mojlehovics** (Szolotvino/Aknaszlatina, 1922) rahói lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Guttman Dora Solomonivna** (Lecovicja, Munkácsi j. 1922) helyi lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Guttman Mikola Minasovics** (Munkács, 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Guhfelder Arpad Ferdinandovics** (? Szlovákia, 1916) csíkszeredai lakos, fűrésztelepi dolgozó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Guhfelder Leontina Simon-Murivna** (Gyergyótölgyes, Ro, 1909) helyi lakos, fogtechnikus, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Davidovics Albert Samuilovics** (Szerednye Vogyane, Rahói j. 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Davidovics Anton Leopoldovics** (Huszt, 1919) helyi lakos, gimnazista, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Davidovics Izidor Hermanovics** (Beregszász, 1910) nagyszőlősi lakos, falfestő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Davidovics Lazar Mojsejovics** (Nagyberezna, 1912) ungvári lakos, asztalos, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Davidovics Szemen Jenaszovics** (Nagyberezna, 1914) helyi lakos, boltos, 1932-1936 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Davidovics Fegyir Leopoldovics** (Ruszké Pole, Técsői j. 1920) huszti lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Dajcs David Hermanovics** (Rahó, 1919) helyi lakos, fodrász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Daskal Oleksandr Izrailovics** (Budapest, 1912) falfestő-mázoló, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Deits Ernest Szemenovics** (?, Ro, 1917) nagyváradi lakos, fodrász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Daskalovics Grigorij Abramovics** (Tereszva, Técsői j. 1912) helyi lakos, munkás, CSKP-tag, az NKVD Dalysztroj melléki hadbírósa 1942. december 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Drukker Vladislav Mihajlovics** (Budapest, 1919), pártunkívüli a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.



**Drukman Otto Mendorovics** (Rod, Ro, 1919) pártönkívvüli, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Dub Mojszej Davidovics** (Huszt, 1918) helyi lakos, munkás, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Edelstein Gavriilo Jevgenovics** (Nagyberezna, 1901) ungvári lakos, munkanélküli, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. december 23-án 15 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Einhorn (Ejgorn) Mur Solomonovics** (Nagyszőlös, 1910) huszti lakos, orvos-masszőr, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Eices Blanka Pavlivna** (Szilágyillésfalva, Ro, 1911) nagyváradi lakos, cipőgyári munkás, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Eices Moric Pavlovics** (Szilágyillésfalva, Ro, 1905) nagyváradi lakos, varró, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1943. január 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Elias Mozes Zoltanovics** (Tiszakarácsonyfalva, Máramaros vm., Ro, 1924) nagybocskói lakos, könyvtáros, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Elovics Albert Jakubovics** (Szobránc, Szlovákia, 1917) beregszászi lakos, egyetemista, 1933-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 9-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Epstein Deze Dezevics** (Budapest, 1919) albertfalvai lakos, villanyszerelő, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Erbet (Gruber) Herman Haimovics** (Rahó, 1906) helyi lakos, varró, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Erbst Klara Majerina** (Körösmező, Rahói j. 1902) helyi lakos, háztartásbeli, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 2-án 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Erbstein Jozsip Arminovics** (Nagyvárad, 1916) helyi lakos, szabó a helyi üzemben, pártönkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Ehrenfeld Magdalina Andrijivna** (Nagyvárad, 1919) helyi lakos, varrónő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták

**Eisner Abram Jakubovics** (Nagyberezna, 1914) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Eisner Adolf Josipovics** (Nagyberezna, 1906) helyi lakos, varró, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. október 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Eisner Herman Morovics** (Munkács, 1919) helyi lakos, gépész, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Eisner Ignac Morovics** (Munkács, 1915) helyi lakos, fodrász, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Eisner Natan Morovics** (Munkács, 1913) helyi lakos, varró, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Erlik Pavlo Oleksandrovics** (Nyíregyháza, 1919) budapesti lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Zajdler Zelman Hermanovics** (Lubnya, Nagybereznai j. 1905) helyi lakos, földműves, 1932-1936 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Zihelman Mihajlo Jakubovics** (Munkács, 1914) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Zilber Bela Davidovics** (Máramarossziget, Ro, 1914) bukaresti lakos, varró pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Zilberberger Gnat Juzefovics** (Budapest, 1908) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Zinger Abram** (Munkács, 1921) ungvári lakos, pék, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Izrael Eniv (Enuj) Rudolfovics** (Budapest, 1920) helyi lakos, pék, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Illjas (Elias) Cecilija Farkasivna** (Szaszovo, Nagyszőlősi j., 1920) helyi lakos, ápolónő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Ilkovics Marjan Gnatovics** (Humenne, Szlovákia, 1917) nagybereznai lakos, üveges, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Ingber Lejba Mihajlovics** (Budest, Máramarosi vm., Ro, 1919) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Inger Lina Lejbivna** (Botoromu, Ro, 1919) helyi lakos, varrónő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Icik Jakub Gnacovics** (Veljatino, Huszti j. 1916) huszti lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ickovics Jozef Murovics** (Kecskemét, 1915) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 9-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Ickovics Samuel Sajovics** (Krive, Técsői j. 1917) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Izsak Jene Jusovics** (Somogyváros, Hu, 1915) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kahan Joszip-Herman Movszejevics** (Vonyigovo, Técsői j. 1917) helyi lakos, sörfőző, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Kahan Jakiv Judovics** (Bedevlja, Técsői j. 1917) helyi lakos, pék, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kajzer Istvan Bertalonovics** (Budapest, 1912) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 10 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kastl Uljana Francivna** (Temesvár, 1981) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. jűnius 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Katcz-Berkovics Abram Hermanovics** (Izki, Mizshirjai j. 1916) Verhnyij Sztudennij lakosa, munkanélküli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. jűlius 10-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Katcz Lazar Lajosovics** (Velika Kopanya, Nagyszűlűsi j. 1918) helyi lakos, pék, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kaufman Gere Ferencovics** (Budapest, 1920) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Kacz Aron Samuilovics** (Csornoholova, Nagybereznai j. 1917) helyi lakos, asztalos, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. jűnius 20-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kacz Benedek Mendelovics** (Szaplonca, Máramaroszigeti körzet, Ro, 1919) helyi lakos, gépkocsivezetű, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kacz Wolf Jankelevics** (Drahova, Huszti j., 1916) a magyar hadsereg munkaszolgalatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Kacz Herman Samijlovics** (Sztuzsica, Nagybereznai j. 1913) helyi lakos, földműves, pártontkívvüli, a háborű elűtt átlépte a határt, eltűnt, 1993-ban rehabilitálták.

**Kacz David Smulevics** (Szaplonca, Máramaros vm., 1919) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kacz Marton Solomonovics** (Munkács, 1917) a magyar hadsereg munkaszolgalatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Kacz Mikola Ludvikovics** (Levelek, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgalatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Kacz Mojsej Smilevics** (Gyula, Nagyszűlűsi j. 1919) hetenyai lakos, takács, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. jűnius 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kacz Moric Gnatovics** (Velika Revice, Szlovákia, 1917) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Keller Rudolf Hermanovics** (Nagyvárad, Ro, 1918) helyi lakos, boltos, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Keller Sifra Simonyivna** (Nyizsnya Jablonka, Lvovi ter. Ua, 1895) ungvári lakos, háztartásbeli, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. június 18-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kenigsberg Josip Mojszejovics** (Szolyva, 1916) helyi lakos, munkás, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. június 7-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Kirsblum Hejda Izidorivna** (Nagyvárad, Ro, 1922) helyi lakos, munkásnő, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kleiman Bejla Gnatovics** (Bisztrica, Munkácsi j. 1919) szolyvai járási nelipinói lakos, asztalos, 1938-tól CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Kleiman Soma Mendelovics** (Nelipino, Szolyvai j. 1919) helyi lakos, varró, 1936-1937-től CSKP-tag, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Kleiman Jakob Smojlovics** (Nelipino, Szolyvai j. 1914) helyi lakos, fogtechnikus, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. november 2-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Abraham Jakubovics** (Nagyszőlös, 1910) helyi lakos, egyetemista, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1940. szeptember 27-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Adalbert (Bejla) Samuilovics** (Alsófalú, Tarna környéke, Hu, 1914) helyi lakos, fogtechnikus, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. június 18-án 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Klein Andrij Solomovics** (Samobor, Horvátország, 1917) budapesti lakos, nyomdász-betűszedő, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Arpad Tivodorovics** (Burdofalu, Hu, 1908) nagyváradi lakos, hentes, pártontkíüli, az NKVD Kíülnleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Klein Vasil Adalbertovics** (Csernyivci, Bukovina, Ua, 1924) marosvásárhelyi (Ro) lakos, pék, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Hanna Julijivna** (Nagyvárad, Ro, 1907) helyi lakos, varrónő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Klein Zoltan Jozefovics** (Déneslak?, Hu, 1919) helyi lakos, erdészetben mester, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Kalman Hermanovics** (Békéscsaba, Hu, 1913) nagyváradi lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Karlo Adolfovics** (Marosvásárhely, Ro, 1915) helyi lakos, pincér, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Lota Kirovna** (Csernyivci, Bukovina, Ua, 1896) marosvásárhelyi lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Magdalivna Davidivna** (Nagyvárad, Ro, 1914) helyi lakos, munkásnő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Klein Manuil Haimovics** (Sátoraljaújhely, Hu, 1917) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 16-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Margita Sandorivna (Oleksandrivna)** (Hódmezővásárhely, Hu, 1914) budapesti lakos, munkásnő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Klein Mozes Aronovics** (Huszt, 1909) helyi lakos, pék, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták

**Klein Oleksandr Moricovics** (Miskolc, Hu 1920) helyi lakos, villanyszerelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. május 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták

**Klein Pavlo Joszipovics** (Holyjatyin, Mizshirjai j. 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Klajn Samuel Gnatovics** (Hudlovo, Ungvári j., 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Klanberger Jankel Moskovics** (Lug, Nagybereznai j. 1901) helyi lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták

**Klar Dezsev Jakovics** (Szerencs, Hu 1914) budapesti lakos, munkás, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Klar Uljana Sigizmundivna** (Budapest, Hu 1921) budapesti lakos, nyomdász, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Klein Bejla Gaborovics** (Kaba, Debrecen körzetében, Hu, 1919) szombathelyi lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1977-ben rehabilitálták.

**Klein Gnat Abramovics** (Budapest, 1918) huszti lakos, varró, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Klein Sandor Albertovics** (Királyhelmec, Szlovákia, 1911) helyi lakos, vállalkozó, 1930-1933 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kler Vilhelm Hermanovics** (Görbeszeg, Szlovákia, 1913) helyi lakos, szabómester, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Klein Geza Gnatovics** (Szilágysomlyó, Ro, 1896) nagyváradai lakos, fodrász, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kovacs Georgij Josipovics** (Budapest, 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták

**Kohan Hilda Davidivna** (Budapest, 1920) kőrösmezői lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kohan Klara Samijlivna** (Nagyvárad, 1917) helyi lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kohan Oleksandra Vasilivna** (Szedmerőc, Szlovákia, 1922) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kohan Jakiv Davidovics** (Vonyigovo, Tépcsői j. 1922) helyi lakos, földműves, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Konova Serina (Szirena) Szemenyivna** (Kraszna-Nadgorka, Csehország, 1919) budapesti lakos, varró, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Koppelman Sandor Abramovics** (Ungvár, 1913) helyi lakos, falfestő, 1937-től CSKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. június 29-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kopolovics Zelman Samijlovics** (Huszt, 1920) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. július 1-jén 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Koppel Mozes Davidovics** (Kassa, Szlovákia, 1916) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kocander Zoltan Samijlovics** (Kiskunfélegyháza, Hu,1918) helyi lakos, boltos, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kocsis Josip Benjuevics** (Nagyvárad, Ro, 1914), helyi lakos, mozi-gépész, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 10 évre elítélte, 1963-ban rehabilitálták.

**Krajzman Mor Hermanovics** (Volovicja, Ilosvai j., 1917) helyi lakos, földműves, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 21-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Krasner Bejla (Adalbert) Juzefovics** (Sátoraljaújhely, Hu, 1917) budapesti lakos, pék, 1933-tól szocdem-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kraus Vasil Ludvigovics** (Bustina, Técsői j, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Kraus Vilhem Izidorovics** (Baja, Hu, 1908) helyi lakos, építész-tervező, MKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.



**Kraus Malvina Izidorovna** (Oradja/Nagyvárad, Ro, 1921) helyi lakos, szövőnő a helyi üzemben, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Kraus Oleksandr Izidorovics** (Baja, Hu, 1911) helyi lakos, gépko-csivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kraus (Krauz) Jozef Sandorovics** (Kiskunfalu, Hu, 1908) galántai lakos, orvos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Kreps Jevgen Izidorovics** (Kisvárd, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Kjures Stefan Arturovics** (Budapest, Hu, 1917) helyi lakos, textilgyár munkása, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Lazarovics David Izrailovics** (Kopasnyava, Huszti j. 1921) helyi lakos, tanuló, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Lazarovics Zoltan Majerovics** (Máramarossziget, Ro, 1923) helyi lakos, tanuló, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Laitman Erne Juzefovics** (Eperjeske, Hu, 1917) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Laitner Oleksandr Bernardovics** (Tasnad, Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1999-ben rehabilitálták.

**Lebovics Gedajlo Abramovics** (Repinne, Mizshirjai j. 1916) helyi lakos, boltos, 1936-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 10-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Lebovics (Lebov) David Hersovics** (Dibrova, Técsői j. 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Lebovics Hermina Moricivna** (Nagyvárad, Ro, 1911) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Lebovics Mendel Solomonovics** (Nagyvárad, Ro, 1905) helyi lakos, órásmester, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Levi Lipat Juzefovics** (Csáktornya, Hu, 1899) helyi lakos, elektroműszerész, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Levi Bernat Izidorovics** (Királyhelmec, Szlovákia, 1909) helyi lakos, munkás, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Levkovics Mikola Lepoldovics** (Nagyvárad, 1900) helyi lakos, pincér, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Leib Oser Mozesovics** (Nagyvárad, 1918) helyi lakos, bőrműves, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Leibovics Josip Izrailovics** (Szobránc, Szlovákia, 1911) helyi lakos, tetőfedő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Leibovics Leopold Samuilovics** (Rohod, Hu, 1917) helyi lakos, takács, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Leibovics Melanija Frojmivna** (Ljuta, Nagybereznai j. 1923) helyi lakos, tanuló, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Leibovics Regina Samuilivna** (Rohod?, Hu, 1919) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Leibovics Roza Danilivna** (Aknaszlatina 1879) nagyváradlakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 25-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Levi Oleksandr Adolfovics** (Miskolc, Hu, 1920) budapesti lakos, esztergályos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Lembevskij Lejba Nihimovics** (Zvenyigorodka, Kijev körzete, Ua, 1890) ungvári lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Lengyel Samuil Julijovics (Lengyel Soma Juliusovics)** (Munkács, 1914) helyi lakos, szabó, 1932-1936 között CSKP-tag az NKVD Különleges Tanácsa 1941.június 1-jén 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Lender Armen Jakubovics** (Budapest, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Lefkovics Jonas Haslerovics** (Ubla, Szlovákia, 1920) nagybereznai lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Lefkovics Moric Henrihovics** (Ubla, Szlovákia, 1912) helyi lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Lisser Jozef Forkovics** (Bistrica, Munkácsi j. 1919) helyi lakos, földműves, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**List Adolf Hajmovics** (Munkács, 1914) helyi lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 24-én 8 évre elítélte, 1974-ben rehabilitálták.

**Luger Majer Hajmovics** (Modor, Szlovákia, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Lövinger Dezse Izrailovics** (Budapest, Hu, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Lundenburg Karol Juzefovics** (Szombathely, Hu, 1907) helyi lakos, hegesztő, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Luf Tibor Juzefovics** (Budapest, Hu, 1911) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Mandel Elias Abramovics** (?, Hu, 1914) nagyváradi lakos, varró, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mandel Gnat Juzefovics** (Nagyvárad, Ro, 1922) helyi lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Mandel Izidor Hermanovics** (Nagydém?, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mandel (Mondel) Mendel Bencinovics** (Hanicsi, Técsői j. 1920), helyi lakos, fényező, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1940. október 18-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mendler Lipot Bernatovics** (Gyorgyen, Ro, 1922) bukaresti lakos, szakács, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mandlovics Solomon Lipatovics** (Huszt, 1905) helyi lakos, szálloda-igazgató, 1930-1938 szocdem-tag, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Markovics Dezider** (Beregszász, 1910) helyi lakos, munkás, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Markovics Mozes Juzefovics** (Kopasnyovo, Huszti j. 1922) helyi lakos, pék, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1940. október 25-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Markovics (Markovec) Juzef Belovics** (Kassa, Szlovákia, 1910) helyi lakos, asztalos, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1941. február 10-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Marton Imre Davidovics** (Kolozsvár, Ro, 1919) helyi lakos, munkás, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Marton Josip Bertalonovics** (Micske, Hu, 1901) nagyváradi lakos, pincér, pártontkívíűli, ítélethozatal előtt meghalt a rabkórházban, 1992-ben rehabilitálták.

**Marton Klara Davidivna** (Belényes, Hu, 1905) nagyváradi lakos, háztartásbeli, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Marton Stepan Vilmosovics** (Nagyvárad, Ro, 1921) helyi lakos, szerkesztőségi munkatárs, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Mauskopf Nandor Saumilovics** (Fancsika, Nagyszőlősi j. 1907) helyi lakos, földműves, pártontkívíűli, az NKVD Kíűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mehner Andrij Farkasovics** (Pribékfalva, Ro, 1905), budapesti lakos, pincér, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Melcer Wolf Abramovics** (Csernyigiv, Ua, 1896) munkácsi lakos, asztalos, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Melcer Olena Davidovna** (Munkács, Ua, 1897) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Melcer Rozália Wolfivna** (Munkács, Ua, 1923) helyi lakos, varró, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Mendel Filip Aronovics** (Alsóvisnyó, Szlovákia, 1912) huszti lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Arnold Natanovics** (Pavlovo, Szolyvai j. Ua, 1920) szolyvai lakos, nyomdász, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. június 21-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Herman Mendelovics** (Rakovo, Perecsenyi j. Ua, 1912) munkácsi lakos, varró, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Jevgen Emilovics** (Packanyovo, Ungvári j. Ua, 1911) helyi lakos, kereskedő, CSKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1966-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Matias Benjaminovics** (Voloszjanka, Nagybereznai j. Ua, 1912) helyi lakos, favágó, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Moric Hermanovics** (Holubine, ungvári j. Ua, 1919) helyi lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Juda Izraelovics** (Velikij Bicskiv, Rahói j. Ua, 1919) helyi lakos, pék, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Met Abram Haimovics** (Szoret, Csernyigivi ter. Ua, 1888) budapesti lakos, papírgyári munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1973-ban rehabilitálták.

**Met Alfred Abramovics** (Budapest, 1932) budapesti lakos, papírgyári munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1973-ban rehabilitálták.

**Met Dina Solomonivna** (Holm, Lublini kormányzóság, Lengyelország, 1886) budapesti lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1973-ban rehabilitálták.

**Met Magdalina Abramivna** (Budapest, 1922) helyi lakos, cukrászüzemi munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1973-ban rehabilitálták.

**Met Oleksandr Abramovics** (Budapest, 1918) helyi lakos, fényképész, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1973-ban rehabilitálták.

**Muller Izrail Izakovics** (Kőrösmező, Rahói j. Ua, 1919) helyi lakos, asztalos, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Muller Lajos Aronovics** (Komorzány, Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Muller Makszim Jakubovics** (Huszt, Ua, 1920) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. június 21-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Muller Mor Jakubovics** (Huszt, Ua, 1916) helyi lakos, asztalos, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. július 1-jén 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Muller Roza Berkivna** (Huszt, Ua, 1913) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. július 1-jén 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Minskij Ernest Moricovics** (Nagyvárad, Ro, 1918) helyi lakos, esztergyáros, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Minskij Fegyir Rudolfovics** (Cserna, Nagyszőlősi j. Ua, 1916) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1967-ben rehabilitálták.

**Mihaly Oleksandr Martinovics** (Zorány, Ro, 1919) helyi lakos, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Monat Artur Davidovics** (Szin, Hu, 1919) helyi lakos, munkás, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 16-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Mosko Gnat Juzefovics** (Nagyvárad, 1910) helyi lakos, varró, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Moskovics Berko Berkovics** (Felsőboró, Szlovákia, 1912) ulicsi lakos, favágó, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Moskovics Henrih Fromovics** (Felsőboró, Szlovákia, 1921) ulicsi lakos, tisztviselő, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Moskovics Lea Solomonivna** (Huszt, Ua, 1922) helyi lakos, háztartásbeli, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Moskovics Mozes Benjaminovics (Mermelsteinovics)** (Drahova, Huszti j., 1912) buscsaházi lakos, asztalos, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Muller Jakiv Makszimovics** (Vágújhely, Szlovákia, 1910) kassai lakos, hentes, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Muller Jakub Martinovics** (Tereszva, Técsői j. 1911) helyi lakos, varró, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Nadler Bernat Mendelovics** (Felsővisó, Máramaros vm., Ro, 1918) nagyváradi lakos, varró, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Nadler Laslo Oleksandrovics** (Budapest, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Nadler Rozália Bernativna** (Felsővisó, Máramaros vm., Ro, 1896) nagyváradi lakos, szakács, párttonkívvüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuberger Jakiv Samuilovics** (Janov, Csorkivszkij járás, Ternopoli terület, Ua, 1895) bécsi lakos, villanyszerelő, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuman Aron-Icik Mendelovics** (Szaplonca, Máramaros vm., Ro, 1913) helyi lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuman Vladislav Julijovics** (Cegléd, Hu, 1917) győri lakos, lakatos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Neuman Zoltan Hersovics** (Nadvirna, Ivano-Frankivszi terület, Ua, 1912) kőrösmezői lakos, asztalos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Neuman Josip Josipovics** (Ungvár, 1914) nagybereznai lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 21-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Neuman Majer Mendelovics** (Ruszká Mokra, Técsői j. 1919) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neihes Lojos Juakimovics** (Újpest, Hu, 1913) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neimet Jakub Bernatovics** (Rudno, Szlovákia, 1919) rahói lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuwirt Arpad Samijlovics** (Budapest, Hu, 1902) helyi lakos, lakatos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuwirt Regina Jakobivna** (Budapest, Hu, 1903) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuwirt Tibor Arpadovics** (Budapest, Hu, 1925) helyi lakos, villanyszerelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Neuwirt Adolf Mihajlovics** (Budapest, Hu, 1911) helyi lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Neuman Arnost Makszimovics** (Dobsina, Szlovákia, 1921) kőrösmezői lakos, asztalos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.



**Nojovics Solomon Gnatovics** (Bánka, Szlovákia, 1919) helyi lakos, munkás, 1937-1938-között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Ovics Zelman Marinovics** (Csumalovo, Técsői j., 1898) helyi lakos, varró, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Ostraiger Jozsip Petrovics** (Illye, Ro, 1911) nagyváradi lakos, cipőgyári munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Pajsekovics Abram Hermanovics** (Lukovo, Ilosvai j., 1920) helyi lakos, gimnazista, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Paker (Packer) Beris Solomonovics** (Nagyijovo, Dolinszki j., Ivano-Frankovszki terület, Ua, 1897) bustyaházai lakos, munkás, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Pollak Herman Mojsevics** (Oroszkő, Máramaros vm., Ro, 1907) helyi lakos, asztalos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Perl Herman Lazarovics** (Izakonyha, Máramaros vm., Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Perl Szirena Bencionyivna** (Alsóvisó, Máramaros vm., Ro, 1915) helyi lakos, varró, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Perlman Benjamin Mojsevics** (Karásznó, Szlovákia, 1910) nagybereznai járási voloszjankai lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 29-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Perlman Jakob Mavricovics** (Karásznó, Szlovákia, 1916) munkácsi lakos, boltos, pártonkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Pinzler Gnat Benovics** (Lumsori, Perecsenyi j. 1926) nagybereznai lakos, varró, CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Pinkasovics Aron Solomonovics** (Negrovec, Mizshirjai j.1919), helyi lakos, tisztviselő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. július 13-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Polak Viktor Mendelevics** (Romoli, Máramaros körzete, Ro, 1914) tereszvai lakos, villanyszerelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Polak Mihajlo Moskovics** (Gnilja, Lvovi terület, Ua, 1916) voloszjankai lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Prais Jevhen Oleksandrovics** (Ungvár, 1915) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Praisburger Georgij Ignacovics** (Budapest, 1911) helyi lakos, ötvösmester, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Pulak Lejba Jakovics** (Huszt, 1918) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Puliczzer Igon Julisovics** (Berlin, Németország, 1920) helyi lakos, kalapgyári munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rajzer Deziderij Leopoldovics** (Rokoszovo, Huszti j. 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rais Jozef Gustavovics** (Ungvár, 1906) helyi lakos, munkanélküli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. december 23-án 15 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Rapoport Izak-Majer Josifovics** (Rava Ruszka, Lvovi terület, Ua, 1898) técsői lakos, kereskedő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 25-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Rapoport Juzef Martinovics** (Salánk, Nagyszőlősi j. 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Reizmovics Izak Mozesovics** (Tereszva, Técsői j. 1916) helyi lakos, favágó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Reiner Vasil Izevics** (Újpest, 1916) helyi lakos, fogtechnikus, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Reiner Vilma Juzefivna** (Újpest, 1920) helyi lakos, varró, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Reih Leon Lejbovics** (Marosvásárhely, Ro, 1923) helyi lakos, vízvezeték szerelő, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 21-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Reih Sara Leonivna** (Lvov, 1897) marosvásárhelyi lakos, varró, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 21-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Reih Cecilia Lejbovna** (Marosvásárhely, Ro, 1922) helyi lakos, varró, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 21-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Refolovics Sari Josifivna** (Dulovo, Técsői j. 1912) helyi lakos, szobalány, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Riderman David Julijovics** (Szmerekovo, Nagybereznai j. 1911) helyi lakos, földműves, 1926-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Rifeld Aron Juzefovics** (Avasújváros, Ro, 1902) nagyváradi lakos, szakács, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ben rehabilitálták.

**Rozenbaum Izrael Simonovics (Izidor Simon Hersovics)** (Munkács, 1911) helyi lakos, kereskedő, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 5 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Rozenberg Beno Moricovics** (Gulács, Hu, 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rozenberg Emil Izidorovics** (Barcs, Hu, 1906) budapesti lakos, varró, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Rozenberg Kalman Juzefovics** (Volovec, 1908) helyi lakos, boltos, pártonkízüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, 1968-ben rehabilitálták.

**Rozenberg Laslo Lazarovics** (Nagyvárad, Ro, 1916) helyi lakos, a „Grinfeld-Artel” üzem lakatos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Rozenberg Lejba Mendelevics** (Butelki, Lvovi terület, Ua, 1911) ungvári lakos, munkás, 1936-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 4-én 3 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Rozenberg Oleksandr Murovics** (Papfalva, Ro, 1911) nagyvárad lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Rozenberg Juda Zotovics** (Tokaj, Hu, 1914) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. február 10-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rozenberg Jevzen Juzefovics** (Biharfőlegyháza, Ro, 1923) nagyvárad lakos, fogtechnikus, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Rozenblat Samuil Jozefovics** (Nagyvárad, Ro, 1912) helyi lakos, kőműves, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rozenblum Dezider Gnatovics** (Lecovicja, Munkácsi j. 1914) helyi lakos, kereskedő, szocdem-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 25-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Rozenfeld Emerih Henrihovics** (Nagyvárad, Ro, 1920) helyi lakos, villanyszerelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, majd 1943. január 9-én újra 3 évre elítélte. 1991-ben rehabilitálták.

**Rozencvejg Ludvig Davidovics** (Kápolna, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Rozner Abram Haimovics** (Kolcsino, Ökörmezői j. 1916) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Rozner Bernar** (Nyizsnyij Vorota, Volóci j. 1910) nagybereznai lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Rozner Samuil Etelovics** (Kolozsvár, Ro, 1909) miskolci lakos, pék, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Roth Ernest Ludvigovics** (Mélykút, Hu, 1915) nagyvárad-i lakos, kereskedelmi tisztviselő, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Roth Ludvig Oleksandroovics** (Budapest, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Roth Olena Nandorivna** (Szatmárnémeti, Ro, 1923) nagyvárad-i lakos, háztartásbeli, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Roth Tibor Leopoldovics** (Brassó, Ro, 1915) budapesti lakos, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Roth Simon Juzefovics** (Csongor, Munkácsi j. 1911) nagybereznai lakos, kereskedő, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rotenberg Stefan Davidovics** (Nagyvárad, Ro, 1921) nagyvárad-i lakos, a szövözem munkása, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Rotsild Julij Izidovics** (Bisztratrebes, Ro, 1915) nagyvárad-i lakos, rádió-technikus, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rotsild (Rocsild) Lázár-Jakob Hereonovics** (Szaplonca, Máramaros vm., Ro, 1918) helyi lakos, munkás, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ruhein Vasil Szamijlovics** (Rábadoroszló, Hu, 1914) helyi lakos, varró, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ruzenberg Tibor Arpadovics** (Budapest, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, szocdem-tag, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Ruzenfeld Abram-Lejb Majerovics** (Máramarossziget, Ro, 1922) nagyvárad-i lakos, elektroműszerész, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Rutner David Haimovics** (Kolodnye, Técsői j. 1921) técsői lakos, varró, pártönkívvüli, az NKVD Kílvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Severopovszkij Nuhim Cidekovics** (Nasztecska, Vaszilkovszkij körzete, Kijevi kormányzóság, Ua, 1891) huszti lakos, szabó, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte,  
1991-ben rehabilitálták.

**Segal Imre Jakovics** (Szerednye Vogyane, Rahói j. 1916) a magyar  
hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Segjui Arpad Moricovics** (Vác, Hu, 1905) marosvásárhelyi lakos,  
pincér, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3  
évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Sender Ernest Dezsivovics** (Szatmárnémeti, Ro, 1914) helyi lakos,  
hentes, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én  
8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Senderovics Herman Pilipovics** (Tereszva, Técsői j. 1916) helyi la-  
kos, munkás, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május  
31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Silagyi Janos Oleksandrovics** (Budapest, 1919) a magyar hadsereg  
munkaszolgálatos katonája, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Taná-  
csa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Sobely (Cobel) Herman Juzefovics** (Körösmező, Rahói j. 1906) he-  
lyi lakos, munkás, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941.  
február 10-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Sulten Robert Hermanovics** (Orlova, Csehország, 1902) brnoi lakos,  
vegyész-mérnök, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. jú-  
nius 29-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Suszkind (Suskind) Bejla Aronovics** (Budapest, 1908) técsői járási  
Ruszká Mokra-i lakos, varró, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Taná-  
csa 1941. június 3-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Tabes (Tabizel) Giza (Gizella) Lejbivna** (Ruszkij Potyik, Szlová-  
kia, 1923) helyi lakos, szabó, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges Taná-  
csa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Teichman Ivan Markusovics** (Rava Ruszka, Lvovi terület, Ua, 1901)  
huszti járási oleksandrivkai lakos, munkás, pártönkí-  
vüli, az NKVD Külön-  
leges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Teller Ferenc Samuilovics** (Tajna (Kis-), Hu, 1918) a magyar had-  
sereg munkaszolgálatos katonája, pártönkí-  
vüli, az NKVD Különleges  
Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Tabak Oleksandr Izakovics** (Bisztraterebes, Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Ungar Ferenc Jozefovics** (Nyíregyháza, 1907) budapesti lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Faerstein Piroska Juzefovna** (Lippa, Nagyvárad környékén, Ro, 1919) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Faerstein Sandor (Oleksandr) Samuilovics** (Nagykerekí, Hu, 1906) nagyváradí lakos, gépkocsi-szerelő, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Feig Kalman Izrailovics** (Rahó, 1912) helyi lakos, asztalos, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1941. március 29-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fainer Hugo Davidovics** (Moravska Ostrava, Csehország, 1892) Ivano-Frankivszk-i lakos, könyvelő, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1940. szeptember 20-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Falkovics Paraska Wolfivna** (Máramarossziget, Ro, 1918) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Feldman Gnat Manusevics** (Ruszká Kucsava, Munkácsi j., 1919), helyi lakos, földműves, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Feldman Jozef Samijlovics** (Nagyvárad, Ro, 1893) helyi lakos, fal-festő-mázoló, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Ferber Mikola Jakovics** (Huszt, 1916) nagyölösi lakos, esztergályos, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1940. július 10-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Ferdinand Ludvig Davidovics** (Bethlen, Ro, 1908) kolozvári lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Fiderveis Gyula** (Dunaszerdahely, Szlovákia, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kívvnleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fiksler Adalbert Bernardovics** (Balassagyarmat, Hu, 1907) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Fiksler Herman Somogy** (Visk, Huszti j. 1924) aknaszlatinai lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fisel Andor Ernovics** (Nagykanizsa, Hu, 1913) budapesti lakos, írnok, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Fisel Margita Janusivna** (Tatabánya, Hu, 1914) budapesti lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Fiser Vilhelm Jakubovics** (Guradobra, Ro, 1904) nagyvárad lakos, könyvelő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Fiser Imre Morovics** (Zalaegerszeg, Hu, 1905) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fiser Karol Bernatovics** (Oradja/Nagyvárad, Ro, 1904) helyi lakos, szakács, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Fiser Margarita Vilmosivna** (Ártánd, Hu, 1898) nagyvárad lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Fiser Tibor Franciszkovics** (Birtin, Ro, 1913) nagyvárad lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Fiser Sarolata Moricivna** (? , Hu, 1901) nagyvárad lakos, háztartásbeli, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Fligelman Karoly Aronovics** (Velika Kopanya, Nagyszőlősi j. 1916) helyi lakos, kitört a háború, az elítélt eltűnt, az NKVD a további nyomozást megszüntette. 1992-ben rehabilitálták.

**Fogel Juda Szimkovics** (Rahó, 1918) helyi lakos, órásmester, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.



**Falkovics Berta Wolfivna** (Apsa, Máramaros körzete, Ro, 1915) nagyvárad lakos, üzemi munkásnő, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Farkas Abram Jakubovics** (Szilágynagyfalu, Hu, 1905) nagyvárad lakos, kovács, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1992-ban rehabilitálták.

**Farkas Blanka Lajosivna** (Nagyvárad, Ro, 1902) helyi lakos, varró, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Farkas Vilmos Benjaminovics** (Csajag, Hu, 1897) nagyvárad lakos, boltos, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Farkas Dora Boruhivna** (Morojen, Dembovec körzete, Lengyelország, 1922) a csíkmegyei Gyímes lakosa, háztartásbeli, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Farkas Izidor Aronovics** (Veljatino, Huszti j. 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Farkas Rozalia Lajosivna** (Nagyvárad, Ro, 1915) helyi lakos, a „Helios” üzem varrónője, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Frailih Herman Joszipovics** (Priszlip, Mizshirjai j. 1919) helyi lakos, boltos, 1928-1938 között CSKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Frank Grigorij Gnatovics** (Budapest, Hu, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Fried Emanuil Bernatovics** (Szerednye, Ungvári j. 1922) helyi lakos, sofőr-segéd, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Fried Samuel Henrikovics** (Munkács, 1908) helyi lakos, munkás, 1929-1938 között CSKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Friedmann Anna Gejzivna** (Nagyvárad, 1915) helyi lakos, varró, pártontkízüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Friedmann Jene Henrihovics** (Ercsi, Hu, 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Friedmann Zoltan Velimovics** (Gálszécs, Szlovákia, 1916) budapesti lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Friedmann Izidor Ickovics** (Repinne, Mizshirjai j. 1912) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ban rehabilitálták.

**Friedmann Jozsip Gnatovics** (Nagyvárad, 1904) helyi lakos, a „Karmen” gyár munkása, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Friedmann Oleksandr Adolfovics** (Nagyvárad, 1909) helyi lakos, a „Favorit” gyár munkása, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Friedmann Oleksandr Solomonovics** (Szilce, Ilosvai j. 1919) helyi lakos, fodrász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 25-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Friedmann Tibor Artemovics** (Máriapócs, Hu, 1913) helyi lakos, elektro-műszerész, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Friedmann Samil Jakovics** (Ungvár, 1913) kőrösmezői lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Friedmann Sulem Solomonovics** (Pilipec, Mizshirjai j. 1921) helyi lakos, földműves, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 21-én 3 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Friedmann Jan Mihajlovics** (Velikij Rakovec, Ilosvai j. 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Friedfertik Rafael Mojszejovics** (Szatmárnémeti, Ro, 1916) kőrösmezői lakos, egyetemista, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 7-én 3 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Fried Tiberij Gnatovics** (Nagyvárad, 1909) helyi lakos, lakatos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fruhtgarten Henrih Szimonovics** (Kassa, Szlovákia, 1917) csehországi prágai lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 24-én 8 évre elítélte, 1996-ban rehabilitálták.

**Fugen Matyas Hermanovics** (Kőrösmező, Rahói j. 1920) helyi lakos, kovács, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Fuks Emil Jakovics** (Máramarossziget, Ro, 1888) nagyváradi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 8 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Fuks Icik Moskovics** (Kolocsava, Mizshirjai j. 1914), helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1970-ben rehabilitálták.

**Fuks Ludvig Hermanovics** (Bisztraterebes, Ro, 1910) nagyváradi lakos, asztalos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Fuks Olena Samuilivna** (Danyilovo, Huszti j. 1920) helyi lakos, tisztviselőnő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Furmann Laslo Judovics** (Nagyvárad, 1915) helyi lakos, fodrász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Furmann Sandor Judovics** (Nagyvárad, 1898) helyi lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1966-ban rehabilitálták.

**Füredi Oleksandr Josipovics** (Nagyvárad, 1920) helyi lakos, gépkocsivezető, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Haizler Izidor Moskovics** (Kisvárdá, 1917) voloveci Kanora lakosa, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Haimovics Mojszej Harmanovics** (Iza, 1916) helyi lakos, kereskedő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1968-ban rehabilitálták.

**Haimovics Oleksandr Bernatovics** (Nagyvárad, Ro, 1895) helyi lakos, pincér, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. január 24-én 8 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Haimovics Olena Bernativna** (Felsővisó, Máramaros vm., 1908) nagyvárad lakos, pincér, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. január 24-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Haimovics Solomon Gancevics** (Repinne, Mizshirjai j., 1919), helyi lakos, kovács, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Huszár Olga Rezseвна** (Baja, Hu, 1920) budapesti lakos, gyári munkás, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. április 11-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Caigerman Zolo Slemovics** (Vonyigovo, Técsői j., 1915) helyi lakos, varró, 1936-1938 között szocdem-tag, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Cvajk Zoltan Adolfovics** (Kék, Hu, 1914) helyi lakos, boltos, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. január 24-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Ceizler Armin Murovics** (Kozmaalmás, Ro, 1907) nagyvárad lakos, varró, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ceizler Deze Murovics** (Kozmaalmás, Ro, 1910), nagyvárad lakos, varró, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ceizler Erzebet Samuilivna** (Nagyvárad, Ro, 1910) nagyvárad lakos, varró, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Ceizler Irina Izidorivna** (?, Hu, 1910) nagyvárad lakos, háztartásbeli, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Cimlihman Zelik Haimovics** (Körösmező, Rahói j. 1908) helyi lakos, kereskedő, pártontkívíli, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Csele (Rot Houer) Pepi Samuilivna** (Beregszász, 1901) helyi lakos, háztartásbeli, 1934-1935 között CSKP-tag, az NKVD Kílönleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte. 1991-ben rehabilitálták.

**Csuszhin Béla**<sup>213</sup> (Budapest, 1918) az NKVD Különleges Tanácsa az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélte el, magyar és német kémnek nyilvánították. 1962-ben rehabilitálták.

**Samuel (Bogdi) Viola** (Marosugra, Ro, 1906) nagyvárad-i lakos, háztartásbeli, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Samuel Moric Iljasovics** (Verhnye Vogyane, Rahói j. 1910) nagyvárad-i lakos, szabó, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Sarlinska Olena Samuilivna** (Nagyvárad, Ro, 1900) munkácsi lakos, szakács, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Sarlinskij Gerbert Adolfovics** (Berlin, Németország, 1915) munkácsi lakos, gépkocsiszerelő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Sarc Sandor Sandorovics** (Nagyvárad, Ro, 1908) helyi lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Adolf Samuilovics** (Munkács, 1916) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Svarc Cecília (Cilja) Aronivna** (Nyizsnye Vorota, Voloveci j. 1922) munkácsi lakos, varrónő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 27-én 3 évre elítélte, 1965-ben rehabilitálták.

**Svarc Vaszil Lajosovics** (Kisvárad, Szobránci körzet, Szlovákia, 1919) helyi lakos, tanuló, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Svarc Vladislav Arturovics** (Nagyvárad, Ro, 1913) helyi lakos, autószerelő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc-Katz Etel Henzelivna** (Nyizsnyij Sztudenij, Mizshirjai j. 1918) ungvári lakos, háztartásbeli, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

<sup>213</sup> Neve a RI ZO (2003)-gyűjteményből kimaradt, lásd a rehabilitáltak listájában: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon*, 1999. 25. p.

**Svarc Jevgen Samuilovics** (Miskolc Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Svarc Jelizaveta Francivna** (Nagyvárad, Ro, 1909) helyi lakos, varrónő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Jelizaveta Juzefivna** (Nagyvárad, Ro, 1899) helyi lakos, varrónő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Istvan Oleksandrovincs** (Karcag, Hu, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Svarc Kalman Oleksandrovincs** (Vilok, Nagyszőlősi j. 1910) nagybereznai lakos, jogász, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 28-án 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Svarc Lazlo Morovics** (Budapest, Hu, 1919) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Mozes Rivenovics** (Packanyovo, Ungvári j., 1921) munkácsi lakos, falfestő-mázoló, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Tibor Samuilovics** (Budapest, Hu, 1913) helyi lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Svarc Ferdinand Hermanovics** (Nagyvárad, Ro, 1901) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svarc Franc Ludvikovics** (Csurgó, Ro, 1904) temesvári lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 5 évre elítélte, 1964-ben rehabilitálták.

**Svarc Franc Juzefovics** (Nagydobrony, Ungvári j. 1913) helyi lakos, szabó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. szeptember 13-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Svarc Saja Bernardovics** (Nizsnyij Vorota, Volóci j. 1911) ungvári lakos, asztalos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 2-án 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Sveiger Marton Jakubovics** (Dubove, Técsői j. 1920) helyi lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Svimer Benjamin Simonovics** (Cservenyovo, Munkácsi j. 1915) helyi lakos, kereskedő, 1935-1938 között CSKP-tag, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Svimer Bernard Mojszejevics** (Cservenyovo, Munkácsi j. 1912) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Svimer Jozsip Abramovics** (Munkács, 1920) voloveci lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 3-án 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Svimer Ljubov Izrailivna** (Lipkanyi, Hotinszkij körzet, Cserniveckij terület, Ua, 1902) a romániai gyegyószentmiklósi lakos, varrónő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Svimer Markus Solomonovics** (Lipkanyi, Hotinszkij körzet, Cserniveckij terület, 1890) a romániai gyegyószentmiklósi lakos, esztergályos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Svimer Marton Samuilovics** (Cservenyovo, Munkácsi j. 1917) helyi lakos, boltos, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Simanovics Mor** (Bilki, Ilosvai j. 1915) helyi lakos, varró, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 5-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Simok Jakiv Mozesovics** (Nagyszőlős, 1915) miskolci lakos, földműves, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. április 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Simovics Aron Gnatovics** (Prituljani, Sztropkov körzete, Szlovákia, 1918) huszti lakos, pék, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Simovics German Judovics** (Vonyigovo, Técsői j. 1920) helyi lakos, földműves, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Simovics Emerix Francovics** (Munkács, 1918) helyi lakos, villanyszerelő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1943. február 20-án 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Simsovcics Iro Judovics** (Vonyigovo, Técsői j. 1917) helyi lakos, földműves, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Siller Juzef Gyulovics** (Pomáz, Hu, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Simon-Davidovics Paraszka Illivna** (Fancsika, Nagyszőlősi j. 1911) helyi lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. december 27-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Sipos Georgij Tivadarovics** (Budapest, Hu, 1910) helyi lakos, vagonbiztosítási ügynök, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Smilovics Jozef Masrovics** (? , Ro,1906) bukaresti lakos, autókarosszéria festő, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Snajder Herman Davidovics** (Nagybocskó, Rahói j. 1911) helyi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Solomon Olena Barnatyivna** (Szombathely, Hu, 1904) budapesti lakos, háztartásbeli, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Spiegel Lejba Abramovics** (Nelipino, 1921) helyi lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. március 29-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Spiegel Julius Adolfovcics** (Kassa, Szlovákia, 1904) budapesti lakos, kalapgyári munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Spicer Anton Aronovics** (Iza, Huszti j., 1910) nagybereznai Sztavne lakosa, tanító, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1940. november 29-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Steinmencz David Davidovics** (Tereszva, Técsői j. 1905), helyi lakos, varró, 1921-1938 között CSKP-tag, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stein Henrik Izidorovics** (Nagyvárad, 1910) helyi lakos, szabó, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1941. június 3-án 8 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Steiner Bernad Majerovics** (Szilágynagyfalva, Ro, 1912) nagyváradi lakos, munkás, pártontkívvüli, az NKVD Kűlönleges Tanácsa 1942. szeptember 25-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.



**Steiner Nandor Moricovics** (Komárom ?, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Steinmecz Imre Emilovics** (Szatmárnémeti, Ro, 1917) helyi lakos, boltos, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 5 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Stark Mikola Albertovics** (Nagyvárad, Ro, 1923) helyi lakos, fogtechnikus, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 9-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stark Oleksandr Davidovics** (Szolnok, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Stein Herman Solomonovics** (Velikij Bicskiv, Rahói j. 1920) máramarosszigeti lakos, gimnazista, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 24-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stein Josip Abramovics** (Rahó, 1918) helyi lakos, varró, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Steiner Artur Arturovics** (Nagyvárad, Ro, 1916) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 5-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Steiner Ervin Lajosovics** (Budapest, Hu, 1918) helyi lakos, munkás, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. április 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Steinberg Paraska Izrailivna** (Nagyvárad, Ro, 1906) helyi lakos, munkásnő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 16-án 5 évre elítélte, 1992-ban rehabilitálták.

**Stern Andrij Markovics** (Jánosvágása, Szlovákia, 1918) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Stern Herman Jozzipovics** (Borsa, Máramaros vm., Ro, 1923) helyi lakos, fényképész, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 31-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Stern Herman Lazarevics** (Szaszivka, Szolyvai j. 1920) voloveci lakos, tisztviselő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stern Herman Markusovics** (Jánosvágása, Szlovákia, 1913) voloveci lakos, tisztviselő, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. november 29-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stern Herc Burjahovics** (Petrova, Ro, 1922) a Bihar vidéki Velikij Vardai lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Stern Herc**<sup>214</sup> (Tiszapéterfalva, 1922) az NKVD Különleges Tanácsa az USZSZK BTK 80. cikkelye értelmében a szovjet határ illegális átlépéséért ítélte el, magyar és német kémnek nyilvánították. 1962-ben rehabilitálták.

**Stern Zoltan Mojszejovics** (Paszika, Szolyvai j. 1919) helyi lakos, a kereskedelmi akadémia diákja, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. június 7-én 3 évre elítélte, 1962-ben rehabilitálták.

**Sternberg Jakiv Hermanovics** (Munkács, 1922), helyi lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. július 1-jén 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Jonas Imre Mikolajovics** (Budapest, Hu, 1915) békéscsabai lakos, tanító, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. december 11-én 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Jakob (Jakub) Emanuil Encevecs** (Nyírbátor, Hu, 1908) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. december 12-én 3 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Jakobovics Bernat Aronovics** (Toruny, Mizshirjai j. 1919) huszti lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. június 10-én 5 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Jakub Ferenc Zoltanovics** (Szigetvár, Hu, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Jakobovics Etus Izidorivna** (Csornoholova, Nagybereznai j. 1919), helyi lakos, varrónő, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Jakobovics Josip Iszakovics** (Glod, Máramaros körzete, Ro, 1919) a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1942. szeptember 19-én 3 évre elítélte, 1969-ben rehabilitálták.

**Jakobovics Tibor Izrailovics** (Munkács, 1921) helyi lakos, munkás, pártönkíüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1940. október 11-én 3 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

<sup>214</sup> Neve a RI ZO (2003)-gyűjteményből kimaradt, lásd a rehabilitáltak listájában: *Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon, 1999.98.p.*

**Jakobovics Jakiv Samuilovics** (Técső, 1912) helyi lakos, elektroműszerész, pártontkívküli, az NKVD Kílkönleges Tanácsa 1941. június 21-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Jankovics Simon Davidovics** (Drahovo, Huszti j. 1916) helyi lakos, szabó, pártontkívküli, az NKVD Kílkönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Jankovics Jankel Davidovics** (Drahovo, Huszti j. 1919) helyi lakos, földműves, pártontkívküli, az NKVD Kílkönleges Tanácsa 1941. május 17-én 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Jasovics David Mojsejovics** (Rokoszovo, Huszti j. 1915) helyi lakos, nyomdai szedő, pártontkívküli, az NKVD Kílkönleges Tanácsa 1940. július 2-án 3 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

## 2. Adalékanyag a fejezethez

Miután a hitleri Németország hadüzenet nélküli háborút indított a Szovjetunió ellen, a nyugati térségben letelepedett zsidók esetében újabb fordulat következett be. A szovjet kormány döntésére a megszállás veszélyének kített területekről 1,5 millió zsidót telepítettek át az ország belsejébe.<sup>215</sup>

A Nyugat-Ukrajna börtöneiből a zsidó és más nemzetiségű foglyokat a Szovjetunió belső területeire szállították, sok száz el nem ítélt rabot a Sztanyiszlavi börtönből az Ivanovoi terület Ivanovo és más települések börtön-táboriba evakuálták.<sup>216</sup> Azonban a náci támadó seregek gyors előre nyomulása miatt az NKVD őrző-védő karhatalmi egységei a túlsúfolt nyugat-ukrajnai börtönöket, foglytáborokat teljesen nem érkeztek kiüríteni.

A kémeket, terrorista csoportokat, szovjetellenes elemeket hajszoó NKVD rettegett elit egységeit Galícia térségében SS-sonderkommandók, Einsatzgruppék, illetve a bevetési csoportok váltották fel, akik folytatták a zsidóüldözést. Külön fejezet a zsidók történetében a német „*kílkönleges egységek*” garázdálkodásai, megtorlásai a nyugat-ukrajnai börtönökben és lágerekben a szovjet örök által otthagyoit, védtelen zsidókkal szemben, akikkel kegyetlenül leszámoltak. A túlélők visszaemlékezése szerint például Sztanyiszlav központi börtönéből a kárpátaljai ruszin, ukrán foglyokat hazaengedték; akik közül többet a magyar csendőrség

<sup>215</sup> PREKUP ANIKÓ. 344. p.

<sup>216</sup> Lásd KORSZUN, PAGIRJA összeállítóknak az ügyiratok gyűjteményéhez írt előszavát, ZVSZ, 20. p.

otthon letartóztatott (F. F. Migyanka, Migyanka V. F /Siraki Luh/, J. J. Hiszem, J. F. Jaszinko /Vonyigovo/, M. V. Larion /Csumalovo/, M. M. Major, P. M. Kövesligeti, V. I. Ilko /Dulovo/, V. M. Krailo, M. V. Gorkavcsuk /Ruszka Mokra/, J. A. Braj /Dubova/, I. Sz Filip /Nankova/ és mások), és több évre elítélték őket, mint határsértőket.<sup>217</sup>

A munkára alkalmas zsidó foglyokkal kényszerszolgálatát végeztették. A foglyok őrzésébe a szovjetek fogságából kiszabadult ukrán nacionalisták köréből verbuvált nácibarát banditákat és a milícia bosszúálló tagjait is bevonták, akik később a dicstelen és szégyenteljes kamenyec-podolszki zsidó-kivégzésekben, a nyugat-ukrajnai lengyel lakosság népiirtásában is aktívan közreműködtek, de ez egy másik történet, amelyhez még visszatérek.

### ***Egyeseknek amnesztiát adtak, másokat a lágerekben marasztaltak***

Az 1939–1943 között a Szovjetunióba átszökött, majd kényszerszolgálatára ítélt zsidók neveit fedeztem fel az Ukrajna Emlékkönyvének Kárpátaljára vonatkozó első kötetében.<sup>218</sup> Sorsukat követve, lapjain név szerint vannak feltüntetve azok a javító-munkatáborokba került zsidók is, akik 1942-ben a szovjet kormány amnesztiájában részesültek és lehetőséget kaptak, hogy önként beálljanak az orenburgi területi Buzulukban a Szovjetunióban alakult 1. Csehszlovák Hadtest katonái közé. Az esetek többségében teljesítették kívánságukat. Valamennyien harcban estek el Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia és Csehország frontjain.

Az elesettek életrajzi adatai az alábbi sorrendben következnek: családnév, személynév, apai utónév, születési év, szociális helyzet (szakma), részvétel a harcban, katonai rang, a halál körülményei és időpontja, temetési hely, megtisztelő cím. Amennyiben valamelyik adat ismeretlen, az a szövegből hiányzik. A feldolgozott adatok forráshelye két részből áll. Az elsőbe azok az okiratok és forrásművek tartoznak, amelyek Kár-

<sup>217</sup> Lásd: Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. Упорядники: ДОВГАНІЧ О. Д., ХЛАНТА О. В., КОПСУН О. М. БАТ „Видавництво Закарпаття”, Ужгород, 2003.53. p.

<sup>218</sup> *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület.* 1. Ukrajna Emlékkönyvének területi szerkesztőbizottsága: KERECSEANIN VASZIL MIHAJLOVICS (elnök), DOVHANICS OMELJAN DMITROVICS (helyettes elnök), Gvargyionov BORISZ OLEKSZANDROVICS (felelős titkár) és mások. Fordítás ukránból magyarra: VLADIMÍR MIHÁLY, LAVER KATALIN, TIRKÁNIC GABRIELLA, FEJES JÁNOS. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997. 648. p. A továbbiakban: *Ukrajna emlékkönyve.* 1967.

pátalja második világháború előtti időszakára, történéseire, eseményeire vonatkoznak. A másik rész, levéltári források: az egykori szovjet védelmi minisztérium központi levéltára (Podolszk, Moszkvai terület), a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, a Cseh Köztársaság Védelmi Minisztériumának és a Cseh Hadtörténeti Intézet Levéltára 1. Csehszlovák Hadtest kárpátaljai származású katonáinak kartotékjai, a Szlovákiai Szvidnikben lévő Hadtörténeti Múzeum, és más intézmények.

Az itt talált dokumentumok, az elhozott, majd kielemezett okiratok egy részének fénymásolatai többek között fényt derítettek sok ezer kárpátaljai ruszin, ukrán, zsidó, magyar, szlovák nemzetiségű személyek – korábban eltitkolt - szenvedéseire, akik 1939–1941-ben illegálisan átlépték a magyar-szovjet határt, majd miután a szovjet területen megjárták az NKVD fogolytáborainak poklát, beálltak a csehszlovák katonai alakulatok kötelékébe. Összesen 7 000 harcos életrajzi adata vált ismertté, akik a második világháború éveiben Európa, a Közel-Kelet és Észak-Afrika csaknem 15 országa területén küzdöttek és estek el.

Az amnesztiában részesült, közel száz önkéntes zsidó katona kigyűjtött névsorát az alábbiakban közlöm, akik különböző hadműveletekben estek el. Megjegyzendő, hogy csak keveseknek sikerült a mindenható buzuluki sorozóbizottsághoz eljutni. A bizottságba delegált NKVD-tisztek és a csehszlovák katonai misszió tagjai szigorú vizsgálati szűrőjén csak az a zsidó fogoly jutott át és engedték tovább, hogy csehszlovák légiósnak beöltözzön, aki 1938 előtt bizonyítottan Kárpátalján csehszlovák állampolgársággal rendelkezett, a szláv nyelvek valamelyikét értette, beszélt, nem fejtett ki szovjetellenes tevékenységet, és csak határsértésért kijáró három évre volt elítélve. 1943. május 9.–1943. október 1. között a GUPVI és a GULAG lágereiből toborzott csehszlovák dandár 3 348 katonából állt, köztük 204-en zsidók.<sup>219</sup> A csehszlovákiai levéltári okmányok és a túlélők adataiból kiindulva, erősen valószínűsíthető, hogy más nemzetiségek (szlovák, cseh, ruszin, ukrán, orosz) mögé megbúvó és a dandárba beállt zsidók száma sokkalta több volt. Akik a bizottság által megkövetelt feltételeknek nem feleltek meg, azokat visszavitték a kényszer-munkatáborba. A Romániából, Erdélyből, Felvidékről és más országból származó, csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező, a szláv nyelvet nem beszélő, 5-10-15 évre elítélt zsidók a sorozóbizottságig sem jutottak el, őket visszatartották, a továbbiakban az ő sorsuk is ismeretlen.

<sup>219</sup> *Ukrajna emlékkönyve*. 1967. 54. p.

## A SZOVJETUNIÓBAN ALAKULT I. CSEHSZLOVÁK HADTEST HARCBA ELESETT ZSIDÓ KATONÁI (1943–1944)

### UNGVÁR

**Ábrahám Viktor** munkás (Ungvár, 1909-Pl, eltűnt, 1945. márc. 8.)

**Weiss Melihar, apja Izidor** szabó (Ungvár, 1910-Ua, Harkiv ter., Szokoliv, 1945. márc. 8.)

**Keszler Izsák, apja Zelik** munkás (Ungvár, 1921-Ua, Harkiv ter., Szokoliv, 1943. márc. 8.)

**Klein Vojtech, apja Herman** tisztviselő (Ungvár, 1919-Pl, Seroke, 1945. márc. 25.)

**Szrulovics Lajos, apja Vilmos** pék (Ungvár, 1925-Szl, Vrútky, 1945. ápr. 26.)

**Feierstein Maximilián** (Ungvár, 1909-Pl, Zindranowo, 1944. nov. 6.)

### MUNKÁCS

**Weiss Bence, apja Sámuel** szabó (Munkács, 1916-Szl, Benadiková, 1945. március 23.)

**Hersmann Smul, apja Zelman** (Munkács, 1920-Pl, Duklai-hágó, eltűnt, 1944. szeptember.)

**Egrovics Zoltán, apja Menyhért** munkás (Munkács, 1919-Pl, Duklai-hágó, eltűnt, 1944. szept. 9.-nov.1.)

**Mermelstein József, apja Ignác** földműves (Munkács, 1916-Sl, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 14.)

**Neimann Hugó, apja Salamon** színművész (Munkács, 1912-Sl, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 16.)

**Sajó Miklós, apja Lajos** egyetemista (Munkács, 1922-Cso, Turnov, emléktemető, 1945. okt. 10.)

**Simon Ármin, apja Mózes** asztalos (Munkács, 1916-Szl, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 15.)

**Spigel Bernárd, apja Henrik** mester (Munkács, 1916-Pl, Duklai-hágó, eltűnt, 1944. szept. 9.-nov.1.)

### BEREGSZÁSZI JÁRÁS

**Kahán Gyula, apja Maximilián** kereskedő (Beregszász, 1910-Ua, Harkiv ter., Szokoliv, közös sírban, 1943. március 8.)

**Weiss Mikulás, apja Sámuel**, pék (Bátyú, 1916-Szl, Liptovsky Mikulás-i emléktetető, 1945. márc. 30.)

**Ickovics Tibor** (Gát, 1913-Pl, Duklai-hágó, eltűnt, 1944. szept. 9.-nov.1.)

**Steinberger Herman** (Muzsaly, 1923-Szl, Liptovsky Mikulás-i emléktetető, 1945. ápr. 13.)

### NAGYBEREZNAI JÁRÁS

**Moskovics Móric, apja Ignác** egyetemista (Nagyberezna, 1925-Szl, Liptovsky Mikulás-i emléktetető, 1945. márc. 10.)

**Berhida Jankel, apja Bernát** (Ljuta, 1914-Szl. területén eltűnt, 1944. nov.)

**Leibovics Melánia, apja Frojim** (Ljuta, 1923-Ua, Kijev (Bila Cerkva) alatt folyó harban esett el, 1943. dec.)

### NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

**Grinberger Miklós apja Sámuel** (Nagyszőlős, 1920-Szl. a Duklai-hágón folyó harcokban eltűnt, 1944 októbere.)

**Lebovics Sámuel, apja Ignác** kereskedő (Nagyszőlős, 1918-Pl, Pszczyna, emléktetető, 1945. márc.25.)

**Salamon Jakab** (Tiszaújlak, 1919-Szl, Liptovsky Mikulás-i emléktetető, 1945. febr. 13.)

**Fridman Rudolf apja Sámuel** (Tiszaújlak, 1914-Szl, Duklai-emléktetető, 1944. szeptember 9-23.)

**Svéd József, apja Dezső** (Tiszaújlak, 1916-Ua, Harkiv ter., Szokoliv, közös sírban, 1943. március 8.)

**Kálmán Ábrahám, apja Sámuel** pék (Hizsa, 1919-Szl, területén hacban elesett, 1945. febr. 12.)

### VOLÓCI JÁRÁS

**Neimann Wolf apja Herman** (Verhnya Hrabivnica, 1902-Szl, Makovice, Duklai-emléktetető, 1944. dec. 15.)

**Reichmann Jenő apja Jakab** (Szkotarszke, 1914-Pl, Włodzimier alatt, Sl, Duklai-emléktetető, 1944. szept. 10.)

### ILOSVAI JÁRÁS

**Holender Mózes apja Jakab** suszter (Dorobratovo, 1909-Szl, harcban esett el, Duklai-emléktetető, 1944. nov. 1.)

**Kágán/Kahán Mózes, apja József** gépkocsivezető (Liszicseve, 1911-Szl. területén hacban elesett, 1944. nov. 30.)

**Schönberger Herman apja Adolf** kereskedő (Szilce, 1914-Szl. területén esett el, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 17.)

### MIZSHIRJAI JÁRÁS

**Lebovics Hedajlo, apja Ábrám** kereskedő (Repinne, 1916-Szl, Ziar alatt harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. febr. 3.)

**Berger Martin, apja Bernát** gépkocsivezető (Szinerír, 1911-Szl, Szlovákiában esett el, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 11.)

### MUNKÁCSI JÁRÁS

**Kleinberger Dávid, apja Zoltán** kereskedő (Kalnik, 1908-Ua, Lemberg hadikórházában hunyt el, Lvov, Liszacsivszki temető, 1944. dec. 23.)

**Kleinberger Leopold** (Kalnik, 1919-Szl, a 824-es magaslatért vívott harcban esett el, 1945. ápr. 15.)

**Stuhl Herman, apja Izrael** munkás (Kalnik, 1923-Pl, Grzyce község alatt tűnt el nyomtalanul, 1945. márc. 31.)

**Grosz Leopold, apja Ábrahám** (Klenovec, 1918-Pl, Machnówka folyónál harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 13.)

**Weiss Vilmos, apja Éliás** kereskedő (Kljucsarki, 1912-Pl. szerzett sebesülésébe belehalt, Krosnoi vajdaság, Poljanka-emléktemető, 1944. szept. 9-29.)

**Feldman Dávid, apja Jakab** (Kuzmino, 1921-Pl, harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. szept. 11.)

### RAHÓI JÁRÁS

**Bash Mendel** (Velikij Bicskiv, 1909-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. márc.5.)

**Ejzikovics Mendel, apja Éliás** cipész (Velikij Bicskiv, 1903-Szl, Nizny Komárnik alatt harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. okt. 9.)

**Liberman Zsigmond, apja Ábrahám** (Luh, 1919-Szl, Zindranova alatt harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. nov. 27.)

**Vider Sámuel, apja Salamon** (Szrednye Vogyane, 1919-Pl, harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. nov. 27.)



## SZOLYVAI JÁRÁS

**Hojzs Herman, apja Herman** földműves (Kerecki, 1925-Pt, harcban esett el, Krosnoi vajdaság, Seroke községben temették el, 1945. márc. 24.)

**Steinberg Wolf, apja Dávid** mészáros (Kerecki, 1909-Pt, harcban esett el, Duklai-emléktemető, 1944. nov. 6.)

**Weiss Herman, apja Uleos** mészáros (Nelipino, 1922-a Keleti fronton harcban esett el, Eichendorffban eltemették, 1945. márc. 28.)

**Mermelstein Emánuel, apja Natan** térképész, (Pavlovo, 1916-Ua, a jehnyivkai állomás bombázása alatt esett el, a Csernyihivi terület, Nyizsinszki járás, Szvitanokban eltemették, 1943. okt. 12-13.)

**Berger Martin, apja Lajos** kereskedő (Sztrojne, 1920-a Duklai-hágón esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 11.)

## TÉCSŐI JÁRÁS

**Zelikovics Bernát, apja Lajos** szobafestő (Técső, 1922-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. márc.23.)

**Lebovics Szimka, apja Martin** (Bedevlja, 1919-a Keleti fronton harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. dec. 1-2.)

**Müller Mózes, apja Szelih** hentes (Bustino, 1910-a Duklai-hágón folyó harcokban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 9-25.)

**Cik Ábrahám**, beszerző (Hanicsi, 1905-Pt, a Strocín alatt folyó harcokban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. nov. 29.)

**Silber Mendel, apja Ábrahám** szabó (Gyibrova, 1909-a Duklai-hágón folyó harcokban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 30.)

**Grinberger Jakab, apja Wolf** munkás (Kalini, 1911-a Duklai-hágón folyó harcokban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. okt. 15.)

**Judkovics Izsák, apja Judo** kereskedő (Neresznica, 1923-Pt, harcban esett el, Katowicei vajdaság, Pszczyna községben temették el, 1945. márc. 24.)

**Kacz Salamon, apja Ézer** szakács (Novobaroovo, 1919-Ua, Kijev környékén harcban esett el, 1943. nov. 11.)

**Neimann Salamon, apja Mózes** munkás (Novobaroovo, 1921-a Duklai-hágón folyó harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 16.)

**Lebovics Simon apja Ábrahám** (Ruszké Pole, 1911-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. jan.15-30.)

**Bleh Antal, apja Lázár** bádogos (Szolotvina, 1914-a Duklai-hágón folyó harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. nov. 20.)

**Müller Herman apja Mózes** mészáros (Szolotvina, 1920-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. ápr. 3.)

**Ilovics Herman** (Uhlya, 1909-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. márc. 4.)

## UNGVÁRI JÁRÁS

**Felberman Móric, apja Leopold** földműves (Kibljari, 1920-a Duklai-hágón folyó harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 30)

**Kestenbaum Emil** (Eszeny, 1921-a Duklai-hágón folyó harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. október).

## HUSZTI JÁRÁS

**Königsberg Sándor, apja József** technikus (Huszt, 1918-Ua, Kijev környékén harcban megsebesült, hadikórházban hunyt el, Kijevi terület, Fasztingszki járás, Kozsanka településen temették el, 1944. jan. 2.)

**Kraus Ábrahám, apja Jakab** gépkocsivezető (Huszt, 1927-a Duklai-hágón folyó harcban esett el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. nov. 20.).

**Mandlovics Sándor, apja Leopold** kereskedő (Huszt, 1906-a Duklai-hágón folyó harcban megsebesült, az egyik hadikórházban hunyt el, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. nov. 1.).

**Áronovics Mózes, apja Martin** szabó (Horincsovo, 1916-a Duklai-hágón folyó harcban elesett, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. szept. 9-23.).

**Nuszovics Mihály, apja Sajó** tisztviselő (Nyizsnye Szeliscse, 1922-Keleti fronton harcban elesett, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1944. dec. 1.).

**Berkovics Bernát, apja Martin** (Rokoszovo, 1920-Kijev környékén, Bila Cerkva alatt elesett, 1943. dec. 12. – 1944. január 1. között.)

**Farkas Indrich, apja Helmo** (Szokirnica, 1913-Szl, harcban esett el, Liptovsky Mikulás-i emléktemető, 1945. márc. 11.)

**Farkas József, apja Majer** fuvaros (Szokirnica, 1917-Szl, harcban szerzett sebesülésében egy kórházban elhunyt, a Duklai-emléktemetőben eltemették, 1945. jan. 10.)

***Antifasiszta ellenállók,  
NKVD által bevetett zsidó partizánok  
(1939-1944)***

Ukrajna Emlékkönyvének Kárpátaljára vonatkozó első kötetében az 1939-től az illegalitásban, ellenállásban részt vett, majd a magyar hatóság által letartóztatott, kivégzett ellenállók, partizánok között a ruszinokon, ukránokon, magyarokon, szlovákokon és más nemzetiségű egyéneken kívül is igazoltan több zsidó származású mártírt vettek nyilvántartásba, akik köztudottan beszervezett szovjet ügynökök voltak. Közismert tény az is, hogy az NKVD műveleti tisztjei a szovjet lágerekben raboskodók közül több olyan megbízhatónak, baloldali beállítottságúnak elkönyvelt személyt válogattak ki, akik elvégezték az antifasiszta tanfolyamot, átestek a harci kiképzésen és a szovjet hírszerzés szolgálatába álltak. Kárpátaljai bevetésük alatt újabb küzdőtársakat szerveztek be. Az ítélethozatalnál a magyar haditörvényszék ítései a fejükre olvasták, hogy katonai felderítő és illegális csoportok tagjaiként aktív harcot folytattak a magyar állam ellen, a Szovjetunió javára kémkedtek, a szovjet hírszerzés számára adatokat gyűjtöttek a magyar hadseregről, a helyőrségekről, azok létszámáról, a felszereltségről, parancsnokságáról és a Kárpátokban épülő erődítményekről, az Árpád-vanal építéséről, a vasúti hidakról, az állomásokról, a hadiraktárakról és egyéb katonai bázisokról.

Az ügynöki munkát már 1939–1941 között beindították, az információt szállító futárok a szovjet-magyar határon oda-vissza jártak. 1941–1944 között ejtőernyős csoportokat vetettek be, ezek egy részének a hatóságok a nyomára bukkantak. A csoport vezetőit a haditörvényszék általában kivégeztette, vagy életfogytiglani börtönbüntetést kaptak, a csoportok tagjait különböző időtartalmú szabadságvesztésre ítélték, sokan a magyar, majd a német koncentrációs táborba kerültek és ott vesztették életüket. Összességében 137 ellenállót ítélték el, közülük 44-et halálra (ruszinok/ukránok, magyarok, zsidók, lengyelek), 15-öt életfogytiglani börtönre, 15-öt tizenöt évi kényszermunkára, a többi különböző időtartalmú szabadságvesztésre. Az első hat személyt, köztük a szovjet felderítésnek dolgozó három zsidót 1942. július 31-én felakasztották Ungváron. Az utolsó nyilvános kivégzésre 1944. június 17-én Huszton, Nagyszőlősen, Tekeházán, Feketeardóban került sor. Az említett településeken mások mellett hét szovjet hírszerző zsidót lőttek agyon.

**Schönberger Dávid, apja Izidor** ellenálló (Nagyberezna, ?-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Ungvár, 1942. július 31.)

**Jakubovics Herman-Henrih, apja Farkas** ellenálló (Nagyberezna, ?-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Ungvár, 1942. július 31.)

**Lebovics Jenő** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja (Nagyszőlős, 1891-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Nagyszőlős, 1944. június 17.)

**Dr. Leisman Jenő M.** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja (Nagyszőlős, 1891-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Nagyszőlős, 1944. június 17.)

**Farkas Mór** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja, (Nagyszőlős, ?-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Nagyszőlős, 1944. június 17.)

**Farkas Szerén** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja, (Nagyszőlős, 1886-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Nagyszőlős, 1944. június 17.)

**Schwarz Mór** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja, (Nagyszőlős, 1890-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Nagyszőlős, 1944. június 17.)

**Weiss Mendel, apja Mózes** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja, (Tekeháza, 1896-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Tekeháza, 1944. június 17.)

**Weiss Sámuel** ellenálló, a Pataki-partizán osztag tagja, (Feketardó, 1896-ellenálló partizán, a magyar bírósági ítélet alapján kivégezték, Feketardó, 1944. június 17.)

**Háberman Sámuel** szabó, Nagyberezna, 1899-Jaszinya/Körösmező, 1942. január.)

**Spicer Mózes, apja József** szabó, ellenálló, (Iza, Huszti j. 1921-politikai fogolyként a németek halálra kínozták, 1944.)

**Davidovics Dávid, apja Mbrozij** ellenálló, (Iza, Huszti j. 1913-politikai fogolyként a németek halálra kínozták, 1944.)

## *A nemzetközi brigádok harcban elesett zsidó önkéntesei (1937–1939)*

Az Ukrajna Emlékkönyvének Kárpátaljára vonatkozó első kötete többek között azoknak a katonai zsidóknak életrajzi adatait is tartalmazza, akik a nemzetközi brigádok önkéntesei voltak és a köztársasági Spanyolországot védelmezték a fasiszta összeesküvőkkel – Franco tábornok falangistáival szemben 1937–1939-ben. Az 54 országból toborzott nemzetközi brigádok 42 ezer harcosa között küzdött 2170 csehszlovákiai önkéntes és 79 kárpátaljai ruszin/ukrán, magyar, zsidó fiatal, akik előzőleg munkát keresve emigráltak a nyugati országokba.<sup>220</sup> Többek között Belgiumból ment Spanyolországba a beregszászi **Grósz Lajos**, a csepei **Klein Sámuel**, a nagyszőlősi **Reisman Menyhért**, a halábori **Svarc Béla** és mások. De volt, aki Kárpátaljáról indult útnak, és a legtöbben a Rákosi-században, illetve a Dimitrov-zászlóalj kötelékében, az aragoni, az esztremaduri, a katalóniai, a madridi fronton harcoltak. 1938 januárjában az elsők között hősi halált halt **Ébert Izidorról** (Ungvár) az ungvári *Munkás Újságban*<sup>221</sup> nekrológ jelent meg. A köztársaságiak veresége után a nemzetközi brigádok kárpátaljai tagjait Spanyolországból franciaországi táborokba internálták. Későbbiekben néhányan hazatértek, sokan, különösen a zsidó származású leszerelt veteránok a zsidó üldözés miatt Nyugaton maradtak, és az 1940-ben alakult *Keleti Csehszlovák Zászlóalj* katonái lettek.

A 79 kárpátaljai „spanyolos” önkéntesei közül 16-an harcban estek el, mintegy fele zsidó: **Ébert Izidor** (Ungvár), **Loc Ferenc**, **apja József** (Beregszász, 1897), **Günzenberger A.** (Munkács), **Estreicher D.** (Munkács), **Klein Sámuel** (Csepe), **Köstenbaum Sámuel** (Tiszaújlak,?-Spanyolország, Ebro folyónál esett el,?), **Reisman Lajos** (Tiszaújlak,?-Spanyolország, Madrid folyónál esett el,?), **Schwarz József** (Tiszaújlak,?-Spanyolország, Madrid folyónál esett el,?).

## *A Keleti Csehszlovák Zászlóalj elesett zsidó katonái (1940–1945)*

Az Ukrajna Emlékkönyvének Kárpátaljára vonatkozó adatbázisában a Kárpátaljáról Nyugatra kivándorolt, illetve kimenekült zsidók neveit is sikerült összegyűjteni, akik a második világháború alatt, köztük a spanyol

<sup>220</sup> *Ukrajna emlékkönyve*. 1967. 62. p.

<sup>221</sup> *Munkás Újság*, 1938. január 23.

frontharcos zsidók is beléptek a Keleti Csehszlovák Zászlóaljba, illetve alakulataiba, amelyek a Csehszlovák Nemzeti Bizottság felhívására 1940-ben Közel-Keleten, az észak-afrikai országokban és Franciaországban létesültek, és több mint 11 ezren vettek részt a harci cselekményekben.

1940 júniusában Franciaországban mint az 1. csehszlovák gyalogos hadosztály vált ismertté, és a francia hadsereggel együtt elszántan közdöttek a náci hódítók ellen. A heves nyári csatáknak mintegy 400 kárpátaljai résztvevője volt, ebből 40-en elesetek vagy nyomtalanul eltűntek.

1940–1943 között Keleti Csehszlovák Zászlóalj néven újjászerveződve a Közel-Keleten, Észak-Afrikában folytatták a harcot. Összesen 618 kárpátaljai vett részt a sivatagi hadműveletekben.

1943–1944-ben a szétszórót csehszlovák alakulatok mintegy 4000 katonáját végül Angliában gyűjtötték össze, és páncélos dandárt toboroztak belőlük. Soraikban bőven akadtak kárpátaljai zsidók is (**Smoljovics Jozsif** (Úrmező/Ruszké Pole), **Smoljovics Zelman** (Úrmező/Ruszké Pole), **Bogaradcsaner Imre** (Körösmező/Jaszinya), **Bogaradcsaner Max** (Körösmező/Jaszinya), **Bogaradcsaner Salamon** (Kürösmező/Jaszinya), **Osterraicher Karl** (Munkács), **Osterraicher Ludvik** (Munkács), **Osterraicher Jozsif** (Munkács), **Bernard Lebovics** (Lipcse), **Kohan Josip** (Beregszász) és mások.

1944. október 28-án a 2. nyugati fronton az angol hadsereg kötelékében Dunkerque-nél kapcsolódtak be a harcba. A város körül folyó súlyos harcok áldozata lett **Davidovics Ludvik** (Bustyaháza), **Herskovics Salamon** (Beregszász). Hősként vonult a történelembe a szolvyvai születésű **Marvan Jakab (Mermelstein)**. Ukrajna Emlékkönyvében olvasható **V. Mendel** csehszlovák tiszt **Jakab** tizedes haláláról (aki 28 évesen, 1942-ben Palesztinában állt be a csehszlovák alakulatba) feleségének küldött értesítője, melyben ezt írta: *„Tisztelt Marvanova Úrnő! Szomorú hírt kell közölnöm Önnek férje, Jakab Marvan tizedes haláláról, aki 1944. október 28-án, a Dunkerque-ért vívott csatában esett el. Fogadja őszinte részvéteimet. Csúpan igazolhatom, hogy Marvan tizedes jó katona, bajtársainak kedvence volt. Kár, hogy nem térhet vissza harcostársaival a szabad hazába.”* A gyűjtemény összeállítói a levéltárban rábukkantak *„Marvan katonakönyvére, melyet a szíve mellett hordott. Az ellenséges golyó átlukasztotta az okmányt és a harcos szívét. A forró vérről átitatott lapok összeragadtak.”*<sup>222</sup> A tragikus esemény kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy Marvan Jakab (Mermelstein) Szolvyván maradt

<sup>222</sup> Ukrajna emlékkönyve. 1967. 68-69. p.

**Mermelstein Izrael Dovics**<sup>223</sup> (1899) nevű édesapját, és minden közeli hozzátartozóját 1944 júniusában Auswitzba elhurcolták, a holokauszt áldozatai lettek.

A Dunkerque városba bekerített tíz és félezer német csak 1945. május 9-én adta meg magát a csehszlovák dandárnak. A győztes hadtest 1945. május 12-én útra kelt Csehszlovákiába a csatákat túlélő zsidókkal együtt, akik később Morvaföldön telepedtek le. Elhunyt bajtársaik a franciaországi katonai temetőkben nyugszanak.

**Apfeldürfer Ernő** (Munkács, 1920-Fr. Loire folyónál eltűnt, 1940. június)

**Neimann Jenő, apja Ádám** fuvaros, (Munkács, 1901-Fr. Loire folyónál eltűnt, 1940. június 14.)

**Nidermann Lajos, apja Ignác** (Munkács, 1900-Fr. Loire folyónál eltűnt, 1940. június 14.)

**Schönfeld Imre** (Munkács, 1915-Fr. Nivellesi „Nazdar” emléktető, 1945. április 15.)

**Eisenberg Sámuel, apja Móric** (Beregszász, 1906-Fr. területén harcban esett el, 1940. június 11.)

**Herskovics Salamon, apja Meliher** filmoperatőr, (Beregszász, 1917-Fr. területén harcban esett el, 1944. dec. 12.)

**Eszner Miklós, apja József** suszter, (Nagyberezna, 1910-Fr. területén harcban esett el, 1940. jún. 15.)

**Svéd Herman** (Feketárdó, 1904-Fr. területén harcban esett el, 1945. ápr. 15.)

**Fridmann Áron, apja Salamon** kereskedő, (Kusnica, Ilosvai j. 1904-Fr. területén harcban esett el, Montepellierben eltemették, 1944. jún.21.)

**Livenvirt Bernát** (Loza, Ilosvai j. 1910-Franciaországban esett el, 1944. márc. 9.)

**Cservinszkij Petro Boriszovics** (Novoszeliica, Perecsenyi j. 1914-Fr. Loire folyónál harcban esett el, 1940. június)

**Avelender/Auslander Juliusz** (Poroskovo, Perecsenyi j. 1915-Franciaországban esett el, 1940.)

**Marvan (Mermelstein) Jakab, apja Izrael** mészáros, (Szolyva, 1914-Fr. területén harcban esett el, a Dunkerque-i katonai temetőben eltemették, 1944. okt. 28.)

<sup>223</sup> Lásd: *Книга скорботи України. Закарпатська область*. Том V. Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район. Голова редколегії: І. О. Герасимов. Ужгород, 2007. 400.p.

**Kacz Leopold, apja Meliher** tímár, (Holubine, Szolyvai j. 1917-Fr. területén harcban szerzett sebesülésébe belehalt, Cassel-i temetőben eltemették, 1944. okt. 13.)

**Davidovics Lajos, apja Ábrahám** munkás, (Bustino, 1915-Franciaországban esett el, Nivellesi „Nazdar” emléktető, 1944. nov. 5.)

**Majer Jakab** (Szolotvino, 1905-Franciaországban esett el, 1940. jún. 14.)

**Lebovics Adolf**, munkás, (Huszt, 1909-Franciaországban a harcmezőn nyomtalanul eltűnt, 1940. jún. 17.)

**Gelb Ábrahám** (Rokoszovo, huszti j. 1920-Franciaországban esett el, 1940. jún. 14.)





## II. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS MÁSODIK „FELVONÁSA” (1941–1942)

### *Adalékok a kőrösmezei zsidódeportáláshoz*

A második világhégés után az orosz, ukrán történetírásban is sokáig elhallgatott „*fehér foltnak*” számított a Magyarországról Nyugat-Ukrajnába kitoloncolt hontalan zsidók története. A holokauszt történetével foglalkozók körében sem volt ez a szomorú történet eléggé köztudott. A rendszerváltás előtt és után az 1941-es kőrösmezői deportálással, a zsidók likvidálásában résztvevő német különleges egységekkel, a közreműködő németbarát ukrán milícia szerepével és más kérdéskörökkel eddig számos publikáció foglalkozott.<sup>224</sup> Az alapmunkák közlésén kívül 2011-ben Budapesten *Kőrösmező 1941* kutatócsoport is alakult, amely folytatja az adatgyűjtést, elemzést.<sup>225</sup> Az 1941-es deportáltakkal az eltelt

<sup>224</sup> SZIRTES ZOLTÁN: *Temetetlen halottaink – 1941 – Kőrösmező, Kamenyec-Podolszk*. Budapest, 1966. MAJSAI TAMÁS: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben.*, Iratok a kőrösmezei zsidódeportálás történetéhez 1941. In: Ráday Gyűjtemény évkönyve, Budapest, Dunamelléki Ref. Egyházközség, 1984-85 (IV-V), 59-86, 195-237. p., Lásd még: MAJSAI TAMÁS: *A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben*. In: *Remény* (Tel-Aviv) 1987/3. 12-37.), MAJSAI TAMÁS: *A Kamenyec-Podolszk-i deportálás*. In: *Historia*, (16.) 1994/7. 26-29., MAJSAI TAMÁS: *A Kamenyec-Podolszk-i deportálás*. In: *Menóra* [Torontó] 1994. december 16. 6., MAJSAI TAMÁS: *Kamenyec-Podolszkijra emlékezünk*. In: *Élet és Irodalom*, (50.) 2006/25. (= szeptember 1.) STARK TAMÁS: *A magyar zsidóság a vészidőszakban és a második világháború után*. In: *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 4. évf. (1993.) 3.sz., ORMOS MÁRIA: *Egy magyar médiavezér*: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919-1941). Budapest, PolgART, 2000., SÁGVÁRI ÁGNES: *Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből*. Budapest, Napvilág, 2002. stb.

<sup>225</sup> J. JUHÁSZ ILONA: *Különvonatok és előholokauszt*. In: *Új Szó*, 2012. október 20. (Tárolt változat: <http://ujjszo.com/napilap/szalon/2012/10/20/kulonvonatok-es-eloholokauszt>) Részlet a cikkből: „A téma kutatása szempontjából fontos előrelépés a Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény keretében 2011-ben létrehozott Kőrösmező 1941 kutatócsoport is, amelynek két tagja – Gellért Ádám és Gellért János – folytatja a még 2009 szeptemberében elkezdett tudományos kutatást. Szisztematikusan gyűjtik és rendszerezik az 1941-es kőrösmezői deportálással, a kamenyec-podolszkiji és az azt követő mészárlásokkal összefüggő hazai és külföldi levéltári anyagot, illetve a magyar és a nemzetközi szakirodalmat.” Az Emlékközpont tervei szerint 2014-ben a tudományos kutatási eredményeket, a legfontosabb dokumentumokat Fehér Könyvben jeleníti meg.

két évtized alatt több kutató foglalkozott, de átfogó monográfia azóta sem született róluk, megírásra vár.

Az eddigi feltárások szerint „előholokausztként” ismertté vált, hogy a Magyarországról – alapos szervezéssel - kitoloncolt hontalan zsidók „halálmenetét” 1941. augusztus 1-től Kőrösmezőről indították el (a menetből sokan életüket mentve megszöktek, visszatértek). Mások élete 1941. augusztus 28-án Kamenyec-Podolszokban tragikusan ért véget.

A hontalan zsidók erőszakos kiutasításáról 1941. június végén a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH, vezetője Pásztóy Ámon<sup>226</sup>) javaslatára<sup>227</sup> a minisztertanácsi ülésen először született döntés arról, hogy a „nem honos vagy honosságuktól megfosztott zsidó állampolgárokat” Magyarország területéről ki kell telepíteni, úgy-  
*mond a rendezetlen állampolgárságú zsidóság „hatósági támogatással új életet kezd Galícia földjén.”*<sup>228</sup> Például 1941 júliusában az Ungvárról kiutasítottak száma erre az időre meghaladta a 250-et.<sup>229</sup>

1941. július 8-tól a Kárpátok térségében a rendelet végrehajtásában aktív szerepet játszott a már említett Kozma Miklós<sup>230</sup> kormányzó, a lebonyolítás technikai részleteinek kidolgozásában Kricsfalussy-Hrabár Endre<sup>231</sup> csendőralezredes, országgyűlési képviselő, Ághy Zoltán csendőrnagy, Meskó Arisztid a kárpátaljai határrendőrség főnöke. A Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság a térségre vonatkozó operatív feladatok elvégzésére Munkácson irodát nyitott. A lakosságot is megfélemlítő, cinikus hazugságot leplező hatósági propagandával áttelepülésre kényszerítették a zsidókat, mondván, új lakóhelyükön, Galíciában meg fogják kapni a visszavonuló Vörös Hadsereggel tartó zsidó lakosság

<sup>226</sup> Pásztóy Ámont, a KEOKH vezetőjét 1949-ben a népbíróság halálra ítélte, és augusztusban kivégezték.

<sup>227</sup> 1939 és 1941 között körülbelül 10-20 ezer zsidó menekült Magyarországra Cseh- és Lengyelországból, Ausztriából, Németországból és Szlovákiából. Ezek az emberek többnyire hamis papírokkal bujkáltak, mások a Belügyminisztérium alá tartozó Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) nyilvántartásába kerültek és internálótáborokban vagy szabadlábban voltak. Kárpátalján a kaftán és a pajesz volt az ismertető jel, amelynek alapján összegyűjtötték az ortodox és a haszid zsidókat a kamenyec-podolszki deportáláshoz.

<sup>228</sup> 1941. július 12. Az e napon kibocsátott 1941. évi 192/2. r. s. VII. b. sz. belügyminisztériumi rendelet kimondta, hogy „a jelenlegi külpolitikai körülményekre tekintettel megnyílt a lehetősége annak, hogy az ország területén tartózkodó alkalmatlan idegenek [...] a közeljövőben az ország területéről eltávolítás-sanak.”

<sup>229</sup> FEDINEC CSILLA: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944: 2002. 379.p.

<sup>230</sup> 1941. június. A kárpátaljai kormányzói biztosság tájékoztatása: „azoknak az elemeknek, amelyek Kárpátalján politikai vagy népi okokból nem érzik jól magukat, módjukban lesz hamarosan oda távozni, ahol jobb megélhetést remélnek és érzelmeiknek megfelelő hazát találhatnak.”

<sup>231</sup> Kricsfalussy-Hrabár Endrét az NKVD kezdeményezésére Ungváron Rendkívüli Bíróság elé állították, halálra ítélték és 1946 őszén kivégezték.

ingatlanjait. Sokan bedőltek ennek a mesének. Az államra, illetve strómanokra hagyva vagyonukat, fejenként csupán 30 pengőt, háromnapi élelmet és némi poggyászt vihettek magukkal.

Ajtay Gábor, Máramaros vármegye alispánja is nyíltan beállt a hontalan zsidók deportálását helyeslők kórusába, többek között erről 1941. július 8-án így nyilatkozott a sajtóban közzétett felhívásában: „*Máramaros vármegye területén [...] több mint 45 000 zsidó él, akik, illetőleg elődeik Galíciából, Bukovinából és Lengyelországból szivárogtak a vármegye területére. Magában Máramarossziget megyei városban a zsidók száma meghaladja a tízezret. [...] Átköltözésüket [„visszaköltöztetésüket”] [...] nagyban megkönnyíti az a körülmény, hogy a megszállt területekről a lakosság nagy részét az oroszok eltávolították*”.<sup>232</sup>

A „*rendezetlen állampolgárságú*” (lengyelországi, szlovákiai, osztrák, galíciai menekültek) zsidókat (ismeretlen számban cigányokat is deportáltak) hatósági közreműködéssel először Kárpátaljára (Munkácson, Ungváron, Técsőn felállított gyűjtőtáborba), illetve marhavagonokban július 15.–augusztus 12. közt Kőrösmezőre szállították egy katonai vezetés alatt álló gyűjtőtáborba, ahol embertelen körülményeket (gyakori volt az éhezés, nem volt egészségügyi ellátás stb.) éltek át.

A helyi magyar sajtó több tudósítást közölt a Kárpátalján is elindított, hontalan zsidókat begyűjtő csendőrségi akcióról: „*Az ungvári vármegye környékét ellepték a csendőrök által behozott környékbeli kiutasított zsidók és családtagjaik. – Ugyancsak összeszedték a kétes állampolgárságú kárpátaljai zsidókat Munkács és Nagyszőlős vidékéről is. – Mintegy 1200 kiutasítottat útnak indítottak Kőrösmező felé, hogy az ottani táborból Galíciába irányítsák őket*.”<sup>233</sup>

Ukrajna „gyászkönyvének” kárpátaljai világháborús halottak jegyzékében megdöbbenő adatokra bukkantam. Munkácson a begyűjtési akció idején a csendőröknek ellenszegülő **Sais Leopold kereskedő** 7 tagú családját 1941. június 30-án, otthonukban szabályszerűen kivégezték.<sup>234</sup> Íme az áldozatok névsora: **Sais Herman Leopoldovics** (Munkács, 1931-Munkács, 1941.06.30.) iskolás, **Sais Hilda Leopoldivna** (Munkács, 1929-Munkács, 1941.06.30.) iskolás, **Sais Dora Leopoldivna** (Munkács, 1935-Munkács, 1941.06.30.) iskolás, **Sais Leopold Jozsefovics** (Mun-

<sup>232</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1941. július 8.

<sup>233</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1941. augusztus 11.

<sup>234</sup> Lásd: KSZU ZO, 1. 2002: 529.p.

kács, 1896-Munkács, 1941.06.30.) kereskedő, **Sais Rozalia Hersivna** (Munkács, 1896-Munkács, 1941.06.30.) háztartásbeli, **Sais Samuil Leopoldovics** (Munkács, 1939-Munkács, 1941.06.30.), **Sais Serena Leopoldivna** (Munkács, 1921-Munkács, 1941.06.30.)

Hasonló eset fordult elő más településeken is, ahol a csendőrök több zsidó ember életét kioltották. A munkácsi járási Ruszkócon, illetve Orosztelken bizonyára példát statuálva 5 hontalan zsidót (3 nőt, két férfit) végeztek ki: **Berger Sara** (Ruszke-Ruszke), **Hozik Rima Mosivna** (Ruszke, 1882-Ruszke), **Margulis Mendel Jefraimovics** (Ruszke, 1898.08.24.-Ruszke), **Cukier Bejla Fiselovics** (Ruszke, 1899-Ruszke, 1941), **Spatc Mircea Jeleizerivna** (Ruszke, 1898-Ruszke, 1941).<sup>235</sup>

A Kőrösmezőn állomásozó honvédegységek bevonásával (Werth Henrik<sup>236</sup> vezérkari főnök irányításával) augusztus 1–22. között innen szervezték meg először mintegy 18 ezer ember (ebből 13 ezer kárpátaljai, 4 ezer az ország más területéről volt összegyűjtve)<sup>237</sup> több hullámban a Tatár-hágón keresztül történő áttelepítését Galíciába. A „hontalanokat” a Kőrösmezőtől kb. 100 km-re elterülő Kamenyec-Podolszk környékére szállították, amely már a német haderővel együttműködő magyar hadsereg művelési területéhez tartozott. Mint ismert, a honvédség csapatai 1941. június 27-én lépték át a magyar-szovjet határt és részt vettek Galícia elfoglalásában.

A titokban tartott embertelen akcióról a felelősen gondolkodó magyar állampolgárok csoportjai is tudomást szereztek. Elítélte ezt több zsidó szervezet és több neves közéleti személyiség és politikus is. Az elhurcolt személyek hozzátartozóinak nagyszámú panaszainak hatására közülük többen (Rassay Károly,<sup>238</sup> Slachta Margit,<sup>239</sup> gróf Apponyi György<sup>240</sup> országgyűlési képviselő, gróf Szapáry Erzsébet, dr. Szabó Imre pápai kama-

<sup>235</sup> Lásd: KSZU ZO, 4. 2006: 486–489.p.

<sup>236</sup> **Werth Henrik** vezérkari főnököt 1948-ban a Népbíróság távollétében halálra ítélte. 1952-ben szovjet fogságban halt meg.

<sup>237</sup> STARK TAMÁS: *Zsidóság a vészorkorszakban és a felszabadulás után (1939-1955)*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1995. 42-56. p.

<sup>238</sup> **Rassay Károly** (Orsova, 1886–Pécel, 1958) tekintélyes jogász, politikus, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, államtitkár. 1944-ben a németek letartóztatják, Mauthausenbe hurcolják. Visszatérése után már nem vesz részt a politikai életben. Visszaemlékezéseit az 1950-es évek elején írja meg.

<sup>239</sup> **Slachta Margit** (Kassa, 1884. szeptember 18.–Buffalo, Egyesült Államok, 1974. január 6.) a Szociális Testvérek Társasága katolikus női szerzetesrend alapítója és főnöknője. Mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) nemzetgyűlési képviselője. 1941-ben elsőként szólal föl az ellen, hogy a KEOKH az év nyarán „hontalan” zsidókat toloncol ki Magyarországról Galíciába, akiknek többségét augusztus 27–28-án Kamenyec-Podolszk környékén lemészárolják. 1969-ben a Yad Vashem a Világ Igaza kitüntetésben részesíti. Forrás: <http://www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/slachta-margit>

<sup>240</sup> **Apponyi György**, gróf (1898–1970) Apponyi Albert fia, liberális párti országgyűlési képviselő, németellenes politikus; 1944-ben a Gestapo letartóztatja, a mauthauseni koncentrációs táborba deportálják. 1945 után Belgiumban élt, az emigrációban halt meg.

rás és mások) – az országgyűlés vizsgálati bizottságát alkotva, Körösmezőt is felkeresték. A szemle után élénk tiltakozásba kezdtek a belügyminiszternél is, sajnos eredménytelenül. 1941. augusztus 9-én Keresztes-Fischer Ferenc<sup>241</sup> belügyminiszter táviratban utasította Kozma Miklós<sup>242</sup> kárpátaljai kormányzói biztost az áttelepítési akció leállítására. Az egyértelmű utasítás ellenére a Körösmezőn összegyűjtött „külhonos”, illetve „hontalan” zsidókat a magyar honvédség áttette a határon. A helyi magyar sajtó is tudatta a lakossággal, hogy „A belügyminisztérium értesítette az illetékes kárpátaljai hatóságokat, hogy a kiutasítások felfüggesztendők és a Galiciába irányított transzport hazaengedhető. - Ügyüket a helyi közigazgatási hatóságok felülvizsgálják és irataik beszerzésére határidőt kapnak. - Azokat a kárpátaljai zsidókat, akik a volt Galícia területén már elhelyezést találtak, az új rendelkezés nem érinti.”<sup>243</sup>

A keresztények körében voltak olyan bátor emberek is, akik nem támogatták a magyar kormány zsidó-ellenes helyhatósági intézkedéseit. Ezeket az ellenszegülőket a rendőri szervek kiszűrték és megbüntették. Például „az ungvári törvényszék „keresztény személyeket” ítélte el a zsidótörvény megsértrése – zsidók pártfogolása, bűjtatása, számukra „törvénytelen okiratok” beszerzése – vétsége miatt.”<sup>244</sup>

A kitoloncolt zsidókat az ukrán lakosság barátságtalanul fogadta, hevesen tiltakoztak a különböző településekre ideszállított zsidók helyben maradása ellen, helyenként véres pogromokra, öldöklésekre került sor és az ukrán antiszemita vérengzésének, kínzásainak voltak kitéve. Például férjével, gyermekével Nyugat-Ukrajnába kiszállított S. G. (Munkács, 1909) ilosvai illetőségű adatközlő szemtanúként látta, hogy a galíciai Csertkovban „fiatal felfegyverzett parasztfiúk” a Gestapóval közreműködve gyilkoltak le Körösmezőről ideszállított több száz zsidó férfit, akik a családjukkal a helyi templomban kerestek menedéket.<sup>245</sup>

A zsidópogromokból a szélsőséges nézeteket valló, nácibérenc ukrán emberek is kivették a részüket, igazolja ezt az egyik deportált levele, amelyet valószínűleg az üldözöttekkel együttérző magyar katona sikeresen hazajuttatott. A deportált beszámolója szerint a helyi lakosság kirabolja a

<sup>241</sup> Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter Ausztriába menekült, és Bécsben halt meg 1948-ban tüdőrákban.

<sup>242</sup> Kozma Miklós, a kárpátaljai kormányzói biztos természetes halállal halt meg 1941 decemberében.

<sup>243</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1941. augusztus 11.

<sup>244</sup> Kárpáti Magyar Hírlap, 1941. szeptember 1.

<sup>245</sup> Forrás: 2067. Jegyzőköny, DEGOB, Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság online gyűjteménye, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=2067>

Dnyeszteren átkelő zsidókat, sokukat bedobják a folyóba. Idézetek a levélből: „*Vannak csoportok, amelyek kifosztva kóborolnak a vidéken... Egy nap 50–60 holttest úszik le a Dnyeszteren.*” „*A Dnyeszterből naponta szedték ki a hullákat, a legfőképpen fiatal lánykákat megbecstelenítve.*”<sup>246</sup>

## ***Tények, adatok az első deportálás áldozatairól***

A területet megszálló 18-as német hadsereg vezetősége a magyarországi zsidók deportálásának leállítását, illetve a korábban ideszállított zsidók visszaszállítását követelte, de a magyar hatóság kérésüket nem teljesítette. Végezetül a térségi német hadvezetés a zsidóság kiirtása mellett döntött.

A galíciai Horodenka, Sotrumenc, Usecsko, Gaisin, Sztanyiszlav/Ivano-Frankovszkban<sup>247</sup>, Csértkov, Nadvorna, Kolomeja és más települések közelében az áldozatokkal megásatott sírgödörökbe, bombatölcsérekbe lőtték – Friedrich Jeckeln<sup>248</sup> SS-Obergruppenführer alakulatai<sup>249</sup> – a meztelenre vetköztetett deportáltakat.

A legnagyobb vérfürdőt a Dnyeszter menti Kamenyec-Podolszk<sup>250</sup> közelében rendezték meg. A várostól mintegy 15 km-re lévő vesztőhelyre kísérték gyalogosan az áldozatokat, ahol 1941. augusztus 27–28-án tömeges kivégzésekben (beleszámítva a helyi zsidó lakosságot is) mintegy 23 600 főt légéppuskáztak, halomra gyilkolták őket.<sup>251</sup> A szemtanúk vérfigyasztó részleteket közöltek a végrehajtott tömeges mészárlásról. Többek között az előre kiásott gödörhöz terelt halálraítéltek egy részét a sortűzek csupán megsebesítették, és felületes elhantolásuk után egyesek haláltusája következtében még sokkáig mozgott a föld. Azóta Kamenyec-Podolszkban és a térségben a náci kivégző-osztagok véres leszámolásáról is tanúskodó több hiteles dokumentum nyilvánosságra került. Az ugocsai

<sup>246</sup> LUSZTIG KÁROLY: *A gyertyák csonkig égnek. A kárpátaljai zsidók tragédiája*. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1992. május, 10. sz. 10. p.

<sup>247</sup> A Wesley János Lelkészképző Főiskola (WJLF) és a fenntartó egyház, a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (MET) kezdeményezésében 2011-ben sor került a Stanislau/Ivano-Frankovszkban az 1941 októberében itt meggyilkolt áldozatok emléktáblájának elhelyezésére is.

<sup>248</sup> **Friedrich Jeckeln**, a tömegmészárlást végző fegyveresek parancsnokát 1946. február 3-án Rigában katonai bíróság elé állították, halálra ítélték és még aznap felakasztották.

<sup>249</sup> A német operatív (Einsatzgruppék) csoportok az elfoglalt területek pacifikálása, illetve a Szovjetunió elleni hadjárat során elfogott kommunisták, komiszárok, zsidók stb. kivégzése volt.

<sup>250</sup> Lásd: Kamenyec-podolszki tömegmészárlás. In: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Kamenyec-podolszki\\_tömegmészárlás](http://hu.wikipedia.org/wiki/Kamenyec-podolszki_tömegmészárlás) (2015-01-16.)

<sup>251</sup> TÓTH GÁBOR: „*Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó*”. Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. KMMI-Füzetek V. 2009. 7-16. old.

Tiszaújlakra való munkaszolgálatos (F.H., Toronya, 1909), aki a munkaszázad egyik gépkocsivezetője volt, bajtársaival együtt átutazóban látta Kamenyec-Podolszokban a kivégzésre kísért zsidókat, a németek majdnem őket is lefogták, mint írja: *„de sikerült a németeknek bebeszélni, hogy mi nem vagyunk zsidók és így megmenekültünk. Mikor visszafelé utaztunk arra, akkor már egy szál zsidó sem maradt meg. Ugyanakkor minden ukrán városban, ahogy tovább mentünk, mint Proszkorov, Vynyica, itt is szemünk előtt összefogdosták a zsidókat a németek és megölték őket. Tömegsírban vannak eltemetve.”*<sup>252</sup>

Összességében az 1941-es, csak Magyarországról történt deportálás halálos áldozatainak ötjegyű száma meghaladta a 15–16 ezer főt.<sup>253</sup>

A tragédiához szorosan kapcsolódó 10 kötetes<sup>254</sup> Ukrajna „gyász-könyvének” kárpátaljai világháborús halottainak jegyzékéből kigyűjtöttem az első deportálás áldozatainak eddig felkutatott, de korántsem teljes névsorát, akik Ukrajna területén a nácik által felállított koncentrációs táborokban, vesztőhelyeken 1941-ben meghaltak, illetve brutálisan kivégezték őket. A neveket és adatokat az eredeti ukrán nyelvű forrásban fellelhető sorrendben, átírásban változtatás nélkül közlöm.

## BEREGSZÁSZ:

**Buehel Ajdi Simonivna** (Beregszász, 1932-Kamenyec-Podolszk, 1941) iskoláslány,

**Buehel Volvi Simonovics** (Beregszász, 1930-Kamenyec-Podolszk, 1941) iskolás,

**Buehel Izu Simonovics** (Beregszász, 1936-Kamenyec-Podolszk, 1941) iskolás,

**Buehel Marta Simonivna** (Beregszász, 1934-Kamjanec-Podolszk, 1941) iskoláslány,

**Buehel Mortke Simonovics** (Beregszász, 1939-Kamenyec-Podolszk, 1941),

<sup>252</sup> Forrás: 447. Jegyzőköny, DEGOB, Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság online gyűjteménye, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=447>, A továbbiakban DEGOB.

<sup>253</sup> Lásd: Книга скорботи України. Закарпатська область. – Т. 1. Ужгород, вид-во „Карпати”. 2002. (Ukrajna gyászkönyve. Kárpátalja megye. – i. k., Ungvár, Kárpáti, 2002.), STARK TAMÁS: *A magyar zsidóság a véskorszakban és a második világháború után*. In: *Regio - Kisebbség, politika, társadalom* 4. évf. (1993.) 3.sz.

<sup>254</sup> Lásd: Книга скорботи України. Закарпатська область. – Т. 1. Ужгород, вид-во „Карпати”. 2002-ben, a 2. 2004-ben, a 3. 2005-ben, a 4. 2006-ban, az 5. 2007-ben, a 6. 2008-ban, a 7. 2009-ben, a 8. 2010-ben, a 9. 2011-ben, a 10. 2013-ban jelent meg Ungváron a Kárpáti Kiadó gondozásában. A feldolgozott szakirodalomban a könyvészeti adatokat ukrán nyelven közöljük. A továbbiakban: KSZU ZO.



**Herskovics Bella Simonivna** (Beregszász, 1890-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Klug Helena Felikszivna** (Beregszász, 1920-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Klug Ica Felikszovics** (Beregszász, 1930- Kamenyec-Podolszk, 1941) diák,

**Klug Rezsín Hermanivna** (Beregszász, 1897-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Lajner Margit Haimivna** (Beregszász, 1902-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Lebovics Zejev Leviovics** (Beregszász, ?- Kamenyec-Podolszk, 1941).

### **HUSZT:**

**Berkovics Malka Jakivna** (Huszt,1867-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Katz Antal Reivenovics** (Huszt,1886-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### **MUNKÁCS:**

**Gartenberg Helena Hermanyivna** (Munkács, 1919-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.30.), **Gartenberg Gizella** (Munkács, 1883-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.30.),

**Gartenberg Edit-Ester** (Munkács, 1924-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.30.),

**Gartenberg Irina Hermanyivna** (Munkács, 1913-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.30.) kereskedő,

**Gartenberg Sara Hermanyivna** (Munkács, 1908-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.30.) kereskedő, **Liperman Herman Elizerovics** (Munkács, 1887- 1941) szabó,

**Liperman Gizella Hanohivna** (Munkács, ?-Ivano-Frankivszk, 1941) egyetmistaány, **Rabinovics Erzsebet Arminyivna** (Munkács, ?-Ternopol, 1941. június),

**Smuk Margit** (Munkács, ?-Kamenyec-Podolszk, 1941) egyetmistaány,

**Feffer Leib Ichakovics** (Munkács, 1939-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Feffer Hava Bernagyivna** (Munkács, 1906- Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Fuks Aser Izraelovics** (Munkács, ?-Kamenyec-Podolszk, 1941) kereskedő,

**Fuks Berncion Aserovics** (Munkács, 1905-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Fuks David Aserovics** (Munkács, 1908-Kamenyec-Podolszk, 1941) fu-  
varoztatási ügynök, **Fuks Dezsó Aserovics** (Munkács, 1908-Kamenyec-  
Podolszk, 1941) kereskedő,  
**Fuks Ester Aserivna** (Munkács, 1910-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Fuks Etel Aserovics** (Munkács, ?-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Fuks Zigmund Izraelovics** (Munkács, 1870-Kamenyec-Podolszk,  
1941) kereskedő,  
**Fuks Olga** (Munkács,?-Kamenyec-Podolszk, 1941) tisztviselő.

### MUNKÁCSI JÁRÁS:

**Fuks Aser Izraeliovics** (Verhnya Viznyica, 1880-Kamenyec-  
Podolszk, 1941),  
**Herskovics Bela Simonivna** (Znyacevo, 1890-Kamenyec-Podolszk,  
1941),  
**Vinterstein Barent Mordehajovics** (Kolcsino, 1922-Kamenyec-  
Podolszk, 1941),  
**Fuks Fani Zajevna** (Kolcsino, 1879-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Weber Sara Abragamivna** (Ruszké, 1922- Lviv. t. Rava Ruszka-  
1942),  
**Fuks Fani Volfina** (Csopivci, 1884-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS:

**Farkas Lea Volfina** (Nove Szela, 1905-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Farkas Civia Gutmanivna** (Nove Szela, 1910-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### ÖKÖRMEZŐI JÁRÁS:

**Klein Enzsela Jehudivna** (Verhnyij Bisztrij, 1930-Kamenyec-  
Podolszk, 1941),  
**Klein Sara Oleksandrivna** (Verhnyij Bisztrij, 1901-Kamenyec-  
Podolszk, 1941),  
**Klein Haim Jehudovics** (Verhnyij Bisztrij, 1933-Kamenyec-  
Podolszk, 1941),  
**Klein Haja Jehudivna** (Verhnyij Bisztrij, 1928-Kamenyec-Podolszk,  
1941),  
**Lahmanovics Lea Haimivna** (Verhnyij Bisztrij, 1928-Kamenyec-  
Podolszk, 1941), **Lahmanovics Ichak Jozefovics** (Verhnyij Bisztrij,

1884-Kamenyec-Podolszk, 1941), **Haimovics Herman Slomovics** (Vehrnyij Bisztrij, 1922-Kamenyec-Podolszk, 1941), **Haimovics Pnina Mosevna** (Verhnyij Bisztrij, 1891-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Hoffman Sie Davidovics** (Nyizsni Sztudenij, 1899-1941).

### **RAHÓI JÁRÁS:**

**Slomovics Gitl Herselivna** (Velikij Bicskiv, 1908-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Slomovics Samuel Sinajovics** (Velikij Bicskiv, 1925-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### **SZOLYVAI JÁRÁS:**

**David Sara Jozefivna** (Poljana, 1860-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### **UNGVÁR:**

**Klugman Anna Mihaelivna** (Ungvár, 1929-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.27.) diáklány,

**Klugman Elvira Izraelivna** (Ungvár, 1894.09.9.-Kamenyec-Podolszk, 1941.08.21.),

**Klugman Margit** (Ungvár, 1894-1942),

**Levkovics Gitl Davidivna** (Ungvár, ?-1942),

**Rozenberg Hermen Userovics** (Ungvár, ?-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Rozenberg Meir** (Ungvár, 1921-1942),

**Rozenberg Peter Andrijovics** (Ungvár, ?-1942),

**Rozenberg Rahel** (Ungvár, 1920-1942),

**Rozenberg Rivka** (Ungvár, 1912-1942),

**Fridman Avram** (Ungvár, 1906-1942).

### **UNGVÁRI JÁRÁS:**

**Zelikovics Rezel** (Eszeny, 1896-1941),

**Man Jeno Fejvelovics** (Eszeny, 1917-Kamenyec-Podolszk, 1941),

**Harbasman Ester Abragamivna** (Korláthelmece, 1914-Kamenyec-Podolszk, 1941).

### **VOLÓCI JÁRÁS:**

**Majer Debora Mosivna** (Volóc, 1937-1941),

**Majer Etel** (Volóc, 1913-1941),

**Majer Jozef Mosevics** (Volóc, 1938. 05. 18.-1941),

**Majer Mose** (Volóc, 1912-1941),  
**Majer Rahel Mosivna** (Volóc, 1939-1941),  
**Majer Jakov Jozefovics** (Volóc, 1938. 05.18.-1941),  
**Bronstein Bluma Abragamivna** (Bukovec, 1909-1923),  
**Steinberg Lea Hermanyivna** (Verhnyij Vorota, 1909- Hmelnickij ter., Kam.-Podolszk, 1941),  
**Fait David Naftaliovics** (Verhnye Hrabivnicja, 1878-1941),  
**Fait Zelman Mosevics** (Verhnye Hrabivnicja, 1897-1942),  
**Fait Kalman Davidovics** (Verhnye Hrabivnicja, 1907-1942),  
**Fait Haim Tobijovics** (Verhnye Hrabivnicja, 1917-1942),  
**Gottesman Sai Mosevics** (Huklovij, 1886. 01.21.-1942),  
**Hermel Hers Akivovics** (Nyizsnyi Vorota, 1881-Kamenyec-Podolszk, 1941) pék,  
**Lipner Ignac Smulevics** (Nyizsnyi Vorota, ?-1942) kereskedő,  
**Hrinberg Ester Menahemivna** (Szkotarszke, 1916-Kamenyec-Podolszk, 1941)  
**Hrinberg Zejev Emanuelovics** (Szkotarszke, 1910-Kamjanec-Podolszk, 1941),  
**Fridman Sara Eljahivna** (Szkotarszke, ?-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Fridman Helen Elizerivna** (Szkotarszke, 1911-Kamenyec-Podolszk, 1941),  
**Safer Husta Leibivna** (Szkotarszke, ?-1942).

A helyi galiciáner zsidó lakosokat sem kímélték, a nagy többségük a belzeci haláltábor gázkamráiba került. A kitoloncolt kárpátaljai zsidók egy részét különböző koncentrációs lágerekben tartották fogva, többen ezekben a haláltáborokban vesztették életüket. Igazolja ezt a fentebb említett „gyászos emlékkönyvben” található veszteséglista, ahol az ismertté vált hontalan kárpátaljai áldozatok is nyilvántartásba kerültek.

#### **NYUGAT-UKRAJNÁBAN:**

**Stern Rahel Izraelivna** (Szolyva, 1923-Nadvirna, 1942. okt.),  
**Stern Rahel Strulivna** (Szolyva, 1921-Nadvirna, 1942. okt.),  
**Stern Strul Jozefovics** (Szolyva, 1892-Nadvirna, 1942. okt.),  
**Zauerbrun Tova Naftalijivna** (Eszeny, ? –L.t. Rava Ruszka, 1942. okt.).

#### **A LENGYELORSZÁGI AUSWITZBAN:**

**Grunfeld Adolf Nisanovics** (Csinagyijevo.-Pl, kt.1942),  
**Grunstein Hers Adolfovics** (Csinagyijevo. 1928-Pl, kt. 1942),  
**Doft Bernard Izidorovics** (Csinagyijevo, 1920-Pl, 1941. nov.),

**Doft Izidor Slomovics** (Csinagyijevo, 1920-Pl, 1941. okt.),  
**Doft Perl Izidorovics** (Csinagyijevo, 1926-Pl, 1941),  
**Doft Helen Slomivna** (Csinagyijevo, 1900-Pl, 1941),  
**Doft Sloma Izidorovics** (Csinagyijevo, 1928-Pl, 1941),  
**ozner Mirl Jakivna** (Halábor, 1925-Pl,1942),  
**Rozner Mirl Jakivna** (Halábor, 1925-Pl,1942),  
**Kivint Szima Jozefivna** (Szolyva, 1906-Pl,1942),  
**Kivint Smuel Jozefovics** (Szolyva, 1917-Pl, 1942),  
**Levkovics Zisl** (Szolyvai j. Poljana, 1902- Pl, kt., 1942),  
**Groner Rebeka Izrailovna** (Eszeny, 1881- Pl, kt., 1942),  
**Hakerman Hendl Izraelivna** (Beregszász, 1882-1942),  
**Hausman Celesta** (Beregszász, 1882-1942).

### **A LENGYELORSZÁGI TREBLINKÁBAN:**

**Grinberg Zelda Cvijivna** (Poljana, 1914- Pl, Treblinka, kt., 1942).

### ***A kamenyec-podolszki pokol túlélőinek vallomásaiból***

A mintegy 18 ezer deportált közül legfeljebb 2–3 ezer embernek sikerült visszavergődni Magyarországra. A túlélők írásos történeteiből tudjuk, hogy sok zsidó gyalogosan, lengyel, ukrán, ruszin és magyar gazdák közreműködésével szekereken, illetve magyar katonai járműveken szökött haza. Egyeseket pénzért, másokat sajnálatból rejtettek el a teherautók platóján, vagy a személyautók csomagtartójában.<sup>255</sup> Azonban voltak olyan önzetlen magyar tisztek és katonák is, akik segítettek visszacsempészni Magyarországra a kitoloncoltakat, noha ezzel nem keveset kockáztattak. Gellért Ádám nemzetközi jogász kutatása szerint, akadt köztük, akinek bíróság előtt kellett felelnie ezért. Sok ilyen eset közé tartozott **L. L.** (Budapest, 1899) orvos műszerész, akit 1941-ben hívtak be galíciai frontszolgálatra. Itt szerzett tudomást arról, hogy augusztus és szeptember hónapokban tömegesen szállították ki az országból a magyar állampolgársággal nem rendelkező zsidókat a galíciai pokolba. Igyekezett segítségükre lenni és 2 férfit sikerült is átcsempésznie a határon: „*Karácsonykor leszereltek és itthon „zsidó-*

<sup>255</sup> Forrás: <http://haver.hu/category/holokausz/> (2015-01-16)

szöktetés” vádjával letartóztattak, három hónapot töltött a Margit-körúti katonai fogházban.”<sup>256</sup>

A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapján elhelyezett jegyzőkönyvek áttanulmányozása után elmondható, hogy a kamenyec-podolszki „*pokolból*” csak kevés embernek sikerült élve Kárpátaljára visszatérni. Visszatérésük után nyugton hagyták őket egészen 1944 áprilisáig. A Kárpátalján megvalósított „*Endlösung*”-ot, a „második” náci haláltáborban kevesen éltek túl.

Az ungvári születésű **Günzenberger Fanni** (Ungvár, 1911) népes családjából (lengyel származású szülők, 5 testvér, rokonok) senki nem maradt életben: „*Kamenetz-Podolskból sikerült megszöknöm, mielőtt sortüzet adtak ott a rengeteg zsidóra. A menekülésem visszafelé oly borzalmas volt, éjjel a mezőkön, árkok mélyén mertem csak menni. Nappal elbújtam valami szalmakazalban, vagy istállóban. Azt ettem, amit a mezőn és erdőben ehető növényeket és répát, krumplit találtam. Az én számomra a németországi szenvedés már nem volt újság és nem volt meglepetés...*”<sup>257</sup> Günzenberger Fanni sikeresen eljutott Ungvárra, de pár év múlva őt is újra deportálták. **S. S.** (Ungvár, 1925) varrónő családjával Uzsonkon lakott, 1941-ben mint lengyel állampolgárokat szüleivel együtt kivitték Lengyelországba. 4 testvérét otthagyták. A lágert Lengyelországban, ahol az édesapja volt, felgyújtották és bennégett. Édesanyjával visszajöttek és állandóan bujkáltak. Egyszer elfogták, igazoltatták őket. Anyját, vele együtt még 2 testvérét internálták és 1943-ban újra kivitték őket Lengyelországba Rotschébe. Ott 2 hónap után felszabadultak és visszajöttek Ungvárra. 1944-ben a németek bejövetele után újra deportálták őket, ezúttal a holokausztot csak egyik testvérével éltek túl.<sup>258</sup>

Előfordult olyan eset is, hogy **E. J.** (Podhering, 1921) munkácsi szabómestert munkaszolgálatra vonultatták be, lengyel származású szüleit 1941-ben elhurcolták, azóta soha többé nem hallott róluk.<sup>259</sup> A munkácsi járási **L. E.** (Ilkóc/Ijkivci, 1930) varrónő tanúvallomása szerint Ilkócról 1000 zsidót vittek el Lengyelországba, úgyhogy 1944-ben mikor a németek bejöttek, mindössze egy pár zsidó család lakott ott.<sup>260</sup>

<sup>256</sup> Forrás: 3031. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=3031>

<sup>257</sup> Forrás: 594. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=594>

<sup>258</sup> Forrás: 1344. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=1344>

<sup>259</sup> Forrás: 670. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=670>

<sup>260</sup> Forrás: 722. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=722>

Regénybe illő kalandtörténet kapcsolódik a técsői járási Alsóapsából való négy iskolás zsidólányhoz: **Adler Róza (1926)**, **Adler Sarolta (1927)**, **Adler Teréz (1928)** és **Adler Zsófia (1928)** nővérek szintén a bujdosók ösvényét járva szerencsésen hazatértek. Azonban anyjukat /**Adler Hermina**/ és 3 kisebb testvérüket (**Salamont**, **Izsákot**, **Hencit**) elvesztették. A róluk szóló történet úgyszólván a világot is bejárta. Megrázó történetüket a németországi haláltáborból (Auschwitz, Rawensbrück, Barthe) való megmenekülésük után mondták tollba Budapesten (Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság). Az erről szóló jegyzőkönyvet az ottani Zsidó Múzeumban őrzik. A nővérek elbeszélése szerint 1941 júliusában Alsóapsa környékén mintegy ötven családot tereltek össze azzal az ürüggyel, hogy nincs meg az állampolgárságuk. A hatóságok voltaképpen nem is igyekeztek kideríteni a valóságot. Apjuk épp Budapestről igyekezett Alsóapsára, hogy meghozza az állampogársági igazolványokat. De népes családját már elhurcolták. Róza, a legidősebb lány karja el volt törve. A gipszkötésben sikerült elrejtetniük néhány értéket, amellyel Kamenyec-Podolszokban kiváltották magukat. Az örökre ottmaradt sorstársairól a következőket írta: „Az elhurcolt zsidók nagy részét agyon lőtték és egyeseket a Stanislawi gettóba vitték. Sokat bedobtak a Dnyeszterbe, a nőknek levágták a mellét, a gyerekeket kettévágták, és igen sok embert élve eltemettek.”<sup>261</sup> Ugyancsak Alsóapsa településről **M. M.** (Alsóapsa, 1920) péksegédet 1941-ben szüleivel és négy testvérével vitték el Lengyelországba, fél év után egyik testvérével sikerült hazaszökniük.<sup>262</sup> A családszerető bátor emberek közé tartozott többek között a técsői járási **B. J.** (Tiszafehéregyháza, 1911) alsóneresznicai (Neresznicja) kisiparos, akit 1941-ben deportáltak, 6 hét után családjához (feleség, 3 pici gyermek) visszaszökött, de a magyar határvadászok újra visszaküldték, csak második visszaszökési kísérlete sikerült.<sup>263</sup> A técsői **M. S.** (Técső, 1923) fuvaros vallomása szerint Técsőn és a környező falvakban 1941. június-július havában kezdték meg a zsidók kiutasítását, azért mert állampolgársági igazolványt nem tudtak felmutatni, ezeket deportálták.<sup>264</sup> A zsidóellenes intézkedéseket túlélő **A. R.** (Szászrég, 1922) técsői nagybácsijánál volt nevelőnő, amikor rokonait elvitték Lengyelországba, akiről ezután többet nem hallott hírt.<sup>265</sup>

<sup>261</sup> Forrás: 129. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=129>

<sup>262</sup> Forrás: 593. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=593>

<sup>263</sup> Forrás: 69. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=69>

<sup>264</sup> Forrás: 450. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=450>

<sup>265</sup> Forrás: 502. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=502>

A técsői járási Bustyaházán „*az egész falu zsidóságának 70%-át viték el akkor, csak a hadiözvegyek és a munkaszolgáltatások hozzátartozói maradtak vissza, a többit mind áttették Kőrösmezőn a határon. Hol a magyar, hol a német katonák ütötték-verték őket, az idősebbeket mind lelőtték és bedobták a Dnyeszterbe. Bátyám szeme láttára lőtték agyon édesanyámat, neki azonban sikerült a halál torkából megmenekülnie.*”<sup>266</sup> – emlékezik vissza holokauszt-túlélőként S. P. (Bustyaháza, 1922) helyi lakos, fogorvosi asszisztensnő.

A Nagyváradon menedéket talált D. B. (Técső, 1920) talmudista leírta, hogy a técsői járási Gányán (Hanicsi) 150 zsidó család volt, valamenynyien szorgos munkásemberek, 1941-ben innét 45 családot deportáltak. Ennek a 10%-a nem tért vissza.<sup>267</sup> A técsői járási L. S. (Kiskirva, 1927) helyi kőfaragó teljes családját elvitték Lengyelországba, apjuk odaveszett, nélküle tértek haza.<sup>268</sup>

Szintén két deportálást élt meg az Ökörmezői járásban 1939-ben a németek elől menekült és Majdankán a családjával letelepedett J. I. (Majdan, 1894) lengyel zsidó tanító: „*Itt éltünk egészen 1941-ig, amikor innen kiutasítottak, mint lengyel származásút, nemcsak minket, hanem az egész falu zsidóságát elvitték akkor, még azt is, akinek kezében volt a magyar állampolgársága. Egy teljes évet bolyongtunk, majd nagy izgalmak és viszontagságok után sikerült mind a hetünknek visszajönnünk.*”<sup>269</sup> A nagyszülői gettóból transzportált, az 1944-ben az auschwitzi, monowitzi haláltáborokból szabadult majdankai tanító hét tagú családjából csak ő és egyik lánya élte túl a második deportálást.

A rahói járási kőrösmezői születésű K. H. (Kőrösmező, 1919) tanulót szülőfalujában felállított gyűjtőtáborból ötödmagával (négy testvérét, édesapját), mint lengyel származású zsidókat, szintén Galíciába kiszállították: „*Itt letettek egy búzaföldön, innen a Dnyeszteren át sikerült megszöknöm és visszajöttem Kőrösmezőre. Itt bujdostam a padláson, kilenc hónapon át. Egy ukrán nő egyszer észrevette, hogy a nővérem milyen sokat főz és süt, gyanút fogott. Közben édesanyám meghalt, és mind, hogy a helyzet a padláson már nagyon veszélyes kezdett lenni, feljöttünk Budapestre...*”<sup>270</sup> A fentnevezett személyt majd 1944-ben Budapest környékéről szállították

<sup>266</sup> Forrás: 2830. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=2830>

<sup>267</sup> Forrás: 739. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=739>

<sup>268</sup> Forrás: 1177. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=1177>

<sup>269</sup> Forrás: 2767. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=2767>

<sup>270</sup> Forrás: 651. Jegyzőkönyv, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=651>



Auschwitzbe, onnét Buchenwald, Remmsdorf, Theresienstadt munkatáborába került, kiszabadításáig napi 12 órás munkát végeztek vele is. A vészkorszakot túlélő **I. A.** (Kökényes, 1924) nevezett is Kőrösmezőn keresztül Lengyelföldre toloncolták, ahonnan nem volt szabad visszafordulni, családjával bekerült egy erdőbe, ott SS-ek és magyar csendőrök lövöldöztek rájuk: *Sajnos szememmel láttam, amikor édesanyámat és testvéreimet lelőtték. Sikerült elmenekülnöm és gyorsan haladtam fel egészen Volócig, így kerültem vissza Magyarországra.*<sup>271</sup>

A huszti járási Ötvösfalván (Zolotarjovo) összeszedték mind a 8 zsidó családot - annak ellenére, hogy állampolgárságuk rendben volt - és mindenkit kivittek Nyugat-Ukrajnába. Az árván maradt **K. H.** (Ötvösfalva, 1923) leányzó többé semmi hírt nem hallott szüleiről, ő úgy menekült meg, hogy azokon a napokon a családi házban nem tartózkodott.<sup>272</sup> A huszti járási Felsőbisztrán 1941-ben a zsidó családok nagy részét kivitték Lengyelországba, mindössze 10 család jött vissza.<sup>273</sup> A huszti kereskedőcsaládból származó **Jakubovics Mária** (Alsószinervír, 1922) szülőfaluja megtizedeléseként élte át a szomorú eseményeket, mert Alsószineviren ezer zsidó lakott, 1941-ben sokat kivittek a Kárpátokon túlra, azután mintegy 300 lélekre volt tehető a zsidóság száma.<sup>274</sup>

\* \* \*

A hontalan zsidók első deportálásáról, annak áldozatairól a szovjet időszakban nem beszéltek, tabunak számított. Csak a rendszerváltás után nyílt arra lehetőség, hogy a kőrösmezői gyűjtőtábor helyét emlékjellel örökölték meg. Budapesten a Wesley János Lelkészképző Főiskola (WJLF), valamint a Soá és Kereszténység Kutatóintézete a Magyar Evangéliumi Testvérközösséggel közösen régóta szívügyének tartotta az áldozatok emlékének ápolását. 2006 óta rendszeresen megemlékeznek a tragédiáról, s 2009-es zárandokútjuk során emléktáblával<sup>275</sup> is megjelölték a Kőrösmezői vasútállomás épületét, a deportáltak végállomását.

<sup>271</sup> Forrás: 748. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=748>

<sup>272</sup> Forrás: 228. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=228>

<sup>273</sup> Forrás: 1097. Jegyzőkönyv, [http://www.degob.hu/index.php?showjk\\_img\\_full=1097](http://www.degob.hu/index.php?showjk_img_full=1097)

<sup>274</sup> Forrás: 588. Jegyzőköny, DEGOB, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=588>

<sup>275</sup> 2009-ben a kőrösmezői emléktáblát ismeretlen tettesek erősen megrongálták. 2013. augusztus 28-án nyilvánosságra került egy *Felhívás az 1941-es kőrösmezői mérszárlás emléktáblájának létrehozására*. Aláírói: Kirschner Péter Magyar Zsidó Kulturális Egyesület elnöke, Prof. Dr. Szita Szabolcs, a Holokauszt Emlékközpont igazgatója. Lásd elektronikus változatát: [http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Felhivas\\_2013\\_06\\_28.pdf](http://www.hdke.hu/files/csatolmanyok/Felhivas_2013_06_28.pdf) (2015-01-15.)

A budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskola nevéhez fűződik az a nemes tett is, hogy Kamenyec-Podolszokban,<sup>276</sup> a Mártírok Parkjában emlékművet állítottak az áldozatoknak.<sup>277</sup>

### ***Kamenyec-Podolszsk tragédiája – az ukrainai zsidó népirtás elindítója***

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a jelen tanulmányhoz szorosan nem tartozó, de külön monográfiába kívánczó téma az ukrainai zsidóüldözés történetével kapcsolatos orosz, ukrán levéltári anyagok feldolgozása. Hiszen a kamenyec-podolszki tömeges kivégzésekkel kezdetét vette a német Barbarossa-hadművelet forgatókönyvéhez csatolt, az ukrainai zsidók megsemmisítésének akcióterve is (gyermeklányok megerőszakolása, zsidó családok kifosztása, értékeik elrablása, helyben történő likvidálása).<sup>278</sup>

A „*alacsonyabb rendű népek*” leigázása és a meghódított térség legnagyobb méretű mészárlása az ukrán főváros Podoli körzetéhez tartozó Babij Jar-i 400 m hosszú, 40–80 m mély bemélyedésű szurdokhoz kötődik, ahol 1941. szeptember 28–29-én (zsidó újév kezdetén) a német hadvezetés halálbüntetéssel fenyegető és kötelező felhívására (a kitelepítés ígéretével törbe csalták a családokat) a város széli temetőnél begyűjtött kijevi zsidókat (korra és nemre való tekintet nélkül) a német tábori rendőrség egyenruháját viselő hóhérok gyalogmenetben ide terelték. A meztelenre vetkőztetett és ezres csoportokban a vesztőhelyre kísért foglyokat a Paul Blobel<sup>279</sup> SS-Standartenführer által parancsnokolt Einsatzgruppe C4a jelzésű, 150 fős halálbrigádja MG-34-es nehéz és MG-42-es villám géppuskákkal másfél napon át (óránként kb. 1000 főt) a kiszolgáltatott embereket szakadatlanul lemészárolta. A kijevi zsidóság totális kiirtását elrendelő SS-akciónak ezekben a napokban 33 771 polgári személy esett áldozatul. A gödrökbe hányt föld véres volt még évekkel később is.

<sup>276</sup> Lásd: Электронная еврейская энциклопедия: Каменец-Подольский. In: <http://www.eleven.co.il/?mode=article&id=11942> (2015-01-15.)

<sup>277</sup> MAJSAI TAMÁS: *Emlékmű és emléktábla az 1941-es magyarországi deportálás két ukrainai helyszínén: Kamenyec-Podolszkijban és Körösmezőn*. In: *Élet és Irodalom*, (53.) 2009/40. (= október 2.), Majsai Tamás: *Kegyelet, emlékezés és emlékeztetés*. A Wesley János Lelkészképző Főiskola és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség a Körösmező – Kamenyec-Podolszkij-i deportálás 70. évfordulója alkalmával. In: *Népszava*, (138.) 2011. augusztus 27. (= 200. sz.; Szép szó melléklet.) 4.

<sup>278</sup> Lásd erről bővebben ír KRAUSZ TAMÁS: *Vázlatok a náci népirtás okairól és természetéről*. In: [http://users.atw.hu/felelosseg/anyagok/EA\\_OK\\_Krausz\\_HONLAP.pdf](http://users.atw.hu/felelosseg/anyagok/EA_OK_Krausz_HONLAP.pdf) (2015-01-15.)

<sup>279</sup> Paul Blobel ezredes, a 4A Sonderkommando parancsnokát később elfogták és 1948-ban a nürnbergi bíróság ítélete alapján 1951-ben felakasztották.

A Babij Jar-kutatók jóval többre teszik a szeptember 29–30. közti áldozatok számát, amely számításaik szerint meghaladja a román csapatok odesszai vérengzését, ahol 1941 októberében a pogromnak több mint ötvenezer áldozata lett. 1942 folyamán Babij Jarban szisztematikusan folytatták a tömeggyilkosságokat, az ellenállásban résztvevő kommunisták, ukrán hazafiak, sőt cigány áldozatok összlétszáma meghaladja a 100 000-et, más számítások szerint a 150 000-et, de emlegetnek 200 000-et is. Pontosan nem tudni, a kutatások tovább folynak.<sup>280</sup> Az adatok szerint a németek alapos tisztogatást hajtottak végre. A német katonai adminisztráció korabeli jelentése szerint Ukrajna legnagyobb városát, Kijevet, az elsők között zsidótlanították. Az 1942. április 1-jén végrehajtott népszámlálási adatok szerint a 352 139 lakosból 281 611 ukrán, 50 263 orosz, 7 874 lengyel, 40 cigány, 20 zsidó.<sup>281</sup>

1943 nyarán a németek mindent elkövettek, hogy az égbekiáltó büntett nyomait eltüntessék, azonban Babij Jar tragédiájának híre már a háború idején bejárta a világot, az itt lezajlott mészárlást csodával határosan néhányan túléltek<sup>282</sup> és a nácik gaztettéről beszámoltak.

A Kijev környéki tömegsírokon kívül más megyei és járási központ környékén feltárt tömegsírokból ukrán zsidók száza nyugszanak. A genocídium hatásos megvalósításában az SS-kivégző osztagok Ukrajnában először bevetették az elgázosító, „lélekfojtó” „halál-teherautókat”, amelyek lezárt platóján megmérgezték az útközben egy-egy razzia folytán begyűjtött zsidókat, így fegyverhasználat nélkül százakat öltek meg szénmonoxid gázzal, akiket egy-egy település határában el is földeltek. A halálosztagoknak Ukrajnában helyi antiszemiták és kollaboránsok is

<sup>280</sup> НАХМАНОВИЧ, В.Р.: *Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941*. р. Український історичний журнал. – 2007. – №3 (474). – С. 76–97. Tárolt változat: <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ru/history/art00044.html> (2015-01-16.)

<sup>281</sup> Бабий Яр (реферат), <http://www.ukrreferat.com/index.php?referat=43628&pg=2> (2015-01-16.)

<sup>282</sup> Lásd: *Babij Jar* címmel először 1966-ban látott napvilágot – a szovjet cenzúra erős húzásával – **Anatolij Kuznyecov** dokumentumregényét, melyben a magyarul is megjelent *Babij Jar* című dokumentumregényében olvasható, hogy Babij Jar tragédiájának mégis van túlélője, koronatanúja **Dina Mironovna Pronyicseva**, a városi bábszínház színésze személyében, aki saját szemével látta, hogy néhányan percek alatt megőszültek, amíg levették őket, és elindultak a kivégzőhelyre. A keservesen tiltakozó anyák kezéből kitépték gyerekeiket, és akár egy fahasábot, behajították a szurdokba. **Pronyicseva** annak köszönheti életét – olvasható –, hogy még a gyilkos golyósortozatok előtt levette magát a tömegsírba. Halottan tette magát még akkor is, amikor a hullahegyeken mászkáló SS-hőherók egyike mellére, karjára taposott, s pisztolyából golyót eresztett a melléte haláltusájukban vergődőkbe. Az éj leszállta után **Dina** egy másik életben maradt kisfiúcskával együtt kibányászta magát a holttestek közül... és utána túlélte a háború poklát is. Lásd még: „*Бабий Яр*” Роман-документ автор: АНАТОЛІЙ КУЗНЕЦОВ 2005 р. „*Бабий Яр*” 70 лет трагедии (Трагедия, история, память) автор: ЛІЛІА ЛЕВІТАС.

segítették a gyilkolásban.<sup>283</sup> A náci brutalitás számlájára írható, hogy az elfoglalt szovjet területeken (Ukrajna, Belorusszia, Baltikum, Oroszország) stb. három év alatt, 1944 végéig más háborús áldozatok mellett (a történészek 27-30 millióra teszik az elesett szovjet állampolgárok számát,<sup>284</sup> ebből 9 millió katona, a többi civil) mintegy kétmillió szovjet zsidó vesztette életét.

### *A szovjetek is a holokausz „elhallgatásában voltak” érdekeltek*

A Babij Jar-i mészárlás néven elhíresült tömegsirt a szovjet hatóság a háború után hírzár alá helyezte. A Kreml vezetői a „nemzeti egység”, a „szovjet család” megőrzése érdekében a holokauszt „elhallgatásában voltak” érdekeltek, megpróbálták teljesen kitörölni az emlékét.

A „hallgatás falát” az orosz alkotó értelmiség kimagasló képviselője Jevgenyij Jevtusenko költő *Babij Jar* című 72 soros versével döntötte le, amely 1961-ben a *Lityeraturnoj Gazeta* egyik számában jelent meg. Elsőként követelte emlékmű állítását a Babij Jarban kivégzett zsidók emlékére.

A poémára alapozva Dmitrij D. Sosztakovics megírta a szovjet antiszemizmust elítélő 13. szimfóniáját, amelyet 1962-ben, a bemutató után betiltottak.

Megrázó sorok a Jevtusenko-versből: „*Babij Járban emlékmű<sup>285</sup> nincs sehol. / Mély szakadék –, akár egy sírgödör. / Félelmetes. (...) / Kalaplevéve / megállok, s érzem, lassan őszülök. / Tömör s hangtalan / ordítás vagyok ma. / Az ideföldelt tízezrek felett. / Minden agyonlőtt öreg*

<sup>283</sup> Az NKVD-jelentések sora megerősíti, hogy **Sz. Bandera**, az Ukrán Nacionalisták Szervezetének vezetője és hívei együttműködtek a nácikkal a zsidó népirtás megvalósításában, mert a zsidókat szovjetbarát elemeknek tekintették. Tények, adatok sora igazolja, hogy az ukrán nacionalisták szolgáltak az SS-kivégző osztagokban is. Közreműködtek a Lvóvi, ternopoli, volinyi stb. sok tízezer zsidó és lengyel lemészárlásában.

<sup>284</sup> Összehasonlításképpen az 1939–1945 közötti német vérvesztesség hat-hétmillió között mozog.

<sup>285</sup> Babij Jar emlékművét 1976-ban állították fel, de még akkor is csak „a szovjet polgároknak – a fasizmus áldozatainak” felirattal. A fordulatot a rendszerváltás hozta el. Kijevben új, menórát formázó emlékművet emeltek, s ma már évente gyászünnepeket tartanak, az elmúlt évtizedben többek között **George Bush** és **Bill Clinton** amerikai elnökök, valamint 2001-ben **II. János Pál** pápa részvételével. Sikertült megakadályozni azokat a városrendezési terveket, amelyek újabban szállodakomplexum építését irányozták elő Babij Jar helyén. Helyette ez év nyarán bejelentették: a zsidó közösség az orosz ajkú diaszpóra támogatásával emlékközpontot épít, ahol nemcsak saját népük, hanem az Ukrajnában a nácik által meggyilkolt összes áldozat előtt fejet hajtanak. Lásd bővebben: <http://babyn-jar.gov.ua/>, [http://1000years.uazone.net/babyn\\_jar.htm](http://1000years.uazone.net/babyn_jar.htm), (2015-01-10.)

*/ én vagyok ma. / Én vagyok minden/ agyonlőtt/ gyerek./ Felejtés, egy emlékem se öld meg! / Zúgjon „Fel, fel, ti rabjai a földnek,” / mikor feketé sírgödörbe zárják / a föld utolsó antiszemitáját. / Bennem zsidó vér csöpp sincs, de azért / engem is tájékozva ostromoz / az ádáz antiszemita. / S miért? / Mert orosz vagyok! Igazi orosz!” (Ágai Ágnes fordítása).*

Ukrajna függetlenné válása után, 1991 szeptember végén rendezték meg Kijevben, a Babij-Jar-i tragédia 50. évfordulója alkalmából az első hivatalos megemlékezést a mártírhalált halt több mint százezer kijevi zsidóról. Leonyid Kravcsuk, az Ukrán Köztársaság elnöke, ebből az alkalomból megkövette az ország zsidóságát az elszenvedett tengernyi szenvedésért.

### III. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS HARMADIK „FELVONÁSA” (1944. április 16. – 1944. június 7.)

#### VÉDŐBESZÉD<sup>286</sup>

*Ím itt e vers, benn a szívem most némán eskedel, -  
Hallgassatok meg, várjatok, ne ítéljetek el!  
Nem ártottam, megesküszöm, nem csaltam sohasem,  
A másét nem kívánta meg irigyen a szemem.  
Úgy éltem tisztán, szeliden, ahogy csak lehetett,  
Embertestvéreim lelkén nem ejtettem sebet.  
Véremben száz édes-bús népdal lüktet, énekel,  
Én jó vagyok, én hű vagyok, ó, hát higgyétek el!  
Egy pillanatban – mit tegyek – a mellem döngetem,  
Majd kérőn és alázkodón porba hajtom fejem.  
Gyerekkoromban tettem így fülem a földre le,  
Hogy mit susog a mesebeli mélység szelleme,  
Az anyaföld szíve dobog – így mondták a nagyok,  
A föld szívére esküszöm, hogy ártatlan vagyok!*

<sup>286</sup> A névtelen zsidó munkaszolgálatos verse az Ungváron megjelenő *Kárpáti Igaz Szóban* 1992. február 29-én látott napvilágot az ezekben a hónapokban itt-tartózkodó **Dr. Dr. Kulín Bán**, egykori ismerősöm közreadásában, aki többek között nálam is vendégeskedett. Közlése szerint 1944 november végén Szentgotthárdon három napon keresztül vitte az uzsonnát a temetőben bujkáló zsidó munkaszolgálatosnak. Tőle kapta a *Védőbeszéd* című verset. A vershez írt jegyzetében többek között ez áll: „Szerencsémre otthon mindjárt átírtam a kéziratát (mely még ma is megvan), és így csak a másolattal csíptek el másnap a kakastollas csendőrök, akik jól elpüföltek, hogy kivallassanak a „zsidó-felebarátom” hollétéről. Sajnos még most sem tudom, hogy mi lett ezzel a szerencsétlen emberrel. De, ami még jobban bánt, hogy még azt sem tudtam felkutatni, hogy tőle vagy valaki mástól ered-e a vers. Nos olvassák el Önök is és éljék át ugyanúgy, mint ahogyan én azt majdnem öt évtizeddel ezelőtt először átéltem, és a mai napig lelkembe zártam.” A világgjáró **Kulín Bán** néhány évvel ezelőtt rablógylíkoság áldozata lett egy Ausztráliához közeli szigetországban. Az ungvári **Naupaver Ignáctól** holokauszt túlélőtől tudjuk, hogy a névtelen szerző verse sorstársai körében ismertté vált, olvassák, terjesztik a megemlékezéseken.

*Mi vétket találtatok bennem, mi bünt? Feleljetek!  
Hát mit akartok, mondjátok, milyen, milyen legyen?!  
Én is dolgozni akarok, a törvényt tisztetem,  
Megtört lélekkel állok itt, mit tegyek, Istenem?!  
Azt mondtam: Ember! S a szívem megdobbant melegen! –  
Azt mondtam: Testvér! S adtam vón' a falat kenyerem!  
Ha bátor szó kell: rajta! Nem félek, kimondom én.  
Ha kell erőm: erőt adok! Vérem? Kiontom én!  
Ha kell akármilyen áldozat: örömmel meghozom,  
Munkám elvégeztem. Az Egy Istenhez imádkozom.  
Imakönyvem előcskult már, s igaz héber betűs.  
De szemem benne mégis hű áhitattal betűz,  
Apáim hagyták ezt rám, magyar zsidó papok,  
**Imakönyvemre esküszöm, hogy ártatlan vagyok!***

*Hagassatok meg, várjatok, ne ítéljetelek el!  
Ezt mondom én, s ezt mondja most velem száz és ezer  
És kér és kér, rimánkodik, s a szíve fájva fáj,  
Kiket gyermekül fogadott régen e drága táj.  
Kinek apjuk és dédjük is itt kapott szemfedőt,  
Íme itt állnak sorra mind, aggódók, szenvedők,  
Most helyettük kiáltom én, s a hangom megremeg:  
Hagassatok meg, várjatok, még ne ítéljetelek el!  
Védekezhet a bűnös is – hadd védjem hát,  
Tanút állítok. Száz tanúvallomás hátra van.  
Szólj mellettem, védelemre, te régi kisdíák.  
Te tudod, hogy ez a haza nekem egész világ.  
Egy padban fújtuk lelkesen a Himnusz, Szózatot,  
Hogy hű vagyok – te is, te is és te is tudhatod!  
Ide mellém te jóbarát, bajtárs, kolléga úr,  
Valljatok: az én lángom is ég olthatatlanul!  
Tanúskodj értem: Ember, Ég, napsütés, rét, akác.  
Esküdj mellettem kis falu, utca, te régi ház,  
Galambdúc, könyvek, Kossuth kép, muskátlis ablakok*

***Szülőházamra esküszöm, hogy ártatlan vagyok!***

## Zsidótlanítási akció Kárpátalján

Amikor a náci népirtás vészorszakában a német katonaság 1944. március 19-én ellenállás nélkül megszállta Magyarország területét is – „*sorfordító történés volt*”, Berlin erőteljes nyomására, a karhatalmi erők magyar németbarát vezetőinek közreműködésével, a csendőrség, a rendőrség és a hivatalnoki kar bevonásával megszervezték Kárpátalja „*zsidótlanítását*” is. Ezzel „*a duális hatalom gépezete*” beindult, nem kerülhetett el a sorsát a térség sok ezer zsidósága sem.

Német felügyelettel, a magyar csendőrség végrehajtó szervezésében gettósításuk 1944. április 16-án kezdődött, majd deportálásuk június 7-én ért véget, amely 85-87 ezer zsidót<sup>287</sup> érintett. A túlélők számát 12–13 ezer főben határozták meg.<sup>288</sup> Az 1944-es kárpátaljai zsidó népirtás történetéről számos tanulmány született, azonban monografikus feldolgozása még várat magára.<sup>289</sup> A közösség sorstragédiájával kapcsolatban leírtakat csupán néhány ténnyel és adattal egészítem ki.

A népirtás hatósági végrehajtói az egész magyarországi zsidóság kiszállítására előtt az itteni deportálást elsősorban „*afféle főpróbának*” szánták. A zsidótörvény végrehajtói körültekintően felkészültek, a budapesti „*Belügyminiszter úr szóbeli parancsát*” a helyhatóság tisztviselői (csendőrtisztek, szolgabírók, polgármesterek stb.) írásbeli parancsba foglalták, vakon végrehajtották. Az egyik ilyen utasítás az ungvári osztályparancsnokságon Tölgyessy Győző<sup>290</sup> m. kir. csendőr ezredes kerületi parancsnok úrtól származik, melyet Dr. Hegedűs s.k. nagybereznai főszolgabíró írásbeli parancsként végrehajtás céljából 1944. április 10-11. között minden községben kidoboltatta „*1./ Zsidó zsirjegyet nem kaphat. Amennyiben hosszabb időre előre ki lett adva, azt vissza kell vonni. 2./ Minden zsidótól az iparigazolványt azonnal be kell vonni, kivétel, ha egy községben hasonló foglalkozásbeli keresztány iparos nincs. 3./ Az összes közkönyvtárakból a zsidó szerzők műveit azonnal ki kell selejtezni. 4./ A zsidó üzleteket meg kell jelölni sárga csillaggal, vagy feltűnő helyen jól olvasható „Zsidó üzlet” fel-*

<sup>287</sup> Kárpátalja 1919-2009. 191. p

<sup>288</sup> Kárpátalja 1919-2009. 192. p

<sup>289</sup> KARSAI LÁSZLÓ: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben. In: *Múlt és Jövő*, 1991/3. 60-66. p., LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csonkig égnek. In: *Múlt és Jövő*, 1992/3. 87-92. p. stb.

<sup>290</sup> Tölgyessy Győző csendőr ezredes 1945 után külföldre menekült. Lásd: <http://www.csendor.com/konyvtar/biografia/osszeallitasok/MKCSBK%20lista%201949-1950.pdf>



írással. 5./ Minden községben, hol zsidók laknak, a zsidó bizottságokat meg kell alakítani, és ezek felelősek a zsidó lakosság magatartásáért. 6./ Minden 6 éven felüli zsidónak minősülő egyén a sárga csillagot a mindenkori felső ruháján viselni köteles. Amennyiben ennek a rendelkezésnek nem tesz eleget, a csendőrség azonnal elfogja. Olvashatatlan aláírás s. k. százados. P.H.”<sup>291</sup>

A kárpátaljai kormányzói biztos egyik tanácsosának megbízásából később módosították a kidoboltatásra kiadott parancs egyes pontjait. Ezek szerint „miután Kárpátaljáról folyó hó 24-ig minden zsidó el lesz távolítva”<sup>292</sup> a zsirjegy, az iparigazolványok bevonása felesleges, a zsidó üzletek megjelölése, a zsidó bizottságok alakítása tárgytalan. A sorokból egyértelműen kiolvasható, hogy Kárpátalját is beárnyékolta a „vészkor-szak végső megoldása.”

S íme az 1944-es áprilisi gyászos esemény a történész tényszerű előadásában: „A kárpátaljai és az északkelet-magyarországi zsidók összegyűjtése és koncentrálása már 1944. április 16-án, vasárnap, pésszah utolsó napján elkezdődött. A Kárpátalján és Északkelet-Magyarországon indított zsidóellenes kampány részleteit április 12-i munkácsi értekezleten dolgozták ki, Endre László<sup>293</sup> elnöklete alatt. Ezen a végzetes összejövetelen az érintett területek városainak, járásainak és megyéinek legfőbb polgári, rendőr- és csendőrtisztviselői vettek részt. A művelet egyes megyékre vonatkozó részleteit április 12-e után nem sokkal tartott értekezleteken dolgozták ki, amelyen az adott megye polgármesterei, rendőrfőnökei és csendőrpapancsnokai voltak jelen.

A helyi értekezletek Baky László<sup>294</sup> írásbeli utasításai, s főként Endre munkácsi szóbeli közlései alapján zajlottak le. A helyi értekezleteknek nemcsak az volt a feladatuk, hogy a helyi gettók helyét és irányítási módját meghatározzák, hanem az is, hogy a zsidók összegyűjtését végző bizottságokat és osztagokat, illetve a zsidó vagyon azonosítására és elkobzására szakosodott csoportokat alakítsák. A zsidóellenes műveletek első napján

<sup>291</sup> „Hivatalos másolat” a nagybereznai járás főszolgabírájától. 1880/1944.kig.szám, 1 oldalas gépiratos „Hivatalos másolat”-ot az MZSKE-archívumából **Huber Béla** elnök bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>292</sup> A kárpátaljai kormányzói biztos miniszteri tanácsosának a nagybereznai főszolgabírónak címzett leveléről, 102/1944. biz. szám, 1 oldalas gépiratos „Hivatalos másolat”-ot az MZSKE-archívumából **Huber Béla** elnök bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>293</sup> **Endre László** (Abony, 1895. január 1. – Budapest, 1946. március 28.) fajvédő politikus, belügyi államtitkár. 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, kivégezték. Lásd: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Endre\\_László](http://hu.wikipedia.org/wiki/Endre_László)

<sup>294</sup> **Baky László** (Budapest, 1898. szeptember 13. – Budapest, 1946. március 29.) magyar politikus a két világháború között, a Sztójay-kormány idején belügyi államtitkár. 1946-ban a népbíróság halálra ítélte, kivégezték. Lásd: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Baky\\_László](http://hu.wikipedia.org/wiki/Baky_László)

érkezett Ferenczy László<sup>295</sup> és zsidótlanító különítménye Munkácsra, hogy a gettósítási, összegyűjtési és deportálási kampány területi központjának irányítását átvegye. Amint az később Magyarország összes egyéb területén bevett szokássá vált, a zsidók összegyűjtését a falvakban kezdték. Pirkadatkor csendőrök ébresztették a zsidókat. Általában alig néhány percet kaptak, hogy összeszedjék legfontosabb ruhadarabjaikat és valami ennivalót, ami éppen akadt a házban, s aztán máris vitték őket a helyi zsinagógába. Ott elvették tőlük a pénzüket, ékszereiket és értéktárgyaikat. „Lepecsételt” és utóbb felleltározott otthonaikat hamarosan kifosztották, baromfijuknak és haszonállataiknak pedig egyszerűen nyomuk veszett. Néhány nappal az összegyűjtésük után a zsidókat a legközelebbi gyűjtőtáborokba hajtották, többnyire a nagyobb városok – köztük Beregszász, Huszt, Kassa, Munkács, Nagyszőlős, Nyíregyháza, Sátoraljaiújhely, Técső és Ungvár – téglagýáraiba...”<sup>296</sup>

A kárpátaljai zsidótlanítási akcióban német martalócok is aktívan közreműködtek. Erről tanúskodik az a tény is, hogy Adolf Eichman<sup>297</sup> irányításával egy kétszáz válogatott SS-különítményest számláló Sonderkommandó érkezett Kárpátaljára, amely Munkácson rendezte be főhadiszállását.

A hatósági végrehajtók a „zsidók deportálásának szükségszerűségét” a keresztény lakosság előtt azzal indokolták, hogy Kárpátalja közvetlen hadművelleti területté vált és ezért meg kell szabadítani a „megbízhatatlan elemektől.” Ezt a kiagyalt és „elkendőzött” hatósági felvetést az ungvári Lusztig Károly, mint kortanú, másként látta: „A féktelen antiszemita uszító kampány, az állandó megfélemlítés és fenyegetések ellenére Kárpátalja nem zsidó lakosságának többsége nagy megdöbbenéssel fogadta zsidó polgártársainak a tragédiáját, nem is leplezte együttérzését. Ezt kénytelen volt beismerni az akkor már teljesen fasizálódott helybeli sajtó is.”<sup>298</sup> Ide

<sup>295</sup> Ferenczy László (Felsővisó, 1898. március 9. – Budapest, 1946. május 31.) magyar csendőrtiszt, a második világháború idején a magyarországi zsidók deportálásában szerepet játszó csendőrség és a német biztonsági rendőrség (SD) összekötője 1944. március végétől. 1940 – 1942 között a kassai nyomozó hadosztály parancsnokaként számos a határon átszökni akaró zsidót fogott el és adott át a németeknek. A háború után nyugatra menekült, de amerikai fogságba esett és kiadták a magyar hatóságoknak. 1946-ban Budapesten kivégezték. Lásd: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Ferenczy\\_László](http://hu.wikipedia.org/wiki/Ferenczy_László)

<sup>296</sup> RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1989. Tárolt pdf változata: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. A holokauszt Magyarországon: Történelmi áttekintés. (Adoba Reader- (Zsidók deport Kárp.Monográfia305.pdf): 55-58. p.

<sup>297</sup> Otto Adolf Eichmann (Solingen, Németország, 1906. március 19. – Ramla, Izrael, 1962. május 31.) német SS-főtiszt, SS-Obersturmbanführer (alezredes), a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezető tagja. A zsidódeportálások egyik fő szervezője, gyakran nevezik a Harmadik Birodalom fő hóhérének. Az Argentinában bújkáló náci főtisztet elfogták, Izraelben halálra ítélték és 1962-ben felakasztották. Lásd: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Adolf\\_Eichmann](http://hu.wikipedia.org/wiki/Adolf_Eichmann)

<sup>298</sup> LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csonkig égneek. A kárpátaljai zsidók tragédiája. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1992. június, 11. sz. 10. p.

tartozik az a tényközlés is, hogy Kárpátalja négy történelmi megyéjében sikeres és sikertelen embermentő kísérletek történtek, amelyről eddig keveset szóltak.

## ***Gettósítás Ungváron***

Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség és Ung vármegyében „*a zsidótörvény végrehajtása tárgyában*” Dr. Thurzó György m. kir. rendőrfőtanácsos elnökletével a 12 fős értekezletet 1944. április 15-én az ungvári rendőrkapitányság vezetőjének hivatali helyiségében tartották meg,<sup>299</sup> amelyen mások mellett jelen volt dr. Megyessy László kir. ügyész, az államvédelmi központ képviselőjében, Dieter Wisliceny Hauptsturmführer (Munkács), Dr. Gyuris Gyula, az Ungi Közigazgatási Kirendeltség vezetője, Dr. Megay László polgármester, Pálffy Sándor<sup>300</sup> csendőr alezredes, vitéz Ághy István rendőr alezredes, a nyom. aloszt. vezetője, akik jóváhagyták a gettósítás ungvári forgatókönyvét, újjáalakították a zsidótanácsot (Elnök: László Gyula gyógyszerész, Steinberger Illés, Halmos Zsigmond, Rottmann Jenő, Fisghgrund Alex (Sándor). Hatáskörükbe tartozott a gettók élelmezésének biztosítása, a zsidókórház működtetése, a zsidórendőrség irányítása stb.<sup>301</sup>

## ***Az Ungvári Rendőrkapitányság jelentéseiből***

Másnap a hatalmi gépezet beindult és a Zsidó Tanácsok bevonásával 1944. április 16-tól először a vidékről, majd április 20-27. közt Ungvárról<sup>302</sup> gettósították a zsidókat. Az ungvári gyűjtőtábor parancsnoksága

<sup>299</sup> A M. kir. rendőrkapitányság ungvári vezetője által aláírt 169/5-1944.biz. számú, 2 oldalas gépiratos „*Hivatalos emlékeztető*” hiteles másolatát az MZSKE-archívumból **Huber Béla** elnök bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>300</sup> **Pálffy Sándor** csendőr alezredes 1945 után külföldre menekült. Lásd: <http://www.csendor.com/konyvtar/biografia/osszeallitasok/MKCSBK%20lista%201949-1950.pdf>

<sup>301</sup> Lásd: BRAHAM, RANDOLPH L. : *A népiártás politikája : a holocaust Magyarországon*. 2. bőv. és átd. kiad. - Budapest : Belvárosi Kvk., 1997. - ill. megjelent „A magyar holocaust” címmel is. - Ford. ZALA TAMÁS et al. - Az előszót BEREND T. IVÁN írta. Az itt olvasható változat forrása: NAGY PÉTER TIBOR-TROJÁN ANNA: Randolph Braham Holocaust monográfiájához készült adatbázis. (Szociológiai adatbázisok No. 3., sorozatszerkesztő NAGY PÉTER TIBOR, WJLF-CEU, Budapest, 2013). Tárolt részlet: <http://mek.oszk.hu/11500/11506/html/oldalankent1/Braham567.pdf>

<sup>302</sup> Lásd Ungvár polgármesterének ruszinul megjelent (1944. április 23.) felhívását, a 227. sz. ügyiratot (TSU/406-407). Eredeti forráshelye: *Karpatoruszkij golosz*, 1944. 23. áprélja.

– Cosányi Károly m. kir. rendőrfelügyelő, a tábor parancsnokának helyettese – a m. kir. rendőrség ungvári kapitányságát napi alkalommal bizalmas „*Reggeli jelentés*”-ben<sup>303</sup> tájékoztatta a „*beutalt zsidó őrizeteselek létszámáról,*” átvételükről, amely a késő esti órákig is elhúzódott. A belső rendfenntartásról 100 fő zsidó rendőr, az egészségügyi szolgálatáról elegendő számú zsidó orvos gondoskodik, kéri feljebbvalóit, hogy szervezzék meg az éjjeli kivilágítást is a tábor körül, hogy elejét vegyék az egyéni és csoportos szökéseknek. Kárpátalja kormányzóját (Dr. Tomcsányi Pált, a Kárpátaljai terület kormányzói biztosát, - hadműveleti területi kormánybiztosát) pedig rendszerint az ungvári kapitányság tájékoztatta. Például az ungvári zsidó tábor április 19-ei állapotáról írt feljegyzésben az áll, hogy „6916 zsidót szállítottak be.”<sup>304</sup> Az április 20-i napi jelentésből megtudjuk, hogy 21 csoport (rendőrök, csendőrök, detektívek, 2-2 városi alkalmazott) végzi a zsidó „*eltávolítás és vagyontalanítás munkáját,*” és a gyűjtőtáborba való szállítását.<sup>305</sup> Egy másik, április 21-ei részletes jelentés szerint a „*tábor létszáma 9159 fő volt.*” A m. kir. rendőrfőtanácsos megjegyzi, hogy **Friedmann Farkas** (1875) újszemerei lakos rendőrségi őrizetben van, mert szökést kísérelt meg a táborból, az őrszolgálatot teljesítő rendőr lábán megsebesítette, „*állapota súlyos, de nem életveszélyes*”, más zavargás nincs, a táborbeliek „*sorsukat megadással viselik.*”<sup>306</sup> Öngyilkossági kísérletről, halálos kimenetelű szökésről olvashatunk az április 22-ei napijelentésben. Ungvár területén április 20-án „9 zsidó (**Rosenberg Dezső, Roseberg Dezsőné szül. Weis Ilona** (Szent István u. 14.), özv. **Lendvai Emanuelné, Lendvai Klar** (Széchenyi tér 26.), **Davidovics Ilona**, (Kapos u. 7.), **Klein Teodóra** (Kálvária u. 6.), **Friedlander Mór** (Szobránc u. 51.), **Blau Sándor**, (Margitszigeti u. 20.), **Lebovics Márkusz** (Csatorna u. 17.) követett el sikertelen öngyilkossági kísérletet.. „*április hó 21-én a táborba való szállítás miatt félelmükben Fried Lajos, Fried Lajosné Kossuth tér 11. sz. és Herschkovics Árminné Kislonkai (?) u. 11. sz. alatti lakosok követtek el öngyilkossági kísérletet, kik közül a harmadik emeletről leug-*

<sup>303</sup> Az ungvári gyűjtőtábor parancsnokának 1944. április 19-i jelentése 169/11-1944. biz. számú, 1 oldalas gépiratos „*Hivatalos emlékeztető*” hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>304</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének feljegyzése, 169/11-1944. biz. számú 1 oldalas gépiratos hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>305</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 20-ai feljegyzése, 169/16-1944. biz. számú 1 oldalas gépiratos hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>306</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 21-ei jelentése, 169/23-1944. biz. számú 2 oldalas gépiratos hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

rott **Fried Lajosné** sérülésébe a kórházban elhalt.” Április 21-én a táborból egy zsidó asszonyt szökés közben lelőttek, a helyszínen meghalt. A hullát a zsidó temetőbe szállították.<sup>307</sup> Az ungvári zsidó táborban lévő őrizetesekek közül többen kaptak „*katonai behívót*,” azokat csapattesteikhez útbaigazították. A táborba beszállított „*keresztény fajú őrizetesekeket*” a rendőrségre átkísérték. A zsidó vagyont rejtető keresztényeket őrizet alá helyezték. A zsidóknál a motozásnál megtalált pénzt és értéktárgyakat elkobozták. A hitközség által a zsidó temetőben elásott ezüst kegyzsereket feltalálták. A rejtőző zsidók közül többet megtaláltak. Például Lenger István m. kir. detektívgyakornok, Halmosi János 6125 sz. m.kir. rendőr a Szent István út. 4. sz. alatti ház padlásán egy zsidó férfit és két nőt fogtak el. A detektívgyakornok az egyik hölgyet (**Grünstein Béláné szül. Glück Magdát**), a ház egyik lakóját könnyebben megsebesítette, zsidó kórházba szállították.<sup>308</sup> Az április 23-ai jelentésben már azt is rögzítették, hogy a Koromlya községből való 73 éves özv. **Gubiner Mórné szül. Jakubovics Pepi** beszállítás közben „*agykori gyengeség következtében elhalt és az ungvári zsidó temető hullaházába szállították.*”<sup>309</sup> Az április 24-i napi jelentésben az áll: „*Az eltávolítás és a gyűjtőtáborba való beszállítás remélhetőleg a mai nappal befejezést nyer*” és 12732 fővel „*a felszabadulás utcai zsidó gyűjtőtábor megtelt, és ezért Ungváron a Munkácsy Mihály u. 58. sz. alatt lévő, volt Glück-féle fatelepen új gyűjtőtábort*” állítottak fel, ahová április 23-ig 306 ungvári zsidót szállítottak be. Továbbá jelentik, hogy a 78 éves **Herschkovics Márton** csicseri lakos agykori végelgyengülésben meghalt, és az ungvári zsidó temetőbe vitték. Arról is van információ, hogy „*Ungvár thj. városból kíváncsi emberek nagy tömege vonul fel a gyűjtőtábor előtti útvonalon, ami az őrszem szolgálatot nagymértékben megnehezítette, az őrizetben lévő zsidók részére igen gyakran keresztények élelmiszereket és egyéb tárgyakat szándékoznak bevinni.*” A tiltott és veszélyt okozó tárgyak becsepepszése miatt a rendőrfőnök a „*magánosok részéről a tábor látogatását eltiltotta.*”<sup>310</sup>

<sup>307</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 22-ei jelentése, 169/25-1944. biz. számú 3 oldalas gépiratos hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>308</sup> Lásd, uo: Az ungvári kapitányság vezetőjének április 22-ei jelentése, 169/25-1944 biz. számú 3 oldalas gépiratos hiteles másolat. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>309</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 23-ai jelentése, 169/26-1944. biz. számú 1 oldalas gépiratos hiteles másolat. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>310</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 24-ei jelentése, 169/27-1944. biz. számú 2 oldalas gépiratos hiteles másolat. Forrás: MZSKE-archívum.

A begyűjtési akció lezártaival, részletes adatokat tudunk meg Dr. Thurzó György Ungvár rendőrőrkapitánya által 1944. április 25-én megfogalmazott összesítő jelentéséből, amelyet a hivatalából leköszönő Dr. Tomcsányi Vilmos Pál<sup>311</sup> Kárpátalja kormányzói biztosának is megküldött és ebben részletesen beszámol az ungvári és ungvideki „*zsidók eltávolításáról*” és „*vagyontalanításáról*,” az akciót április 24-én fejezték be. Mint írja: „Az ungvári Felszabadulás utcai zsidó táborba beutalt zsidók létszáma: 14.097 fő. Ung vármegyéből és az Ungi Közigazgatási Hatóság területéről 8.717 fő. Ungvár város területéről 5.380 fő. A Munkácsy Mihály út 85. sz. alatt levő fatelepen elhelyezett zsidó gyűjtőtáborba, 2.600 ungvári zsidót szállítottunk be, így az Ungváron gyűjtőtáborban elhelyezett összes zsidók száma 16.697 fő volt az 1944 évi április hó 25-én 13 órakor. (...) Az államvédelmi központtól a táborba kirendelt Farkas Péter m. kir. detektív a politikailag megbízhatatlan zsidók közül 401 főt vett névjegyzékbe, azoknak a tábor területén a VII. számú barakkban való elkülönítése megtörtént. Az állambiztonságra veszélyes zsidók további kiválasztása folyamatban van.”<sup>312</sup>

A jelentéstevő m. kir. rendőrőrtanácsos a továbbiakba említést tesz a „*keresztény lakosság körében*” elindult élelmiszergyűjtésről, a zsidó táborba való eljuttatásról, valamint a zsidókkal korábban üzleti kapcsolatban állt egyes „*keresztény személyek*” tábor-látogatásának megtiltásáról, ragályos megbetegésekről, lokalizálásáról. Az éjjeli őrző szolgálatba bevonták az ungvári m. kir. honvéd állomásparancsnokság 24/1 pótzászlóaljának katonáit és egy altisztjét. Dr. Vitéz Endre László belügyi államtitkár április 25-én, a délelőtti órákban megtekintette mindkét zsidó tábor, a „*táborokban kifogásolnivalót nem talált.*” Április végéig még 230 korábban kiváltságos jogokkal rendelkező, illetve bujkáló zsidót begyűjtöttek, így az összlétszám 16 927 főre emelkedett.

Miután a zsidótlanítási akció befejeződött, április 26-án Megay polgármester helyzetértékelő értekezletet tartott az alábbi, a zsidók begyűjtésének irányításában közreműködő részvevőkkel: Dr. Kossey János, Ung vármegye alispánja, Dr. Gyurits Gyula, az Ungi Közigazgatási

<sup>311</sup> 1942. január 5-én Magyarország kormányzója **dr. Tomcsányi Vilmos Pál** magyar királyi titkos tanácsost nyugalmazott igazságügy minisztert, a felsőház tagját nevezte ki az elhunyt **vitéz leveldi Kozma Miklós** helyére a Kárpátaljai terület kormányzói biztosává, akitől a hivatalt 1944 áprilisában **Vincze András** altábornagy átvette.

<sup>312</sup> Az M. kir. rendőrkapitányság (Ungvár 1. postafiók 21 c.) ungvári vezetője által aláírt 169/30-1944. biz. számú, 2 oldalas gépiratos jelentésének hiteles másolat. Forrás: MZSKE-archívum.

Kirendeltség vezetője, Pálffy Sándor m. kir. csendőralezredes, Oremus László városi tanácsnok, Theodor Dannecker SS-Hauptsturmführer, Dehandel Obersturmführer, Wetsal sturmoberführer, Dr. Szendrődy Endre városi aljegyző, Dr. Rodó Pál városi orvos, Dr. Vitéz Thurzó György m. kir. rendőrfőtanácsos Bója Imre m. kir. rendőrfelügyelő. Az értekezleten cselekvési témaként szerepelt a tábor zsidóinak politikai átvilágítása, a vagyontárgyak, egyéb értékek, elrejtett pénzek motozással való begyűjtése, a zsidó ingatlanok és vagyonuk leltárba vétele, a rászorulóknak való kiosztása, a zsidó tanács és kisegítő személyzetének táborba telepítése, a zsidó kórház és a zsidó konyha működtetése, a tábor teljes lezárása a látogatók elől. Ezentúl a város által kijelölt tisztviselő *„köteles a küldemények feladóinak nevét és lakcímét feljegyezni, hogy a zsidóbarátok megfigyelhetők legyenek...”*<sup>313</sup>

A fentebbi becsült adatok kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok az Ungi Közigazgatási Kirendeltség és Ung vármegye településére értendők. A háborúvesztés előtt az egykori Ung vármegyéhez tartozott a mai Szlovákiához csatolt Nagykaposi járás 24 magyar települése és az Ungi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó Szobránci járás 41 szlovák és ruszin/ukrán lakta helységei.<sup>314</sup>

Saját szerkesztésű táblázat szerint az egykori 148 796 fő lakosságú Ung vármegyéhez (a mai Kárpátaljához) tartozó 114 településén 1941-ben 17 463 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben - *„Ukrajna gyászkönyvében”* Kárpátalja esetében 10 kötetben közölt nevek összesített számadata szerint - 17 832 zsidó (ebből 110 munkaszolgálatos) lett a náci népiirtás áldozata, és 20–30 %-uk holokauszt túlélő.

Következetesen a mai Kárpátaljához tartozó Ungvár város, az Ungvári, Nagybereznai és a Perecsenyi járás településeire szigorúan átszámítva, informatikus munkatársammal összesítettem a számso-rokat. Ennek eredményeképpen megközelítőleg eddig a leghitelesebb statisztikai táblázatot kaptam, amely hitelesnek tekinthető, hiszen konkrét nevek állnak mögötte, akiknek döntő többsége a holokauszt áldozata lett.

<sup>313</sup> Az ungvári kapitányság vezetőjének április 27-ei jelentése, 169/30-1944 biz. számú 2 oldalas gépiratos hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>314</sup> Lásd: *Magyarország helységnevtára 1941*: 78-79., 96-98. p.

*11. sz. táblázat*  
*Adatok az Ungi Közigazgatási Kirendeltség*  
*és Ung vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva*  
*Kárpátalja mai közigazgatási egységeire*

<b>N<sup>o</sup></b>	<b>Adatok az Ungi Közigazgatási Kirendeltség és Ung vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire</b> Megyei jogú város: 1 Település: 113	<b>Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján</b>	<b>Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján</b>	<b>Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO 2002-2011 között 9 köt. megj. jegyzéke alapján</b>	<b>Elesett munka szolgálatosok száma</b>	<b>Veszteség</b>
1	<b>UNGVÁR/USZHOROD</b> Hozzácsatolt települések: Gerény, Alsódomonya, Ungdaróc, Radvánc	35 251	9 576	7 511	68	<b>7 579</b> (-1 997)
	DOMANYINCI/ ALSÓDOMONYA	1 296	47			
	HORJANI/GERÉNY	946	26			
	DRAVCI/UNGDA RÓC	1 167	54			
2	<b>CSAP/CSOP</b>	3 498	359	277	3	280 (-79)
3	<b>UNGVÁRI JÁRÁS/</b> <b>UZSGORODSZKIJ RAJON</b> (61 település)	48 494	3 669	5 931	30	<b>5 961</b> (+2 262)
4	<b>NAGYBEREZNAI JÁRÁS</b> <b>VELIKABEREZNYANSZKIJ</b> <b>RAJON</b> (31. település)	32 116	2 799	2 204	8	2 212 (-587)
5	<b>PERECSENYI JÁRÁS /</b> <b>PERECINSZKIJ RAJON</b> (21 település)	26 031	933	1 799	1	1 800 (+867)
<b>MINDÖSSZESEN:</b>		<b>148 719</b>	<b>17 463</b>	<b>17 722</b>	<b>110</b>	<b>17 832</b> <b>(+369)</b>

Ungváron és környékén a szórványos szökések megakadályozása céljából és a hatósági rendelkezések alól önhatalmulag magukat kivont „közismert zsidók” begyűjtése céljából dr. Thurzó György rendőrkapitány



tány és dr. Megay László polgármester nevében 1944. április 26-án kibocsátott hirdetmény indította el a „lavinát”: *„Felhívjuk Ungvár város keresztény nemzeti társadalmának minden egyes tagját, hogy amennyiben ilyen zsidókról tudomást szereznek, azt haladéktalanul hozzák tudomására a m.kir rendőrhatalóságnak, vagy pedig adják át a legközelebbi rendőrőrszemnek.”*<sup>315</sup>

Előkerült dr. Hiringer Károly m. kir. tisztifőorvos 1944. április 18-án megfogalmazott jelentése Megay polgármesternek a közel húsz ezer főre tervezett *„Felszabadulás utcai téglagyárban elhelyezett zsidó gyűjtőtábor szemléről”*, amelyben többek között részt vett Dr. Bálint János m. kir. tiszti orvos, dr. Závodnyik Vilmos városi orvos, Dr. Hizsai Gábor, az Ungi Közigazgatási Kirendeltség m. kir. tiszti főorvosa, Alföldi György városi műszaki tanácsos, Ortutay János tűzoltóparancsnok. Megállapították, hogy a tábor területén csupán egy 20 köbméter vizet kitermelő szivattyús kút van, amelynek vize inkább tisztálkodásra, főzésre használható, nem biztosítja a kívánt ellátást, a *„felállított két latrina a mai létszám/kb. 4.000 fő/ szükségletének lebonyolítására sem elegendő.”* Javasolják a felsorolt hiányosságok gyors és szigorú kiküszöbölését, mert fennáll a fertőzés veszélye, amely áterjedhet a városlakókra, mivel a *„zsidók között sok bacilusgazda is van.”* Továbbá kívánatosnak tartja a *„hastypus”* elleni védőoltás elrendelését, a fejtetővel és a ruhatetővel fertőzötteknek tetvetlenítő kamra megépítését, a tetűkutatásra való kioktatást a zsidó orvosok körében, a fertőző betegek elkülönítését, zsidó egészségügyi rendező táboron belüli üzemeltetését. Végezetül *„tisztelettel kéri a Polgármester urat, hogy a szükséges intézkedéseket”* tegye.<sup>316</sup> Hat nap múltán Megay László polgármester a *„m. kir. Belügyminiszter”*-nek levelet írt a zsidók kitelepítése meggyorsításának ügyében, mint írja: *„a táborban rövid időn belül epidemikus betegség törhet ki, mely esetleg megfertőzheti az egész várost és környékét, és nem lesz emberi hatalom, mely ennek terjedését megakadályozhatja.”* Ezért kéri, hogy *„az Ungvárott összegyűjtött és táborszerűleg elhelyezett zsidók minél előbb elszállíttassanak.”*<sup>317</sup> Levelehez csatolta a fentebb idézett tiszti főorvos jelentését.

<sup>315</sup> Ungvár thj.város polgármesterének 1944. április 26-ai *Zsidók kitelepítésének folytatása* című felhívása 1 oldalas gépiratos irat hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>316</sup> M. kir. Tiszti Főorvos ungvári vezetője által aláírt *„217/10-1944. tsz. fo.”* számú, 2 oldalas gépiratos jelentésének hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>317</sup> Ungvár thj.város polgármesterének 1944. április 24-ei levele *„218/1944.tsz.fo.”* számú, 1 oldalas gépiratos jelentésének hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

Megay László polgármestert pedig levelében kereste fel Dr. Gyurits, az Ungi Közigazgatási Kirendeltség vezetője, s kérte Megayt, hogy a 14 napja fogvatartottak élelmezéséről a továbbiakban gondoskodjon, mint írja: „*a nagy távolság miatt nem áll módomban a még esetleg feltalálható élelmiszereket Ungvárra beszállítani*”. Javasolja, hogy ebben az ügyben forduljon dr. Novy Ferdinánd m.kir.gazdasági főfelügyelőhöz, aki korábban kijelentette, hogy a „*zsidók ellátására szükséges élelmiszereket biztosítani tudja*.”<sup>318</sup>

Az embermentő rendőrtisztviselők, megnyilatkozó ügyvédek nevei többé-kevésbé már ismeretesek. A szakirodalomból azt is tudjuk, hogy egy ideig az ungvári gettók és a különböző zsidó szervezetek között titkos futárszolgálat működött. Az egyik futárt, dr. Ackermann ungvári ügyvédet azonban elfogták a német biztonsági szolgálat emberei. A nála lévő dokumentumokból kiderült például, hogy Ungvár aljegyzője, dr. Szendrődy (Szendrői) – akinek a gettók élelmiszer ellátása volt a feladata – „*emberséges a zsidókkal*”. Ugyancsak segítőkész volt dr. Török rendőrtanácsos is. Ezek a tisztviselők, életüket kockáztatva emberek maradtak az embertelenségben. Többek között a prominens zsidóknak a gettóból a kijárást engedélyezték. Egyesek így „*megszökhettek, mások utazási engedélyhez jutottak, amely segítségével rendszeres futárszolgálatot szerveztek Budapest és Ungvár között*”.<sup>319</sup>

Az ungvári Zsidótanács dr. Ackermann nevű futárának köszönhetően jutott el a felelős vezetőkhez (az ungvári túlélők közlése szerint: Horthy Miklós kormányzó titkárságához is eljuthatott) a kárpátaljai zsidók nevében is megfogalmazott, életükért könyörgő zsidók levele, amelynek „*Hivatalos másolata*”<sup>320</sup> a kárpátaljai levéltárból nemrég előkerült, és azt a beregszászi 2014-es holokauszt-konferencián felolvastam.<sup>321</sup>

<sup>318</sup> Ungi Közigazgatási Kirendeltség vezetőjének 1944. május 9-ei levele „81. eln./1944.” számú, 1 oldalas gépiratos jelentésének hiteles másolata. Forrás: MZSKE-archívum.

<sup>319</sup> Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés. Szerkesztette: SZITA SZABOLCS. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.16. p.

<sup>320</sup> Az „*ungvári és a kárpátaljai zsidóság*” nevében megfogalmazott „*szívszorító*” levelet Huber Béla, a Kárpátaljai Magyar Zsidósövetség elnöke találta meg a Kárpátaljai Állami Levéltárban és a 2014-ben megrendezett beregszászi konferencián adta át közlésre, ezáltal is köszönöm.

<sup>321</sup> Kiderült, hogy a birtokunkban lévő „*Hivatalos másolat*”-nak további másolata Budapesten is előkerült. Ugyanis HARASZTI GYÖRGY a Kárpátaljai dokumentum-ot bevezetésével és jegyzeteivel a *Múlt és Jövő* c. kiadványban leközölte. A jegyzetből tudjuk, hogy az iratot dr. Gáspár Ferenc, a BFL nyugalmazott főigazgató helyettese találta meg és engedte át neki közlésre. Forráshelye: Magyar Országos Levéltár K 774 fondjelzett alatt őrzik a „*Kárpátaljai terület kormányzói biztonságának hivatála*” (1939-1944) töredékesen fennmaradt iratai között. Tárolt változata: [http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile\\_id/1787/](http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1787/) (2015-01-16.)

## „HIVATALOS MÁSOLAT!

a m. kir. rendőrség ungvári kapitányságának 169/9-1944 biz. sz.  
iktatmányára

Méltóságos

Nemes Vitéz Thurzó<sup>322</sup> Főtanácsos Úrnak,

Ungvár.

Szívünk vérével Írjuk ezt a levelet. Éjjel-nappal sírunk és köszöngünk, hogy a Mindenható adjon Urainknak hatalmat és akaratot, hogy mentse meg életünket. Magyarország ezeréves állam és nem Mach Sanyo<sup>323</sup> Szlovákiája. A magyar népnek van érzése, lovagias, a magyar nép velünk sír. A zsidó nép túlnyomó többsége halálos ellensége a bolsevizmusnak, amely eltiporta a vallást, ami nekünk nincs és nem is lehet élet. A zsidóság fegyelmezett, a Kormány parancsait hűségesen teljesíti. A megszállás alatt szüntelenül ezeréves hazánkra gondoltunk, magyarul beszélünk és cselekedtünk. A megszabaduláskor örömről sírtunk és táncoltunk, hűséges katonái akartunk lenni édes hazánknak. A zsidóság túlnyomó része soha semmit nem vétett édes hazánk ellen. Vegyék el vagyongunkat, dolgoztassanak velünk, de hagyjanak minket lakásunkban és mentse meg életünket. Bánjanak velünk legalább úgy, mint az állatokkal, adjanak enni, kíméljék életünket. A Teremtő és a Világ számon fogja kérni szenvedésünket és életünket. A magyar nép Vezetői, a magyar nép, a magyar szent föld felelősek értünk. A magyarok és a zsidók a teremtőnek egyforma gyermekei. A magyar nép nem pogány. Méltóztassanak saját családjukra, drága szüleikre és édes gyermekeikre gondolni, méltóztassanak fáradságot venni és végig nézni hogyan szállítják be a falvakból az öreg haldokló és az apró síró csecsemőket éhesen, rongyosan a szabad ég alá, a hideg éjszakákban. Méltóztassék végignézni, hogyan törik a kezüket és az éghez könyörögnek az összes őslakos keresztények, magyarok, rutének egyaránt, amikor az úttesten végig látják a legbarbárabb módon szállítani az ártatlan zsidókat, magyar állampolgárokat. Miért nem lövik mind saját otthonukban agyon, ami sokkal humánusabb lenne. Tudjuk nehéz a helyzet, de a zsidók ennek nem okai. Államellenes dolgot nem követtek el, ha a múltban ilyen előfordult, büntesse meg az

<sup>322</sup> Dr. Thurzó György Ungvár rendőrfőkapitánya.

<sup>323</sup> Mach Sanyo, az önálló Szlovák állam belügyminisztere 1944-ben.

állam annak elkövetőit, de ne irtsák ki az ártatlanokat. Méltóztassanak a Római Szent Atya<sup>324</sup>, a Nuncius<sup>325</sup>, a Hercegprímás<sup>326</sup> és az egész főpapság intelmeire és imáira gondolni, akik szüntelenül értünk zsidókért imádkoznak. Méltóztassanak az átkokra és áldásokra gondolni. Méltóztassanak arra a rengeteg könnyre gondolni, ami minden pillanatban a Minaji utcai táborban<sup>327</sup> kegyelmért és segítségért hullik. Méltóztassanak áldozatot hozni, Magyarország ezeréves voltára gondolni. Magyarország soha se vetemedett arra, hogy ilyen rettentő módon élő-holtaká nyomorítson minket. Keresztény testvéreink saját szereikkel látják, hogy szopós gyermekek, öreg beteg, mankón járó félholtakat, hogyan cipelnek be és velünk sírnak. Telepítsenek minket ki a háború után emberies módon, ha így kívánják el. Megyünk édes szeretett hazánkból, melyben mi is ezeréve élünk, de addig legyünk emberek, imádhassuk teremtőnket, édes magyar országunkat, melyért mi is sokat éhezünk. Könyörüljenek rajtunk, kegyelmezzenek meg nekünk, hogy rokonainkat, szüleinket, gyermekeinket, akiket a falvakból ide szállítottak, és akiket a legborzasztóbb ragályos betegségek fenyegetnek, hogy magunkhoz vehessük és itt élhessünk. Könyörüljenek, kegyelmezzenek még ma, minden pillanat számít. Imádkozni fogunk Magyarorszáért, népéért, kormányzójáért, vezetőiért, boldogságukért, egészségükért, S.O.S. S.O.S., S.O.S.

1944. április 17-én.

Örökös hűséggel és legalázatosabb tisztelettel  
Az ungvári és kárpátaljai zsidóság.<sup>328</sup>

-----  
A másolat hitelül:

Ungvár 1944. április hó 20-án.

s.k.

p.h.

*hiv.tiszt*

<sup>324</sup> XII. Pius pápa.

<sup>325</sup> Angelo Rotta.

<sup>326</sup> Serédi Jusztinián.

<sup>327</sup> Az Ung-vidéki falusi zsidókat a Moskovics-téglagyárban gettósították, amely a Minaji utcán volt, köznyelven „*minaj utcai tábor*”-nak is nevezték, ezenkívül a városiakat a Glück-fátelen gyűjtötték össze, más tábor nem volt.

<sup>328</sup> RANDOLPH L. BRAHAM szerint az ungvári zsidótanács tagjai „*az ungvári és a kárpátaljai zsidóság*” nevében fogalmazták meg a beadványt, akciójuk eredménytelenül végződött. Lásd: A magyar Holocaust. Budapest, 1989. Tárolt pdf változata: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. A holokauszt Magyarországon: Történelmi áttekintés. (Adoba Reader- (Zsidók deport Kárp.Monográfia305.pdf): 1241. p.

## ORSZÁGOS LEVELEK, K. SZEKCIÓ

Dr. Ackermann zsidó ügyvéd elfogása után a zsidók deportálásáért felelős Ferenczy László csendőr alezredes azonnal Ungvárra érkezett. A Munkácson keltezett (1944. május 29-én) és a „M. Kir. Belügyminiszter Úrnak” címzett eseményjelentésében következőkről számolt be: „A táborokon belüli parancsnokságot és a berakás technikai lebonyolítását a jövőbe ugyancsak a német biztonsági rendőrség külcsoportjai – német tiszt vezetése alatt veszik át. A táborok külső őrzését és biztosítását a magyar karhatalmi erők látják el saját parancsnokuk alárendelésében. Ezen megoldás szükségességét indokolja az a kirívó eset, amelyet az ungvári gyűjtőtábor feletti parancsnoklási viszonyokban találtam. Nevezetesen az ottani német külcsoport tisztparancsnoka a súrlódásmentes együttműködés érdekében, valamint a személy- és helyismeretek hiányában kénytelen volt túrni, hogy a város polgármestere által a helyi bizottságba delegált dr. Szendrődy városi aljegyző, aki a tábor élelmezési és egészségügyeit intézte volna teljhatalommal rendelkezett és a prominens zsidóknak a tábrból való kijárását lehetővé tette. Ehhez segédkezet nyújtott a rendőrtisztviselői kar néhány tagja is. Ilyen körülmények között vált lehetővé az, hogy egyes, de sajátos prominens és vagyonos zsidó személyek megszökhettek, mások utazási engedélyhez jutottak, amelyek segítségével rendszeres futárszolgálatot szerveztek Budapest-Ungvár között. Ennek az eredménye az volt, hogy a beregszászi táborban ott lévő egyik zsidó Zürichből kapott táviratot, címzés „Beregszász, Téglagyár” volt. A német biztonsági rendőrség nyomozása során az egyik futárt, dr. Ackermann ungvári zsidó ügyvédet elfogta, a nála talált futárpostát és feljegyzéseket lefoglalta. A levelekben talált adatok szerint dr. Szendrődy városi aljegyző a zsidókkal összeköttetésben állott, s hivatkozás volt dr. Török ungvári rendőrtanácsosra is. A német rendőrség nyomozás [sic!] adatai alapján nyomban kiszállottam Ungvárra, ahol a tájékozódásom során megállapítottam, hogy a zsidóknak kiadott utazási igazolványok kérdésében mulasztás terheli dr. Török rendőrtanácsost, valamint súlyosan kifogásolható magatartása miatt egyáltalán nem kívánatos dr. Szendrődy városi aljegyzőnek a táborban való működése sem. A helyszínen intézkedtem olyan értelemben, hogy úgy a táborok fölötti parancsnokságot, valamint a zsidóügyek intézését a továbbiakban Pálffy Sándor csendőr alezredes

*azonnal vegye át, míg dr. Szendrődy városi aljegyzőt polgármestere útján a táborbeli beosztásából eltávolítottam. A futárszolgálatlalt kapcsolatos nyomozást a német biztonsági rendőrség vette át.”*<sup>329</sup>

Az idézett Ferenczy-eseményjelentés bőséges információt tartalmaz arra vonatkozóan, hogy Ungváron is voltak emberséges tisztviselők dr. Szendrődy (Szendrői) ellátmányfelelős és dr. Török rendőrtanácsos személyében, akik hivatali tevékenységüket nem folytathatták, ügyükkel a német biztonsági szolgálat foglalkozott. Azonban a feljelentések alapján eltávolították a többi zsidóbarát hivatalnokot is. Ferenczy alezredes a gettók új parancsnokának Pálffy Sándor alezredest nevezte ki.

Egy másik Ferenczy-eseményjelentés (1944.június 7.) szerint „*megtorló eljárás*” indult dr. Nagy Endre csendőr százados ellen, aki zsidónak minősülő jegyesét lakásán rejtegette, majd Budapesten egyházilag feleségül vette.<sup>330</sup>

Ferenczy alezredes 1944. június 8. küldött jelentésében kitér arra is, hogy ekkor internáltatta családotól dr. Tóth Lajos ungvári ügyvédjelöltet „*egyrészt nemzetgyalázás, másrészt a zsidók kitelepítésével kapcsolatban hangoztatott és ezt az akciót elítélő nyilatkozatai miatt.*”<sup>331</sup> Ugyanott megjegyzi, hogy Lukács Gézáné ungvári lakost „*zsidó vagyon rejtegetéséért*” is internálták. Továbbá nyomozás indult az „*ungvári rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Pálos nevezetű gépész*” ügyében, aki a „*zsidó szállítmányokról fényképfelvételeket készített.*”

A zsidóüldözést pártolók nagy meglegedésére 34 napos szenvedés után május 17. – május 31. között öt transzportban deportálták Auschwitzba az ungvári és a megyei zsidókat.

A két gettóban sokan haltak meg, illetve lettek öngyilkosok. Őket az itteni zsidó temetőben temették el (a holokauszt túlélők kezdeményezésére a gettóban elhunytak emlékére az itteni sírokra emlékművet emeltek).

<sup>329</sup> Vitéz Ferenczy alezredes (16. sz. ügyirat. Biz. 1944. II/2. sz.) eseményjelentése a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak, Budapest, Munkács, 1944. május 29.: Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvelete\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvelete_az_1944_i.html)

<sup>330</sup> Lásd bővebben: **vitéz Ferenczy** alezredes: A III. tisztogatási területtel kapcsolatos 1. sz. eseményjelentése a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak, Hatvan, 1944. június 7. Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvelete\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvelete_az_1944_i.html)

<sup>331</sup> Lásd bővebben: **vitéz Ferenczy** alezredes: A II/3. számú tisztogatási akció 3. sz. eseményjelentése a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak. Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvelete\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvelete_az_1944_i.html)

A krónikások mondták azt is, hogy a város lakosságának egy része a zsidótlanítási akció befejezése után fellélegzett, a másik része megkönnyezte a deportált zsidókat.

### *Gettósítás Munkácson*

A Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyében Munkácson és Beregszászban szerveztek több gettót. Engelbreht István polgármester, Vásáry polgármesterhelyettes, Fehér ezredes és más hivatalnokok megalázó zsidóellenes intézkedéseket adtak ki és a zsidótanácsok bevonásával (elnök: **Steuer/Steiner Sándor** mérnök, tagok: **Segelstein, Reisman, Kalus/Kalisch/Kalusch Sándor, Jakobovics, Meisel, Mermelstein, Mandel Áron, Bródy, Rosenheck Márton, Klein Oszkár, Áron Ferenc, Morvai János, Eisenstötter Mendel**) szervezték meg a zsidóellenes törvény helyi végrehajtását.

Munkácson szintén április 16–18-tól 2 gettóba (parancsnokai: Kiss főhadnagy) irányították a zsidókat. A Sajovits-téglagyárba a beregvidéki falvak átmeneti gettóiból (Ilosva, Alsóverecke, Szolyva) 14 ezer főt helyeztek el.<sup>332</sup> (Elkülönítve itt tartották fogságban a politikailag megbízhatatlan személyeket is.)

A másikban, a Latorca-parti település zsidóit tíz utca által határolt városrészben 13 ezer főt gyűjtötték össze. Katrics tűzoltóparancsnok irányította a gettó-negyed körbekerítését. A gyűjtőtábor területén zsidó rendőrséget szerveztek. **Galpert/Halpert Tilda** (Munkács, 1923) túlélő ezekre a napokra így emlékezett vissza: „1944 áprilisában bezárták Roth gyárát, ahol dolgoztam. Az összes munkácsi zsidót gettóba zárták. Munkácson két gettót létesítettek. Nekünk nem kellett átköltöznünk, mert a mi utcánk az egyik gettó közepére esett. Margit nővérem a fiával, aki akkor kilencéves volt, a másik gettóba került. Egyáltalán nem tudtunk érintkezni egymással, mivel mindkét gettó körül volt kerítve, a kerítés mentén pedig járőrök voltak. Mi anyámmal és a legkisebb testvéremmel, Smillel a saját házunkban maradtunk. Akkor még nem tudtuk, hogy a három bátyám már meghalt. Szeréna nővérem Moszkvában volt, Fisl bátyám Angliában. Már nem emlékszem pontosan, mennyi ideig voltunk

<sup>332</sup> Forrás: *Zsidók Kárpátján, Történelem és örökség*, Budapest. 2013. 258-264.p.

*a gettóban, azt hiszem, néhány hétig [Kb. 4-5 hétig tartózkodtak a városi zsidók a város zsidónegyedében kijelölt gettóban. – A szerk.]. Nem mehettünk ki a gettóból, de egyéb korlátozás nem volt. Éhezünk. Néha a falusiak, akik ismerték a családunkat, hoztak nekünk valami ennivalót.*

*Egy idő után kezdték mondogatni, hogy koncentrációs táborba visznek minket. Aztán hivatalosan is fölszólítottak, hogy készítsünk össze valamennyi élelmet az útra, de ne sokat. Aztán a gettó összes lakóját betelepítették egy téglagyárba. És ott, a téglagyár udvarán, nem is tudom, hány napot a szabad ég alatt töltöttünk. Onnan a vagonokhoz hajtottak minket, és Auschwitzba szállítottak. Zsúfolt vonaton utaztunk körülbelül egy hétig. Éltel egyáltalán nem kaptunk az úton. Ez 1944 áprilisában volt [A munkácsi zsidókat május 19–24. között deportálták, kilenc transzportban. – A szerk.]. Amikor megérkeztünk a koncentrációs táborba, fogalmunk sem volt, hogy hova érkeztünk. Később tudtam meg, hogy Auschwitzba.”<sup>333</sup>*

A közel 27 000 főt május 14-25. között 8-9 transzporttal szállítottak el. A krónikások szerint „nagy zsidófaló” hírében állt Podelcsak főjegyző, Bíró József jegyző, Zöldi Márton<sup>334</sup> csendőr alezredes, Vass János Munkács új rendőrkapitánya. A tíz lefogott rabbi közül kiagyalt váddal (pészahi pászka sütéséhez fiatal lányok vérért használták fel) **Reb Mojselét és fiát** halálra kínozták. Sorstársaik is rendkívül rossz körülmények között sínylődtek: gyatra volt az étkeztetés, az egészségügyi ellátás is. A zsidónegyed kiürítése és az őrizeteselek téglagyárba történő átköltöztetése idején a lemaradozók közül mintegy félszáz embert lőttek le, egy részüket a rabbi kertjében, a többit a zsidó temetőben hantolták el. Itt is voltak kárörvendő és sajnálkozó, együttérző keresztény lakosok. Az emberekkel telezsúfolt téglagyári gettóból több mint tíz személy sikeresen megszökött. A fogva tartott személyiségek, rabik, kántorok közül sokat halálra kínoztak, miközben eldugott pénzük beszolgáltatására kényszerítették őket. Az elviselhetetlen lelki terror miatt néhányan morfiummal öngyilkosságot követtek el. Április 23-án flekktífusz járvány tört ki és szedte áldozatait. A városban megfélemezhetetlen fosztogatás, rablás folyt, sokan az eldugott értékek után kutakodtak.

A saját szerkesztésű táblázat szerint az egykori 178 958 fő lakosságú *Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyéhez tartozó* 142 településen 1941-ben 26 113 izraelita vallású élt, a négyéves

<sup>333</sup> Galpert Tilda visszaemlékezése. <http://www.centropa.org/hu/biography/galpert-tilda>

<sup>334</sup> Zöldi csendőr alezredes az újvidéki vérengzésekben szerepet játszott.



népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben „Ukrajna gyászkönyvében” Kárpátalja esetében a 10 kötetben közölt nevek összesített számadata szerint 21 633 zsidó (ebből 147 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata (akiket a munkácsi gettóból deportáltak), 4 480 főről nincs adat, a deportáltak 20-30 %-a holokauszt túlélő.

*12. sz. táblázat*

*Adatok a Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire*

Nº	Adatok a Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire Megyei jogú város: 1 Település: 141 Összesen: 142	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO 2002-2011 között 9 köt. megj. jegyzéke alapján	Elesett munkaszolgálatosok száma	Veszteség
1	<b>MUNKÁCS/MUKACSEVO</b> Hozzácsatolt települések: Munkácsváralja, Oroszvé, Várpálánka, Podhering, Klastromalja	31 602	13 488 (42,7%)	11 056	108	11 164 (-2 324)
	MUNKÁCSVÁRALJA	1 194	76			
	OROSZVÉG	2 905	909			
	VÁRPALÁNKA	1 505	146			
	KLASTROMALJA	436	26			
	PODHERING	2 062	210			
2	<b>MUNKÁCSI JÁRÁS/ MUKACSI VRSZKIJ RAJON</b> (85 település)	83 782	5 033	3 844	14	3 989 (-1 044)
3	<b>SZOLYVAI JÁRÁS/ SZVALJAVSZKIJ RAJON</b> (26 település)	34 612	4 051	5 047	20	5 067 (+1 016)
4	<b>VOLÓCI JÁRÁS/ VOLOVECKIJ RAJON</b> (30 település)	20 860	2 174	1 839	5	1 844 (-330)
<b>MINDÖSSZESEN:</b>		<b>178 958</b>	<b>26 113</b>	<b>21 786</b>	<b>147</b>	<b>21 633 (-4 480)</b>

Munkácson is akadtak olyan bátor és emberszerető honfitársak, akik a csendőrségi „gaztettek” elkövetői ellen tiltakoztak. Az itteni zsidók összegyűjtését Ferenczy csendőr alezredes irányította, és hírhedt zsidótlanító különítményével sárba tiportatta a zsidók emberi méltóságát is. Feladatát olyan túlbuzgósággal végezte, hogy Álgya-Papp Zoltán<sup>335</sup> tábornok jelentést tett a csendőrség túlkapásai és a csendőrségi durva „intézkedések” miatt a VIII. kassai csendőrkerület parancsnokságán, amelyhez Kárpátalja tartozott. Ezzel azonban csak azt érte el, hogy „táviratilag leváltották”<sup>336</sup> illetve azonnali hatállyal felmentették tisztsége alól és a magyar hadsereg Kárpátalján állomásozó egységeinek parancsnokává a frontról hazarendelt Fehér (Weisz) tábornokot nevezték ki.<sup>337</sup>

A korabeli krónikások a szöktetési, szökési, bújtatási kísérletekről is beszámoltak. Még a munkácsi gettó lezárása előtt Strausz József és felesége a lakásukon elrejtették és megmentették a 11 éves **Rubin Álmot**. A fiú a sors kegyeltje lett amiatt is, mert szülei túléltek a deportálást.<sup>338</sup> Ismeretlen körülmények közötti szökés után a szatmárnémeti katolikus gimnáziumban lelt menedéket – reverendába öltözve – **ifj. Wohl András** egyetemi hallgató, további sorsa ismeretlen.

Ebben a térségben is akadtak olyan magyarok, akik bátran szót emeltek kiszolgáltatott embertársaik mellett. Ilyen esetekről is olvashatunk a május 21-én kelt Ferenczy-összefoglalóban, amely a munkácsi eseményeket is tárgyalja, kihangsúlyozza, hogy a munkácsi rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Kocsis József detektívgyakornokot tetten érte, amint a „*zsidó táborból zsidó lányt akart kiszöktetni és egyidejűleg a táborbeli zsidóktól átvett okmányokat, értékeket akart kicsempészni.*” Őrizetbe vétette, ellene „*az eljárást folyamatba tette.*” A jelentésében említést tett Erney László Técsőn állomásozó

<sup>335</sup> **Alsókománai Álgya-Papp Zoltán** (Budapest 1895. március 15. – Hága, 1987. október 16.) magyar katona. A két világháború közötti időszakban több országban szolgált katonai attaséként. A 2. világháború egyik legkiemelkedőbb bátorságú magyar tábornoka, legmagasabb beosztásában az V. Hadtest parancsnokaként szolgált. A világháborús tevékenységét beárnyékolja, hogy részt vett a „Cigánybáró” hadműveletben és Máramaros vármegyében a zsidók deportálásában. 1945-ös fogságba esését követően a szovjet hatóságok huszonöt évi kényszermunkára ítélték. Tíz évet töltött szovjet lágerekben az 1956-os forradalomnak köszönhetően szabadult ki a Budapesti Gyűjtőfogházból és az emigrációban talált menedéket, hittérítő pap lett. Forrás: Wikipédia.

<sup>336</sup> *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés.* Szerkesztette: SZITA SZABOLCS. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.15. p.

<sup>337</sup> CSANÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*, PoliPrint, Ungvár, 2004. 152. p.

<sup>338</sup> *Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés.* Szerkesztette: SZITA SZABOLCS. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.16. p.

tartalékos tüzér hadnagyról, aki a técsői „*táborban elszállítás előtt álló zsidó nő kiszabadítása érdekében*” a csendőr alezredesnél „*közbenjárt*”, ezért és más szolgálati kihágásokért a tartalékos hadnagyot „*előljáró parancsnokságánál*” feljelentette. Munkácson vizsgálati fogságba zárta Bíró Géza dési lakost, aki „*írásbeli panasszal fordult a Kormánybiztos Úrhoz a zsidó csecsemők, betegek és aggok érdekében. A Kormánybiztos úr a panaszt, elintézés végett, nekem adta át. Nevezettet május 26-ára kikérdezés végett Munkácsra állíttattam elő.*”<sup>339</sup> A csendőr alezredes pribékjei - a helyi krónikások szerint - Munkácson félholtra, illetve agyonverték **Bíró Géza** dési lakost, amiért ilyen tartalmú beadvánnyal merészelte zaklatni a hatóság vezetőit.

A május 21-én fogalmazott Ferenczy-jelentés azt is megemlíti, hogy „*Nyíregyházán és Munkácson szökés miatt 1-1 eredményes fegyverhasználat is volt.*”<sup>340</sup> Ebben a jelentésben az sem szerepel, hogy a Beregi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó települések közelében a gettósítás elől megszökött, az erdőkben elrejtőzött zsidó nőket és férfiakat csoportosan végezték ki, de a szovjet-ukrán történetírás is elhallgatta az ilyen esetet, mivel ezeket a személyeket nem tartották ellenállásban részt vett partizánoknak. Csak a rendszerváltást követő, ezredforduló utáni években indult el a zsidó áldozatok listájának összeállítás és publikálása, illetve az „*Ukrajnai gyászkönyv*” sorozat kiadása. Az ötödik kötetében a csendőrök által kivégzett zsidó személyekről nevekre lebontott adatokat találunk. A legnagyobb megtorlást a szolyvai járási Ploszke település határában, a Roztoka-Tisznyna dülőben, 1944 szeptemberében hajtották végre. A 16 kivégzettből 11 nő, 5 férfi: **Goldstein Berko Mordhovics** (Ploszke, 1944. szeptember), **Goldstein Ajn Wolf Mordhovics** (Ploszke, 1944. szeptember), **Goldstein Mordho** (Ploszke, 1944. szeptember), **Goldstein Haja** (Ploszke, 1944. szeptember) háztartásbeli, **Gottesman Villi Icikovics** (Ploszke, 1944. szeptember), **Gottesman Vudla** (Ploszke, 1944. szeptember) háztartásbeli, **Gottesman Guhla** (Ploszke, 1944. szeptember) zsidónő, **Gottesman Ester Mordhivna** (Ploszke, 1944. szeptember) háztartásbeli, **Gottesman Icik** (Ploszke, 1944. szeptember) földműves, **Gottesman Fajga Icikovna** (Ploszke, 1944. szeptember) háztartásbeli, **Gottesman Hanna Icikovna** (Ploszke, 1944. szeptember)

<sup>339</sup> Lásd bővebben: **vitéz Ferenczy** alezredes II/1. számú eseményjelentését a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak, Munkács, 1944. május 21. Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvetele\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvetele_az_1944_i.html)

<sup>340</sup> Uo.

háztartásbeli, **Gottesman Sangla Icikivna** (Ploszke, 1944. szeptember) háztartásbeli, **Mermelstein Benjamin** (Pavlovo, 1898-1944. szeptember) erdőmester, **Mermelstein Eva** (Pavlovo, 1904-1944. szeptember) háztartásbeli, **Mermelstein Lilia Benjamivivna** (Pavlovo, 1928.04.06.-1944. szeptember), **Mermelstein Mancsi Benjamivivna** (Pavlovo, 1926-1944. szeptember) **Mermelstein Maria Benjamivivna** (Pavlovo, 1924.08.24.-1944. szeptember).<sup>341</sup>

A Ploszke községi tanácsához tartozó Olenyovóhoz közeli „*Mezsi Roztoka*” dűlőben a csendőrök 9 pavlovói zsidót (5 nőt, 4 férfit) egy időben lőttek le: **Goldstein Malka** (Pavlovo, 1912), **Goldstein Pilja** (Pavlovo, 1911), **Goldstein Fajga** (Pavlovo, 1909), **Goldstein Hana** (Pavlovo, 1905), **Gottesman Abram** (Pavlovo, 1922), **Gottesman Ajsig** (Pavlovo, 1910), **Gottesman Wolf** (Pavlovo, 1924), **Mermelstein Bence** (Pavlovo, 1900) kereskedő, **Mermelstein Eva** (Pavlovo, 1896) háztartásbeli.<sup>342</sup>

A feljelentők és feljelentettek tragikus kimenetelű esete másutt is előfordult. Egy ilyenről az egyik korabeli helyi lap számolt be: „*A reménykedésnek, a csodában való hitnek iskolapéldáját mutatja be az a felfedezés, amit Munkácson tettek a múlt héten: egy pincéből, a gettóban, két zsidó családot húztak ki, akik a zsidók kivonulása után 11 személylyel ott laktak befalazva*”.<sup>343</sup> A német biztonsági szervek intézkedésére Auschwitz-Birkenaubá szállították őket.

## 12. sz. táblázat

### *Adatok a Munkácson gettósított zsidók transzportálásáról*

<b>Adatok a Munkácson gettósított zsidók transzportálásáról</b> (1 transzport 45 vagon, 1 vagonban kb. 49-70 fő volt)	<b>1944. május 14-24.</b>	<b>Munkács-Kassa-Auschwitz útirány, fő</b>	<b>Városi, vidéki</b>
1. transzport	május 14.	3 169	vidéki
2. transzport	május 16.	3 629	vidéki
3. transzport	május 17.	3 306	vidéki
4. transzport	május 18.	3 025	vidéki

<sup>341</sup> Lásd: KSZU ZO, 5. k. 2007: 546-547. p.

<sup>342</sup> Lásd: KSZU ZO, 5. k. 2007: 530-532. p.

<sup>343</sup> *Az Óslakó* 1944. július 16., - idézi FEDINEC CSILLA: *A Kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944.* Galánta-Dunaszerdahely: Fórum Intézet-Lilium Aurum, 2002. 420.p.

5. transzport	május 18.	3 222	vár. és vid.
6. transzport	május 20.	3 026	városi
7. transzport	május 21.	2 861	városi
8. transzport	május 23.	3 269	városi
9. transzport	május 24.	3 080	városi
Összesen:		28 587	

## *Beregszászi gettósítás*

Beregszász és környékéről április 16-án a 8–10 ezer fő zsidót a Verkeparti város **Winkler Kont** téglagyárában, illetve a Vály-téglagyárban és a településhez közeli Weiss-tanya gazdasági épületeiben (ide 3 faluból mintegy ezren kerültek) gyűjtötték össze.

A gettósítás Fery (Feri) Pál<sup>344</sup> csendőr főhadnagy szigorú ellenőrzése alatt zajlott le. A gettók főparancsnoka Nagy István csendőr alezredes, majd Kecskési-Tollas (Kohlmann) Tibor<sup>345</sup> csendőr hadnagy volt. A gettóbeli körülmények rendkívüli rosszak voltak, sokan a szabad ég alatt éjszakáztak, nem biztosították a szükséges mennyiségű ivóvizet, hiányos volt az ételmezés, az egészségügyi ellátás stb. Itt is egy-két sikertelen szökésről tudunk, a nyilas-érelmű lakosok 5 főt feladtak, így a rendőrök visszakísérték őket a gettóba.<sup>346</sup>

A Bereg-vidék központjában is az erőteljes zsidóüldözés 1944. március 25-én vette kezdetét, amikor a németek megszállták a várost, hat nap múltán a Gestapo is megérkezett és április 1-jén felállították a zsidó tanácsot (**Weisz Dávid** hitközségi elnöke, **Hirsch Salamon** főrabbi, **Steinmetz N.** haszid rabbi, **Reismann Péter** ismert személyiség), hogy rendeleteiket a testület közreműködésével hajtsák végre. A túlélők tragikus napként élték meg április 5-ét, ezen a napon csillagviselésre kötelezték a város zsidóságát. *„Kivételt képeztek a hadiözvegyek és ideiglenes honvédelmi özvegyek. Ebben különösen exponálta magát Cserhalmi István Beregszász katonai*

<sup>344</sup> Idejövetele előtt a nagyváradi csendőriskola okató tisztje volt.

<sup>345</sup> A zsidókkal emberségesen bánó **Kecskési** csendőr hadnagyt 1944. május 18-án áthelyezték Tiszaújlakra. 1948-ban népbíróvási perben 10 évnyi börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban szabadult, később Németországban telepedett le, **Tollas Tibor** költőként nevet szerzett, 1991-ben rehabilitálták, magas állami kitüntetésben részesült.

<sup>346</sup> RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1989. Tárolt pdf változata: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. A holokauszt Magyarországon: Történelmi áttekintés. (Adoba Reader- (Zsidók deport Kárp.Monográfia305.pdf): 258. p.

parancsnoka, aki szava súlyával igyekezett odahatni, hogy itt tartsanak bennünket. Később bebizonyosodott, hogy az ő közbenjárása is hiába való volt. Ugyanaznap a Gestapo emberei **a két főrabbit** letartóztatták és elvitték őket. **Dr. Huber Zsigmond** orvos öngyilkos lett. A lelki bomlás kezdetét vette. Nem volt szabad az utcán járni. A félelem és bizonytalanság bekopogtatott a házakba. Rendelkezést adtak ki, melynek értelmében éjjel 12 óráig egymillió pengőt kell beszolgáltatni. Később ezt az időpontot meghosszabbították egy nappal. Végül is ékszerek és arany összegyűjtése után a kért összeg rendeltetési helyére jutott. Tűszokat szedtek<sup>347</sup>. **Fischer Sándor, Schaar Endre, Willinger Hermann** stb. Ezeket sokkal előbb elvitték Auschwitzba. Beregszászon igen gazdag zsidók éltek, a társadalom minden rétegéből tevődött össze: orvosok, ügyvédek, kereskedők, iparosok. (...) Április 12-én, húsvét napján kiürítették a templomokat és a környék lakóit betelepítették azokba. Akik nem fértek be, a téglagyárba kerültek. Április 13-án a rendőrség megkezdte Beregszász kiürítését utcák szerint. (...) A hordógyárba tereltek bennünket 5 napra, később azonban a téglagyárba mentünk. A Gestapo vitt innen embereket munkára, akiknek közben módjukban állott valami élelmet vásárolni. A szegényebbek, vagy akiknek elfogyott a készletük a Zsidótanács által fenntartott konyhán étkeztek. A koszt igen rossz volt. Általánosan az a hír járta, hogy Kecskemétre visznek bennünket dolgozni. Sokan bíztunk is ebben. Közben egy rendőr fiatal lányokat kiszöktetett a gettóból. Május 12-én 300 csendőr megszállta a Téglyagyárat, gépi fegyverekkel. 5 órán túl nem volt szabad a barakkokat elhagyni. Korán reggel felolvastak egy rendeletet, mely szerint mindenki köteles arany, ezüst, pénz és ékszereit leadni. Aki nem szolgáltatná be, azt Németországba viszik kivégezni. Mindenki mindent odaadott. Bántalmazás csak azoknál fordult elő, akik ezt megtagadták. Május 15-én vitték el az első transzportot. Ez úgy történt, hogy a Téglyagyárban vagoníroztak déli 12 órakor, semmi élelmet pékenyéren kívül nem vihettünk. Két ruhát, 3 pár fehérneműt engedélyeztek. 75-70 személyt tettek egy kocsiba..”<sup>348</sup>.

A beregszászi és a bereg-vidéki zsidók deportálására 4 transzporttal május 16-29-én került sor, az egyik deportálóvonat indításánál Endre László államtitkár is jelen volt.<sup>349</sup>

<sup>347</sup> Összesen 120 zsidó személyiséget tartóztattak le, a beszolgáltatott összeg után a tűszokat egy ideig szabadlábba helyezték.

<sup>348</sup> DEGOB, 18. sz. jegyzőkönyv, <http://www.degob.hu/index.php?showjk=18>

<sup>349</sup> Forrás: *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség*, Budapest. 2013. 258-264. old.

*13. sz. táblázat*  
*Adatok a beregszászi, bereg-vidéki zsidók transzportálásáról*

<b>Adatok a beregszászi, bereg-vidéki zsidók transzportálásáról</b> (1 transzport 45 vagon, 1 vagonban kb. 49-70 fő volt)	<b>1944. május 14-24.</b>	<b>Munkács-Kassa-Auschwitz, Birkenau útirány</b>	<b>Megjegyzés</b>
1. transzport	május 14-15.	3 818	Munkaképes fiatalok
2. transzport	május 18.	3 569	Vidéki, városi
3. transzport	május 22.	2 602	Vidéki, városi
4. transzport	május 27-29.	860	Főleg betegek, öregek
<b>Összesen:</b>		<b>10 849</b>	

Erre a napra **K. H.** (Beregszász, 1894) szabó úgy emlékszik, hogy „*Beregszászról az I. transzporttal indultam el, 1944. május 15-én. 71-en voltunk egy vagonban. A vagonírozást magyar csendőrök végezték nagyon durva eszközökkel. 3 napig tartott az út Birkenauig...*”<sup>350</sup>

A fentebbi becsült adatok kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok az 1938–1944 között érvényes Bereg vármegye és a *Beregi Közigazgatási Kirendeltség* településeire értendők. A háborúvesztés előtt az egykori Bereg vármegyéhez tartozott a mai Magyarországhoz csatolt Vásárosnaményi járás 22 magyar települése.<sup>351</sup>

A saját szerkesztésű táblázat szerint az egykor 139 320 fő lakosságú *Beregi Közigazgatási Kirendeltséghez és Bereg vármegyéhez* tartozó 85 településén 1941-ben 17 411 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben az „*Ukrajna gyászkönyvében*” Kárpát-alja esetében a 10 kötetben közölt nevek összesített számadata szerint 11 174 zsidó (ebből 85 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata (akiket a beregszászi 2 gettóból deportáltak), 6 152 főről nincs adat, a deportáltak 20-30 %-a holokauszt túlélő.

<sup>350</sup> DEGOB, 17. sz. jegyzőkönyv. <http://www.degob.hu/index.php?showjk=17>

<sup>351</sup> Lásd: *Magyarország helységnevtára 1941*: 13-14.p.

14. sz. táblázat

Adatok a Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire

Nº	Adatok a Beregi Közigazgatási Kirendeltség és Bereg vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire Megyei jogú város: 1 Település: 84 Összesen: 85	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO 2002-2011 között 9 köt. megj. jegyzéke alapján	Elesett munkaszolgálatosok száma	Veszteség
1	<b>BEREGSZÁSZ/ BEREHOVE</b> (Hozzácsatolt települések: Beregardó, Bulcsu, Tasnád)	19 373	5 856 (30,2%)	4 923	64	4 987 (-869)
	<b>BEREGARDÓ</b>	1 204	90			
	<b>BULCSU (NAGY-)</b>	964	11			
2	<b>BEREGSZÁSZI JÁRÁS/ BEREHOVSZKIJ RAJON</b> (38 település)	42 300	2 704	2 073	18	2 091 (-693)
3	<b>ILOSVAI JÁRÁS/ IRSAVSZKIJ RAJON</b> (46 település)	75 479	8 750	4 178	3	4 181 (-4 569)
<b>MINDÖSSZESEN:</b>		<b>139 320</b>	<b>17 411</b>	<b>11 174</b>	<b>85</b>	<b>11 259 (-6 152)</b>

Mártírhálált szenvedett hitéért **Hirsch Salamon** beregszászi főrabbi is. Pásztor Ferenc beregszászi r. k. plébános, pápai prelátnak szeretne volna megmenteni a koncentrációs táborba hurcolástól a főrabbit, de az elhárította segítségét azzal, hogy osztolni kíván hívei sorsában.<sup>352</sup>

<sup>352</sup> CSANÁDI GYÖRGY: *Régi beregszásziak*. Beregszász, 2001. 23. p.



A prominens személyek közül néhányan a holokausztot túléltek. Közéjük tartozott **Jak (Jakubovits) Sándor** (Pesterzsébet, 1898) újságíró, költő, aki fiatal korától többek között Beregszászban élt, itt jelent meg első verseskötete (*Neked írom*. Beregszász, Haladás nyomda, év nélkül), 1922–1938-ig a *Beregi Újság* szerkesztője. 1944-ben koncentrációs táborba hurcolták. A deportálás élményeit az *Ember a máglyán* című (Emlékezés, Budapest, 1959.) művében örökítette meg.<sup>353</sup>

### *Nagyszőlősi gettósítás*

Ugocsa vármegye központjában, Nagyszőlősen, a „*kozmpopolita városkában*” a gyászos esemény tényszerű története április 16-án kezdődött, a magyar csendőrök ekkor indították el a gettósítást. A zsinagóga környékén, a Magyar Sor körüli 4–5 utcát lezárt gettóban az ugocsa megyei hitközségből ideszállított 12–14 000 Mózes hitűt tartottak fogásban, ebből a becslések szerint 4700-5000 nagyszőlősi lakos (a város összlakossága 15 ezer fő) volt.<sup>354</sup> A fentebbi becslült adatok kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok az 1938-1944 közt érvényes Ugocsa vármegye településére értendők. A háborúvesztés előtt az egykori Ugocsa vármegyéhez tartozott a mai Romániához csatolt Halmi járás 15 magyar települése.<sup>355</sup>

A saját szerkesztésű táblázat szerint az egykori 73 012 fő lakosságú *Ugocsa vármegyéhez* tartozó 47 településen 1941-ben 9 451 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben az „*Ukrajna gyászkönyvében*” Kárpátalja esetében a 10 kötetben közölt nevek összesített számadata szerint 4 485 zsidó (ebből 8 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata (akiket a nagyszőlősi gettóból deportáltak), 4 978 főről nincs adat, a deportáltak 20-30 %-a holokauszt túlélő.

<sup>353</sup> *Kisebbségi ének a beregi rónán*, 1992: 102-103. p.

<sup>354</sup> Forrás: *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség*, Budapest. 2013. 258-264. old.

<sup>355</sup> Lásd: *Magyarország helységnevtára 1941: 77-78.p.*

15. sz. táblázat

Adatok az Ugocsa vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról,  
átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire

Nº	Adatok az Ugocsa vármegyében végbement zsidótlanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire Város: 1 Település: 46 Összesen: 47	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO 2002-2011 között 9 köt. megj. jegyzéke alapján	Elesett munka-szolgálatosok száma	Veszteség
1	NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS/ VINOHRAGYIVSZKIJ RAJON (47 település)	73 012	9 471	4 485	8	4 493 (-4978)
	Összesen:	73 012	9 471	4 485	8	4 493 (-4 978)

A zsidótanács tagjai (**Guttmann Mór (Moshe)**, **Würzburger Emil (Mendl)**, **Friedmann Lipót (Lippe)** és **Eisenberger Márton (Mordechhay)** gondoskodtak az itteniek élélmzéséről is.

Ismertté vált, hogy **Báró Perényi Zsigmond** (1870–1946)<sup>356</sup> Kárpátalja volt kormányzói biztosa, a magyar parlament felsőházának elnöke (a bárót oklevéllel tüntette ki a Jad Vashem, a II. világháború alatt tanúsított emberiségéért), valamint fia, akinek Ugocsában voltak birto-  
kai, „minden telhetőt elkövettek, hogy enyhítsék a gettóba zárt zsidók szenvedéseit, élelmiszert küldtek.”<sup>357</sup> Perényiek emberségességét más holokauszt-kutató is megerősíti egyik tanulmányában.<sup>358</sup> Úgy tudjuk, két szekér lisztet juttatott el a nagyszőlősi gettóba. Hasonlóan cselekedett az apácák bevonásával Bártfay Kálmán (1886-1961) nagyszőlősi római katolikus plébános is, akit pár évvel később a szovjetek 25 évre ítélték.

<sup>356</sup> **Perényi Zsigmond**, báró (Pest, 1870. november 25.–Bp., 1946. március 18.) koronaőr, 1933-ig képviselő, majd a Felsőház tagja, 1939–1940 folyamán Kárpátalja kormányzói biztosa. 1943 októberétől 1944. november 3-ig a Felsőház elnöke. A volt vármegyeháza előtt áll nagyapja, Perényi Zsigmond 1906-ban a főtéren felavatott, majd 1991-ben ide helyreállított szobra. Az épületben ma magyar középiskola működik, mely a nevét viseli. Forrás: <http://www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/ki-kicsoda?page=1&title=p>

<sup>357</sup> RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1989. 429. p.

<sup>358</sup> Lásd: STARK TAMÁS: *Holokauszt Kárpátalján* c. tanulmányát, *Kárpátalja 1919-2009*. 189. p

16. sz. táblázat  
Adatok a nagyszőlősi, ugocsai zsidók transzportálásáról

Adatok a nagyszőlősi, ugocsai zsidók transzportálásáról (1 transzport 45 vagon, 1 vagonban kb. 49-70 fő volt)		
1. transzport	1944. május 20.	3 458
2. transzport	1944. május 27.	3 458
3. transzport	1944. június 3.	3 415
Összesen:		10 331

A nagyszőlősi gettóból a helyi bátor embermentők szöktetési kísérleteket szerveztek. Ezzel kapcsolatosan két nagyszőlősi fiatal titkolt szerelmi viszonyának legendás története van. Ők akkor szerettek egymásba, amikor az ilyen kapcsolatokat a törvény „fajgyalázásnak nevezte” és üldözte. **Papp M. Zsuzsa** epikus dokumentum-regényében<sup>359</sup> a nagyszőlősi **Aykler-Schröder** és **Weisz** család történetét dolgozta fel. Az egyik római katolikus, a másik zsidó, mindkettő ízig-vérig magyar-nak tartja magát. A két család ismeri egymást, de kevesen gondolták volna, hogy 1941-ben **Schröder Tibor** beleszeretett a csodaszép **Weisz Hedy**-be, és az akkori magyarországi zsidótörvények ellenére, titokban eljegyezték egymást, megfogadva, hogy a háború végével meglesz az esküvő. A vőlegény egy részletes tervet készít, amelyben a nagyszőlősi gettóból kimenekítette menyasszonyát, de a családja miatt, akik benn maradtak, Hedy egy kis idő után visszament testvéreihez. Tibor akciója hőstettnek számít, hogy a keresztény családból származó **Aykler (Schröder) Tibor** kiszabadította a magyar zsidó családban nevelkedett menyasszonyát Weisz Hédyt, aki a megpróbáltatásokat, a haláltábor túlélte. Kanadában telepedett le, a háborús zűrzavar miatt nem lehettek egymásé. A történetről 2011-ben dokumentumfilm is készült, melynek bemutatójára Kárpátalján is sor került. A könyv és film egyfajta tiszteltetés és emlék a holokausztot, hadifogolytábor, a családi otthon kényszerű elhagyását (is) megszenvedőknek.

**Váradi-Sternberg János** vizsgálódásaiból tudjuk, hogy a nagyszőlősi születésű orvos és közíró **Neufeld Béla** (1894–1962), aki „a Jászi Oszkár „Huszadik századá”-nak, a budapesti Gondolat és a kolozsvári Korunk szerzői gárdájához tartozott” „szinte előérezve buchenwaldi deportálá-

<sup>359</sup> PAPP M. ZSUZSA regényt írt *Megtagadva. Egy szerelem igaz története* címmel. Dokumentumregény. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2010.

sát, rokonai és szerettei pusztulását, szülővárosa zsidó közösségének a vészét, a szerző profetikus előrelátással szögezi le: „A fasiszta ideológia győzelme Németországban rendkívüli mementó.”<sup>360</sup>

Ritka és követésre méltó teljesítménynek számít Kárpátalján, hogy a lakosság egyharmadát kitevő (32 %) nagyszülősi zsidóság tragédiájának (95 %-a pusztult el) négy nyelvű (magyar, angol, ruszin és héber) képes album állít emléket.<sup>361</sup> Lapjain a nagyszülősi Weisz-család és zsidósors-társainak élettörténeteivel ismerkedhetünk meg. A megélt eseményekkel terhelt múltat **Weisz Sándor**<sup>362</sup> nővérei és barátai visszaemlékezéseivel elevenítik fel, valamennyien Nagyszőlősen éltek, ott töltötték gyermek- és ifjúkorukat.

### ***Gettósítás a Felső-Tisza-vidéken***

A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegyében volt a legtöbb gettó: Izán 5000 /ebből izai 400/, Szeklence-Száldobos faluban 700, Huszton 11 000, /ebből huszti 6000 fő/, Técsőn 10000 /ebből helyi 2500/ zsidót tartottak fegyveres őrizetben.

Itt jegyezném meg, hogy máramarosi zsidókat hurcoltak el Mátészalkára is (Szatmár megyei Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai járásokból, a Máramarosi kirendeltséghez tartozó Rahói járásból, Máramarosi járásból) 16 000 fő, Aknaszlatina 5000 fő. Mátészalkán a gettó a Szalkai-féle gyártelep és az Schreiber-féle fatelepe mellett volt, amelyekbe befutottak a vasúti sínek.<sup>363</sup>

A fentebbi becsült adatok kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy azok az 1938–1944 közt érvényes *Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegye* településére értendők. A háborúvesztés előtt az egykori Máramaros vármegyéhez tartozott a mai Romániához csatolt Aknasugatagi járás 20, a Dragomérfalvai járás 13, a Felsővisói járás 11, a Máramarosszigeti járás 10, a Técsői járás 2 települése, a *Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség 2 helysége*.<sup>364</sup>

<sup>360</sup> VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: *Mementó. A nagyszülősi zsidóközösség múltjából*. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1991. május, 10. p.

<sup>361</sup> *Nagyszőlős, a világ közepe*. (A képes emlékkötet Weisz Sándor/Jichak Livnat gyűjtőmunkája, önköltséges kiadása). Szerkesztette: NAGY MELINDA. Aposztróf Kiadó, 2009. 196. p.

<sup>362</sup> **Weisz Sándor** apja Munkács mellé való volt, végigharcolta az első világháborút, olasz fogságba esett, majd hazaengedték és 1924-től a Perényi-birtok intézője, az itteni szeszgyár vezetője volt. Anyja beregszászi származású, vallásos volt és cionista. A családban magyarul beszéltek.

<sup>363</sup> Forrás: *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség*, Budapest. 2013. 258-264. old.

<sup>364</sup> Lásd: *Magyarország helységnévtára 1941: 41-42., 95-96. p.*

A saját szerkesztésű táblázat szerint az egykori 266 890 fő lakosságú *Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegyé*hez tartozó 123 településen 1941-ben 42 311 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben az „*Ukrajna gyászkönyvében*” Kárpátalja esetében a 10 kötetben közölt nevek összesített számadata szerint 32 342 zsidó (ebből 56 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata (akiket több gettóból deportáltak), 9 969 főről nincs adat. Egy 1947-es felmérés szerint 5596 deportált a holokausztot túlélte, szülőföldjére újra visszatért.

17. sz. táblázat

*Adatok a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegyében végbement zsidóltanítási akcióról átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire*

Nº	Adatok a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegyében végbement zsidóltanítási akcióról, átszámítva Kárpátalja mai közigazgatási egységeire Megyei jogú város: 1 Település: 122 Összesen: 123	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO 2002-2011 között 9 köt. megj. jegyzéke alapján	Elcsúszott munkaszolgálatosok száma	Veszteség
1	HUSZT/HUSZT (Hozzácsatolt települések: Zaricsne, Kiresi, Csertyizs) CSERTYIZS/CSERTÉZ	2 118	6 023	4 335+2 4 337 2	33	4370 (-1 653) -
2	HUSZTI JÁRÁS / HUSZTSZKIJ RAJON (33 település)	69 175	8 002	5 278	2	5 280 (-2 724)
3	TÉCSŐI JÁRÁS/ TJACSIVSZKIJ RAJON (40 település)	102 206	16 988	12 474	8	12 482 (-4 506)
4	RAHÓI JÁRÁS / RAHIVSZKIJ RAJON (20 település)	51 149	6 284	4 979	8	4 987 (-1 332)
5	ÖKÖRMEZŐI JÁRÁS/ MIZSHIRSZKIJ RAJON (29 település)	42 242	5 014	5 218	5	5 223 (+209)
	<b>Összesen:</b>	<b>266 890</b>	<b>42 311</b>	<b>32 286</b>	<b>56</b>	<b>32 342 (-9 969)</b>

A bátor kiállásról, a gyengébbek védelméről szóló feljegyzések szerint a huszt környéki Izán **Sicherman Lajost**, az Izai Zsidó Tanács tagját agyonlőtték, amikor a gettóparancsnokságnál szót emelt a nők állandó bántalmazása ellen. Huszton a motozásnál a **Winkler** nevű fakereskedőt lelőtték, mert dollárt találtak cipőjébe rejtve, másokat is lelőttek, akinél eldugott értéktárgyakat találtak. Az itteni „gettóból többen megpróbáltak megszökni és a közeli erdőben harcoló partizánokhoz csatlakozni. Többségüket még szökés közben elkapták a csendőrök, de akik eljutottak a partizánokhoz sem voltak mindig szerencsésebbek. Volt, hogy azonnal lelőtték a hozzájuk menekülő zsidókat.”<sup>365</sup> Técsőn a fő nehézséget a helyi ruszin lakosság ellenségesége jelentette, akik felkutatták az erdőkben rejtőzködőket, s feladták őket a csendőröknek.”<sup>366</sup> **Kepes Izsák**<sup>367</sup> (Técső, 1928. X. 28.) túlélő elbeszélése szerint Técsőn: „.... Az emberek kint álltak az utcában. Örültek és tapsoltak. A római katolikus és református templomban szóltak a harangok. Úgy, mint ünnepkor. Az egyik tanítóm, amikor elhaladtunk a háza előtt, és kijött, és amikor megpillantott bennünket, elfutotta szemét a könny, és visszasietett a házba... Ő volt az egyetlen, aki így fejezte ki magát. A többiek örültek, hogy a zsidók elmentek.”<sup>368</sup>

A Kárpátalja mostani területét is érintő csendőrségi tisztogatási akció befejezéséről Ferenczy csendőr alezredes a VIII. (Kassa, Kárpátalja), IX. (Kolozsvár, Észak-Erdély) és X. (Magyarország) csendőrkerületek területén összegyűjtött zsidók elszállításával kapcsolatban a Magyar Királyi Belügyminiszter Úrnak május 29-én az alábbiakat jelentette: „a szállítások kezdete óta 58 vonattal összesen 184.049 zsidó került elszállításra és még 35 szerelvény van beállítva a még hátralevő mintegy 110.000 zsidó elszállítására. Az utolsó szállítmány folyó évi június hó 7-én 10 óra 35 perckor fog indulni... A berakás és a szerelvények futása eddig zavartalan volt.”<sup>369</sup> 1944. június 8-i egyik „utolsó jelentésében” 275 415 főben jelölte meg a 3 csendőrkerületből kiszállított deportáltak

<sup>365</sup> *Zsidók Kárpátalján.* 263.p.

<sup>366</sup> *Zsidók Kárpátalján.* 263.p.

<sup>367</sup> Kortanúként a técsői **Kepes Izsák** túlélő aprólékos munkával elvégezte a nevezetes Auschwitz-album, képazonosítását is, a deportáltak nagy részét nevesítette, lásd a 218-as lábjegyzetet.

<sup>368</sup> FENYVES KATALIN-KÖBÁNYAI JÁNOS: *Az Auschwitz album, ha magyar.* KÖBÁNYAI JÁNOS interjúja Jichak Gersonival (Kepes Izsákkal). Kedum Somron, 2004. július 4. 23-41. p. Forrás: [http://www.yadvashem.org/yv/en/education/languages/hungarian/lesson\\_plans/auschwitz\\_album1.asp](http://www.yadvashem.org/yv/en/education/languages/hungarian/lesson_plans/auschwitz_album1.asp) (2015-01-16.)

<sup>369</sup> Lásd bővebben: vitéz Ferenczy alezredes II/2. számú eseményjelentését a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak, Munkács, 1944. május 29. Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvelete\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvelete_az_1944_i.html)

számát. Megjegyzi, hogy a „*A fenti területen ma már, a vegyes házastársakon és lemenőiken kívül zsidó egyáltalán nincsen.*”<sup>370</sup>

Randolph L. Braham a deportáltak számát összesítő táblázatához azt a megjegyzést fűzte, hogy Ferenczy későbbi jelentései azonban a Veesenmayeréhez<sup>371</sup> (289 357) közelebbi számot (288 339) adtak meg.<sup>372</sup> A közel 290 ezer főből a mai Kárpátalja területének településeire átszámítva, becsléseink szerint mintegy 90 ezer kárpátaljai zsidót deportáltak a német koncentrációs táborokba.

### ***Az „elpusztítottak túlnyomó többsége zsidó volt” és nem ukrán***

A második világháború után felháborító és elítélendő jelenségnek tartjuk, hogy a kárpátaljai nacional-kommunista vezetők, a túlbuzgó ukrán történészek által megfogalmazott dolgozataikban, elhangzott felszólalásaikban a „*magyar fasiszták uralmának*” zsidó áldozatait „*ukrán áldozatként*” tartották nyilván, ezzel szándékosan elferdítették a tényeket, és ezzel a szláv lakosság körében gyűlöletkeltő indulatokat, egészségtelen hangulatot gerjesztettek a kárpátaljai magyarsággal szemben. Példa erre az a beszámoló, amely a „*Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésének 45. évfordulója*” alkalmából rendezett ünnepi gyűlésen hangzott el Ungváron. A többi között az ünnepi szónok megállapította: „*Sötét korszak volt a vidék számára a magyar fasiszták hatéves uralma. Több mint 183 ezer embert vetettek börtönökbe és koncentrációs táborokba, mintegy 115 ezer embert elpusztítottak...*” A feltupírozottan idézett adattal kapcsolatosan egy szó sem utal arra, hogy az „*elpusztítottak túlnyomó többsége zsidó volt*”. Erről informálta felháborodott hangon többek között a publikumot a

<sup>370</sup> Lásd bővebben: vitéz Ferenczy alezredes II/3. számú eseményjelentését a M. Kir. Belügyminiszter Úrnak, Hatvan, 1944. június 8. Tárolt változat: [http://infovilag.hu/hir-28850-az\\_m\\_kir\\_csendorseg\\_reszvetele\\_az\\_1944\\_i.html](http://infovilag.hu/hir-28850-az_m_kir_csendorseg_reszvetele_az_1944_i.html)

<sup>371</sup> **Edmund Veesenmayer** (Bad Kissingen, 1904. november 12.– Darmstadt, 1977. december 24.) vezető német közigazdász, a Harmadik Birodalom diplomatája, az NSDAP és az SS magas rangú tagja, Magyarország teljhatalmú német megbízottja volt. A nürnbergi perben 1949-ben 20 év börtönre ítélték, majd büntetését felére csökkentették, majd 1951-ben szabadlábra helyezték (Wikipédia).

<sup>372</sup> Lásd RANDOLPH L. BRAHAM: *A magyar Holocaut*. Budapest, 1989. Tárolt pdf változata: *A magyarországi holocaut földrajzi enciklopédiája. A holocaut Magyarországon: Történelmi áttekintés.* (Adoba Reader- (Zsidók deport Kárp.Monográfia305.pdf): 71. p

zsidó származású közíró, újságíró Lusztig Károly holokauszt-túlélő 1989-ben, a KMKSZ szervezésében megrendezett és a sztálinizmus áldozataira emlékező beregszászi nemzetköz konferencián, ahol jogosan tette fel a kérdést, hogy ez a téma „*még mindig tabunak számít?*”<sup>373</sup> Erről a méltánytalan jelenségről osztotta meg gondolatait az olvasókkal egy magyar, angol, ruszin és héber nyelvű képes emlékkönyvben a nagyszülősi származású, Izraelben letelepedett **Weisz Sándor** túlélő is: „*Néhány éve kezembe került egy kétnyelvű (magyar és ukrán) munkácsi képesalbum. A bevezetőben egyetlenegy szót sem írtak arról, hogy Munkács egy bizonyos évben elvesztette lakossága majdnem 50 százalékát. Egy szóval sem említették. Ebben a Nagyszülőös kötetben nem akarok sírni a holokauszt miatt. Szeretném, ha a könyv arról szólna, hogyan történt valami, amit szívesen letagadnak, elhallgatnak...*”<sup>374</sup> A kárpátaljai zsidó etnikum reális veszteségét több mint 85 ezerre becsülik. A holokauszt előtt az izraelita hitet gyakorló zsidók száma 101 851 (11,9%) főt tett ki. Ennek a 80 %-a magyar anyanyelvű volt. A náci népirtást mintegy 10 ezren túlélték. (A Szovjetunióban kibontakozott erőteljes antiszemita politika miatt a zsidóság 80 %-a a 70-es, 80-as években Kárpátaljáról kivándorolt, hazát váltott.) A Cseh Tudományos Akadémia 1992-1993-ban kiadott évkönyvében a kutatók 80–85 ezerre teszik a kárpátaljai zsidóság holokauszt-áldozatok számát.<sup>375</sup> *Ukrajna Gyászkönyve* című Kárpátaljára vonatkozó 1–10 kötetének nevesített veszteséglistája szerint a náci táborokban, gettóiban 87 306 főt (ebből mintegy 2 ezer fő ukrán, ruszin, magyar és más nemzetiségű) elpusztítottak.<sup>376</sup> A vallási-nemzetiségi összetételek realitását figyelmen kívül hagyva a „*Heszed Spira*” Kárpátaljai Alapítvány által jegyzett ungvári ismertetőben Szabina Viron a deportálás előtti zsidók számát 140 000 (!) főre teszi, ez minden fellelhető statisztikai kimutatáshoz viszonyítva is 30 ezerrel több főt jelent, amit túlzásnak is tekintünk. De a holocaustot túlélők számát ő is 7 ezer főben határozza meg.<sup>377</sup>

<sup>373</sup> LUSZTIG KÁROLY előadása. A sztálinizmus kárpátaljai áldozatai. Nemzetközi konferencia. Beregszász, 1989. november 16. – Emlékkönyv a sztálinizmus áldozatairól DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár-Budapest, Patent-Intermix, 1993. 220. old.

<sup>374</sup> Nagyszülőös, a világ közepe. (a képes emlékkötet Weiss Sándor/Jichak Livnat gyűjtőmunkája, önköltséges kiadása), Szerkesztette. Nagy Melinda. Aposztróf Kiadó, 2009. 26. p.

<sup>375</sup> Книга скорботи України. Закарпатська область. 1. Ужгород, видавництво „Карпати”, 2002. 10. p.

<sup>376</sup> Книга скорботи України. Закарпатська область. 1. Ужгород, видавництво „Карпати”, 2002. 532. p.

<sup>377</sup> SZABINA MIRON: Uzsorod. A zsidó történelem emlékhelyei ukránul. Ungvár, M-Stúdió, 2001., 20. old.



**ADATOK AZ IZRAELITA VALLÁSÚ  
SZEMÉLYEK SZÁMÁRÓL, DEPORTÁLÁSUKRÓL,  
VESZTESGÜKRŐL KÁRPÁTALJÁN  
1941–1944**

**KÁRPÁTALJAI TERÜLET  
ZAKARPATSZKIJ OBLASZTY  
(13 közigazgatási egységek)**

A hetven év alatt megjelent kiskönyvtárt kitevő szakirodalom, tanulmány, cikk különböző országbeli és nemzetiségű szerzői szinte egybehangzóan állapítják meg, hogy a Kárpátaljáról elhurcoltak pontos számát csak felbecsülni lehet, s ez a becslés több tízezres nagyságrendű. Azonban napvilágot láttak egymásnak ellentmondó számsorok is, mert a realista szemléletű kutatók 80 ezerre, mások 112 ezerre, sőt egyesek erősen túlzóan 180 ezerre teszik a holokauszttal áldozatok számát.<sup>378</sup>

***Vélemények a zsidó áldozatok elhallgatásáról***

1944–1991 között a Szovjetunióban, illetve a szovjet-ukrajnai Kárpátalján megjelent orosz és ukrán nyelvű hivatalos kiadványokban (történelemkönyv, monográfia, évkönyv, cikkgyűjtemény, ismeretterjesztő és turisztikai útikönyv stb.) a vészkorszak zsidó áldozatait következetesen elhallgatták, mivel hol burkolt, hol nyílt zsidóüldözés folyt a Szovjetunióban.

Egy 1959-ben 10 ezer példányban Szovjet Kárpátontúl címmel kiadott ismeretterjesztő könyvben pártideológiai elővigyázatosságból csakis a „német-magyar fasizista hódítók”, „a burzsoá nacionalista fasizmus” számlájára írják, hogy Zakarpatszka Ukrajnában 1939-1944 között a „dolgozó nép” közül 183 ezer embert letartóztattak és a koncentrációs táborba elhurcoltak, ebből 114 ezret megsemmisítettek.<sup>379</sup> A továbbiakban az orosz, ukrán, magyar és más nyelvű cenzúrázott nyomdai ter-

<sup>378</sup> STARK TAMÁS *Magyarország második világháborús veszteségei* c. tanulmányában az elcsatolt területekre (ez alatt Kárpátalját és Észak-Erdélyt érinti) vonatkozólag közli, hogy e területeken az 1941-es népszámlálás alapján 324 026 zsidónak számító egyén lakott. Ezeknek egyharmada kárpátaljai lakos volt.

<sup>379</sup> Советское Закарпатье. Справочник. Szerkesztőbizottság: D. SZ. BONDARENKO, P. I. BUHANYENKO, E. V. VAS, N. V. KLIMPOTYUK, H. SZ. PASZTUSENKO, V. A. PAUK (felelős titkár), V. P. POLISCUK, V. P. RUSZIN, V. V. FESZENKO. Закарпатское обласное издательство, Ужгород, 1957. 32-33. p.

mékek többségében ez a számsor található, az áldozat szerepkörében a „*kárpátaljai dolgozó népet*” tüntetik fel, amelynek nincs nemzetisége, népcsoportja. Kisebb mennyiségben előfordul olyan írás, előadás és cikk is, ahol a zsidó áldozatok számát a kárpátaljai ukránok/ruszinok javára írják, illetve a kárpátaljai nációk veszteségeit összemoszák.

A szovjet-ukrán történetírás jeles hamisítói és a reális valóság elhallgatói, köztük az ungvári V. I. Ilko párttörténész szerint „*A fasiszta megszállás ideje alatt 183 395 kárpátontúlított hurcoltak koncentrációs illetve munkatáborokba, akik közül 114 982 személyt halálra kínoztak illetve kivégeztek.*”<sup>380</sup>

A Kárpátalja megye nagymonográfia szerzői, egyben a szerkesztőbizottság tagjai<sup>381</sup> is ezt az álláspontot képviselik, változtatás nélkül ezeket az adatokat újraismétlik, miközben ők is elhallgatják, hogy a zsidóság lett a népiirtás áldozata és nem a szovjet-ukrán nép. Adatforrásként az 1944–1945-ben a második világháború szovjet áldozatait és a károkat felmérő *Rendkívüli Bizottság*<sup>382</sup> (Cserevicsajnaja Komiszija) adataira hivatkoznak, amelyet a Turjanica-féle bábkormány állított fel.

Az 1989-ben a kárpátaljai magyar férfilakosság 1944. évi internálása következtében elpusztult áldozatok emlékére a KMKSZ által megrendezett beregszászi nemzetközi konferencián Lusztig Károly, mint meghívott előadó, azzal kezdte a beszédét, hogy „*a szovjet korszak ötvenes éveit a sztálini antiszemitizmus jegyében zajlottak le,*” de ezen a téren szemléletbeli változás aligha tapasztalható. Példaként hozta fel, hogy nem sokkal ezelőtt „*Kárpátalja Szovjet-Ukrajnával való újraegyesülésének 45. évfordulója*” alkalmából Ungváron (1989-ben!) rendezett ünnepi gyűlésen a fő pártszónok újfent azt bizonygatta: „*Sötét korszak volt a vidék számára a magyar fasiszták hatéves uralma. Több mint 183*

<sup>380</sup> *A boldogság felé. Kárpátontúlított vázlatos története.* Szerzői munkaközösség: M. V. ASZENTYEV, E. A. BALAHURI, I. M. HRANCSAK, O. D. DOVHANICS, V. I. ILKO, V. M. KERECANIN, K. O. KUCENKO, SZ. O. MISCSENKO (a munkaközösség vezetője), N. P. MISCSENKO, V. V. PALJOK, M. V. TROJAN, I. H. SULHA. Ukránból fordítás magyarra. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1975. 129. p.

<sup>381</sup> Lásd: *История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область.* Szerkesztőbizottság: (SZEMENYUK N. N. (ELNÖK), BALLA LÁSZLÓ, BODNÁR V. L., VASZINYUK V. M., HRANCSAK I. M. (a szerkesztőbizottság elnökének helyettesei), DANKÁNICS V. I., KERECANIN V. M., LUGAVAJA E. I., MELNIKOVA I. N., MISCSENKO SZ. A., PITRA J. P., POPOVIC D. P., PRUNICA SZ. J. (a szerkesztőbizottság felelős titkárai), TIMCSENKO I. P. (a szerkesztőbizottság elnökének helyettesei), TROJAN M. V., HLANTA A. V., HUDÁNICS B. I.). Главная редакция украинской советской энциклопедии. Институт истории Академии Наук УССР, Киев, 1982. 58.

<sup>382</sup> 1945 februárjában az NKVD javaslatára, szakértőinek bevonásával Kárpát-Ukrajna Néptanácsa rendkívüli bizottságot hozott létre, hogy kivizsgálja az 1938. november 2-a és 1944 novemberének vége között, különösen a magyar-német megszállás idején, Kárpátalja határain túl pedig a második világháború végéig elkövetett bűntetteket. A bizottság a szovjet szakértők szája ize szerint állapította meg az anyagi károk és az emberi veszteségek mértékét, hogy azokat Kárpátalja szovjetizálásában propaganda célokra használják fel. A valóságot elferdítő és ellenőrizetlen tényanyagaira egyes történészek és politikusok napjainkban is vakon hivatkoznak.

*ezer embert vetettek börtönbe és koncentrációs táborokba, mintegy 115 ezer embert elpusztítottak...” Csak így, egy szóval sem említve, hogy az elpusztítottak túlnyomó többsége kárpátaljai zsidó volt. Ezek külön egy szót sem érdemelnek?! A téma, akárcsak 45 éven át, még mindig tabunak számít”<sup>383</sup> Mi, a konferencia résztvevői akkor ezt úgy értékeltük, hogy a zsidó származású Lusztig Károly közíró által bátran kimondott igazság üzenetként hangzott el a történelmet és a tényeket szándékosan elferdítő illetékesek, párttörténészek címére.*

## ***Szemléletváltás a független Ukrajnában***

A független Ukrajna első évtizedében a magyarul is napvilágot látott Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1. kötetében már a szemléletváltás nyomon követhető.

A Vaszil Kerecsanyin vezette szerkesztőbizottság történész tagjai a kötet előtanulmányában már adatok nélkül le merték írni, hogy *„1944 tavaszán a magyar hatóságok gettókba terelték, majd gyűjtőtáborokba deportálták Kárpátalja egész zsidó lakosságát.”*<sup>384</sup> A kötethez írt Kerecsanyin-utószóban a régi és az újabb kutatási adatokat is közreadja sajátos magyarázatában. Furcsállom, hogy az 1945-ös Rendkívüli Bizottság adatait megbízható forrásként, kritikai megjegyzések nélkül újra leírja: *„a magyar és német megszállók több mint 183 ezer békés lakost internáltak, vetettek börtönbe, illetve hurcoltak koncentrációs táborba, csaknem 115 ezer kárvallottat halálra kínoztak, 10 805 kárpátaljai vesztette életét a börtönökben, közülük sokakat nyilvánosan lőttek agyon vagy akasztottak fel. A távoli koncentrációs táborokban (Auswitz-Lengyelország, Dachau-Németország, Nyíregyháza és Sárospatak-Magyarország stb.) 104 147 zsidót kínoztak halálra.”*<sup>385</sup> Mindehhez azt a magyarázatot fűzi, hogy az *„utóbbi időben a kárpátaljai zsidó lakosság áldozatainak számára vonatkozó adatokat kétségbe vonják.”*

Fölmerül a kérdés: kik vonják kétségbe? Erről adatokat nem közöl. Ugyanakkor valós számsorokat idéz az egykori Csehszlovák Tudományos

<sup>383</sup> Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-2946). DUPKA GYÖRGY közreadásában. Ungvár-Budapest, Petent-Intermix, 1993.219-221.p.

<sup>384</sup> Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület 1., 1997. 21.p.

<sup>385</sup> Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület 1., 1997. 638.p.

Akadémia 89/91-es 3. sz. évkönyvéből. Miroslav Karni kutató itt elhelyezett (*A csehszlovákiai zsidók emberáldozatai az 1938–1945-ös években*) publikációja szerint Kárpátalja zsidó lakosságának összeszetesége 80 ezerre tehető. Tehát a „*deportálás következtében 85 ezer férfit, nőt és gyermeket pusztítottak el, akiknek zöme az auschwitz haláltábor gázkamráiban vesztette életét.*” A cikkben szereplő számadatokkal kapcsolatosan a szerkesztőbizottság álláspontját a következő szavakkal kommentálta: „*A zsidó lakosságnak a 40-es évek elejéről ismert létszámát tekintve a halálra kényszerített vonatközlekedés 80–85 ezres adat szerintiünk a ténylegeshez közelállónak tekinthető.*”<sup>386</sup>

Összességében véve, különösen az ezredfordulótól számítva, az azóta megjelent ukrán szakirodalomban a valósághoz közelítő szemléletváltásnak lehetünk tanúi. Ebben a tekintetben példamutató Alekszej Korszun, Olekszandr Pahirja, Roman Oficinszkij és mások kutatói munkássága. A korábbi és az újabb ukrán kutatók - köztük Vaszil Kerecsanyin, Mihajlo Delehan, Pavlo Fedaka, Vaszil Hudanics - a szovjet-ukrán korszak hibás következtetéseit és a kommunista propaganda ferdítéseit igyekeztek átértékelni. Azonban az ukrán-magyar-zsidó közös múlt megítélése illetve megjelenítése egyes korszakok, személyiségek esetében egymásnak ellentmondó ítéletek születtek, ezért további párbeszédre, közös kutatásokra van szükség. Előrehaladésként értékelhető, hogy Vaszil Kerecsanyin és Omeljan Dovhanics<sup>387</sup> a múltat általánosító, elhallgató, ködösítő kutatói hozzáállást elhagyva, végre konkrétan, nemzetiségekre lebontva nevezik meg, hogy az 1938-1944 közötti diktatórikus rendszerek 114 982 főben becsült áldozatainak döntő többsége nem a „*kárpátaljai dolgozó nép.*” A náci népiirtás elsősorban a kárpátaljai zsidóságot sújtotta, becsült veszteségük 104 147 főre tehető. A rögzített számsorból 10 805 fő a ruszin/ukrán, magyar, szlovák, cseh, román stb. áldozat.

A kárpátaljai ukrán kutatókat összefogó Gvargyionov Borisz emlékkönyv-főszerkesztő elkötelezettségéből adódó, a közös múlt ferdítéseit tisztázó szándéka az azóta kiadott emlékkönyv-sorozatokban öltött testet, ezeket a kritikai észrevételekkel is feldolgozott műveket a bibliográfiai jegyzékben is közlöm.

<sup>386</sup> *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület 1.*, 1997. 638-639.p.

<sup>387</sup> Ласд: ОМЕЛЯН ДОВГАНІЧ: Репресії угорського окупаційного режиму і закарпатський рух опору. In: Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 рр. Редактори: ВАСИЛЬ МАРКУСЬ, ВАСИЛЬ ХУДАНІЧ. Нью-Йорк –Чікаго – Ужгород. Гражда-Карпати. 1999. 165-181.

## ***Statisztikai számsorok a Bereg-, Máramaros-, Ung-, Ugocsa vármegyék és a közigazgatási kirendeltségek területének zsidóságáról***

Az 1938–1944-ben érvényes közigazgatási beosztás szerint Bereg, Máramaros, Ung, Ugocsa vármegyék és a közigazgatási kirendeltségek területének összlélekszáma és zsidó lakosságának száma kapcsán fontosnak tartom megjegyezni, hogy a valóságban, egymástól különböző két-két számsor létezik. Az egyik a történelmi Magyarország négy megyéjének teljes területére, a másik a Trianon óta „megcsonkolt” Kárpátalja mai térségére vonatkozik.

Sajnos, az idevonatkozó szakirodalom kutatói közül ezt a tényállást figyelmen kívül hagyják, összemossák, egyben tárgyalják az idevonatkozó statisztikai számsorokat és ezekből vonnak le hibás következtetéseket. Vagyis a mai Kárpátalja területe nem azonos az 1938–1944-ben közigazgatásilag létező területtel.

**Az első szempontból kiindulva** a Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja „négymegyényi” történelmi területén (a mai Kárpátalja területével nem egyező) 625 településén becslések szerint 1 105 719 fő élt, ebből 156 778 izraelita vallású volt. A régió közigazgatási, településszerkezeti és a lakosság megoszlását az 1941-es népszámlálási tényanyag alapján<sup>388</sup>, figyelembevételével Randolph L. Brahamnak az interneten is elérhető nagy monográfiájának<sup>389</sup> igen gazdag adattárát (a lélekszámoknál a zárójelben az ő becsléseit jelöltem meg) a tisztánlátás érdekében érdemesnek tartom újra áttekinteni.

**I. A Beregi Közigazgatási Kirendeltségben és Bereg vármegye** 263 településén 1941-ben összesen 358 274 személy közül 46 156 izraelita élt, arányszámuk 12,88 százalékot tett ki.

**1.) A Beregi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó 191 településen 217 711/215 890/ fő élt, 20 799 vallotta magát izraelitának, ami 9,63 százaléknak felelt meg. Járásai:**

- I. Alsóvereckei j. 4 körjegyzőség, 32 településen 21 640 (21 640) lélekszám, 28 faluban 2179 zsidó lakott.

<sup>388</sup> Lásd: *Magyarország helységnevtára 1941*: 6. Bereg vármegye 13-14., 23. Máramaros vármegye 41-42., 36. Ugocsa vármegye 77-78., Ung vármegye 78-79., p., 1. Beregi Közigazgatási Kirendeltség 93-95., 2. Máranarosi Közigazgatási Kirendeltség 95-96., Ungi Közigazgatási Kirendeltség 96-98. p.

<sup>389</sup> RANDOLPH L. BRAHAM: *A magyar Holocaust*. Budapest, 1989.

- II. Ilosvai j. 12 körjegyzőség, 52 településen 80 398 (78 228) lélekszám, 48 faluban 9300 zsidó lakott.
- III. Munkácsvidéki j. 15 körjegyzőség, 73 településen 73 345 (73 731) lélekszám, 68 faluban 4776 zsidó lakott.
- IV. Szolyvai j. 12 körjegyzőség, 52 településen 42 328 (42 291) lélekszám, 29 faluban 4544 zsidó lakott.

**2.) Bereg vármegye 72 településén, két mezővárosában (Bereg-szász: 19 377/19 373/, ebből 5856 izraelita, 30,23 %, Munkács: 31 591 /31 602/, ebből 13484 izraelita, 42,68 %) 142 388/142384/ fő élt, ebből izraelita 25 357, 17,81%. Járásai:**

- I. Beregszászi j. 5 nagyközség, 6 körjegyzőség, 30 településen 34 232 (34 214) lélekszám, 30 faluban 2059 zsidó lakott.
- II. Munkácsi j. 1 nagyközség, 5 körjegyzőség, 20 településen 28 013 (27 784) lélekszám, 19 faluban 2083 zsidó lakott.
- III. Vásárosnaményi j. 3 nagyközség, 7 körjegyzőség, 22 településen 29 175 (29 408) lélekszám, 22 faluban 1871 zsidó lakott.

**II. A Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségben és Máramaros vármegyében** 159 településen 487 961 személy közül 78 961 izraelita élt (187 kikeresztelkedett zsidó).

**3.) Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség 98 településén 271 215 fő élt, ebből 39 371 zsidó. Járásai:**

- I. Huszti j. 5 nagyközség, 9 körjegyzőség, 29 településen 91 478 (93 052) lélekszám, 29 faluban 14 334 zsidó lakott.
  - II. Ökörmezői j. 9 körjegyzőség, 26 településen 42 290 (42 502) lélekszám, 25 faluban 5 211 zsidó lakott.
  - III. Rahói j. 4 nagyközség, 3 körjegyzőség, 12 település 59 471 (59 607) lélekszám, 12 faluban 7 730 zsidó lakott.
  - IV. Taracvölgyi j. 1 nagyközség, 12 körjegyzőség, 32 település 77 976 (77 984) lélekszám, 32 faluban 12 096 zsidó lakott.
- 4.) Máramaros vármegye 61 településén 213 665 (212 816) fő él, 39 590 fő zsidó. Járásai:**
- I. Aknasugatagi j. 7 körjegyzőség, 20 településen 30 767 (30 772) lélekszám, 20 faluban 2 702 zsidó lakott.
  - II. Dragomérfalvai j. 7 nagyközség, 3 körjegyzőség, 13 településen 31 301 (32 361) lélekszám, 13 faluban 4092 zsidó lakott.
  - III. Felsővisói j. 9 nagyközség, 1 körjegyzőség, 11 település 60 106 (60 120) lélekszám, 10 faluban 11 490 zsidó lakott.

- IV. Máramarosszigeti j. 6 nagyközség, 3 körjegyzőség, 13 település 41 454 (41 476) lélekszám, 15 faluban 7082 zsidó lakott.
- V. Técsői j. 4 nagyközség 24 149 (24 164) lélekszám, 4 faluban 4080 zsidó lakott.

**Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség és Ung vármegye** 155 településén 178 449 személy közül 20 903 izraelita élt, arányszámuk 12,88 százalékot tett ki.

5.) Az Ungi Közigazgatási Kirendeltség 155 településén 132 990 fő élt, ebből izraelita: 8341 fő (10%). Járásai:

- I. Nagybereznai j. 6 nagyközség, 13 körjegyzőség, 65 településen 55 329 (55 281) lélekszám, ebből 55 faluban 3624 zsidó lakott, ebből 17 kitért, kikeresztelkedett.
- II. Perecsenyi j. 5 körjegyzőség, 19 településen 27 832 (27 853) lélekszám, ebből 18 faluban 1 008 zsidó lakott, ebből 3 kitért, kikeresztelkedett.
- III. Szobránci j. 8 körjegyzőség, 41 település 24 318 (24 318) lélekszám, 39 faluban 1 588 zsidó lakott, ebből 3 kitért, kikeresztelkedett.
- IV. Ungvidéki j. 8 körjegyzőség, 30 település 25 511(25 489) lélekszám, 29 faluban 2 121 zsidó lakott, ebből 25 kitért, kikeresztelkedett.

**6.) Ung vármegye 58 településén 45 459 fő él. Ebből zsidó 2986. 1 teljhatalmú városában (Ungvár: 35 155, ebből zsidó 9576, kikeresztelkedett 123 fő). A megye összlakossága: 80 614 (80 724) lélekszám, ebből 12 562 izraelita, 155 kikeresztelkedett. Járásai:**

- I. Nagykaposi j. 5 körjegyzőség, 30 településen 16 957 lélekszám, (16 962) lélekszám, 25 faluban 1091 zsidó lakott, ebből 15 kitért, kikeresztelkedett.
- II. Ungvári j. 8 körjegyzőség, 28 településen 28 502 (28 911) lélekszám, 27 faluban 1895 zsidó lakott, ebből 17 kitért, kikeresztelkedett.

**7.) Ugocsa vármegye 48 településén 81 035/81 138/ fő élt, ebből 10 755 izraelita vallású. Járásai:**

- I. Halmi j. 7 nagyközség, 7 körjegyzőség, 28 településen 37 061 (37 149) lélekszám, 27 faluban 3732 zsidó lakott.
- II. Nagyszőlősi j. 6 nagyközség, 5 körjegyzőség, 20 településen 43 974 (43 989) lélekszám, 18 faluban 7023 zsidó lakott.

A **második szempont** szerint a háborúvesztés után, 1944 novemberétől a 686 településből a mai Kárpátaljához<sup>390</sup> 13 járás 527 helysége, 5 megyei jogú város tartozik. Pontosabban az 1944–1945-ös határmódosítás után 159 település a környező országokhoz került. Az egykor Ung vármegyéhez, illetve az Ungi Közigazgatási Kirendeltséghez tartozó 65 falut a szlovákiai Nagykaposi járáshoz (24 t.) és a szobránci járáshoz (41 t.) csatolták. A hajdani Bereg vármegyéből Magyarország javára leválasztották a Vásárosnaményi járást (22 t.). Ugocsa vármegyéből Romániának ítélték a Halmi járást (15 t.). Ugyancsak Romániához sorolták a Máramaros vármegye és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltséghez beosztott 57 települést (Aknaugutagi j. /20 t./, Dragomérfalvai j. /13 t./, Felsővisói j. /11 t./, Máramarosszigeti j. /9 t./, Técsői j. /2 t./, Taracvölgy j. /2 t./).

#### *18. sz. táblázat*

*Adatok az első és a második szempont szerinti Máramarosi  
Közigazgatási Kirendeltség és Máramaros vármegye lélekszámáról*

Nº	Közigazgatási egységek, települések	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján
1	Az 1938-1944-ben érvényes, Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja négy megyényi történelmi terület 625 zsidó lakta településének adatai	1 105 719	156 778
2	A közigazgatásilag felosztott mai Kárpátaljához tartozó 507 zsidó lakta település adatai	806 979	90 767

<sup>390</sup> Lásd: Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. Ужгород, Вид-во «Карпати». 1983. 5.



Könyvem elején már jeleztem, hogy történelmi mérőöldkönek tartom Ukrajna emlékkönyvének<sup>391</sup> Kárpátalja területéhez kötött a második világháborús névszerinti halotti listák 10 kötetben történő 2002–2013 közti kiadását. Az alábbiakban megkísérlem a részletek tisztázását.

Saját szerkesztésű táblázat szerint az egykori 806 979 lélekszámú mai közigazgatásilag Kárpátaljához tartozó 507 településen 1941-ben 90 767 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva, 1944-ben „*Ukrajna gyáskönyvében*” Kárpátalja esetében a 10 kötetben (2002-2013) közölt nevek összesített számadata szerint 87 861 zsidó (ebből 408 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata és 2 906 főről nincs adat. Becslések szerint 6 500–7 000 a túlélők száma. Ezek a számsorok állnak a legközelebb a valósághoz.

19. sz. táblázat  
*A Kárpátaljáról deportált zsidók adatforrásai*

Nº	A Kárpátaljáról deportált zsidók adatforrásai	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma 1944-ben	A zsidó lakosság öszszeszetése (1938-1944)	Holokausz-túlélők becsült száma 1944 után
1	Az 1938-1944-ben érvényes, Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalja négy-megyényi történelmi területének 625 zsidó lakta települése szerinti becslések	1 105 719	156 778	157 000* 180 000*	115 000* 131 000* 140 000*	12 000* 25 000*

<sup>391</sup> 1999. május 11-én Ukrajna elnöke 494/99. sz. rendelete értelmében Ukrajna minden megyéje „*Emlékkönyvv-sorozatban*” köteles megjelentetni a második világháborús áldozatok nevesített listáit.

2	Kárpát-Ukrajna Néptanácsa által alakított Rendkívüli Bizottság (1945) adatai szerint	852 546	78 272	112 500 (183 395**)	104 177 (114 982**)	8 353- 10 000
3	Zakarpatszka Pravda 1946. május 7. közleménye szerint	852 546	78 272	94 736	85 507	9 229
4	Csehszlovák Tudományos Akadémia 89/91-es 3. sz. évkönyvének adatai szerint				80 000- 85 000	
5	Ukrajna Gyász-könyve, 2002-2013, nevek 1-10 kötetben				87 305	
6	A közigazgatásilag beosztott mai Kárpátaljához tartozó 507 zsidólakta település adatai alapján eszközölt számításaim szerint	806 979	90 767	91 000- 94 500 (?)	87 453 (87 861)	6 500- 7000

\* A csillaggal jelölt számadatok egyes holokauszt-kutatók becsléseit rögzítik.

\*\* Kárpát-Ukrajna Néptanácsa által alakított Rendkívüli Bizottság (1945) összesített adatában (becslései a valóságtól eltávolodva, erősen túlzásokkal telített) 183 395 főt jelöl meg, akiket (különböző nemzetiségűek: ruszin/ukrán, zsidó, magyar, szlovák, román stb.) 1938–1944-ben letartóztattak, elítéltek, különböző gyűjtőtáborba hurcoltak, ebből becslésük szerint 114 982 fő (különböző nemzetiségűek: ruszin/ukrán, zsidó, magyar, szlovák, román stb.) elpusztult.

Következetesen a mai Kárpátaljához tartozó 13 járáshoz besorolt, 507 zsidólakta településre, 5 megyei jogú városra szigorúan átszámítva, informatikus munkatársammal összesítettem a számsorokat. Ennek eredményeképpen megközelítőleg eddig a leghitelesebb statisztikai táblázatot kaptam, amely megbízhatónak tekinthető, hiszen konkrét nevek állnak mögötte, akiknek döntő többsége a holokauszt áldozata lett.

*20. sz. táblázat*  
*Adatok a kárpátaljai közigazgatási egységek, települések*  
*zsidóságának lélekszámáról*

Nº	Közigazgatási egységek, települések	Lakosság száma az 1941. évi népsz. alapján	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO jegyzéke alapján	Elesett munka- szolgálatosok	Veszteség
1	<b>MEGYEI JOGÚ VÁROSOK (5)</b>	105 521	36 897	28 104	276	28 380
2	<b>BEREGSZÁSZI JÁRÁS/ BEREHIVSZKIJ RAJON</b> (38 település)	42 300	2 704	2 073	18	2 091
3	<b>ILOSVAI JÁRÁS/ IRSAVSZKIJ RAJON</b> (46 település)	75 479	8 750	4 178	3	4 181
4	<b>MUNKÁCSI JÁRÁS/ MUKACSVSZKIJ RAJON</b> (85. település)	83 782	5 033	3 844	14	3 989
5	<b>NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS/ VINOHRAGYIVSZKIJ RAJON</b> (47 település)	73 012	9 471	4 485	8	4 493
6	<b>NAGYBEREZNAI JÁRÁS VELIKABEREZNYANSZKIJ RAJON (31 település)</b>	32 116	2 799	2 204	8	2 212
7	<b>PERECSENYI JÁRÁS / PERECSINSZKIJ RAJON</b> (21 település)	26 031	933	1 799	1	1 800
8	<b>UNGVÁRI JÁRÁS/ UZSGORODSZKIJ RAJON</b> (61 település)	48 494	3 669	5 931	30	5 961
9	<b>TÉCSŐI JÁRÁS/ TJACSVSZKIJ RAJON</b> (40 település)	102 206	16 988	12 474	8	12 482
10	<b>HUSZTI JÁRÁS / HUSZTSZKIJ RAJON</b> (33 település)	69 175	8 002	5 278	2	5 280 (-2 724)
11	<b>SZOLYVAI JÁRÁS/ SZVALJAVSZKIJ RAJON (26 település)</b>	34 612	4 051	5 047	20	5 067

12	<b>RAHÓI JÁRÁS /</b> RAHIVSZKIJ RAJON (20 település)	51 149	6 284	4 979	8	4 987
13	<b>ÖKÖRMEZŐI JÁRÁS/</b> MIZSHIRSZKIJ RAJON (29 település)	42 242	5 014	5 218	5	5 223
14	<b>VOLÓCI JÁRÁS/</b> VOLOVECKIJ RAJON (30 település)	20 860	2 174	1 839	5	1 844
<b>Összesen: 507 település, 5 megyei jogú város:</b>		<b>806 979</b>	<b>90 767</b>	<b>87 453</b>	<b>408</b>	<b>87 861 (-2 906)</b>

*21. sz. táblázat*  
*Adatok a megyei jogú városokról*

Nº	Település	Lakosság	Izraelita vallású személyek száma az 1941. évi népsz. alapján	Eddig nevesített deportáltak száma a KSZU ZO jegyzéke alapján	Elesett munkaszolgálatosok	Veszteség
1	<b>BEREGSZÁSZ/BEREHOVE</b> (Hozzácsatolt települések: Beregardó, Bulcsu, Tasnád)	19 373	5 856 (30,2%)	4 923	64	4 987
	<b>BEREGARDÓ</b>	1 204	90			
	<b>BULCSU (NAGY-)</b>	964	11			
2	<b>CSAP/CSOP</b>	3 498	359	277	3	280
3	<b>HUSZT/HUSZT</b> (Hozzácsatolt települések: Zaricsne, Kiresi, Csertyizs)	2 118	6 023	4 335+2 4 337	33	4 370
	<b>CSERTYZS/CSERTÉZ</b>			2		

4	<b>MUNKÁCS/MUKACSEVO</b> (Hozzácsatolt települések: Munkácsváralja, Oroszvég, Várpálánka, Podhering, Klastromalja)	31 602	13 488 (42,7%)	11 056	108	11 164
	MUNKÁCSVÁRALJA	1 194	76			
	OROSZVÉG	2 905	909			
	VÁRPALÁNKA	1 505	146			
	KLASTROMALJA	436	26			
	PODHERING	2 062	210			
5	<b>UNGVÁR/UZSHOROD</b> (Hozzácsatolt települések: Gerény, Alsódomonya, Ungdaróc, Radvánc)	35 251	9 576	7 511	68	7579
	DOMANYINCI/ ALSÓDOMONYA	1 296	47			
	HORJANI/GERÉNY	946	26			
	DRAVCI/UNGDA RÓC	1 167	54			
<b>ÖSSZESEN:</b>		<b>105 521</b>	<b>36 897</b>	<b>28 104</b>	<b>276</b>	<b>28 380</b>

## Kárpátaljai zsidó munkaszolgálatosok a „mozgó veszthelyeken”

Egyes kutatók<sup>392</sup> becslése szerint Kárpátalján a munkaszolgálatra való behívások sokkal tömegesebbek voltak, mint másutt. Ezt megerősíti az ungvári Roman Oficinszkij és Olekszij Gricak<sup>393</sup> által vezetett ukrán kutatócsoport tagjainak az egykori munkaszolgálatosok (ruszin/ukrán, zsidó, magyar stb.) körében végzett felméréseit, visszaemlékezéseit tartalmazó gyűjteménye is. A munkaerő nagy részét többek között a Kárpátok erődítmény-rendszerének (Árpád-vonal) felépítésénél és a másik részét a keleti fronton alkalmazták. A „*lapátos hadsereg*” katonáit rendszerint a Kárpátok túlsó oldalán, a frontvonalak mögött vetették be.

Lusztig Károly találó megfogalmazása szerint a „*mozgó veszthelyek*” sokukat nyomtalanul elnyelték.<sup>394</sup> A volt munkaszolgálatos, szovjet hadifogoly **Singer Herman** (Nagyberezna, 1914) 1942-ben került ki a frontra: „*Nem tudom, hányan maradtunk életben, de biztos, hogy nagyon kevesen. Azt hiszem, körülbelül egy százalék. Ezekben a századokban az emberek nagyon gyorsan meghaltak. Nem csak a munkakörülmények voltak embertelenül nehezek, de amikor árkokat ástunk, az oroszok is egyfolytában lőttek ránk. Fegyverünk nem volt, az ásóval meg nem sokra mész a golyók ellen.*”<sup>395</sup>

Kárpátalja közigazgatási egységeihez, illetve járásaihoz tartozó 82 településről hívtak be zsidókat munkaszolgálatra. A KSZU ZO 10 kötetben kiadott kárpátaljai második világháborús áldoztainak neveit tartalmazó jegyzékét<sup>396</sup> tüzetesen átvizsgáltam, a kigyűjtött adatok alapján mások mellett a magyar hadsereg kötelékében különböző frontokon 408 zsidó munkaszolgálatos vesztette életét. Természetesen ez az adat nem végleges, külön kutatást igényel a teljességre törekvő jegyzék összeállítása.

Az adatokat járásokra lebontva, a következő képet kapjuk: a munkácsi járásban 122, az ungváriiban 98, a beregszásziban 82, a husztiban 35, a szolvaiban 20 halottat tartanak nyilván.

<sup>392</sup> B. STENGE CSABA: 3.3. *Kárpátaljai zsidók a honvédségben: fegyveres szolgálat és munkaszolgálat*. In: *Zsidók Kárpátalján*, 2013, 249-256. p.

<sup>393</sup> У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років. Упорядники, редактори: ОЛЕКСІЙ ГРИЦАК, РОМАН ОФІЦІНСЬКИЙ. Ужгород, ТОВ „ІВА”, 2013. 164.

<sup>394</sup> LUSZTIG KÁROLY: *A gyertyák csonkig égnek. A kárpátaljai zsidók tragédiája*. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1992. május, 9. sz. 10.p.

<sup>395</sup> Singer Herman visszemlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/singer-hermann>

<sup>396</sup> Lásd: KSZU ZO: 1. köt., 2002., KSZU ZO: 2. köt., 2004., KSZU ZO: 3. köt., 2005., KSZU ZO: 4. köt., 2006., KSZU ZO: 5. köt., 2007., KSZU ZO: 6. köt., 2008., KSZU ZO: 7. köt., 2007., KSZU ZO: 8. köt., 2010., KSZU ZO: 9. köt., 2011., KSZU ZO: 10. köt., 2013.

Kezdeményezés született, hogy a felsorolt településekről származó háborús áldozatok nevei a szolyvai park emlékfalára is márványba vésve felkerüljenek.

Az alábbi neveket és kapcsolt adataikat (családnév, személynév, apai név, születési hely, születési év, az elhalálozás időpontja, helyszíne) abban a sorrendben és átírásban közlöm, ahogyan a lábjegyzetben jelzett második világháborús halotti kimutatásokban eredeti formában találtam. Azonosítottam a helységneveket, közlöm ukrán-magyar és magyar-ukrán változatát, kiegészítettem a települések régi és ma használatos megnevezését is.

## **AZ EDDIG ISMERT ZSIDÓ MUNKASZOLGÁLATOSOK NÉVSORA**

### **BEREGSZÁSZI JÁRÁS BEREHIVSZKIJ RAJON**

**ASZTÉLY/ASZTELY (LUZSANKA):** Rotfeld Naftali, apja Sámuel (1911 – OF, ismeretlen, 1943).

**BADALÓ/BADALOVO:** Svarc Dávid, apja Jehuda (1900–OF, ismeretlen).

**BÁTYÚ/ BATYOVO:** Falkowits Simon (1906), Moskovits Herman, Schwartz Adolf (1908), Wieneser Móricz (1912)

**BEREGSZÁSZ/BEREGOVO:** Friedmann Hermann (1916), Friedmann Salamon, apja Fisel (1912 – OF. front), Grünfeld Miklós (1906), Klein Izidor (1907), Langfeld József (1911), Lebovits Lajos (1902), Neumann Ignác (1912), Rosenberg Jakab, apja Mose (1903 – UA, front), Rosner Lajos (1911), Róth Móric (1914), Swartz Miklós, apja Mór (1915 – BK, Minszk, front, 1944), Weisz József (1913), Adler Jakab, apja Edej (1911 – UA területén, 1942), Bálint Jaros (1910 – OF, Voronyezsi ter. Osztrogozsszk), Berkovics Ignác (UA területén), Berkovics László, apja Vilmos (OF területén, 1942), Borenstain Ernő, apja Adolf (1910 – OF területén, 1942), Brummer Andre, apja Ferdinand (1923 – OF területén, 1942), Weis Dudi, apja Mózes (1920 – UA területén), Winkler Lejb, apja Ábrahám (1919 – front, 1942), Gausman Gyula (1907– front, 1943), Gausman Julius, apja Ábrahám (OF területén), Grünfeld Béla, apja Henrik (OF, Voronyezs, front), Grünfeld Lazar, apja Henrik (OF, Voronyezs,

front), Engel Miklós, apja József (1910 – UA területén), Izrael Aladár, apja Izrael (1908 – UA területén, 1943), Kahan Marton, apja Dávid (1900 – OF területén, 1943), Kaufman Jenő, apja Menyhért (1919 – UA területén), Katz Mansi, apja Lajos (OF területén), Kestenbaum Béla, apja Adolf (1900 – front, 1942), Klein Ernő, apja Simon (1914 – OF területén), Klein Jenő, apja Simon (1907 – OF területén), Klein Miklós, apja Sámuel (1913 – OF, Voronyezs, front), Konc Zoltán, apja Ludvig (1904 – front), Konc Ludvig, apja Ludvig (1893 – front), Kopolovics Jakab (1905 – OF területén), Kroh Pál, apja Izik (1911 – OF, Don-kanyar, front, 1943), Rappaport Jenő, apja Sándor (1911 – OF területén), Rappaport Joel, apja Sándor (1913 – OF területén), Rappaport Cvi, apja Sándor (1915 – OF területén), Rosenberg Aron (1922 – UA területén), Rosenberg Nahman, apja Mosev (1914 – UA területén), Rott Jankel, apja Berlo (OF területén), Rubin Izrael, apja Majer (UA, Ivano-Frank. ter. Kolomija, front), Rubin Majer, apja Izrael (UA, Ivano-Frank. ter. Kolomija, front), Szántó Emerih, apja Jevzsen (OF területén), Fajrstejn Berl, apja Adolf (front, 1943), Fridman Jenő, apja Kálmán (1902 – Mikolajiv, 1943), Fris Ernő, apja Marton (1921 – UA területén), Svarc Mirdi, apja Mosev (1915 – OF területén, 1943), Junger Izo, apja Herman (OF területén), Jakubovics Mordehaj, apja Elhanan (OF területén), Bernstein Ernő, apja Adolf (1902 – UA területén, 1943), Brener Miklós (1915 – OF területén, 1943), Weis Izsák, apja Henrik (1916 – OF, Kurszk területén, Prohorovka, 1943), Haleb Izrael, apja Beno (1902 – UA területén, 1942), Katz Lejb (1914 – front, 1942), Lazarovics Berl, apja Izsák (1918 – OF területén, 1943), Migali Ábrahám, apja Antal (1909 – front, 1942), Rot Mór, apja Menyhért (1918 – UA területén, 1943), Rot Móric, apja Herman (1913 – OF területén, 1942), Fridman László, apja Dezső (OF, Nyikolajivka, 1943), Heimlih Sloma, apja Karel (1911.07.6. – front, 1943), Svarc Lajos-Ábrahám-Lejb, apja Zsigmond (1905 – UA területén, 1943), Sreter Haim, apja Izrael (1919 – front, 1943), Jakobovics Géza, apja Mosel (1910 – UA területén).

**CSETFALVA/CSETFALVA (CSETOVE):** Brumer Efraim, apja Salom (1909 – UA, 1943)

**GÁT/GATY:** Braun Herman, apja Brant (1904 – OF területén, 1942), Kallus Natan, apja Ignác (1906 – UA területén, 1942).

**MEZŐKASZONY/KOSZONY (KOSZINI):** Rott Ernő (elhunyt Ukrajna területén), Szapira Duved (elhunyt Kőrösmezőn).



**MEZŐVÁRI** /VARI: Weiss Dávid, apja Haim (1904 – OF területén).  
**NAGYBÉGÁNY**/VELIKA BIGANY: Rott Jakob, apja Haim (1905 – OF területén, 1943).

**NAGYBORZSOVA**/BORZSAVA: Keszner Miksa, apja Bencion (OF, 1943).

**NAGYMUZSALY**/MUZSIJEVO: Kasztenbaum Jehuda, apja Jangel (1911 – ismeretlen, 1943), Santer Herman, apja Majer (1898 – OF, elesett), Fridman Julius, apja Menah (1907 – OF, elesett), Citrom Frojim, apja Hersel (1911 – ismeretlen, 1943).

## **ILOSVAI JÁRÁS** **IRSAVSZKIJ RAJON**

**BORÓD**/BRID: Ajzikovics Jakiv, apja Oleksandr (1892 – UA területén).

**ILOSA**/IRSAVA: Tambor Ignác-Izsák (1905 – OF, Kurszk, 1943 február).

**LOZA**/FÜZESMEZŐ: Markovics József, apja Dávid (1906 – OF, front1942).

## **MUNKÁCSI JÁRÁS** **MUKACSIVSZKIJ RAJON**

**BARKASZÓ**/BARKASZOVE: Berman Zsigmond, apja Majer (1917 – Ukrajna, front), Lusztnan Zalmán, apja Jozef (1906 – Ukrajna, front, 1941).

**BEREGRÁKOS**/RAKOSIN: Rót József, apja Adolf (1912 – Sopron, front, 1943).

**CSONGOR**/CSOMONIN: Klein Salman, apja Dávid (1908 – Ukrajna, front, 1941).

**MUNKÁCS**/MUKACSEVO: Kallus Salamon, apja Áron (1912 – UA, front), Klein Jakob, apja Markus (1904 – BK, Minszk, front, 1943), Mejslik Sámuel, apja Mose (1904 – OF, 1944), Rupp József apja Mihály (1907 – UA, front, 1943), Ruttner Sámuel (1902 – OF, front), Tejtelbaum Eliag, apja Haim (1912 – UA, front, 1943), Tejtelbaum Zejlik, apja Haim (1919 – UA, front, 1943), Falikovics Herman, apja Jákob (1902 – OF, Voronyezs, front), Svarc Jakob (1904 – UA, front, 1942). Ábrahám Aser, apja

Ábrahám (OF, Omszk, hadifogolytábor), Agrovics Zelig, apja Mendel (1919 – front, 1944), Ajzenberg Izidor, apja Adolf (1905 – UA, front, 1941), Akkerman Vilmos, apja Salamon (1916 – UA területén), Akkerman Jenő, apja Gyula (1913 – OF, Sztalingrad/Volgograd területén), Akselrod Izrael, apja Haim (1919 – Kárpátok területén, 1943), Auslender Mózes, apja Eliag, író (1911 – OF területén), Auslender Jakiv, apja Eliag (1911 – OF területén), Bajngord Béla, apja Majer (1914 – OF, Voronyezs területén, 1943), Berger Armin, apja Pinhas (1913 – UA területén, 1944), Berger Jenő, apja Herman (1919 – front, 1943), Berger Miklós, apja Mose (1900 – OF területén, 1943), Berkovics Ezra (1919 – UA területén), Blajer Jenő, apja Tóbiás (1908 – OF területén, 1943), Vajzer Bernát, apja Dávid (1913 – OF, Voronyezs, front, 1942), Vajzer Jeguda, apja Eliezer (front, 1941), Vajzer József, apja Ábrahám (1914 – front), Vajzer Natan, apja Ábrahám (1914 – UA területén), Vajzer Simon, apja Jákob (1922 – UA területén), Vajzer Sándor, apja Zejev (1910 – UA területén, 1943), Bajnberger Ernő, apja József (OF területén), Weis Zajev, apja Jákob (1902 – OF területén, 1942), Weis Sani, apja Izidor (front, 1942), Weis Haim, apja Markus (1915 – UA területén, 1941), Waldman Dezső, apja Jákob (1907 – UA, Zsitomiri ter. Korosztényszkij járásban, 1943.04.27.), Vahter Jefraim (1908 – front, 1943), Bettenstajn Gerson, apja Salamon (OF területén, 1942), Bettenstajn Tibor, apja Izsák (1912 – UA területén), Vehter Ferenc (1910 – UA, területén, 1942), Virthaim Sámuel, apja Izsák (1910 – UA területén, 1942), Volgendler Áron, apja Haim (1923 – UA területén, 1942), Haustman Emil, apja Lajos (1900 – front, 1942), Hers Mendel, apja Dávid (1900 – UA, Zsitomiri ter. Korosztényszkij járásban), Herskovics Mordke, apja Fisel (1907 – front, 1943), Glansman Ernő, apja Marton (1915 – UA területén, 1943), Glansman Ernő, apja Majer (1918 – front, 1942), Glik Zejev (1914 – UA területén, 1942), Gottesman Herman, apja Egosu (1917 – OF területén, 1943), Gottlib Béla, apja Cvij (1906 – UA területén, 1943), Gross Dantel, apja Vilmos (1910 – UA területén, 1944), Ejncvajg Károly, apja Lázár (1915 – UA, Ivano-Frankivszk területén, 1942), Ellner József, apja Ábrahám (1915 – OF területén, 1942), Engel Herman, apja Adolf (1915 – UA területén, 1944), Engel Herman, apja Haim (1915 – UA területén), Estrajher Egosu, apja Abraham (1915 – OF területén), Zelovics Mose (front, 1943), Zilberstein Sándor, apja Móric (1909 – OF területén, 1943), Zinger Jossi, apja Henrik (1915 – front, 1942), Kallus Zoltán apja Agaron (1910 – UA területén), Kallus Dávid apja Haim (UA területén, 1944),

Kallus Izrael apja Bernar (1920 – UA területén, 1944), Kastner Icu apja Zsigmond (1910 – OF területén, 1943), Klain Benjamin apja Davidovics (1922 – UA területén, 1942), Klain Gers apja Ábrahám (1909 – UA területén, 1941), Dezső apja Moro (1910 – OF területén, 1942), Klain Mordehaj apja Ábrahám (1908 – OF területén, 1942), Kleiman József apja Salamon (1925 – OF területén, 1944), Kleiman Mose apja Salamon (1925 – OF területén, 1944), Konigsberg Mose apja Ábrahám (1915 – UA területén, 1943), Laitner Simon apja Vilmos (1913 – UA területén, 1943), Litman Arnold apja Izsák (1913 – UA, Vinyica, front, 1941.július), Litman Sámuel apja Izsák (UA, Vinyica, front, 1941. július), Morvai Joheved apja Nutej (1912 – front, 1942), Rosenberg Herman apja Ábrahám (1917 – UA területén, 1944), Rosenberg Herman apja Dávid (OF területén), Rosenberg Izsák apja Mosev (1907 – OF, Szibária területén, hadifogolytáborban, 1944), Rozensajn Dov apja Marton (1915 – UA területén, 1942.11.05.), Rozner Ernő apja Móric (1907.09.03. – UA területén, 1942.11.5.), Rott Benjamin (1917 – OF területén, 1941), Rotman Kálmán (1915 – front, 1942), Rus Naftali (1902 – front, 1942), Szatmári Jakob apja Dov (1911 – UA területén), Segal Simon apja Izsák (1909 – OF területén, 1943), Sterenbah Jakab apja Elimeleh (1919 – OF területén), Ulman Rafael (1906 – UA területén, 1943), Farkas Lajos apja Ferenc (1911 – UA területén), Ferstajn Sender apja Mosev (1913 – UA területén), Fihler Smil apja Ábrahám (1900 – OF, hadifogolytábor), Frid Sámuel apja Haim (1907 – front, 1942), Fridman Jenő apja Ambnuel (1911 – UA területén), Helmer Miksa apja Cvij (1917 – UA területén), Honig Béla apja Lajos (1919 – OF területén), Schonfeld Sani apja Elij (1901 – OF területén), Jakobovics Sioni apja Mordehaj (1907 – OF területén), Jakovic József apja Natan (1923 – front, 1943).

Akkerman Gabi-Gdaliani apja Natan (1919.07.26. – UA területén, 1943), Berger Strul-Izrael-Icik apja Simon (1911 – UA területén), Herskovics Agaron (1920 – UA területén), Herskovics Dávid (1920 – UA területén).

**BENEDIKIVCI/BENEDEKI:** Kahan Sámuel, apja Mordehaj (1908 – OF, front).

**VELIKI LUCSKI/NAGYLUCSKA:** Weis Béla (1922 – UA területén, 1943).

**VERHNYA VIZNYICJA/FELSŐVIZNICE:** Weis Ignác, apja Leopold (1912 – front, 1943).

**IVANYIVCI/IVÁNYI:** Akkerman Herman, apja Sámuel (1914 – Ukrajna, front, 1944).

**KAJDANOVO/KAJDANÓ:** Antal Sándor, apja Jozef (1915 – front, eltűnt).

**KALNIK/BEREGSÁRRÉT:** Mermestein Menahem, apja Elijaguv (1903 – Ukrajna, front).

**KLENOVEC/FRIGYESFALVA:** Engel Izrael, apja Agaron (1903 – Volinyi terület, Gorohivszki járás, Buzsanyi, front).

**KOSZINO/KOCKASZÁLLÁS:** Cukerman Haim, apja Simhov (1901 – front, 1943).

**CSINAGYIJEVO/BEREGSZENTMIKLÓS:** Oberlander József, apja Jakov (1919 – Ukrajna, front), Fridman József, apja Jakov (Ukrajna, front, 1942)

**SCSASZLIVE :** Weinberger Ignác, apja Mátyás (Ukrajna, front, 1941).

### **NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS** **VINOHRADIVSZKIJ RAJON**

**KIRÁLYHÁZA/KOROLEVE:** Jakubovics Mózes, apja Dávid (1912 – Ukrajna, front).

**MÁTYFALVA/MATYIJEVE:** Salamon Elemér, apja Ignác (1905 – UA területén).

**NAGYSZŐLŐS/VINOGRAGYIV:** Fruhter Adolf (1912–1943).

**SALÁNK/SALANKI:** Lebovics Mihály (1913), Lebovics Mór (1920).

**SZŐLŐSGYULA/GYULO (JULIVCI):** Izsák Dezső, apja Sámuel (1901.06.03. – OF, Don-kanyar).

**DROTINCI / TISZASZIRMA:** Salamon Herman (1904 – OF, Don-kanyar, 1942. november).

**HIZSA/KISTARNA:** Mózes Ábrahám (front, ismeretlen), Spitz József (front, ismeretlen).

### **NAGYBEREZNAI JÁRÁS** **VELIKOBEREZNYANSZKIJ RAJON**

**NAGYBEREZNA/VELIKIJ BEREZNIJ:** Ajsner Izsák, apja Mór (1911 – UA, 1942), Gartenberg József, apja Haim (1906–1942), Stejnberg Lázár, apja Ábrahám (1911 – elesett Ukrajna területén), Markovics Sán-

dor, apja Sámuel (1914.02.26. – OF, Voronyezs), Markovics Fábián, apja Sámuel (OF, Voronyezs).

**SZTAVNE/FENYVESVÖLGY:** Bernfeld Sámuel, apja Sándor (1910 – OF, 1943).

**SZTUZSICJA/SZTUZSICA:** Lefkovics Mose, apja Sámuel (1910 – UA, 1942,) Lefkovics Reiven, apja Sámuel (1912 – Nyíregyháza, 1943.04.12.).

**PERECSENYI JÁRÁS / PERECSINSZKIJ RAJON**

**TURJA PASZIKA/TURJAVÁGÁS:** Moskovics Móric, apja Ferenc (1909 – keleti front, 1943).

**UNGVÁRI JÁRÁS / UZSHORODSZKIJ RAJON**

**BOTFALVA/BOTFALVA (PRIKORDONNE):** Herskovics Sámuel (1900 – front, ismeretlen, 1942).

**CSAP/CSOP:** Wajnberg Mojse Ábraham (1921 – Jugoszlávia, 1943), Zik Hers Slomovics (1919 – UA területén), Farkas Samu Jakob (1903 – UA területén, 1942).

**CSÁSZLÓC/CSASZLIVCI:** Klein Pinkas, apja Izsák (1910 – UA, front, ismeretlen, 1943).

**GÁLOCS/GALOCS:** Zilberman Henrik, apja Ábrahám (1912 – UA, front), Moskovics Miklós, apja Izrael (1908 – UA, front) Slahter Mendel, apja József (1900 – UA, front, 1941).

**KORLÁTHELMÉC/HOLMEC:** Müller József (UA, front).

**NAGYDOBRONY/VELIKA DOBRONY:** Moskovics Dávid, apja Herman (1906 – UA, front, 1942), Rozner Áron, apja Fajse (1915 – UA, front).

**NAGYGEJŐC/VELIKI GEJEVCI:** Klein Mendel, apja Majer (1909 – UA, front).

**PALÁGYKOMORÓC/PALAGYKOMOROC (KOMARIVCI:** Perl Sámuel, apja Martin (1897 – OF, front, 1943).

**PALLÓ/PAVLOVE:** Klein Áron, apja Dávid (UA, front), Klein Lajos, apja Dávid (UA, front), Klein Miklós, apja Dávid (UA, front), Martinovics Lázár (front, 1942).

**SZEREDNYE/SZEREDNYE:** Mermelstein Elija, apja Ábrahám (1918 – UA, front, 1943), Rappaport Jenő, apja Slomo (1918.12. 25 – UA, front, 1941), Rappaport Márton, apja Salamon (1916.01.31. – UA, Zsitomiri ter., Radomisi j., Potyijivka, front, 1943. január), Rappaport Jakob, apja Salamon (1917 – UA, front, 1943/44?), Rubin Dezső, apja Salamon (1914 – Jugoszlávia, front).

**VELIKI LAZI/NAGYLÁZ:** Berger Haim (1905 – UA, 1942).

**IRLYAVA/UNGSASFALVA:** Braver Erix, apja Leopold (1895 – OF. front), Fogel Baruh–Hirs (1904 – UA területén).

**KAMJANICJA/ÓKEMENCE:** Stern Mór (1909 – front, 1944).

**LINCI/UNGGESZTENYÉS.** Munkaszolgálatos (5): Diamant Izsák, apja Sámuel (1911 – OF. keleti front, 1943).

**NYIZSNYE SZOLOTVINO/ALSÓSZLATINA:** Kaufman Bumi, apja Mosev (1916 – UA, front, 1943). Sacs Sámuel, apja Frojm (1914 – OF, front, 1943), Slomovics Sabzi, apja Menahem (UA, front).

**RUSZKI KOMARIVCI/OROSZKOMORÓC:** Palkovics József, apja Pinkus (Kárpátok, front).

**UNGVÁR/UZSHOROD:** Adler Salamon (1910 – OF, front), Adler Slamo, apja Izsák (1911 – UA, front), Auslender Marton, apja Herman (1900 – OF, front), Berkovics Herman, apja Zsigmond (1911 – UA, front), Biderman Ábrahám, apja Dávid (1913 – UA, front), Weinberger Adolf, apja Nahum (1905 – front, 1942), Weinberger Armin, apja Nahum (1908 – OF. Voronyezs, front, 1943), Weis Efraim (front, 1942), Weis Israel, apja Efraim (1915 – front, 1943), Weis Lulu, apja Mose (1912 – front, 1943), Weis Cvi, apja Áron (1923 – front), Veres Béres–Berl. (1898 – UA, front, 1944), Haupt Sámuel (front), Gross László (1914 – front, 1942), Grünvald Jekuzil, apja Menah (1912 – UA, front), Grunstejn Artur, apja Izsák (1917 – OF, front), Edelstejn Ernő, apja Jenő (UA, front), Edelstejn Miksa, apja Jenő (UA, front, 1943), Edelstejn Oszkár, apja Jenő (UA, front, 1943), Zajdenfeld Emanuel, apja Jeremiás (UA, front), Kalkstajn Herman, apja Pinhas (OF, Voronyezs, front, 1942), Kestenbaum Mojse (1896 – front, 1942), Klein Benjamin, apja Ignác (1910 – UA, front, 1943), Klein Pinhas, apja Izsák (1910 – UA, front, 1943), Klein Sándor, apja Emanuel (1910 – UA, front, 1943), Klugman Mihály, apja Izrael (1893 – front, 1942), Krajsler Géza, apja József (1910 – front, 1942), Kraus Izidor (1911 – front, 1941), Kraus Ludvig, apja Cadok (1910 – OF, front), Lipman Arnold, apja Áron (UA, Ivano-Frank. ter., Kolomija, front), Lipman Józsi, apja Áron (UA, Ivano-Frank., ter., Kolomija, front), Mero Mikulas (1904 – front, 1941), Polak Béla (1920 – UA, front), Raisman Gábor, apja Emanuel (1910 – OF, front, 1943), Raisman Jenő, apja Izidor (1902 – OF, Tambov, 1943.03.25.), Ruenberger Jakob (1916 – UA, front), Fantel Evraim, apja Benjamin (1910 – OF területén), Farbenlum Emil (UA te-

rületén), Fisgrund Filip, apja Aleksandr (OF területén, 1943), Fisgrund Salom, apja Egasu (OF, Voronyezs), Fisgrund Sámuel, apja Haim (OF területén), Frid Mano, apja Áron (1893 – front, 1942), Fridman Majer, apja Mendel (1902 – front, 1942), Fridman Sándor (1904 – front, 1942), Fuks Lajos, apja Ervin (1907 – OF területén, 1943), Fulop Ábraham, apja Mose (1912 – UA, front, 1943), Hauer Andor, apja Herman (1902 – OF, Voronyezs, front, 1943), Spigel Zolman, apja Moris (1911 – OF, front, 1942), Spigel Haim, apja Mose (1911 – OF, Voronyezs, front, 1942), Stern Endre, apja Lajos (UA területén, 1943.03.01.). Weis Haim, apja Efraim (UA területén, 1942), Háber Andor, apja Herman (1915 – OF, Voronyezs, 1943), Gluck István, apja Lajos (1919 – UA területén, 1943), Gross Lajos, apja Berlo (1915 – OF területén, 1943), Gross Mose, apja Jakob (1911 – UA területén, 1943), Grunberger Zalman (1917 – UA, front) Grunberger Jakob (1916 – UA, front), Grunvald Eheskel, apja Menahem (1912 – UA, front), Kalfater Ignác, apja Ábrahám (1910 – UA területén), Kestenbaum Lajos (1901 – UA területén, 1942), Mallerman József, apja Dávid (1907 – UA, területén 1942), Mermelstein Mihály (1910 – UA területén, 1944), Reisman Jenő, apja Izidor (1902 – OF területén, 1943.03.25.), Reisman Zoltán, apja Emanuel (1912.01.30. – OF területén, 1944), Reisman Zoltán, apja Arnold (1910 – OF területén, 1944), Fejervir Adolf (1907 – UA területén, 1943), Fulop Mordehaj, apja Mosev (1912 – Csernyiveci területén, 1943), Stern Andre, apja Lajos (1900.08.06. – UA területén, 1943.01.03.)

## TÉCSŐI JÁRÁS TJACSIVSZKIJ RAJON

**AKNASZLATINA/SZOLOTVINA:** Adler Sabze, apja Mendel (1913 – front, 1944). Altman Nisan, apja József (1915 – UA területén, 1942), Zaks Sámuel, apja Efraim (1914 – OF területén, 1943), Kaufman Sloma, apja Mosev (1919 – UA területén, 1943).

**HANICSI/GÁNYA:** Berkovics Dávid, apja Volf (1890 –UA területén, 1941), Fogel József, apja Baruhó (OF területén, 1943).

**RUSZKA MOKRA/OROSZMOKRA.** Munkaszolgálatos (1): Steinmetc Mose (1908 – front, 1942).

**TERNOVO/KÖKÉNYES:** Ingber Bajnus, apja Lejb (1904 – OF területén, 1942).

## HUSZTI JÁRÁS

### HUSZTSZKIJ RAJON

**HUSZT/HUSZT:** Apodi Miksa, apja Henrik (OF, front, 1942), Berner Cvi, apja Majer (1913 – UA, front), Weinberger Benjamin, apja Haim (1912 – UA, front), Wizel Mihály, apja Sámuel (front, 1942), Hajmfeld Izrael, apja Slomo (1920 – front, 1943), Harstejn Zelman, apja Mózes, (1915 – front, 1943), Harstejn József, apja Mózes, (1913 – OF, Voronyezs, front, 1943), Harstejn Salom, apja Mózes, (OF, front), Herskovics Slomo, apja Ábrahám, (1911 – OF, Donyec, Ilovajszk, 1943), Glrszik Mózes, apja Hedaj, (1913 – front, 1942), Holdingner Mózes apja Ábrahám (1916 – front, 1944), Hoffman Dov, apja Ábrahám (1903–1942), Gross Dov, apja Jakob (1905 – UA, front), Gross Mose, apja Janko (1911 – UA, front, 1942) Grossman Menah, apja Ábrahám (1942), Grünfeld Dávid (1907 – UA, front), Grünfeld Dávid, apja Jákob (1900 – UA, front, 1942), Grünfeld Nahman (UA, front), Gurstejn Olekszander, apja Sajo (OF, front), Kandel Haim, apja Arje (1910 – Üzbekisztán, hadifogolytábor, 1942), Katz Haeh, apja Aser (1914 – UA, front), Katz Jakob (UA, front), Klein József, apja Ábrahám (1907 – UA, front, 1942), Lebovics Antal, apja Mordehaj (OF, front), Marton Imre, apja Gyula (1920 – OF. front, 1943), Rappaport Gyula, apja Natan (1910 – UA, front), Rosenfel Izsák, apja Mózes (1912.09.20. – OF, front), Szabó Mózes, apja Aser (1901 – front, 1943), Faber Sándor, apja Jákob (1908 – OF, Don-kanyar, front), Fuksz Sámuel, apja Izsák (1917 – OF, front, 1943), Sonfeld Maximilián, apja Jozef (1903 – Zsitomiri ter., Davidki, 1943.04. 13.), Kahan Sándor–Olekszandr–Osias (1903 – UA területén, 1945. május), Stugl Dávid (1916 – UA területén).

## SZOLYVAI JÁRÁS

### SZVALJAVSZKIJ RAJON

**SZOLYVA/SZVALJAVA:** Vajzer Bencion, apja Jozef (1914 – UA, keleti front), Vajzer Izsák, apja Jozef (1904 – UA, keleti front), Weis Bendi, apja Jozef (1920 – OF, keleti front, 1943. december), Gronstejn Jenő (1898 – UA, keleti front), Kvint Ajzik, apja Jozef (1913 – UA, front, 1942), Klajn Jozef (1913.11.01.– OF, Orlovi ter. Gluknovka), Kurc Benjamin, apja Zoltán (1921 – HU, front), Rozenthal Sámuel (1905 – OF, front, 1943), Spitzer Olekszandr, apja Cvijo (1905.12.15. – UA, front, 1943).



**HOLUBINE/GALAMBOS:** Stejn Dávid (1912 – front, eltűnt).

**NELIPINO/HÁRSFALVA:** Weinberger Ábrahám, apja Slojm (1916 – UA, front), Fridman Mose, apja Slomo (OF, Szibéria, hadifogolytábor, 1944).

**PAVLOVO/KISPÁLOS:** Mermelstein Mendel, apja Naftali (1916. 08.03. – Csernigivi ter., Nyizsin, front, 1943).

**PASZIKA/KISHIDVÉG:** Sternbah Kálmán, apja Eliezer rabbi, (1900 – UA, front).

**POLYANA/POLENA:** Bernstejn Mose, apja Litman (1917 – OF, front), Gottgelf Haim, apja Szmihov (1909 – front, 1942), Pulman Lejbis, apja Izrel (1918 – OF, front).

**SZOLOCSIN /KIRÁLYFISZÁLLÁS:** Betovics Izrael, apja Sámuel (1914 – OF, front).

**SZTROJNE/MALMOS:** Liberman Salamon (1913 – front, 1942).

**TIBAVA/HAVASALJA:** Sternsus Mordehaj, apja Baruh (1913 – front, 1942).

## **RAHÓI JÁRÁS** **RAHIVSZKIJ RAJON**

**NAGYBOCSKÓ/VELIKIJ BICKIV:** Dub Atcuk, apja Haim (1914 – front, 1943).

**RAHÓ/RAHIV:** Fridman Mendel, apja Jákob (1911 – UA, keleti front).

**BILIN/BILIN:** Kahan Edi, apja Wolf (1920 – front, 1942), Kahan Motja, apja Wolf (1918 – front, 1942), Kahan Jakob, apja Haim (1911 – OF, keleti front), Kahan Jago, apja Wolf (1920 – front, 1942).

**VERHNYE VOGYANE/FELSŐAPSA:** Ajngorn Mordehaj (1909 – UA, Dnyeszter folyónál, front, 1941).

**VODICA/KISAPSA:** Slomovics Haim, apja Jozef (1909 – OF, keleti front).

## **ÖKÖRMEZŐI JÁRÁS** **MIZSHIRSZKIJ RAJON**

**HOLJATYIN/TARFALU:** Lahmanovics Ábrahám, apja Jakov (1914 – Ukrajna, front, 1943).

**KOLOCSAVA/ALSÓKALOCSA:** Wolf Benő, apja Mordehaj (1903 – Ukrajna, front).

**SZINEVIR/ALSÓSZINEVÉR:** Ábrahámovics Icik (1917 – Ukrajna, front, 1943).

**TORUNY/TORUNYA:** Prizant Ábrahám (1907–1943), Bajzer Mordehaj–Haim, apja Jehuda (1906 – UA területén, 1942).

## **VOLÓCI JÁRÁS** **VOLOVECKIJ RAJON**

**VOLOVEC/VOLÓC:** Zeisler Herman, apja Mózes (1914 – Ukrajna, 1943), Zinger Slomo, apja Mosev (1914 – OF, 1943. május), Ickovics Mendel, apja Zejda (1906 – Ukrajna, 1941).

**VERHNYA HRABIVNICJA/FELSŐGEREBEN:** Lebovics Alter, apja Izsák (1914 – OF, front).

**SZKOTARSZKE/KISSZOLYVA:** Fridman Dániel, apja Jeliasev talmudista (1906.11.24.–1943).



## IV. A ZSIDÓ NÉPIRTÁS NEGYESDIK „FELVONÁSA” (1944. november 13. – 1991)

### *Hazatérők és lakhelyüket elhagyók*

*„A néhány száznyi hazatért hajdani haláltábori fogoly sehogyan sem tudott beleilleszkedni a sztálini-hruscsovi-brezsnyevi rendszer nemzeti tudatot és kultúrát, a hitet és a vallást elsorvasztó politikájába. Mintegy félszáznyi ittmaradott kivételével elhagyták a várost, az országot.”<sup>397</sup>*

– így foglalja össze tapasztalatait Váradi-Sternberg János történész a nagyszülősi maradék-zsidóság holokauszt utáni újrakezdését a reális valóságról. Ez a helyzetmegállapítás ráillik az izraeliták által igen gyéren lakott Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt és más kisebb településekre is. A hazatérők nem ilyen fogadtatásra számítottak, a felszabadítók szovjetizáló politikájában. Mózes vallásának követői közül egyre többen csalódtak, két dilemma foglalkoztatta őket: maradjanak és elfogadják az új társadalmi rendszert, vagy vallási, hitüket, kultúrájukat, szabadságukat féltve térséget, országot cseréljenek. A többség az utóbbi mellett döntött, aki belefáradt a halálfélelemmel telített menekülésbe, illetve baloldali felfogásával kész volt azonosulni az új rendszerrel, azok maradtak.

### *Csak Sztálin halála gátolta meg a zsidók kitelepítését*

Az utóbbi hetven évben a kárpátaljai zsidósággal foglalkozók közül számos alkalommal tették fel azt a kérdést: Hányan éltek túl a különböző deportálásokat, munkaszolgálatokat és egyéb megtorlásokat? A szakirodalomban is egymástól eltérő válaszokat, a valóságot fedő, a való-

<sup>397</sup> VÁRADI-STERNBERG JÁNOS: *Mementó. A nagyszülősi zsidó közösség múltjából*. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1991. május, 10.p.

sághoz közeli és távoli adatokat találunk. Egyesek szerint 90 000, mások szerint 115 000 főt vagyontalanítottak, hurcoltak el békés otthonából, és a 80 ezer körüli elpusztult zsidóból 6000-tól 25 000-ig maradtak életben.<sup>398</sup> Az általam közreadott táblázatokból jól látható, hogy a becslések szerint 6500–10 000-re tehető a kárpátaljai származású holokauszt túlélők száma. A számsorba értendők a fronról hazatért munkaszolgálatosok is.

Minderről - mint már jeleztem - a szovjethatalom idején hivatalosan nem esett szó, mintegy 45 éven át a kegyelet elmaradt, azonban az ideológiai célokat szolgáló statisztikákban, agitációs anyagokban a zsidóság megnevezése nélkül ezek a „*halotti kimutatások*” több helyen szerepeltek. A kárpátaljai szovjet-ukrán történészek sem firtatták, hogy a tömegesen kiirtott „*kárpátaljai dolgozók*” mögé milyen népcsoportot takartak el, miért pusztultak el. Úgy értelmeztették, hogy ezek az áldozatok csakis ruszin/ukrán áldozatok voltak. És ezzel a cinkos módszerrel a magyarság ellen kívánták hangolni a szláv népeket is.

Lusztig Károly jogosan tette fel a kérdést és adott is rá válaszokat az egyik írásában, hogy „*Mi az oka ennek az elhallgatásnak? Hiszen a kárpátaljai zsidók elpusztítása nem a szovjet rendszer bűne volt! Csakhogy a sztálinizmus gyakorlata nem sokban különbözött a fasizmus módszereitől. Számos kis népet elhurcoltak szülőföldjéről, a megsemmisülés veszélyének téve ki őket.*” A továbbiakban példaként említi a moszkvai *Izvesztyija* c. orosz lap egyik 1989-es számát, amely „*vérfagyasztó részleteket közölt arról, hogyan gyilkoltak le, égettek el élve 1944 telén ezer meg ezer csecsent a hegyi falvakban, mert nem volt mód a kiszállításukra. És ezt a „hőstettet” az a hírhedt KGB-vezérezredez, Szerov hajtotta végre, aki mint a litván és a magyar nép hóhérja szerzett gyászos hírnevet. Most már a csecsen népet (és ki tudja még hányat!) lehet a bűnlajstromához csatolni. Ilyen körülmények közt deportálásokról, népi-irtásról beszélni nem volt tanácsos. Hiszen ez óhatatlanul is nemkívánatos analógiákra adhatott volna okot. Egy találó orosz szólásmondás szerint az akasztott házában nem illik a kötélről beszélni. Ami pedig az „illemet” illeti, azt Hruscsovék és Brezsnyevék is tiszteletben tartották. Különbözn már régen nem titok, hogy a szovjet zsidóknak is a krími tatárok, a csecsenek, ingusok és a többi meghurcolt nép sorsát szánták. Ezt*

<sup>398</sup> STARK TAMÁS: *Magyarország második világháborús veszteségei* c. fentebb idézett tanulmányában említi, hogy az elcsatolt területek (Kárpátalja és Észak-Erdély) zsidó lakossága 1945. december 31-én 65 ezer embert tett ki. Ezek közel egyharmáa kárpátaljai lehetett.

*a célt szolgálta a zsidó orvosok úgynevezett ügye (1952 vége, 1953 eleje), amelyet féktelen uszító kampány kísért. Csak Sztálin halála gátolta meg a terv végrehajtását.*<sup>399</sup>

A zsidók tervezett deportálásáról részletesen írt Jakov Etinger is *Sztálin és az x-nap* c. írásában. Sztálin a nagyvárosok főterein végrehajtott nyilvános kivégzésekkel szerette volna a jelzést megadni a Szovjetunióban élő zsidóság tömeges deportálásához – mondta el visszaemlékezéseiben Nyikolaj Bulganyin egykori szovjet miniszterelnök az 1953-as antiszemita orvosperek történetét feldolgozó Jakov Etinger filozófusnak. Az országos leszámolás nyitányát – az X-napot – titokban készítették elő, de a pogrom kezdete előtt néhány nappal a diktátor váratlanul meghalt. A *Sztálin végső megoldásra készül* c. fejezetből alább idézett részletek elképzelést adnak a nagyszabású akcióról: „A kilencvenes évek közepén jutott el hozzám Nyikolaj Poljakov tanúvallomása. Poljakov sokáig az állambiztonsági szervek, majd a pártközpont munkatársa volt. Visszaemlékezéséből kiderül, hogy a zsidók deportálását Sztálin már a negyvenes évek végén eldöntötte. Az akció vezetésére egy Sztálinnak közvetlenül alárendelt bizottságot hoztak létre, melynek elnökéül Szuszlov KB-titkárt, a bizottság titkárának pedig Poljakovot jelölték ki. A deportáltak elhelyezésére erőltetett ütemben épült a koncentrációs tábor-rendszerű barakkok Szibériában és a Távol-Keleten. Ezzel egyidőben országsszerte listákat állítottak össze a zsidó nemzetiségűekről, hogy senki ne maradhasson ki a deportálásokból. Kétfajta lista volt: az első a „fajtiszta”, a másik a félzsidó.

A listák összeállításába bevonták a személyügyi osztályokat, a házfelügyelőket, a rendőrség és az állambiztonság embereit. Sztálinnak valahogyan indokolnia kellett a zsidók deportálását. E célból a *Filozófiai Kérdések* című folyóirat főszerkesztője, a filozófiai tudományok doktora, D. Csesznokov kapott megbízást a deportálás ideológiai megalapozására. 1953. februárra elkészült a „mű”, amelyet Sztálin jóváhagyott. A Belügyminisztérium egymillió példányban kinyomtatta, majd az Állambiztonsági Minisztériumban raktározták azzal a titkos paranccsal, hogy az „X” napon országosan kell terjeszteni.

Csesznokov a „Miért kell kitelepíteni a zsidókat az ország ipari körzeteiből” című „művében” úgymond „tudományosan” indokolta a párt és Sztálin elvtárs által foganatosítandó deportálási rendszabályok igaz-

<sup>399</sup> LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csonkig égneek. A kárpátaljai zsidók tragédiája. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1992. jún.10. p.

ságosságát és történelmi elkerülhetetlenségét. Csesznokov bizonyította, hogy a zsidók „természetükből eredően” mindig a nép és a szocializmus ellenségei voltak. Sztálinra és harcostársai tapasztalatára hivatkozva állította, hogy a húszas-harmincas években a kommunista párt fő ellenzéke zsidókból állt.”<sup>400</sup>

1944–1953 közti közel tíz esztendő Sztálin halála zárta le. Az eltelt kilenc év kárpátaljai eseményei nemcsak a helyi magyarság, németiség és a ruszinság, hanem a hazatért zsidóság népemlékezetében is kitörölhetetlen, tragikus történetekkel dokumentált „film-sorozata.”

Először is a Kreml vezetőinek utasítására a területet elfoglaló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által meghozott 0036. sz. határozatával a kollektív bűnösség elvét alkalmazta a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben, melyet az NKVD-egységek hajtottak végre. Letartóztatták, a szolvyai gyűjtőtáborba internálták a 18 éves kortól 50 éves korig a katonaköteles férfiakat, akiknek egyetlen bűnük származásuk volt.

Tényekkel és adatokkal tudom igazolni, hogy a magyarok, németek ellen irányuló etnikai tisztogatás kárvallottjai lettek a magyarlakta településeken az otthonukba az összeomlott frontról hazatért munkaszolgálatos magyar zsidók tucatjai,<sup>401</sup> későbbiekben a német koncentrációs táborból kiszabadított túlélőket is - mint volt magyar állampolgárokat - kémgyanúsként begyűjtötték, elhurcolták a szovjet munkatáborokba.

**Galper/Halper Ernő** (Munkács, 1923) munkaszolgálatost is elfogták, Ungvárra került, de a szolvyai gyűjtőtábor felé tartó menetoszlopból sikerült néhány társával megszöknie: „Vonattal Ungvárra vittek. Ott megint menetoszlopokba állítottak, és vezettek valahova. Mi hatan egy sorban mentünk. A menetet fegyveres őrök kísérték, körülbelül minden húsz méterre jutott egy. Amikor Ungvár központjában egy szűk utcácskához értünk, elhatároztuk, hogy nem megyünk tovább. Egy keskeny kapunál, ami egy udvarba vezetett, úgy döntöttünk, hogy elfutunk, lesz, ami lesz. Lehet, hogy löni fognak, de megpróbáljuk. Amikor a kapuhoz értünk, egyenként elfutottunk. Az őrök nem szaladtak utánunk, mert ha megpróbálnak utolérni, akkor a többi fogoly szétszalad. Rábukkantunk egy elhagyott házra. Találtunk némi élelmet, két napra beköltöztünk,

<sup>400</sup> Lásd bővebben: JAKOV ETTINGER: *Sztálin és az x-nap*. In: *Hetek*, 2000. 08. 05. (IV/32)

In: Hetek portál, [http://www.hetek.hu/hatter/200008/sztalin\\_es\\_az\\_x\\_nap](http://www.hetek.hu/hatter/200008/sztalin_es_az_x_nap) (2015-05-06)

<sup>401</sup> A Keleti frontra 50 ezer munkaszolgálatost vittek ki, ennek 50 százaléka odahalt, másik része szovjet fogságba került, csak kevesen tértek haza a GUPVI- és GULAG-munkatáborokból, ezek között sok száz kárpátaljai zsidó volt.

*pihentünk, kicsit magunkhoz térünk. Nagyon szerettünk volna hazamenni. Nem tudtuk, kit találunk otthon, és hogy mi folyik ott.* <sup>402</sup> Habár a célszemélyeket begyűjtő és ellenőrző NKVD-tisztek jelentése között van olyan is, amelyben például Hizsnyak kapitány, a Kárpáti 88. határőr ezred törzssparancsnoka 13 pontból álló napiparancsában felhívja az operatív tisztek figyelmét, hogy *„akik katonai behívóval a német-magyar hadseregben szolgáltak és ukrán/ruszin, cseh, szlovák és zsidó nemzeti-ségűek, ezeket a falvakban és városokban illetve útközben hazfelé tartva, nem kell letartóztatni és a lágerekbe kísérni.*”<sup>403</sup>

A moszkvai levéltárból származó több katonai jelentésre bukkantunk, amelyek a fentebb idézett parancsot figyelmen kívül hagyva, helyenként a magyarokkal és németekkel együtt zsidókat is internáltak. Például az NKVD-törzssparancsnokság kimutatása szerint 1944. november 21-ei listán 35 zsidó munkaszolgálatos szerepel, <sup>404</sup> december 2-ig 20 242 regisztrált fogoly közül 82 fő zsidó, a magyar hadsereg munkaszolgálatos katonája, november 30-án a 4280 szabadlábra helyezett fogolyból 43 zsidó hadifogoly.<sup>405</sup> Érdekessége: nincs megjelölve, hogy munkaszolgálatos.

Az eddig feldolgozott dokumentumok szerint 1945 februárja elején a szolvyai és a szambori szovjet haláltáborból a 8 564 civil internáltból Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja<sup>406</sup> engedélyével 2448 negyvenöt éven felüli, legyengült, súlyosan beteg magyar és magyar zsidó került haza.

Az előzetes NKVD kimutatásokban feltüntették a szolvyai gyűjtőtáborba (2. sz. HGH láger) internált zsidó foglyok számát is: 1945. január 5-ei kimutatásban 140 zsidó fogoly,<sup>407</sup> a január 16-aiban 130 fő<sup>408</sup> szerepel.

A *„jogtalanul letartóztatottak”* és a szabadlábra helyezendők közé soráltak 907 szláv nemzetiségű személyt, 21 zsidót, 6 kommunistát, 44 ipari szakembert, akiket 1945. január 6-31. között a gyűjtőlágerből kien-gedtek.<sup>409</sup>

<sup>402</sup> Galpert Ernő visszaemlékezése. <http://www.centropa.org/hu/biography/galpert-erno>

<sup>403</sup> Lásd: 252. sz. (TSU/437) ügyirat.

<sup>404</sup> Lásd: 72. sz. (ZUN IDP 1944-1955/146) ügyirat.

<sup>405</sup> Lásd: 79. sz. (ZUN IDP 1944-1955/155) ügyirat.

<sup>406</sup> Lásd bővebben: DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN: A *„malenykij robot” dokumentumok-ban*. Ungvár –Budapest, Intermix Kiadó, 1997. 79. p. A továbbiakban: DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN:1997.

<sup>407</sup> DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN:1997. 89. p.

<sup>408</sup> Lásd: 133. sz. (ZUN IDP 1944-1955/210) ügyirat.

<sup>409</sup> DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN:1997. 82. p.



1944. január 15-ig 6-ot,<sup>410</sup> január 21-én 13-at<sup>411</sup>, január 30-ig csak 21-et, összesen 40-et helyeztek szabadlábra, 100 zsidónak a további sorsa ismeretlen.

Az NKVD tábori naplója<sup>412</sup> szerint Szambor város elosztólágerében (FHFT N-22) is raboskodtak zsidók, akiket innét marhavagonban magyar és más nemzetiségű sorstársaikkal belső oroszországi munkatáborokba irányították.

## ***Zsidó származású foglyok a GUPVI, GULAG táboraiban***

A különböző szovjet lágerekben sínylődő zsidókra is a túlélés kemény, keserves próbatétele nehezedett. Sorsukat egyébként az orosz és magyar nyelven kiadott *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban*<sup>413</sup> című 1941–1953 között keletkezett dokumentumok, illetve az orosz levéltári források alapján, ha vázlatosan is, de nyomon követhetjük. 1941–1945 között a magyar, illetve a zsidó hadifoglyok 181 lágerben és 35 lágerrészlegben voltak elhelyezve.<sup>414</sup>

A GUPVI-táborrendszerébe került különböző nemzetiségű – így a zsidó – hadifoglyok körében leromlott fizikai állapotuk és magas halálozási arányuk okai között számos tényező szerepelt, ezeket felsorolni is sok, rettenetes embertelen körülmények közt viselték ők is a fogságot. A legkirívóbb esetekre az NKVD egyik csoportfőnöksége is felfigyelt. Többek között az 1943. március 30-án a Hrenovoje település 81. sz. hadifogolytáborban lefolyt vizsgálatokról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint a hadifoglyok fizikai állapotát a következő adatokkal jellemezték: a) egészséges 8 567 fő 29%, b) beteg 644 fő, c) leromlott állapotú 17 594 fő, a két számadat 71 %-ot tett ki. Egyértelmű, hogy az utóbbi két kategóriába sorolt foglyokra a megállíthatatlan pusztulás várt, mivel az egészségügyi, élelmezési és egyéb feltételek nem voltak biztosítva. Ebben a táborban a

<sup>410</sup> Lásd: 132. sz. (ZUN IDP 1944-1955/208-209) ügyirat.

<sup>411</sup> Lásd: 140. sz. (ZUN IDP 1944-1955/217) ügyirat.

<sup>412</sup> Lásd: 144. sz. (ZUN IDP 1944-1955/222) ügyirat.

<sup>413</sup> Венгерские военнопленные в СССР: документы 1941-1953 годов. Составители: Д. И Борисов и другие. Москва. РОССПЭН, 2005 - 543 стр. Magyar kiadása: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953)*. A kötetet összeállította VARGA ÉVA MÁRIA, VLAGYIMÍR KOROTAJEV. Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK, 2006. 447-490.p. A továbbiakban: MHSZ/2006/....

<sup>414</sup> MHSZ/2006/487-490.p. Lásd még a hadifogoly temetők jegyzékét: 491-520.p.

nemzetiségi összetételt is kimutatják. A felsorolt, 12 nemzetiség közül legnépesebb csoportok: az első az olasz (9 273), második a magyar (7280). A harmadik nagy csoportba 4 474 fővel a zsidókat sorolták. A jegyzőkönyvben megállapítást nyert, hogy valamennyien munkaszolgálatosok, nyári civil ruhát viseltek, nem csoda, hogy körükben volt a legnagyobb elhalálozási arány. „A munkaszolgálatosok vallomása szerint a fogságba esés után 3 hónap alatt ezeknek az egységeknek mintegy 40%-a meghalt” a megerőltető gyalogmenetekben és a téli viszonyoknak nem megfelelő felszereltség következményeként. (...) A munkaszolgálatos zászlóalja 28 nap alatt 1200 kilométert tett meg.”<sup>415</sup> Valamennyien 1943. január 24. - március 23. között érkeztek a táborba, 5-8 napos gyalogmenetben 40-80 km-t tettek meg hidegben, elégtelen táplálkozás (naponta 1-2 alkalommal kaptak ételt), gyér egészségügyi felügyelet mellett, már útközben teljesen legyengülve sokan meghaltak. Három hónap alatt a 26 805 főből ebben a táborban 13 794 fő halt meg és naponta 900-1000 halálesetet regisztráltak. A halálozást előidéző okok: elégtelen táplálkozás (az első három és öt napon egyáltalán nem kaptak enni), nem volt orvosi és alapvetően életmentő gyógyszerellátás (aratott a dizentéria, kiütéses tifusz, hastífusz és más járványos betegség), a hadifoglyokat lerobbant lóistálókban helyezték el, a helyiségek bemelegítését nem tudták megoldani, az átlag hőmérséklet 6-7 Celsius fok körül mozgott, a tábor területe ürülékkel erősen szennyezett, fertőtlenítése nem megoldott. A fogva tartottak döntő többsége eltetvesedett (a fürdő és a fertőtlenítési kamra nem tudta kiszolgálni ezt a nagy tömeget), meleg öltözék hiánya miatt lefagytak az alsó és felső végtagok. A bizottság tagjai az életkörülmények javításában látják a gyakori elhalálozások megállítását.

A második világháború befejezése után a fogolytáborok többségében tűrhetőbb helyzet tapasztalható. Az NKVD-komiszár tisztek a foglyok körében politikai nevelő munkát folytattak, annak érdekében, hogy a Moszkvából szervezett nemzeti hadtesteknek politikailag felvilágosított harcosokat toborozzanak,. Továbbá a szovjetizált Közép-Kelet-Európa országaiban megbízható káderek utánpótlása biztosítva legyen. Igény volt arra is, hogy a SZU-ban is felhasználhatók legyenek több fontos területen. Például az MVD 27. sz. (Krasznogorszk) és 165. sz. (Juzsa, Ivanovói terület) átnevelő tábor egyik antifasiszta iskolájában a magyar

<sup>415</sup> 26. sz. ügyirat, MHSZ/2006/166-169.p.

nyelvű rádióadások kapacitásának növelése érdekében szerkesztőket, bemondókat képeztek. Az egyik dokumentum név szerint tesz említést az NKVD-tisztek által kiválasztott olyan magyar hadifoglyokról, köztük zsidókról is, akikről „kompromitálható adatokat” nem kaptak (**Puskás Béla Sándor** /Sarkad, 1914/, **Nemes János Károly** /Debrecen, 1921/, **Derdey (Gergely?) Béla Mavor?** /Hódmezővásárhely, 1910), akik a tanfolyam befejeztével kiszabadulhattak a lágerekből.<sup>416</sup>

Zsidó vonatkozása van a következő GUPVI-kimutatásnak is, amely a „magyar hadosztályba válogatott önkéntes magyar hadifoglyok létszámáról” készült az 1945. január 11-i állapot és hadifogoly táborok szerint: a vlagyimíri 190 lágerből 14, a gorkiji 74-es számúból 3, a cseljabinszki 68. sz.-ból 17, a krasznogorszki 27. sz. 17, a kijevi 62. sz.-ból 13, a vinnyicai 253. sz.-ból 3, összesen a hátországi táborokból 137, a 3. Ukrán Frontról 2, a 4. Ukrán Frontról 8, az összes frontokról 10, összesen 147 zsidót az NKVD kihallgató tisztjei válogattak ki.<sup>417</sup>

A zsidókról adatok vannak a GUPVI-nyilvántatási dokumentumokban is: az 1943.január 5-i állapot szerint<sup>418</sup> és a hadifoglyok nemzeti-ségi megoszlása tekintetében 124 zsidó, 1945. június 18-a után<sup>419</sup> 5016 zsidó, 1945. november 2-án<sup>420</sup> a magyar hadsereg állományában átvett 3 998 zsidó, a román hadsereg állományában átvett 4 148 zsidó került a vizsgált lágerek nyilvántartásába. Az 1946. február 1-jei állapot szerint 26 területen az NKO 80 munkászászlóaljában jóvátételi munkát végző 72 364 internált civil nemzetiségi megoszlása szerint 21 kárpátaljai ukránról és 24 fő zsidóról is van adat.<sup>421</sup>

1947. március 6-án a SZU külügyminisztériumának megküldött SZU belügyminiszteri felmérésben többek között az olvasható, hogy az MVD táboraiiban, a Fegyveres Erők Minisztériumának különleges kórházaiiban és munkászászlóaljaiban 20 189 magyar állampolgárságú internált található, akiket a Szovjetunió különböző területein helyeztek el. Ezenkívül a magyar hadifoglyok között van 129 személy, akik a Szovjetunió állampolgárai és nagyrészt kárpátaljai származásúak. Az internáltak között vannak nem magyar nemzetiségű magyar állampolgárok, például

<sup>416</sup> 62. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/301-302 .p.

<sup>417</sup> 70. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/321-323 .p.

<sup>418</sup> 77. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/333-335 .p.

<sup>419</sup> 81. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/341-342 .p.

<sup>420</sup> 84. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/347-348 .p.

<sup>421</sup> 86. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/350-351 .p.

zsidók: 110 fő.<sup>422</sup> Az 1947. április 1-jei állapot szerint a 19 293 internáltról nemzetiség szerint készített táblázatban 102 zsidó férfit és 5 zsidó nőt tüntettek fel.<sup>423</sup>

A GUPVI 1949. január 28-án Moszkva részére „különlegesen fontos” 15 mutató szempontjából a SZU táboraiában raboskodó foglyokról kimutatást készített. Nemzetiség szerint 10 165 zsidót tartottak fogva, ebből összesen eltávozott 10 156 fő, repatriálva 4548 fő, nemzeti alakulatnak átadva 1225 fő, GULAG-táborba átadva 22 fő, szovjet állampolgárként szabadult 51 fő, internáltak nyilvántartásába átadva 645 fő, börtönben 3 fő, megszökött 3 fő, egyéb módon távozott 14 fő, meghalt 3645 fő, táborban van 9 fő (1949.01.01.). A táblázatban külön szerepel az „ukrán kárpátaljai” címszó, ebből tudjuk, hogy a szovjetek 1949 előtt 5 354 főt (magyar, német, zsidó, ruszin) hurcoltak el, 669-en meghaltak, 94 főt még fogva tartanak.<sup>424</sup>

A „repatriálás” fejezet főleg a GUPVI-táborokból szabadon engedett, hazairányított rabokkal kapcsolatos iratcsomókat tartalmazza. A hazaindított, illetve az önkéntes nemzeti egységekbe átadott kontingensek között is vannak zsidó nemzetiségűek. A Kreml vezetőinek 1946. május megjelöléssel megküldött GUPVI-tájékoztató szerint 3 055 zsidóból 1 225 fő nemzeti egységekbe került, 1 830 főt szabadon bocsátottak, köztük hazaengedtek 2 794 „kárpát-ukránt”.<sup>425</sup> Tudunk arról is, hogy a GUPVI-írnokok az erősen megfélemlített zsidó származású internáltakat az „ismeretlen nemzetiségűek” közé sorolták, illetve csehszlovák, ukrán/ruszin, szlovák nemzetiségűeknek vallották magukat. Ezekről nincs megbízható adat.

Sokatmondó a GUPVI 1947. februári kimutatása is a szabadon bocsátott és a nemzeti önkéntes katonai alakulatokba hazairányított hadifoglyokról 1943-1946 között: mások mellett 3 602 zsidó nemzetiségű foglyból a nemzeti önkéntes katonai alakulatokba 1943-ban 54, 1944-ben 1158, 1945-ben 13 főt besoroztak (összesen: 1225 fő). Szabadon engedtek 1945-ben 1703, 1946-ban 674 főt.<sup>426</sup> Sz. Kruglov, a Szovjetunió belügyminisztere 1947. május 23-án átíratott intézett A. Ja. Visinszkijnek, a SZU Külügyminiszt-helyettesének a „nemzetiségre nézve magyar, de

<sup>422</sup> 92. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/364-365 .p.

<sup>423</sup> 93. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/369 .p.

<sup>424</sup> 94. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/371-373 .p.

<sup>425</sup> 110. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/404-405 .p.

<sup>426</sup> 117. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/421.p.

*nem magyar állampolgárságú hadifogoly és internált” (16 620 fő) és az „egyéb nemzetiségű magyar állampolgárságú hadifoglyok és internáltak (8 811 fő)” hazaszállítása ügyében. Az előbbi csoportban nemzeti-ségre nézve magyar 3 703 csehszlovák állampolgárt tartanak nyíván, az utóbbi csoportban 1 873 fő zsidónak vallotta magát.<sup>427</sup> A kérdés az volt, hogyha a nemzetiség nem azonos az állampolgársággal és fordítva, akkor melyik országba szervezik meg a foglyok hazaküldését. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Hadifogoly és Internáltügyi Főparancsnokságának (GUPVI) 1950. január 1-jei kimutatásában<sup>428</sup> összesen 4 552 zsidó nemzetiségű szerepel (állampolgárság megjelölése nélkül), akiket a lágerrabságból felszabadítottak, így 1945-ben 1 703, 1946-ban 674, 1947-ben 911, 1948-ban 1 260, 1949-ben 4 főt a munkatáborokból a foglyok által megadott címre, országba hazaszállítottak. Sajnos, nem jelölték meg a célországokat, ezért nem tudhatjuk, hogy ebből a kontingensből hány százalékot tesz ki a kárpátaljai származású zsidó, viszont a jegyzékben 5 017 „kárpátaljai ukránt” tüntettek fel (feltehetően ők a kárpátaljai internált magyarok, németek és zsidók), akik közül 1945-ben 4 427, 1946-ban pedig 590 tért haza.*

A közreadott levéltári iratsomókat átvizsgálva, az a meggyőződésem, hogy azoknak a zsidóknak talán még az aktájuk nem publikus, akiket politikai okokból visszatartottak, az MVD különleges táboraiiban, illetve a GULAG-lágerekben kémkedés, szovjetellenesség vádjával elítéltként, hátsársértő menekültként őriztek. Az ő sorsuk felderítése a jövő kutatóira vár.

### ***Holokausztt túlélők, muszos önkéntesek a Vörös Hadseregben***

Azok a zsidó fiatalok, akik megjárták a náci koncentrációs táborokat, vagy munkaszolgálatosok voltak, hazajövetelük után döbbentek rá, hogy minden hozzátartozójukat elvesztették. Ráadásul otthonukat teljesen kifosztva találták, vagy azokat új lakásfoglalók birtokolták, és nem szívesen fogadták vissza őket.

Ezekben a hónapokban a szovjet hadsereg toborzó tisztjei járták a településeket a ruszin/ukrán fiatalok ezreit sorozták be. Így a zsidó fiatalok és a muszosok közül is sokan 1944 novembere - 1945 januárja

<sup>427</sup> 125. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/435.p.

<sup>428</sup> 139. sz. ügyirat, MHSZ/ 2006/466-467.p.

között beálltak a Vörös Hadseregbe. A zsidó önkéntesek számáról nincs pontos adat. Csak azoknak a nevei ismeretsek, akik 1944-1945 között Lengyelországban, Szlovákiában és Csehországban harcban estek el vagy nyomtalanul eltűntek, és nevüket a kárpátaljai emlékkönyvbe felvették.<sup>429</sup> Íme néhány általam gyűjtött zsidó közkatoná, akik életüket áldozták a keleti fronton:

**Weiser Sztefan Jozzipovics** (Ungvár, 1926-PL, Gibie, 1945. március 11.)

**Hlodman Márk, apja Jakab**, (Munkács, 1922- Keleti front, eltűnt, 1944. december.)

**Halpert Tibor, apja Edmund**, (Munkács, 1927- Keleti front, eltűnt, 1945. május.)

**Eckmann János, apja József**, (Munkács, 1924- PL, Gaty, 1945. ápr.30.)

**Joffe Mózes, apja Noszon**, (Munkács, 1915- Keleti front, eltűnt, 1945. január.)

**Háberman Salamon, apja Jakab**, (Ruszkij Mocsar, Nagyberecz. J., 1901-SL, Kassa, emléketemető, 1945. jan. 13.)

**Klein Ármin**, apja Marjan, (Mala Kopanya, 1914- SL, Sabinov, emléketemető, közös sírban, 1945. jan.21.)

**Herskovics Ábrám, apja Dávid**, (Ardanovo, Ilosvai J., 1925-SL, Janik alatt, Kassa, emléketemető, 1945. jan. 14.)

**Fridman Mosko, apja Mosko**, (Verhnij Sztudenij, Mizshirjai J. 1925-SL Jasov alatt harcban elesett, Kassa, emléketemető, 1945. jan. 12.)

**Mendelovics Izrail**, (Izki, Mizshirjai J. 1914- SL, Trebisovi járásban, harcban elesett, Dragov-hágón temették el, 1945. jan. 8.)

**Friman Dávid, apja Meresz**, (Izki, Mizshirjai J. 1900- PL, Krosnoi vajdaságban harcban elesett, Rymanówiban temették el, 1944. dec. 7.)

**Cenkner Jozsip, apja Vaszil**, (Perecseny, 1926- Lengyelországban harcban elesett, Budzów városban temették el, 1945. jan.24.)

**Cenkner Rudolf, apja Mihalovics**, (Perecseny, 1928- Lengyelországban harcban elesett, Gulinowka településen temették el, 1945. febr. 8.)

**Wolksberg Ernő, apja András**, (Hanykovica, Szolyvai j. 1925- a fronton nyomtalanul eltűnt, 1945. április)

**Smulevics Áprahám, apja József**, (Szerednye, 1917- Lengyelországban harcban szerzett sebesülésébe belehalt, Katowicei vajdaság, Pszczyna községben temették el, 1945. febr. 23.)

<sup>429</sup> Ukrajna emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1997.87- 637.p.

**Lázár Májer, apja Mendel,** (Huszt, 1912- Csehországban harcban elesett, Olomouci járási Sternbeki településen temették el, 1945. máj. 4.)

**Fridmann Lajos, apja Lajos,** (Huszt, 1922- a keleti fronton harcban elesett, 1945. jan. 19.)

**FelmaMaier, apja Haim,** (Danilovo, Husztij. 1922- Lengyelországban harcban elesett, Opolei vajdaság, Lesnica településen temették el, 1945. április 4.)

## ***Nagyfokú bizalmatlansággal övezték a náci és a sztálini táborok túlélőit***

A náci koncentrációs táborokból felszabadított zsidók nagy része nem akart a nyugati országokban maradni. A túlélők becslései szerint mintegy 25 ezren úgy gondolták megpróbálnak visszatérni szülőföldjükre, amely már a szovjet hódítók ellenőrzése alatt állt. Az NKVD Sztálin utasításának megfelelően cselekedett, akiket megfertőzött a „nyugati vírus” azokat letartóztatta és úgynevezett profilaktikai/átszűrő táborokban helyezte el, őket a kihallgató-tisztek vették kezelésbe, akire is kompromittáló anyagot találtak, azokat Szibériába küldték, hiába voltak azelőtt a náci koncentrációs táborban, emiatt nem kaptak felmentést.<sup>430</sup> 1953 után csak minden második-harmadik fogvatartottnak sikerült épségben hazatérnie, az örök tél fogságában<sup>431</sup> ezrek pusztultak el. Ilyen „*megfertőzött*” deportáltról több publikáció jelent meg.<sup>432</sup> Ezek sorsában osztozott Greenwald magyar származású torontói rabbi, „*aki mielőtt Szibériába küldték volna, a németek szövetségében harcoló román hadsereg kötelékébe került – idézte fel történetét a Jewish History.org.*”<sup>433</sup> *Miután a szovjetek elfogtak, a szibériai tábor parancsnoka – szintén zsidó – azt mondta a rabbinak, hogy írjon Sztálin sógorának, Lazar Mojszejevics Kaganovicsnak egy levelet, amely-*

<sup>430</sup> Az eddigi publikációkból az is ismeretes, hogy a náci Németország a koncentrációs és megsemmisítő táborok működtetésének módját és elvét a Szovjetuniótól vette át. Ott kezdék tanulmányozni Sztálin „sikereit” az intézményesített genocídium terén, már az 1930-évek elejétől. Erről a szörnyű tényről, valamint a totalitárius eszmék (náci és szocialista) cinkos összejárásáról is szól az alábbi dokumentális kisfilm: „A szovjet sztóri,” <https://www.youtube.com/watch?...>

<sup>431</sup> A szibériai légerekben a saját bőrén is megtapasztalt állapotokat SZOLZSENYICIN *Ivan Gyenyisovics egy napja, a Gulag-szigetvilága* hűen és reálisan tükrözik.

<sup>432</sup> Lásd: DJUKOV, ALEKSZANDR: *Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein.* Russica Pannonica, Budapest, 2011.

<sup>433</sup> Jewish History.org portál: <http://www.jewishhistory.org/>

ben ártatlanságát bizonygatja, s közölje, hogy erőszakkal kényszerítették a zászlóaljba. Az ilyen levelek íróit általában főbe lőtték, s ezt kockáztatta a rabbi is. Négy hónappal később azonban egy magas rangú szovjet tisztet szállító autó érkezett a táborba, majd elmondták, hogy tévedésből tartották fogva a rabbit, ezért szabadon bocsátják. Greenwaldot a mozgó vonatból lökték ki a román határnál, ahonnan meg sem állt Kanadáig.<sup>434</sup>

Külön monográfia tárgya lehetne a moszkvai levéltári anyagok idevonatkozó feldolgozása a Szovjetunóba elhurcolt, illetve a szovjet emigrációban élt, máig ismeretlen sorsú, különböző légerekben kihallgatott, illetve kivégzett magyar vezető beosztású, de zsidó származású vezetőkről is.<sup>435</sup>

A túlélőktől tudjuk, hogy a náci haláltáborokból és a sztálini kényszermunkatáborokból hazakerült magyar zsidókat és a magyar munkaszolgálatosokat is nagyfokú bizalmatlanság övezte, közülük sokan az NKVD, majd a KGB által megfigyelték listájára kerültek.

A szovjet kémelhárítók beszűkült logikája szerint a náci haláltáborokat csak azok élhették túl, akik a nácik szolgálatában ügynökök, besúgók voltak. Az NKVD, a SZMERS-átszűrések, bizottsági meghallgatások után részben a kommunista vagy falusi, szegény zsidókat a szolvai gyűjtőtáborból hazaengedték, a városiakat, akik vagyonosak voltak, jól berendezett családi kertes házzal rendelkeztek, azokat visszatartották.

Az NKVD által kiszemelt egyes zsidó házakból a haláltáborból hazatért tulajdonosokat a lágerbe hurcolták. Főleg Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, Huszton és más településeken az üresen álló és az erőszakosan felszabadított zsidó lakásokba, kertes házakba vezető beosztású szovjet tiszteteket, pártfunkcionáriusokat, tisztviselőket és családjukat költöztették be, illetve azokban különböző ügyviteli irodákat nyitottak, kultikus épületeiket, ingó és ingatlan vagyonukat államosították. „Gyakran előfordult, hogy azokat, akik ismét birtokukba akarták venni családi házukat, lakásukat, az „új honfoglalók” (a szovjet nomenklátúra) figyelmeztették: távozzanak, míg ismét lágerbe nem kerülnek, ezúttal „melegebb” tájakon.”<sup>436</sup>

<sup>434</sup> Zsidók a Gulagban a második világháború után. In: Múlt-kor történelmi portál, 1912. augusztus 23. [http://mult-kor.hu/20120823\\_zsidok\\_a\\_gulagban\\_a\\_masodik\\_vilagaboru utan](http://mult-kor.hu/20120823_zsidok_a_gulagban_a_masodik_vilagaboru utan)

<sup>435</sup> Folytatandó kezdeményezés NÁNOVFSZKY GYÖRGY diplomata „Nano, egy soknyelvű diplomata kalandjai – öt kontinensen” (Alternatív Kiadó, Budapest, 2014) című vegyes műfajú (interjúk, vallomások stb.) könyve, melynek, mint kérdező társszerzője NEMERE ISTVÁN. A nagykövet többek között Bethlen István földi maradványait kutatta börtönökben és rabtemetőkben.

<sup>436</sup> LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csonkig égnek. Kárpátaljai zsidók tragédiája. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár) 1992, jún. 10. p.



Bár ismét külön nemzetiségként regisztrálták őket, sokan a megtizedelt magyar értelmiség helyébe álltak: magyar nyelvű lapokat adtak ki, könyveket fordítottak magyarra, elindították a magyar nyelvű könyvkiadást, a kulturális életet stb., mindezt a kommunista ideológusok szigorúan ellenőrzött elvei alapján cselekedték. Aki hibázott, arra Sztálin börtöne várt.

Sándor László *Három ország polgára voltam* című visszaemlékezésének 106. oldalán nyíltan leírja, hogy 1947-ben Ungváron miként „*idézte be*” öt Szotnyikov százados, az NKVD (Narodnij Komitet Vnutrennyih Gyel – a Belügyi Népbizottság) főmunkatársa, aki arra akarta rávenni, hogy nyújtson segítséget a Szovjetunió kárpátaljai ellenségeinek a leleplezésében, a környezetében lévő személyek, köztük Rotman Miklós, Olekszandr Ginyevszkij újságírók és mások megfigyelésében. Mint írja: „*Meg voltam döbbenve. Csupa olyan emberről volt szó, akiknek megbízhatóságához nem fért kétség. Egyébként az általa felsorolt személyek kivétel nélkül zsidók voltak... Ezt nem vállaltam.*”<sup>437</sup>

Az 1945–1953 közti időszak a zsidóság esetében a sztálini antiszemitizmus jegyében zajlott le, amelynek „*karmesterei*” között az orosz, ukrán/ruszin, magyar, grúz mellett zsidó származású pártfunkcionáriusok is voltak, azonban ők magukat nem vallották zsidóknak. Ezért a kárpátaljai magyar zsidóság védelme érdekében nem foglalkozom ehhez a nemzetsoporthoz egykor tartozó kommunista ideológusokkal, habár a rendszerváltás után sokan megtértek, „*jó zsidók*” lettek. Erre bőven akad példa a magyarok, ruszinok/ukránok stb. körében is. E kérdéskör tárgyában mélységesen egyetértek dr. Dénes Béla zsidó orvos, közíró véleményével, aki az 1957-ben Tel Avivban először megjelent könyvében (azóta Magyarországon többször kiadták) a következőket írta: „*Máig azt vallom, hogy a kommunista zsidóknak semmi közük a zsidósághoz. Még akkor sem, ha történetesen Izraelben is vannak kommunisták. Áru-lók mindenkor és minden népnél voltak és lesznek. Quislingre nem azt mondják, hogy norvég, hanem azt, hogy nácibérenc. És Kádárra sem azt, hogy magyar, hanem azt, hogy kommunista. Nagy Imre válságát – ha igazak a róla szóló beszédek – éppen az okozta, hogy a döntő pillanatban magyarságát kommunizmusa elé helyezte, ami a kommunistáknál a legnagyobb bűn. Nem kell tehát azzal törődnünk, mit mondanak majd*

<sup>437</sup> SÁNDOR LÁSZLÓ: *Három ország polgára voltam*. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách-Posonium, 2009. 106. old.

szerte a világon a még mindig ágáló nyilasok, ha megírom az igazat! Az egész világ értő közvéleménye tudja, hogy Kaganovics és Rákosi rég-es-rég nem zsidók, nemcsak azért, mert az effajtauktól a zsidók mindig is többet szenvedtek, mint a keresztény kommunistáktól, hanem főleg azért, mert ők – kisebbségi érzéseiket akarván kompenzálni – mindenkin túltesznek, ha a rendszer kiszolgáltatásáról van szó. Ugyanez vonatkozik a zsidó származású ávósokra is!.”<sup>438</sup> Dr. Dénes Béla képes volt egyformán elítélni kommunizmust és nácizmust, ezért is ajánlatos olvasmány mindenkinek. Kárpátalja esetében például Kroó Lászlót említem, aki vidékünkön Szenes László néven közölte írásait, szintén nem vállalt érdek-közösséget a helyi zsidókkal, pedig őt is 1944-ben német koncentrációs táborba vitték, azonban a *Bölcsőm, koporsóm Buchenwald* c. önéletrajzi regényében a kommunista ellenállásból megközelítve, „kívülről” írta meg a koncentrációs tábor világát. Amíg Kertész Imre *Sorstalanság* c. munkája a szenvedő zsidókra teszi a hangsúlyt, addig Kroó a baloldali ideológia szemüvegén keresztül láttatja a történeteket. Ezt kihangsúlyozza A *Kárpátok alatt* c. memoárjában is, ahol elmondja, hogy ungvári gimnazistaként miként kapcsolódott a munkásmozgalomba, miként lett a kommunista párt harcos katonája, aki 1945 után is zsidó származásának hátat fordítva, mint a rendszer elkötelezett híve, internacionalistaként, cselekvő párttagként jól érezte magát a szovjetek nagy családjában, ebben a hitben folytatta életét 1975-től Budapesten, elvtársai körében. Kroóval ellentétben **Ják (Jakubovics) Sándor** beregszászi újságíró, költő felvállalta zsidóságát. Ez kimutatható az egy sorsközösségben élő „Vasily és Slojme” c. versében is, melynek záró versszaka így hangzik: „Vaszily majd az egyik temetőben pihen, / Slojme meg a másik végben, / de az biztos, hogy a lelkek / együtt lesz fenn a magas égben.”<sup>439</sup> Ják Sándort is 1944-ben a német koncentrációs táborba vitték. A haláltáborban átélt napokat, a hátborzongató eseményeket az *Ember a máglyán* c. (1959) önéletrajzi regényében örökítette meg, amely egyben egy magyar újságíró kálváriája 1944 májusától 1945 májusáig, amikor az „ember-máglyát a hitlerizmus rakta, és az örület gyújtotta alá, s hurcolta rá az európai nemzetek ártatlan, szabadság után vágyakozó millióit. Zsidókat, nem zsidókat, mindenkit, akit a fasizmus ellenségének tartott.”

<sup>438</sup> DR. DÉNES BÉLA: *Ávós világ Magyarországon: egy cionista orvos emlékiratai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1995.

<sup>439</sup> JÁK SÁNDOR: *Neked írom...* Kiadja „Haladás” nyomda Berehovo, 1937. 17.p.

A 40-es évek elején a fasiszta holokaust elől nyugatra emigrált, és a II. világháború befejeztével Angliából és más országokból a Szovjet-unióba, történetesen Kárpátaljára hazatérő zsidókat „*általános idegen-gyűlölet*” övezte, akiket „*burzsoá ügynököknek*” bélyegeztek, közülük többeket „*a szovjetellenes agitációért és propagandáért*” tartóztattak le és koncepciós perek folytán ítélték el 10–20 évre. **Schwimmer Jenő** (Munkács, 1921) munkácsi túlélőtől tudjuk, hogy „*1952-ben, mikor Sztálin még élt, itt is kezdték összeszedni a zsidókat. Azokkal kezdték, akik sokat tudtak a zsidó vallásról, vagy aki gazdag volt. Elvitték Sajovitsot, a téglagyáros fiát, a biciklis Kaluscht, aztán Meiselt, az orvost, meg Paskuszt, aki cionista vezető volt. Vagy négy-öt embert összeszedtek, az ungvári börtönbe vitték őket kihallgatásra. Már úgy volt, hogy viszik őket be Oroszba. Olyan lágert akartak csinálni, mint amit Hitler csinált. Aztán Sztálin meghalt, úgyhogy a szegényebbeket, a munkásokat már nem volt idejük összeszedni. Utána jött egy parancs, és mindenkit kiengedtek. De nekünk nem mertek semmit mesélni, annyira féltek, hogy megint bezárják őket.*”<sup>440</sup>

A beregszászi **Mermelstein Ernő**, **apja Lajos** (Gut, 1923) egy vicc elmesélése miatt 1950. augusztus 31-én a Kárpátaljai Megyei Bíróság által meghozott ítélet szerint 10 évet kapott.<sup>441</sup> A Jutkovics-családdal szemben is „*kollektív büntetést*” alkalmaztak, amiért Kelet-Németországban tényleges katonai szolgálatot teljesítő fiúk megszökött. A család sikeresen megmenekült a fasiszta haláltáboroktól, a sztálinit már nem sikerült kikerülnie.

Koncepciós per áldozta lett a sok száz letartóztatott kárpátaljai zsidó is, köztük az ungvári **Bán Mihály**<sup>442</sup>, **apja Móric** (Szegevár, 1984) ungvári tisztviselőt, 1948. június 17-én 10 évre, **Weiss Jenő**<sup>443</sup>, **apja Sándor** (Zsdenyijevo, 1914) erdészeti tisztviselőt 1949. május 20-án 10 évre, **Bergida Ignác**<sup>444</sup>, **apja Morovics** (1899, Nagyberezna) ungvári tisztviselőt, 1952. december 22-én 25 évre, **Weiss Bernát**<sup>445</sup>, **apja Sámuel** (Kálnik, 1927) sorkatonát, 1951. január 31-én 25 évre elítélték. Közöttük vannak olyanok, akiket egymás után kétszer is a GULAG-táborokban fogva tartottak. Élettörténetük feldolgozásával is többen foglalkoztak.

<sup>440</sup> Schwimmer Jenő visszamlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/schwimmer-jeno>

<sup>441</sup> Mermelstein Ernőt 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./491. p

<sup>442</sup> Bán Mihályt 1991-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./170. p

<sup>443</sup> Weiss Jenőt 1992-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./222. p

<sup>444</sup> Bergida Ignácot 1989-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./183. p

<sup>445</sup> Weiss Bernátot 1955-ben rehabilitálták. Lásd: RIZO I./222. p

A Kreml vezetői az 50-es évektől kezdve antiszemita hisztériát gerjesztettek a Szovjetunióban, aminek következtében több orvost tartóztattak le, hurcoltak meg. Fokozódott a kárpátaljai zsidó értelmiségiekkel szembeni bizalmatlanság is. A szovjet titkosszolgálat több vádiratában az a kitétel szerepelt, hogy „szándékosan félrekezeltek, ténylegesen meggyilkolták a szovjet állam több jeles vezetőjét, képviselőjét... Ha Sztálin közben meg nem hal, a Gulag szigetcsoport rabjainak száma a szovjet zsidók révén legalább kétmillió fővel gyarapodott volna”<sup>446</sup>. Feltevésünket az ungvári **Schwarz Miklós/Mojse** a helyi zsidó közösség tagja is visszaemlékezésében megerősítette: „Emlékszem az 1953-as év március ötödikére, Sztálin halálának a napjára. Számomra nagy megkönnyebbülés volt. Egyik barátomtól már hallottam arról, hogy tervezik a zsidók kitelepítését Kárpátaljáról Birobidzsánba, Szibériába. Megértettem, hogy csak Sztálin halála menthetett meg minket a kiűzetéstől.”<sup>447</sup>

**Schwarz Miklós/Mojset**, aki 1943-1946 között egyszer már megjárta a szovjet hadifogoly-tábor 1953-ban újra letartóztatták: „Én írtam alá a fuvarleveleket, amikor a raktárból kiszállították a késztermékeket. A gyárban ellenőrzést tartott az OBHSZSZ.<sup>448</sup> A raktárban hiány volt a késztermékekből. Azután fölfedezték a fuvarleveleket, amelyeket én írtam alá. Ezek szerint a fuvarlevelek szerint az áru egyáltalán nem annak lett kiszállítva, akinek kellett volna. Annak ellenére, hogy a fuvarleveleken lévő aláírás alig hasonlított az enyémre, és abban az időpontban, amikor a fuvarleveleket kiállították, én éppen szolgálati úton voltam, letartóztattak. Vagy a nyomozó akarta minél előbb lezárni az ügyet, vagy a valódi bűnösök kenték meg – nem tudom. Meg se hallgatták, amit a mentségemre elmondtam. Nem volt írásszakértői vizsgálat, senki nem törődött vele, hogy a fuvarlevelek kiállításának napján én Ungvár határain kívül voltam, Harkovban [Kelet-Ukrajna, 1100 kilométernyire fekszik Ungvártól]. Az ügyet átadták a bíróságnak, és hét év javító-nevelő munkára ítélték. A Lvov megyei Drohobicsbe vittek, az ottani munkatáborba [120 kilométerre fekszik Ungvártól]. Kétségbe voltam esve, úgy tűnt, hogy vége az életemnek. A munkatáborból elkezdtem panaszleveleket írni a legfelső bíróságnak, leírtam, hogyan folyt le a nyomozás. Egy évig nem kaptam választ. Azután fölkeresett egy ügyvéd a legfelső bíróságtól, és

<sup>446</sup> DUPKA GYÖRGY – ALEKSZEJ KORSZUN: A „malenikij robot” dokumentumokban. 220. old.

<sup>447</sup> Schwarz Miklós/Mojse. <http://www.centropa.org/hu/biography/schwarz-miklos> (2015-01-16.)

<sup>448</sup> A Belügyminisztérium egyik alosztályának a rövidítése: a szocialista vagyon kártevői elleni harc alosztálya.

részletesen kikérdezett az ügyel kapcsolatban. Miután kihallgatott, azt mondta, követelni fogja az ügy kivizsgálását. Mikor sor került a második kihallgatásomra, a bíró egy sor hibát és hamisítást fedezett föl a nyomozás menetében. Elfogták a valódi bűnösöket, a főpénztárost és a raktárost. 1955-ben bűncselekmény hiányában szabadon bocsátottak. Később megtudtam, hogy a nyomozót, aki az ügyemet kivizsgálta, lefokozták. Engem visszavettek az előző munkahelyemre. De ez nem adhatta vissza azt a két évet, amit kitöröltek az életemből. Rettenetesen szerettem volna elhagyni a Szovjetuniót, de ez akkoriban lehetetlen volt.”<sup>449</sup>

A holokausztot is túlélő **Hollander Jakab** (Beregkövesd, 1927) beregszászi lakost az ungvári bíróság 15 év börtönbüntetésre ítélte: „Az ügyemmel foglalkozó nyomozó folyamatosan megalázott, bántalmazott, „bűdös zsidónak” nevezett, ez volt az állandó megszólításom. Fölbőszítette a hallgatásom, de úgy döntöttem, hogy nem adok ki senkit. Be kellett volna mártanom a barátomat, Jakubovicsot, aki sokat segített nekem, meg még jó néhány embert, aki akaratlanul vett részt a csalásban. Őket leültették volna, de ettől engem még nem engedtek volna szabadon.”<sup>450</sup>

Alább szemléltető bizonyítékként közlöm azoknak a zsidó személyiségeknek a neveit, akiket a szovjet hatalom zsidóüldözése idején, az antiszemita hisztéria, következtében „a szovjetellenes agitációért és propagandáért” 1945-1956 között elítéltek és a GULAG-lágerekben szenvedtek, egyesek kétszer is megjárták a sztálini kényszermunkatáborokat. Valamennyiüket 1956-1995 között rehabilitálták és A történelem kárpátaljai rehabilitáltjai<sup>451</sup> c. két kötetes könyvbe is bekerültek, nevüket innét gyűjtöttük ki:

**Ban Mihajlo Moricovics** (Szegvár, HU, 1884) ungvári lakos, tisztviselő, pártonkívüli, a Kárpátaljai Megyei Bíróság 1948. július 17-én 10 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Bergida Gnat Morovics** (Nagyberezna, 1899) ungvári lakos, közhivatalnok, pártonkívüli, a Kárpátaljai Megyei Bíróság 1952. december 22-én 25 évre elítélte, az SZSZKSZ Legfelsőbb Bírósága az ítéletet 1954. január 27-én 10 évre módosította, 1991-ben rehabilitálták.

<sup>449</sup> Schwarz Miklós/Mojse. <http://www.centropa.org/hu/biography/schwarz-miklos> 82015 (2015-01-16.)

<sup>450</sup> Hollander Jakab visszaemlékezése. <http://www.centropa.org/hu/biography/hollander-jakab>

<sup>451</sup> Реабілітовані історією у двадцяти семи томах. Закарпатська область. Том 1. БАТ Видавництво «Закарпаття». Ужгород, 2003. Реабілітовані історією у двадцяти семи томах. Закарпатська область. Том 2. БАТ Видавництво «Закарпаття». Ужгород, 2004.

**Weisz Bernát Samuelovics** (Kalnik, Munk. j. 1927) helyi lakos, pártunkívüli, a 77020. sz. katonai egység katonája. A 16155. sz. katonai egység hadbírótsága 1951. január 31-én 25 évre elítélte. 1955-ben rehabilitálták.

**Weisz Jevgen Alekszandrovics** (Zsdenyijjevo, Voloveci j. 1914) szolvai lakos, pártunkívüli, az erdőgazdaság köztisztviselője, a Kárpátaljai Területi Bíróság 1949. május 20-án 10 évre elítélte. 1992-ben rehabilitálták.

**Golcberger (Golzberger) Adalbert Joszipoics** (Lopuhiv, Técsői j. 1919) helyi lakos, favágó, pártunkívüli, az NKVD Különleges Tanácsa 1943. június 16-án 10 évre elítélte, a Kárpát-melléki katonai körzet hadbírótsága 1956. szeptember 9-én 3 évre újra elítélte. 1992-ben rehabilitálták.

**Gros Joszif Szamijlovics** (Macssola, Beregszászi j. 1913) beregszászi lakos, a körzeti milícia helyi részlegének fordítója, pártunkívüli, a Kárpátaljai Körzeti MVSZ határőrcsapatok Hadbírótsága 1946. július 6-án 8 évre elítélte. 1995-ben rehabilitálták.

**Gutman Pavlo Ludvigovics** (Budapest, 1927), ungvári lakos, a „Kooperator” üzemeqység készletezője, pártunkívüli, az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különleges Tanácsa 1950. december 30-án 20 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Zala Andrij Joszipoics** (Miskolc, 1918), ungvári lakos, a Kárpátaljai Területi Igazságügyi Főosztály munkatársa, pártunkívüli, a Kárpátaljai Területi Bíróság 1948. november 11-én 10 évre elítélte, 1993-ban rehabilitálták.

**Lengradi Euard Hermanovics** (Munkács, 1904), ungvári lakos, villamosmérnök, pártunkívüli, Kárpátaljai Területi Bíróság 1946. november 11-12. között 5 évre elítélte, 1992-ben rehabilitálták.

**Mermelstein Ernest Ludvikovics** (Gut, Beregszászi j. Ua, 1923), helyi lakos, tisztviselő, pártunkívüli, a Kárpátaljai Területi Bíróság 1950. augusztus 31-én 10 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Naida Leon Boriszovics** (Kremencsuk, Poltavai terület, Ua, 1920), ungvári lakos, ideggyógyász, orvos, pártunkívüli, az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különleges Tanácsa 1950. szeptember 23-án 25 évre elítélte, 1956-ban rehabilitálták.

**Tisler Feliks Grigorovics** (Herszon, Ua, 1928), sorkatona, pártunkívüli, a Kárpátaljai Körzeti MDB határőrcsapatok Hadbírótsága 1951. szeptember 29-én 25 évre elítélte. 1956-ban rehabilitálták.

**Sajovics Albert Jozsifovics** (Munkács, 1902), helyi lakos, tisztviselő, pártonkívüli, a Kárpátaljai Területi Bíróság 1953. június 30-án 10 évre elítélte, 1954-ben rehabilitálták.

**Smajlovics Jakob Matvijovics** (Bilki, Ilosvai j. 1911), helyi lakos, földműves, pártonkívüli, a Zakarpatszka Ukraina Különleges Bírósága 1945. május 17-én 5 évre elítélte, 1991-ben rehabilitálták.

**Spira Herman Samuilovics** (Huszt, 1915), nagyszülősi lakos, kolhozista, pártonkívüli, a Kárpátaljai Körzeti MVSZ Határőrsapatok Hadbírósága 1950. augusztus 3-án 10 évre elítélte. 1992-ban rehabilitálták.

**Stainberger Henrih Ludvigovics** (Munkács, 1927), budapesti lakos, a szovjet hadsereg katonai egységének sorkatonája, pártonkívüli, a 19295. sz. hadiegység Katonai törvényszéke 1950. június 12-én 10 évre elítélte, 1990-ben rehabilitálták.

**Judkovics Maria Rubinyivna** (Kosztrino, Nagybereznai j. 1891), ungvári lakos, háztartásbeli, pártonkívüli, az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különleges Tanácsa 1952. november 19-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Judkovics Mor Davidovics** (Mircsa, Nagybereznai j. 1887), ungvári lakos, a körzeti fogyasztási szövetkezet munkatársa, pártonkívüli, az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különleges Tanácsa 1952. november 19-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

**Judkovics Oleksandr Morovics** (Kosztrino, Nagybereznai j. 1926), ungvári lakos, fogtechnikus, pártonkívüli, az SZSZKSZ Állambiztonsági Minisztériuma Különleges Tanácsa 1952. november 19-én 5 évre elítélte, 1989-ben rehabilitálták.

### ***A zsidók kitelepülési szándékának generálása***

Az antiszemita propaganda, a kitelepítések felgyorsítása jellemző a Hruscsov és Brezsnyev-korszakra is. Az ekkor napvilágot látott ideológiai-politikai sajtókiadványokban szintén kimutatható a hol nyílt, hol burkolt antiszemita propaganda, amely felgyorsította Kárpátalján is a „maradék” zsidók kitelepülési szándékát. Más véleménye szerint megtörtént a „szovjet zsidók Izraelnek történő kiárúsítása.”

Úgy vélem, hogy nehéz megállapítani, hogy hányan voltak és tértek vissza közvetlenül a II. világháború befejezése után. Fentebb már említett-

tük, hogy különféle kutatói becslések szerint 6500–25 000 között szabadultak ki a náci koncentrációs táborokból. Pár ezren haza se tértek, de azok is akik „*hazaugrottak*” körülnézni szülőföldjükön, és nem találták hozzátartozóikat, otthonaikat, azonnal irányt változtattak: Palesztinába, az USA-ba, Kanadába és más nyugati országokba emigráltak.

A Kárpátalján végbemenő erőszakos szovjetizálást, félelmet gerjesztő megtorlásokat, mellőzéseket, vallásellenességet tapasztalva, további ezrek még a határ lezárása előtt hazát cseréltek. Mielőtt az új állami hovatartozást véglegesítették volna, igen sokan a Szudéta-vidékre mentek illetve Csehszlovákiába, Magyarországra vagy különböző nyugati országokba vándoroltak ki. Az 1944 novemberében alakult Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa maradásra akarta rávenni a tősgyökeres zsidókat, ezért engedélyezte a családjaikat segítő Joint működését, egyesek visszakapták kisajtított vagyonuk egy részét, sokaknak munkahelyet biztosítottak.

1945 júniusában történelmi fordulat következett be, a határokat hermetikusan lezárták.<sup>452</sup> A keményvonalas szovjet adminisztráció csinovnyikjai megvonták a zsidóktól a korábbi kiváltságokat, felszámolták a Joint további tevékenységét. A kárpátaljai illetékes hatóság 1946-os előzetes felmérése szerint 6 998 zsidó élt a területen, ugyanez év augusztusában járt le az egykori csehszlovák állampolgárok számára az optálási határidő, így sok zsidó család élt a lehetőséggel, áttelepült a szomszédos országba. 1948-ban a kárpátaljai vallásügyi hivatal 4 ezer zsidót tartott számon.<sup>453</sup> Ez azt jelenti, hogy 1944–1948 között mintegy 3 ezer zsidó véglegesen elhagyta a vidéket.

1959-ben Kárpátalján is megszervezték az első hivatalos népszámlálást 12 169 főre gyarapodott a zsidóság száma. A több mint 8 ezres növekedést többféleképpen magyarázzák. Először is, a szovjet lágerekből hazaérkeznek több százan a kárpátaljai zsidók, akiknek a sorsa különösen tragikus volt. Egy részük még 1939–1941 között szökött át a Szovjetunióba, illegális határátlépés, kémkedés ürügyén 3-tól 15 évi kényszermunkára ítélték. Sokukat csak Sztálin halála után engedték szabadon.

Másodszor, az időközben a keleti tartományokból egyre több orosz, ukrán zsidó betelepült. A magyar kultúrához, az európai polgári értékekhez érzelmielg is kötődő helyi vallásos zsidók kisebbségbe kerültek.

<sup>452</sup> 1945. június 29-én kötötték meg a szovjet-csehszlovák szerződést, amely megpecsételte Kárpátalja sorsát, a területet hivatalosan is Szovjetunióhoz csatolták.

<sup>453</sup> LUSZTIG KÁROLY: *A gyertyák csonkig égneek. Kárpátaljai zsidók tragédiája*. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár) 1992, jún. 10. p.



A keleti- szláv kultúrát képviselők és tősgyökeres zsidók között vallási vonatkozásban is elkülönülés alakult ki.

A Szovjetunió-szerte fokozódó antiszemita légkör megtette a felülről elvárt hatást, lélektanilag is keményen generálta a „*kárpátaljai gyökerrű*” és a hágón-túlról bekerült zsidók kitelepülési szándékát. Így 1970-ig 1313-an, 1979-ig 7008-an, 1989-ig 1209-en vándoroltak ki. A szovjet valóságban megélt 30 év alatt sok ezren feladták itteni egzisztenciájukat, nem kértek többet a fejlett szocializmusból, amely a zsidók emberi méltóságát földig alázta, kegyetlenül megtépázta.

Mindezt alátámasztja a holokausztot túlélő **Neubauer Ignác** (Nagykapos, 1924) ungvári lakos is: „*Minél többet éltem a szovjet rezsimben, annál jobban meggyűlöltem. A Szovjetunióban nem volt szabadság, mi pedig Kárpátalján, különösen a csehszlovák fennhatóság idején megszoktuk a szabadságot. Akkoriban kimondhattuk, amit gondoltunk, nem kellett rejtőzködnünk, nem kellett minden új ismerősünkről azt föltételezni, hogy a KGB besúgója. Ráadásul határmenti övezetben éltünk, és csak rendőrségi engedéllyel hagyhattuk el a várost. Az engedélyt akkor adták meg, amikor az igazolványunkba beütötték az egyetlen utazásra följogosító hivatalos pecsétet. A pecsét nélkül nem lehetett vonatjegyet venni, az állomáson pedig nem engedélyezték a fölszállást egyetlen vonatra sem, függetlenül az útiránytól. Az utcán is mindig magunknál kellett tartani a személyi igazolványunkat.*”<sup>454</sup>

A területi útlevélosztály adatai szerint Kárpátaljáról évente legalább ezer zsidó vándorolt ki. Az embertelen kommunista propaganda szülőföldjéről elüldözött 10 ezer kárpátaljai zsidót, ebből 5 920-an települtek Izraelbe, közel 3 ezren Németországba, a többiek a szomszédos országokban és a nyugati államokban kértek és kaptak letelepedési engedélyt. A tömeges kivándorlás idején például **Neumann István** ungvári zsidó értelmiségit 1977-ben, 25 évi igazgatószkodás után posztjáról leváltották. Elmondta, hogy „*a bűnöm az volt, hogy jellemrajzokat írtam alá olyanoknak, akik nem voltak hajlandók itt élni. Nem írhattam azt, hogy rossz munkaerő, ha egyszer nem az volt, és a külügyminisztérium különben is engedélyezte e kitelepedésüket. Nem nézték jó szemmel azt sem, hogy Ferenc, az öcsém Ausztráliában él, s hogy én levelezek külföldi rokonaimmal. Egy vezetőnek nem lehetett kapitalista országban rokona, ezért lemondattak. Moszkvában azt mondták: azért, mert esetleg elván-*

<sup>454</sup> **Neubauer Ignác** visszaemlékezése. <http://www.centropa.org/hu/biography/neubauer-ignac>

dorolnak tőlem bizonyos információk. Ezt a pozíciót csak bizalmi ember, inkább orosz, mint ukrán tölthette be.”<sup>455</sup>

A „szabadsághiányos rendszer” és a „kommunizmus megdöntése” után, a rendszerváltásig volt még egy utolsó kivándorlási hullám, mintegy 2 ezren követték sorstársaikat, az egész soknemzetiségű régió azóta nélkülük szegényebb lett.

22. sz. táblázat  
A zsidó lakosság lélekszáma 1910-2001 között

Év	Összlakosság	Zsidók száma	Százalékarány %
1910	597 062	63 656 <sup>473</sup>	10,66
1921	597 731	80 059	13,39
1930	725 357	91 255	12,58
1941	852 546	78 272	9,18
1946	755 900	6 998	0,93
1959	920 173	12 169	1,32
1970	1 056 799	10 856	1,03
1979	1 155 759	3 848	0,33
1989	1 245 618	2 639	0,21
2001	1 254 614	565	0,05

### ***A megújuló „maradék” zsidóság érdekvédelmi formációi***

A Szovjetunió összeomlása után megszűnt a „hivatalos mezbe öltöztetett” antiszemita propaganda, a zsidóság nemzetiségi és politikai elnyomása. Ukrajnának több mint 100 ezer helyben maradt zsidó lakosa önerőből és külső támogatással szabadon felépítette intézményrendszerét, hogy anyanyelvi kultúrájának további fejlődése biztosítva legyen. A függetlenné vált Ukrajnában a törvény tiltja a nemzetiségek közti viszály szítását.

<sup>455</sup> BAGU LÁSZLÓ: *Hogy az emberek emberi módon tudjanak élni* (Beszélgetés Neumann István (1923) ungvári munkaszolgálatos túlélővel), in: *Kárpátalja*, 1994. március-április, 2. évf., 3. sz., 11.p.

<sup>456</sup> Az 1910. évi népszámláláskor a zsidókat a németekkel egybe írták.

A visszanyert szabadság jegyében az ezredforduló képletes küszöbét kevéssel több mint félezeren lépték át. Az utóbbiak közül 298-an magyar anyanyelvűnek vallották magukat.

*23. sz. táblázat*  
*A zsidó etnikum száma és aránya Kárpátalja közigazgatási egységeiben, 2001.<sup>457</sup>*

Közigazgatási egység:	Összlakosság:	Zsidók száma:	Százalékarány (%):
Kárpátalja	1 254 614	565	0,05
Ungvár	115 568	232	0,2
Munkács	81 637	157	0,2

Az utóbbi tizenkét év alatt számuk 61,1 %-ra apadt. Jelenleg szét-szórtnak, (megújult vallási<sup>458</sup> és civil közösségben<sup>459</sup>) élnek az egész területen, de legtöbben Munkácson, Ungváron, Beregszászban, Nagyszőlősen és Huszton.

A zsidó civilszervezetek becsült adatai szerint mintegy 3 ezer zsidó származású, de ukrán, illetve orosz és magyar nemzetiségű zsidót tartanak nyilván, akik részt vesznek közösségi rendezvényeiken, nyelvoktatást szerveznek a vasárnapi iskolákban (Huszt, Munkács, Ungvár stb.) stb.<sup>460</sup> Nagy többségük belső Ukrajnából költözött ide, kettős (orosz-zsidó, ukrán-zsidó), illetve hármas identitástudatúak (magyar-orosz-zsidó, magyar-ukrán-zsidó).

Az 1993-tól hivatalosan bejegyzett és működő zsidó kulturális, felvilágosító tevékenységet folytató civil szervezetekből több megyei, járási és városi státuszú van.<sup>461</sup>

<sup>457</sup> Saját szerkesztés a 2001. évi népszámlálási adatok alapján.

<sup>458</sup> **Mennem Mendel Taichman**, Ungvár és Kárpátalja főrabijja segítő közreműködésével megszilárdult a zsidó-hitélet is.

<sup>459</sup> Ungváron megalakult: 1993-ban a Kárpátaljai Megyei Zsidó Kulturális-Oktatási Egyesület, 1999-ben Ungváron létrejött a Hesed Spira Kárpátaljai Jótékonyági Alap és a Festőművészek a gyerekekért Kárpátaljai Zsidó Jótékonyági Alap, 2001-ben a Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesülete. Munkácson létrejött 1994-ben a Menóra Városi Zsidó Kulturális Egyesület, 2010-ben a Salom! Városi Zsidó Nemzeti-Kulturális Egyesület.

<sup>460</sup> Lásd bővebben: DUPKA GYÖRGY-ZUBÁNICS LÁSZLÓ: *A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján*. In: Együtt, Ungvár, 2013/3., 48-52. p.

<sup>461</sup> Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр культур національних меншин. Інформаційний бюлетень № 20., Ужгород, 2010. 58. p.

Az ungvári székhelyű *Kárpátaljai Zsidó Kulturális-felvilágosító Egyesület* főleg a szláv nyelven beszélő zsidóságot tömöríti soraiban. A szervezet tagjainak száma 500 fő.

A szociális, kulturális tevékenységüket támogatja Ukrajna Zsidó Alapítványa<sup>462</sup>, a Lembergi Solom Alapítvány, a Sinberg Alapítvány, a Béke Jótékonyági Alapítvány. Létrehozásának pillanatától a szervezet szoros kapcsolatot tart fenn a zsidó lakossággal, erkölcsi támogatást nyújt, kulturális és jótékonyági programokat szervez, de a költséghiány miatt nem foglalkozik szociális-gazdasági jellegű problémákkal. Tevékenységének legfőbb területe a kultúra, az oktatás, a háború éveiben ártatlanul meggyilkolt zsidók emlékének ápolása, a kevésbé ellátottak jótékony szolgálata.

Meghatározó formációként működik az Ungváron bejegyzett „*Heszed Spira*” *Kárpátaljai Alapítvány*, amely sokrétű segély-programokat valósít meg nemcsak az ungvári, hanem a kárpátaljai segélyre szoruló zsidók körében is. Az alapítványnak saját székháza és több intézménye, öntevékeny munkatársa van. Számukra is fontos a zsidó hagyományok helyi értékeinek megőrzése, továbbadása. Támogatás-függően orosz nyelven adják ki az EXO c. lapjukat.<sup>463</sup> Megkezdték egy hagyományos zsidó múzeum anyagainak összegyűjtését, szakmai feldolgozását. Már elérhető a kárpátaljai zsidó történelem és kultúra virtuális múzeuma is.<sup>464</sup>

A magyar kultúrához kötődő ungvári, munkácsi, beregszászi, huszti és aknaszlatinai zsidók érdekeinek képviseletét vállalta fel a *Kárpátaljai Magyar Zsidók Egyesülete* (2001, elnök: Huber Béla). A szervezet tagjainak száma 130 fő. Ifjúsági tagozatának 20 fős a tagsága. Működését tagsági díjakból és önkéntes adományokból finanszírozzák. Propagálja a zsidó kultúrát, hagyományokat és szokásokat, elősegíti azok fejlődését a magyar anyanyelvű zsidók körében. Ugyanekkor alakult Beregszászban a *Shalom Alapítvány Civil Szervezet*, amely aktivistái Weisz József vezetésével beindították a temető, a zsinagóga felújítási programot, szervezik a beregi zsidók múzeumát.

Az utóbbi időben a Felső-Tisza-vidéken a huszti zsidóközösséget is az aktivitás és a megújulás jellemzi. Két járási státusú civilszervezetük is van:

<sup>462</sup> 1997. július 16-án alakult Kijevben, 19 megyében van képviselete. Első elnöke: **Alekszandr Feldman**. Az alapítvány támogatásban részesít 15 zsidó nappali iskolát, 70 vasárnapi iskolát, 11 óvodát stb. csak Kijevbe 3 középiskola, koledzs, Nemzetközi Salamon Egyetem működik. Évente több településen (Kijev, Donyeck, Ternopol, Csernovic, Ungvár) zsidó kulturális napokat bonyolítanak le. Gondozzák a Babij Jari Virtuális Múzeum információs anyagát: <http://babiyyar.com.ua/> Lásd bővebben az alapítvány portálját: <http://www.jew-fund.kiev.ua/>

<sup>463</sup> A kárpátaljai főrabbi alapításában egy ideig kiadták a *Gut Sábész* c. orosz nyelvű újságot is.

<sup>464</sup> Lásd a Heszed Spira Virtual Museum-át: <http://www.jewish.uz.ua>

– a Kárpátaljai „Menora” Zsidó Kulturális Egyesület Huszti Járási Tagozata és

– a „Solom” Zsidó Kulturális Egyesület Huszti Járási Szervezete, amelyek sokrétű érdekvédelmi munkát fejtenek ki a szórványban élő zsidók körében.

A kárpátaljai zsidó civil szervezetek és alapítványok (Ungváron: Szochnut-Ukrajna helyi képviselet, Magen Avot Jótékonyági alap helyi képviselete, Munkácson: Menóra Városi Zsidó Kulturális Egyesület, Salom! Városi Zsidó Nemzeti-Kulturális Egyesület stb.) az erősen megfogyatkozott népcsoport szociális-kulturális érdekeit védik és jelenítik meg.

Az ukrajnai zsidók kulturális központjának továbbra is Kijev tekinthető. Izrael kijevi nagykövetsége és kültestületének képviselői aktívan támogatják az ukrajnai zsidókat, azok vallási és kulturális tevékenységeit, közreműködnek az izraeli állampolgárság (ukrán-izraeli kettős állampolgárság), izraeli útlevél megszerzésében és az Izraelbe történő kitelepülőknek is segítséget nyújtanak. Egyre gyarapodik az ukrán-izraeli kettős állampolgárok száma is. Izraeli és amerikai támogatással gondozzák a településeken megmaradt zsidó temetőket, sírkerteket, emlékhelyeket. Több vasárnapi iskolát tartanak fenn, ahol a zsidó ifjúság ősei nyelvét, kultúráját sajátítja el.

### ***A megmaradt emléket „nem lehet megölni...”***

*(Hitélet, emlékhelyteremtés, újjászületés)*

Kárpátalján „a szovjet rendszer az egykor pezsgő zsidó kultúrának még a nyomát is igyekezett eltüntetni”<sup>465</sup> 1945-1946 között. A 2. világháború előtt 400 zsidó hitközséget tartottak nyilván, gyakorlatilag megszűntek létezni. 1945-1946 között a holokauszt túlélők szervezésében mindössze 20 újította fel a működését.

A szovjet ateista főideológusok mesterkedése kövekeztében 1953-ig 15 hitközség szűnt meg. Sajnos, az ideológiai front minden vallás ellen küzdő harcosai között zsidó származású kommunisták is voltak,<sup>466</sup> akik

<sup>465</sup> Kárpátalja 1919-2009. 193. p

<sup>466</sup> Egyik legnagyobb kárpátaljai ateista volt Ungváron a holokauszt túlélő, Édelman Adolf, az ungvári egyetem tanára (a rendszerváltás után Debrecenben telepedett le, „jó zsidó” lett), aki több ateizmusra nevelő brossúra szerzője, amelyek oroszul, ukránul és magyarul a Kárpáti Kiadó gondozásában jelentek meg a 60-as, 70-es években.

az internacionalizálás leple alatt többek között a zsidók asszimilációját, a szovjet nép közé való integrálását erőszakosan akarták meggyorsítani, ezért az útjukban álló zsidó vallást is gyökeresen akarták felszámolni. Ateista hadjáratuk folytán a településeken a hitközségeket sorra betiltották, templomaikat és más kultikus épületeiket elvették (hasonló helyzetbe kerültek más történelmi egyházak is). A vallásellenes politikájuknak ellenszegülő zsidókat mindenféle ürüggyel a KGB vizsgálati fogságába helyezték. Kárpátalján is a vallásukért, hitközségükért kiálló vezető személyiségeket a területi bíróság 10-25 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. A nagyobb városokban (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt) a vallásukhoz, ebből fakadó hagyományaikhoz erősen ragaszkodó zsidóság elszánt és kemény ellenállásába ütközött, a zsinagógákat, imaházakat nem tudták mindenütt államosítani, és kockázatot vállalva, titokban, magán házakban a zsidó gyerekeket vallási nevelésben részesítették, zsidó hagyományokra nevelték.

A kommunistáknak ez a gáztette rémesen hasonlított a nácik eljárásához, mert a szovjethatalom is érdekelt volt a zsidóközösségek vagyontalanításában, teljes felszámolásában. Néhány példa erre: a Beregszász központjában álló nagy zsinagógát kereskedelmi raktárnak adták át, az 1969-ben befejezett átépítés után művelődési ház lett. Hasonló sorsra jutott a Zrínyi utcai kis zsinagóga is: egy katonai alakulat kapta meg, és löszert tartottak benne. Ungváron a nagy zsinagógát hangversenyteremnek rendezték be, a többi templomot (3 zsinagóga, 5 imaház) is különböző célokra kisajátították. Ezt megelőzően az ungvári hitközség tagjai, élükön **Bergida Ignác** hitközségi titkárral, egy ideig reménytelen harcot folytattak a hatalom helyi képviselőivel, hogy eredeti funkcióját megőrizték. A Kreml urainak is panaszt tévő Bergida Ignácot 1948-ban hamis váddal (szovjetellenes tevékenységgel) 25 évi szabadságvesztésre ítélték, hogy ne akadályozza a zsinagóga államosítását. A lágerből nyolc év után, 1951-ben amnesztiával szabadult, megrokkantan tért haza, néhány hétre rá meg is halt.<sup>467</sup> Az elítélt kortársára **Ringel László** (Ungvár, 1920) így emlékezett: „Ungváron élt egy Berhida nevű ember. Lehet, hogy anyám ágán valami távoli rokon, nem tudom. Ő irányította az ungvári nagy zsinagóga gazdasági ügyeit. Valami politikai vádat emeltek ellene, és tíz évet kapott a GULAG-on, szigorított rezsimben. Mindenki tudta, hogy kizárólag

<sup>467</sup> LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csontig égnék. Kárpátaljai zsidók tragédiája. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár) 1992. júl. 12. sz. 10. p.

*a vallási tevékenysége miatt ítelték el. Tíz év elteltével súlyos betegen tért vissza, és hamarosan meg is halt.*<sup>468</sup>

Bergida Ignác sorstársa volt a sztálini börtön-táborokat megjáró **Schwarz Miklós** (Nagyszőlős, 1918) ungvári lakos, egykori szállítási osztályvezető, aki a kommunista diktatúráról is bátran elmondta a véleményét: *„Sok minden, amit a szovjethatalom csinált, vadnak és értelmetlennek tűnt. Szigorú és kíméletlen harcot hirdetett a vallás ellen. Kárpátalja lakosságának túlnyomó többsége, a zsidók is, a nem zsidók is vallásosak voltak. Az emberek megszokták, hogy a vallás az élet fontos része. A szovjethatalom elkezdte bezárni a templomokat, letartóztatta az egyházi személyeket. Ungváron a központi kivételével bezárták az összes zsinagógát. Az az Ung [Uzs] folyó partján állt. Később ezt a zsinagógát is bezárták, és itt helyezték el a filharmóniát. Az emberek össze voltak zavarodva. Tilos volt zsinagógába vagy pravoszláv templomba járni, megtartani a vallási ünnepeket. Ezért az embert kipenderíthették a munkahelyéről. Csak az öregek jártak zsinagógába. Nekik már nem kellett félniük semmitől. Sem a csehszlovák kormányzat idején, de még a magyar alatt sem volt ilyen. Nyomasztó volt az antiszemitizmus is, amely a szovjethatalom megjelenésével együtt terjedt Kárpátalján. Antiszemitizmus természetesen volt a fasiszta Magyarországon is, de senki sem gondolta volna, hogy abban az országban is, amely harcolt a fasiszmus ellen, és elítélte, létező dolog.*<sup>469</sup>

Tovább is sorolhatom, hogy 1947-1952 között Ungvár, Munkács, Radvác, Tiszaújlak, Visk, Körösmező és más településeken a kijevei vallásügyi hivatal (vezetője Vilhovij) és annak kárpátaljai vallásügyi osztálya (vezetője Raszputyko) irányításával, a KGB Kárpátaljai Bizottságának hatékony közreműködésével feloszlatták az úgymond *„burzsoá-nacionalista tevékenységet”* folytató hitközségeket, újabb hitközségek bejegyzését kategorikusan megtagadták, különböző okokra hivatkozva, bevonták a rabbik működési engedélyét, a zsinagógákat és más intézményeket az állam nevében elkobozták, az épületeket gazdasági, kulturális célokra használták fel. De nemcsak a zsinagógákat gyalázták meg (eltűntették róluk a vallási jelképeket, a Dávid-csillagot), hanem vandál módon Tiszabogdányban a templomot, máshol az imaházat lebontották,

<sup>468</sup> Ringel Miklós visszaemlékezése. In: C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/biography/ringel-laszlo-0>

<sup>469</sup> Schwarz Miklós visszaemlékezése. In: C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/biography/schwarz-miklos>

a zsidó temetőket ledózerolták, építkezésekhez több temetőből elszállították a sírköveket is.

Az 1960-as évek végén a 70-es évek elején a munkácsi zsidó temető területéről – a zsidó polgárok minden tiltakozása ellenére - a helyhatóság a sírhantokról kiemeltette, elvitette a családi sírköveket, mert hadigýárat akartak építeni a telken. Ez ugyan nem valósult meg, de a felszámolt közel 300 éves temető helyén sokáig csak üres telek volt. A nemzetközi tiltakozásoknak köszönhetően a város határában új zsidó temetőt jelöltek ki, ide történtek az átemetések. A helyi hitközség a rendszerváltás után a régi zsidó temetőt végül visszakapta, emlékhellyé alakították át.

A rendszerváltás után a zsidó vallásgyakorlás feltételei tovább javultak, az itteni hitközségek megújultak. A felújított zsinagógákban, imaházakban (beregszászi, huszti, munkácsi, nagyszőlősi, ungvári ortodox zsidó közösségben) is elindult a vallási élet. Újjászervezték Munkácson 1992-ben a Makor Reform Zsidó Közösséget, Ungváron 1999-ben a Neológ Zsidó Közösséget, azonban a hívek hiányában mindkét csoport megszűnt.

Mindezt elősegítette többek között 1992. március 4-én a Kravcsuk elnök által aláírt rendelet, mely elrendeli, hogy a helyi hatóságok a vallási gyülekezeteknek szolgáltatassá vissza a kultikus épületeket, amelyeket „nem rendeltetésüknek megfelelően használnak.”

### *A Nagyszőlősi Zsidó Hitközség*

A salánki Kész Rita<sup>470</sup> felméréséből tudjuk, hogy a rendszerváltásnak köszönhetően Nagyszőlősen Rózner Miklós kezdeményezésére, a háború után a városba költözött 15 zsidó család részvételével megalakult a hitközség, melynek egyben eknőke lett. Keletről ide vándorolt zsidó családok jobbra vallástalanságban, vegyes házasságban éltek, nem tartották fontosnak a zsidó hagyományok megtartását, kevesen beszéltek a jidis nyelvet. Legfontosabb feladatuk volt a zsidóöntudat megerősítése. Felkérésére szombatonként összejöttek imádkozni, rabbi híján imádkozó emberük a Hidegpatakról családjával ideköltözött 85 éves Mayer Mihály lett, akinek a lánya a városban kapott tanári állást. Az „*imádkozó ember*” (aki egyben a szertartások és a temetések lebonyolítója) szintén

<sup>470</sup> KÉSZ RITA: *Az I. zóna*. In: *Kárpátaljai Szemle* (Beregszász) 1996. május. IV. évf. 3. sz. 14-15.p.



megjárta Auschwitzot, szerencsésen hazakerült, azonban első felesége, két gyermeke és 85 falujabeli család odaveszett, csak ő és sógora érkeztek haza, kifosztott házukba. 1946-ban újra családot alapított, második felesége is megjárta a náci koncentrációs tábort. A Nagyszőlősi Zsidó Hitközség kérésére a városi tanács visszaadta a zsinagógát, közreműködött az elhanyagolt, kifosztott zsidó temető rendbehelyezésében, ahol zsidó kiválóságok nyugszanak. Oberlander Baruch írásából tudjuk, hogy „A nagyszőlősi temetőben alussza örök álmát a chábád chaszidizmus alapítójának édesapja, reb Báruch. Fia, rabbi Snéur Zálmán, a ljadi rabbi volt a lubavicsi dinasztia megalapítója. Reb Báruch élete végén élt itt, önkéntes száműzetésben, amit a chaszidizmus nagyjai gyakran vállaltak magukra, hogy bocsánatot nyerjenek nemzedéküknek. Már két éve építik a temető kerítését. A külföldre szakadt szőlősiek fedezik a kiadásokat. Reb Báruch sírköve eredeti: az idő vasfoga kétszáz év alatt, 5752. tisri 5. óta nem tett kárt benne. Néhány évvel ezelőtt az ide látogató chászidok épületet – ohelt – emeltek a sír fölé. Itt, az alapító rebbe apjánál imádkoztam a mostani rebbe egészségéért meg azért, hogy mielőbb sikerüljön neki – velünk együtt – kiimádkozni a megváltást, s a gólesznak legyen már vége.

Vagy húsz éve a hatóságok itt is elhatározták, hogy felszámolják a város szívében lévő zsidó temetőt. Már-már sor került a sírok megbolygatására, de a terv csendben elhalálozott, és a kommunista birodalom nagy süllyesztőjébe került. Kétségtelen, hogy a szőlősi temető megmenekülése reb Báruchnak köszönhető.”<sup>471</sup>

A hitközség támogatta a nagypaládiak kezdeményezését, akik 1996. március 31-én emlékoszlopot avattak a faluból elhurcolt 123 zsidónak. Jelenleg Rózner Miklós, Rozentál Hermann (Hersl) és mások építő munkáját egy „maroknyi zsidóval” a tiszaujlaki Weiss Miklós folytatja. Eddigi elnöksége alatt a nagyszőlősi zsinagóga teljes felújítása, eredeti állapotba való hozása közadakozásból beindult (az épület második szintjén rendezte be irodáját, ami egyben imaterem is), a városban is – az elszármazott zsidók adakozásából – több zsidó-emlékhely létesült. Legutóbb – a jelen sorok írójának kezdeményezésére – a tiszabökenyi emlékoszlop felavatásán is részt vett; a márványtáblára 72 holokauszt-áldozat nevét is felvésettük. Az épített zsidó-örökség, a zsidó temetők gondozását is felvállalta, fájjalja, hogy a tiszaujlaki egykor impozáns zsinagógát szülőhelyén a

<sup>471</sup> OBERLANDER BARUCH: *Kárpátalja elfeledett zsidói között*. Riport. Elektronikus változata: <http://regi.zsido.com/books/elfeledett/2resz.htm> , (2015. május 2.)

felismerhetelenségig átépítették, ahol most szolgáltató egység van. Hogy ebben a térségben mit hoz a jövő, marad-e zsidó lakos Nagyszőlősen és az egykori ugocsa településén, erre még ő sem tud válaszolni.

Kezdeti mérőföldkőnek számít 1991. május 26. Ezen a verőfényes vasárnapon először került sor a KMKSZ és annak Történelmi-hagyományőrző munkabizottsága (elnöke: **Dr. Váradi-Sternberg János**) rendezésében az első holokauszt-emléktábla nyilvános felavatására Nagyszőlősen, amely a kárpátaljai zsidóság rettenetes tragédiáját örökíti meg. Ezt a gesztust Váradi-Sternberg János a történelmi eseményt beharangozó egyik írásában az első közt üvözölte. A nagyszőlősi zsidó közösség múltjáról írt vizsgálódásait egy nemrég Kárpátalján járt izraeli újságíró gondolatfűzésével zárta: „*Itt régebben tízezrek éltek pezsgő zsidó életet – írja a magyar nyelvű zsrnalista. – Mindebből csak az emlék maradt meg... Azt viszont nem lehet megölni.*” Ehhez még hozzátesszük, hogy feltárni ezt az örökséget, ápolni, eljuttatni az elkövetkező nemzedékhez, erre az elpusztultak emléke kötelez.<sup>472</sup>

A helyi sajtókiadványok (Kárpáti Igaz Szó, Ugocsa-Vidéki Hírek, Kárpátalja stb.) terjedelmes tudósításokat közöltek a 47 év után először lebonyolított nyilvános megemlékezés-sorozatról, a haláltáborba hurcolt zsidó honfitársakról. Előzetesen a Perényi kastély dísztermében emlékülés zajlott le, előadást tartott a nagyszőlősi zsidóközösség múltjáról **Váradi-Sternberg János**, az ungvári egyetem történészprofesszora, **Lusztig Károly** újságíró és közíró a kárpátaljai holocaust előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről beszélt, **Klein Móric** izraeli állampolgár a vidéken eltöltött ifjú éveire emlékezett vissza, **dr. Weisz György**, a Magyar Zsidó Hitközösségek Szövetségének elnöke a magyarországi zsidók szemszögéből értékelte az emléktábla-avatás jelentőségét, **Majsai Tamás** történész, református lelkész az 1941. évi deportálások hátterét világította meg.

Az emlékülés után a vendégek ellátogattak a nagyszőlősi zsidó temetőbe. Majd a résztvevők felavatták az emléktáblát, amely az egykori gettó egyik épületét jelöli meg. A tábla felirata háromnyelvű: ukrán, héber, magyar. Az utóbbi szövege így hangzik: „*Ebben a városrészben volt a gettó, innen hurcolták el a zsidó honfitársainkat a haláltáborba 1944 tavaszán. Állította a KMKSZ nagyszőlősi városi szervezete.*”<sup>473</sup>

<sup>472</sup> VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: *Mementó. A nagyszőlősi zsidóközösség múltjából.* In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1991. május, 10.p.

<sup>473</sup> A tábla három nyelvű szövege a Kárpátalja hetilap címlapján is elolvasható: 1991. május. 9. sz.

Avatóbeszédet tartott **Milován Sándor**, a KMKSZ nagyszölősi járási szervezetének alelnöke, **Lusztig Károly** újságíró, **Andrij Palicsko**, a járási tanács elnöke, az ukrán parlament képviselője, **Laborczy Géza**, evangélikus lelkész, a Magyar Országgyűlés képviselője, **Klein Móric** nagyszölős szülötte, **Dr. Weisz György**, a Magyar Zsidó Hitközösségek Szövetségének elnöke, **Benda Kálmán**, a Magyar Történészek Világszövetségének és az MTA Történettudományi Bizottság elnöke.

Az emléktábla ünnepélyes leleplezése után a budapesti *Muzsikás* együttes zsidó népdalokat és énekeket játszott, majd **Kuti József**, a debreceni zsidó hitközség kántora, **Zatykó László** ferences rendi szerzetes, **Laborci Géza** evangélikus lelkész és **Oroszi Pál** református lelkész hirdetett igét.

Érdemes néhány gondolatot kiemelni az elhangzott beszédekből. 1944 a zsidók és magyarok népiirtásának éve: *„Alig telt el hat hónap az után, hogy az utolsó holocaust vonat kigördült Nagyszölős állomásáról, itt újra deportáltak. De már nem zsidókat, haem magyarokat. És alig telt el másfél év, megint üldözték a zsidó vallású embereket a többi felekezettel együtt (...) És aki ma a zsidót gyűlöli, az holnap az ukránt, holnapután a magyart fogja ellenségének tartani. Azt szeretnénk, hogy ez a tábla és a kopjafák is útjelzőként szolgáljanak az utókornak és az itt élő népeknek. Jelezzék a történelmi zsákutcákat, ahová betérni embereknek, népeknek életveszélyes. Azt szeretnénk, hogy az utókor ne tudja meg se azt, milyen fizikai, se azt, milyen a szellemi gettó.”* (Milován Sándor)

*„Több mint négy évtizedet kellett várni erre a kegyeleti ünnepségre, de a rosszindulat és a hallgatás jege mégis megtört. Emlékezet nélkül nincs világos út, nincs jövő. Emlékeznie kell mindenkinek, kinek-kinek a maga nyelvén, a maga hite szerint, de feltétlenül együtt, mert csak együtt van hatalmunk a gonoszság felett.”* (Lusztig Károly)

*„Megbetegszik az a társadalom, amelyben az egyik ember a másik másságát nem tudja elfogadni.”* (Laborczy Géza)

*„A túlélőknek legalább két erkölcsi kötelességük van a halottakkal szemben. Az egyik, hogy őrizték emléküket, a másik pedig az, hogy megakadályozzák, amit itt Európa más országaiban közel fél évszázada megtörtént.”* (Klein Móric)

*„A múltat úgy kell vállalnunk, ahogy az volt. De ebből csak azt kell folytatnunk és továbbvinniünk, ami emberi, és ami méltó mindnyájunkhoz.”* (Dr. Benda Kálmán)

A rendezvénynek volt egy erősen negatív kicsengése, amikor Andrij Policskó ukrán honatya a kommunista történetírás szemüvegén keresztül idézte fel a közös múltat. A jelenlévők körében „visszatetszést keltett az a durva általánosítás és ferdítés, amely beszédének egyes részleteit jellemezte. A hangsúlyt ő az 1939-től 1944 őszéig terjedő időszakra helyezte, s ezt a fasiszta megszállás, a totális terror éveiként mutatta be, amikor 170 ezer kárpátaljai végeztek ki vagy hurcoltak el, amikor gyakorlatilag minden faluban tömeges kivégzések, nyilvános akasztások voltak. Pontos számokat idézett a megszállók gáztetteiről: az eddig előkerült és feldolgozott - tehát nem teljes - adatok szerint 183 395 embert vetettek börtönbe és koncentrációs táborba, közülük 114 982-t állati módon halálra kínoztak. Az elhurcoltak, bebörtönöztek és kivégzettek közül 104 177-en zsidók voltak, „Gyökeres változás állt be a zsidók életében a felszabadulás után – folytatta a szónok. – Külön alapot hoztak létre a koncentrációs táborokból visszatértek megsegítésére. Ez reális gondoskodás volt az emberekről... Akik hazatértek, betegen, legyengülve is aktívan bekapcsolódtak országunk népgazdaságának építésébe.”<sup>474</sup>

## **Adalékok a fejezethez**

### **Hudák Elvira visszaemlékezései a nagyszülősi zsinagóga végnapjaira**

*Ezen igaz történet alapját az a tény motiválta, hogy a 8. osztályban már Nagyszőlősen tanultam, mivel Fancsikán magyar iskola csak 7 osztályos volt.*

*Itthon a művészetek világában töltöttem gyerekkoromat, az ókori és középkori művészettel kapcsolatos könyveket gyakran lapozgattam, nagyapám könyvtárában nagyon sok könyv volt és a családomtól mindig csak a szépet és jót hallottam...*

*Ekkor szembesültem a valósággal a 9. osztályban tornaórán tanárunktól csákányt kaptunk, a fiúk targoncát és az óra keretében vittek minket „gyakorlatra” a zsinagógába. Ugyanis ebben az időben döntöttek, úgy hogy a város összes középiskolája részére tornatermet létesítenek. Megérkeztünk a nagyszülősi zsinagóga épületéhez, mely kb. 5 percnyi járásra*

<sup>474</sup> MÓRICZ KÁLMÁN: „Csak együtt van hatalmunk a gonoszság felett.” Emléktábla-avatás Nagyszőlősen. In: *Kárpátalja* (Miskolc-Ungvár), 1991. június. 10. sz. 4. p.

volt az iskolánktól. Tanárunk kinyitotta a nagy, nehéz ajtót és beléptünk az épületbe. Gyönyörű mozaikablakok, valamint mozaikpadló fogadott minket. Az ablakok a ragyogó nap megvilágításában még szebbek voltak: pálmafák, liliumok, megannyi tarka virág társaságában álltam és néztem, hogy alkothattak ilyen szépet valamikor az emberek. Én, aki a művészeti könyvek társaságában nőttem fel, nem tudtam levenni szemem ezekről az alkotásokról. A pálmafák és virágok társaságában a terem közepén állva nagyon picinek éreztem magam. Mikor felhangzott a vezényszó: „Vegyétek a csákányt és törjétek a padlót!” Gondoltam magamban, mit vétettek ezek a virágok, fák és növények nekünk, hogy össze kell törniünk. Hogy lehetnek az emberek ilyen barbárok, hogy nincs valakiben annyi érzés, hogy mindezt össze kell törni. De csináltuk, mert másképp nem kaptunk jegyet. Mikor belevágtam a csákánnyal a padló virágaiba, mintha felsírtak volna: „Mit ártottam én neked? Miért bántasz te engem?” De választásom nem volt, mint a többi osztálytársamnak sem. Mikor összegyűlt a megfelelő mennyiségű törmelék, jöttek a fiúk a lapátokkal és targoncákkal felrakták és az udvari szemétgyűjtőre vitték. Egy kupac szemét lett a gyönyörű padlóból, az ablakokból, melyet néhány héten keresztül csákányoztunk. Mennyi idő munkája veszett kárba. Elkészíteni a rajzokat, majd kialakítani a képeket, kiválasztani a színeket, összerakni a mozaikokat... és végül a szemétdomb...

Hasonló sorsa volt a temetőnek is. Ide tornaórákon lögyakorlatra vezényeltek minket, mivel akkor kétszer egy héten „katonai kiképzésben részesültünk” (Боеное дело).

A falukból többen utaztunk a középiskolába ki vonaton, ki buszon. A városi iskolába mindenki igyekezett szépen felöltözve jönni. De a fenn említett órákon puskával a kézben hason kellett csúszni a magas fű és hatalmas márvány - emlékművek között. Majd elhangzott a vezényszó: „Puskát fel, célozz!” Mikor lögyakorlatra jártunk, észrevettem, hogy sok nagyméretű fehér illetve fekete márvány siremlék feküdt a földön. Ezek fel voltak döntve. A sírok pedig fel voltak dűlva. Talán az élelmes emberek kincseket kerestek, mivel sok mende-monda járta a környéket „a zsidók kincseiről”. Valóban akadt néhány szemfüles lelketlen ember, aki még a halottakat is kihasználta. Az est leszálltával szekerekkel a temetőhöz jöttek, felrakodták a márvány siremléket, csiszolóműhelybe vitték majd jó pénzért eladták a hiszékeny keresztényeknek.

De hasonlóan történt a nagyszülősi római katolikus templomban is: itt az orgonáládát összetörték az alumíniumból készült orgona-sípot pedig

*TV antennának árusították, pedig tudvalevő, hogy a templom orgonája méret szerint van felépítve, a sípok nagysága különböző, de mit számít ez a pénzéhes embereknek! Micsoda barbárság! Mekkora vandalizmus! Mekkora érzéketlenség. Tönkre tenni az évszázadokon át kialakított kultúrát. Semmivé tenni azt, amit az emberi ész és kezek alkottak évszázadokon keresztül. Mindent eladni, amit lehet. Ne tegyük pénzzé azt, ami a másik ember rovására szolgál.*

*Feltűnt nekem, hogy sem a falakon, sem az ablakokon nincs emberi ábrázolás.*

*P.S. Sok évvel is később jártam Magyarországon. Minden alkalommal felkerestem egy zsinagógát - első a Dohány utcai (Budapest) volt. Majd később a szegedi, kecskeméti, miskolci zsinagógák voltak. Nem győztem csodálkozni, hogy miért itt sincsenek emberi alakok az ablakokon és nem bírtam ki, hogy meg ne kérdezzem az ott lévő felügyelőt: „Miért nincsenek ember ábrázolások a zsinagógák ablakain?”. A válasz egyszerű volt : „Nekünk is vannak Isteneink, de mivel senki sem látta őket, hamis képet nincs jogunk alkotni róluk.”*

*Hudák Elvira,  
Nagyszőlős, 2015.04.08*

## ***A Beregszászi Zsidó Hitközség***

A magyar zsidóság központjának tekintett Beregszászban és környékén is „*pislákol a zsidóélet*”, hiszen a koncentrációs táborokból hazatért és itt maradt zsidók a hitközséget újjászervezték, hivatalosan 1945. február 14-én a megyei illetékes hatóságnál jogilag is 102. sz. alatt bejegyeztették.<sup>475</sup> Egy másik irat szerint a hitközséget 1947. július 20-án 102. szám alatt a 8 tagú vezetőség névsorával Ungváron ismételten újraregyezték.<sup>476</sup>

A zsidó hitközség első alapítói: **Senfeld Emil Herman** (1902) boltos, a hitközség vezetőségi tagja, **Hollander Adalbert Herman** (1911) készletező, **Adler Heiskel Kahan** (1911) rabbi, a hitközség vezetőségi tagja, **Moskovics Ignát M.** (1909) suszter, **Kerber Dávid Izsák** (1912) butikos, **Braun Ludvik Adalbert** (1912) kereskedő, **Jakobovics Alex Jakab** (1922), fuvaros, **Ickovics Ludvik Ignat** (1912), közzétkeztetési dol-

<sup>475</sup> Lásd: a hitközség bejegyzését igazoló 8. sz. iratát, másolata az MZSKE archívumában.

<sup>476</sup> Lásd: a hitközség bejegyzését igazoló 8. sz. iratát, másolata az MZSKE archívumában.

gozó, **Fuks Dezső Adolf** (1901) készletező, a hitközség vezetőségi tagja, **Steinberg Ábrahám L.** (1899) szikvizes, **Friedmann József Dezső** (1910) szikvizes, **Szabó Lajos Herman** (1909) inspektor, a hitközség ellenőrzési bizottságának tagja, **Weiss Nándor Jenő** (1923), büfés, a hitközség öt fős vezetőségi tagja, **Junger Filep Lázár** (1912) asztalos, **Adler Bureh Sámuel** (1903) szikvizes, a hitközség ellenőrzési bizottságának tagja, **Hollender Lajos József** (1910) üzletvezető, **Markovics Jakab Izidor** (1914) üzletvezető, **Helbman Adalbert J.** (1925) üzletvezető, **Salamon József Mór** (1910), malom igazgató, **Lebovics Marton N.** (1920) üzletvezető, a hitközség ellenőrzési bizottságának tagja, **Todri Ludvik Herman** (1912) munkás, **Swarcz Aleks Jakab** (1898) gépész, a hitközség vezetőségi tagja, **Telbman Mózes Dávid** (1904) boltos, a hitközség ellenőrzési bizottságának tagja. A hitközség nevében a listát **Weiss Nándor** titkár látta el kézjegyével.<sup>477</sup>

A nagy zsinagógát 1947. július 20-án újrajegyeztették.<sup>478</sup> Összeírták a kultikus intézmény vagyonát, berendezési tárgyait. Az egyházi szertartáshoz szükséges nyomtatványokból 6458 példányt tartottak nyilván.<sup>479</sup> Adler Heiskelnek a megyei végrehajtó bizottsághoz küldött tájékoztatója szerint 1950. május 18. állapot szerint az ünnepi napokon, újévkor 400-450 zsidó imádkozik a nagy zsinagógában, amely 1883-ban épült, 20 m hosszú, 15 m széles, a női karzat szélessége 15, hosszúsága 10 méter. A hitközség rabija 1945-1951 közt **Adler Heiskel Kahan** (Técsői járás, Ternovo, 1911) 1917-1929-ben a taracközi, bártfai, rahói zsidó iskolákban szemináriumokban tanult, 1931-1938-ban különböző rabbi volt a tanítómestere. 1941-1945-ben munkaszolgálatos, majd Beregszászban letelepedett, a hitközség szolgálatába lépett.<sup>480</sup> Megjegyzi, hogy ő valójában nem képzett rabbi, hanem sakter (metsző), ebben a minőségben az állatok rituális előírás szerint való levágását végzi.<sup>481</sup> **Adler** rabbi engedélyét Ljamin Agafonov, a kárpátaljai megyei válásügyi osztály vezetője 1951. április 30-án bevonta, a továbbiakban a hitközség zsinagógájában „*kultikus szolgálatot*” nem végezhetett.<sup>482</sup>

<sup>477</sup> Lásd: a hitközség alapítóinak 5., 6. sz. listáját, másolata az MZSKE archívumában.

<sup>478</sup> Lásd: a működő zsinagóga 1. sz. nyilvántartásának lapját, másolat az MZSKE archívumában.

<sup>479</sup> Lásd: a működő nagy zsinagóga berendezéseiről, egzházi könyveiről készült 15., 17. sz. jegyzéket, másolata az MZSKE archívumában.

<sup>480</sup> Lásd: Adler rabbi személyi úrlapját, a 13. sz. irat másolata az MZSKE archívumában.

<sup>481</sup> Lásd: a megyei válásügyi osztálynak megküldött Adler sahter tájékoztatóját, a 19. sz. irat másolata az MZSKE archívumában

<sup>482</sup> Lásd: **Adler** rabbi nevére kiállított hatósági engedélyének visszavonását igazoló 86/12. sz. iratát, másolata az MZSKE archívumában.

1951. július 13-án Swarcz, a hitközség elnöke a megyei vallásügyi osztályt arról értesíti, hogy 1951. július 1-jén új rabbit választottak beregszászi születésű **Markovics Zsigmond Martin** személyében.<sup>483</sup> Ennek alapján a folyó év július 15-én M. Raszputyko az új rabbinak kiadta a működési engedélyt.<sup>484</sup>

A beregszászi nagy zsinagóga államosításával kapcsolatosan eddig a MZSKE birtokába közel 13 levéltári irat került. A hiteles másolatokból kirajzolódik, hogy a hitközség milyen ádáz küzdelmet folytatott a nagy zsinagóga megtartása érdekében, azonban a kárpátaljai vallásügyi hivatal apparátusának, nevezetesen M. Raszputyko főosztályvezető akarata érvényesült. Mellesleg ebben az időben az önkényes pártpolitika „*ateista-présébe*” kerültek a történelmi egyházak is. A kommunista diktatúra ideológusai Kárpátalján is meghirdették a vallásellenes nevelés, „*a szovjetember típus*” formálásának álságos programját, amelyben a zsidó-, magyar-, ukrán és ruszin nemzetiségű kommunisták (Rotman Miklós, Balla László, Szikszai Aladár stb.) is aktív szerepet vállaltak.<sup>485</sup>

Raszputyko a feletteseinek (a Kárpátaljai területi és a beregszászi körzeti végrehajtó-bizottság vezetőinek) írt több feljegyzésében, majd az 1958. február 24-ei záró-jelentésében<sup>486</sup> vetette fel a beregszászi nagy zsinagóga kisajátításának állami fontosságát. Szerinte a helyi hitközségnek ilyen nagy épületre nincs szüksége, mert az 1945-ben nyilvántartott közel félezerről 130-150-re csökkent a beregszászi izraelita hitűek száma. A hatalom helyi megfigyelése szerint már csak 50-20 fő jár imádkozni a közel 400-500 főt befogadó zsinagógába ezért javaslatának lényege, hogy el kell venni a Mózes-hitűektől a nagy zsinagógát és a hitközségnek egy kisebb templomot kell felajánlani. A nagy zsinagógát kulturális központtá átalakítják, az előtte elterülő, ezer főt is befogadó téren Lenin szobrának felállítását tervezik, állami ünnepek színterévé alakítják át.

Swarcz, a hitközség elnöke már az 1953. február 26-ai Skoljarenkónak, a beregszászi körzeti végrehajtó bizottság elnökének írt Beadványában kategorikusan visszautasítja a helyi hatalom képviselőinek javaslatait az épületcserékre vonatkozóan. Továbbra is a nagy

<sup>483</sup> Lásd: **Swarcz** elnök tájékoztatólevelét, 104/21. sz. irat másolata az MZSKE archívumában.

<sup>484</sup> Lásd: **Raszputykó** által kiadott igazolást, 102. sz. irat másolata az MZSKE archívumában.

<sup>485</sup> Lásd: ROTMAN MIKLÓS: *Új ember születik*. Kárpánton túli Területi Köny- és Lapkiadó, Uzshorod, 1961., BALLA LÁSZLÓ: *A tanulók vallásellenes nevelése a magyar irodalom óráin. Segédkönyv az Ukrán SZSZK magyar tannyelvű iskoláinak pedagógusai számára*. Vidavnictva „Ragyanszka Skola” Kijiv-1964-Uzgorod., SZIKSZAI ALADÁR: *A reverenda mögött...* Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1976.

<sup>486</sup> Lásd: **Raszputykó** 1958. február 24-i zárójelentését, az irat másolata az MZSKE archívumában.



zsinagógára (akkor Lenin u.11.) a hitközség igényt tart, a felajánlott, ám „*lerobbant*” épületet (akkor Bohdan Hmelnickij u.11) nem tartják alkalmasnak. A nagy zsinagógáért folytatott adminisztratív küzdelem folytán a hitközség vezetőire, tagjaira a hatalom részéről óriási nyomás nehezedett, végül „*beadták derekukat*” és lemondtak a nagy zsinagógáról, a kárpátaljai vallásügyi osztálynak megküldött kérvény is erről tanúskodik.

A beregszászi körzeti végrehajtó-bizottság több határozata foglalkozott a beregszászi zsinagógák ügyeivel.<sup>487</sup> A 315. sz. 1953. április 20-án, a másik, a 27. sz. 1958. január 30-ai keltezésű. A 315. sz. határozat egyben felkéri a városi tanácsot, hogy vegye át a hitközségtől a nagy zsinagóga épületét és cséérébe az Októberi Forradalom u. 11. sz. alatt lévő kis zsinagógát adja át kultikus célokra. A városi tanács 1953. május 12-ei, 71. sz., majd az 1958. január 17-ei 7. sz. határozataival<sup>488</sup> végérvényesen kisajátította az imaházakat, köztük ezt a csodálatos, 300 négyzetméter alapterületű létesítményt, szocialista stílusban átépítették, művelődési központtá formálták.

1958. február 24-étől a hitközség a Sztahanov utcai 1. sz. alá költözött. Jelenleg a Zrínyi Ilona nevére átnevezett utcában lévő kis zsinagógát használják, amelynek éveken át elhúzódó felújítását nemrég fejezték be.

A rendszerváltás után a „*feledés csendjét*” Beregszászban és Beregvidéken **Dalmay Árpád**, a KMKSZ járási szervezetének elnöke törte meg, aki kezdeményezte az itteni „*zsidó-múlt számbavételét*” és a héber, magyar, ukrán nyelven feliratozott emléktábla-avatást. Felirata: „*A Beregszászból és Bereg megyéből / 1944-ben elhurcolt és a fasiszták / gázkamráiban mártírhalált halt / zsidó áldozatok emlékére.*” A helyi sajtó tudósítók (Kárpáti Igaz Szó, Kárpátaljai Szemle stb.) által is bőven megvilágított kegyeleti eseményre 1994. május 12-én került sor, amikor Beregszász lakói, a holocaust túlélők még népes csoportja az egykori – kommunisták parancsára kisajátított, elcsúfított – nagy zsinagógából kialakított járási kultúrház előtt (a Széchenyi utcában) az elvesztett sors-társaikra, hozzátartozóikra, a „*máglya halálra*” ítétekre emlékeztek.

<sup>487</sup> Lásd: a **Holubka** vb-elnök és **Milan** vb-titkár által aláírt 315. sz. határozat másolatát, az MZSKE archívumában

<sup>488</sup> Lásd: a **Kopin**, a városi tanács elnök és **Hvorosztjanij** titkár által aláírt 71. sz. határozat másolatát, az MZSKE archívumában

Méltóságteljes főhajtás volt ez azok emlékére, akik „*a város megbecsült polgárai, kultúrájukban magyarok voltak.*”<sup>489</sup> Mint szemtanúk: **Richter Gyula, Mittelman Ignác és Balázsiné Lengyel Rozália** szólt arról a 8-10 ezer ártatlan emberről, akit – német kommandósok, magyar csendőrök fegyveres kíséretében – 1944 tavaszán deportáltak a városból, a járásból, akik közül alig néhányan tértek vissza szülőföldjükre. A rendezvényen, mint díszvendég, részt vett **Lucker Izabella**, a Kárpátaljai Zsidók kulturális-felvilágosító Egyesületének képviselője, **Pataki István**, Beregszász polgármestere.

A 2000. július 1-jén Beregszászban alapított, és jogilag bejegyzett Shalom Alapítvány<sup>490</sup> (Elnök: **Weisz József/Joseph Vays**, USA, általános manager: **Togyireska Erika**, Beregszász, egyben a beregszászi zsidóság múltjának elkötelezett kutatója) beregszászi projektjébe felvette a temető karbantartását<sup>491</sup>, az Orthodox (Kis) zsinagóga restaurációját<sup>492</sup>, a Kárpátaljai zsidóság, ezen belül a beregszászi zsidóság múzeumának kialakítását. „*Ma már csak egy kis létszámú zsidó közösség él Beregszászon, de folyamatban van egy újjáéledés a fiatalabb zsidóság által Kárpátaljára és Beregszászba való utazás és esetleges költözés terén. Még ma is működik a kis zsinagóga, melyet adományokból tartanak fenn. Még ha nincs is rabbija a zsinagógának, a heti Sabbath szolgálatokat és az azt követő kiddisht megtartják. A Beregszászi Zsidó Hitközség elnöke Goldberger Ernő.*”<sup>493</sup> -olvasható a Shalom Alapítvány honlapján. A zsinagóga udvarán található a holokauszt-emlékmű.

Jelentős eseménynek, előrehaladásnak értékelendő, hogy a Shalom Alapítvány Civil Szervezet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének közreműködésével 2015. április 28-án az auschwitzi szabadulás 70. évfordulójának emlékére tudományos konferenciát tartottak. Majd sor került Weis József alapítványi

<sup>489</sup> K.g.: *A múlt számbavétele. Emléktábla-avatás Beregszászban.* In: *Kárpátalja*, 1994. június. 2. évf. 5. sz.4.p.

<sup>490</sup> Shalom Alapítvány partnerei: JewishGen Kehilalinks: <http://kehilalinks.jewishgen.org/Berehove/>, Jewish Gen Sub-Carpathia SIG: <http://www.jewishgen.org/sub-carpathia/>, (2015. május 2.)

<sup>491</sup> 2012-ben **Marshall Katz** (USA) sorok szerint egyenként lefényképezte a beregszászi sírköveket (kb 5000 sírkő). 2015-ben elkészült a beregszászi zsidó temető minden sírkövének fotója, valamint feldolgozásra kerültek felirataik is, és mindez megtekinthető a Berehove KehilaLink web oldalon. Amennyiben ellátogat az említett weboldalra, kattintson a „*Tombstones*” (sírkövek) fölé az oldal tetején. Click HERE. - Olvasható Shalom Alapítvány honlapján, <http://www.shalom.org.ua/H-index.html> (2015. május 2.)

<sup>492</sup> A zsinagóga restaurációs munkálatainak végleges befejezése 2015 tavasza. Lásd: <http://www.shalom.org.ua/H-synagogue.html>

<sup>493</sup> Shalom Alapítvány honlapja: <http://www.shalom.org.ua/H-today.html>, (2015. május 2.)

elnök vezetésével a Múzeum és Látogató Központ megnyitójára a beregszászi Zrínyi utcai zsinagógában. Bacsikai József ungvári főkonzul megnyitó beszédében kiemelte, hogy a *„felújított zsinagóga és a látogató központ a jelképe annak, hogy Kárpátalján van jövője a zsidó közösségnek.”*<sup>494</sup>

Beregszászi gyökerű és az itteni zsidóság köréből kikerült, világhírű személyiségek közé sorolható: a párizsi felső tizezer ismert és kedvelt nőalakja a beregszászi származású **Altman Olga**, aki a múlt század 40-es, 50-es éveiben a művészeti élet nagy mecénása és nagyvállalkozó volt. Saját gyűjtésében ettől sokkalta több hírességet adott Kárpátalja a nagyvilágnak, köztük említhető **Grün** beregszászi származású neológ főrabbi Londonban. **Dr. Hartman Ernő** kiváló gyermekorvos. Ő az, aki az 50-es években amerikai ismerőseitől beszerzett Sabin-cseppekkel oltotta be a gyerekeket és ezzel megakadályozta a gyermekparalízis járványszerű elterjedését a városban. Munkásságát a városi tanács 2000-ben Pro Urbe-díjjal jutalmazta. **Milton Friedmann** (1912-2006) Nobel-díjas közgazdász. Apja Friedman Jenő Saul, anyja Landau Sára Eszter volt, akik Beregszászról vándoroltak ki az Újvilágba az 1800-as évek végén. A 2014-ben a beregszászi főiskolán megrendezett holokauszt-konferencia résztvevő a főiskola falán a Nobel-díjas tudós tiszteletére emléktáblát avattak. *„Az 1988-ban Beregszászból Amerikába kivándorolt Weisz Sándor elmondta, hogy Milton Friedman annak ellenére, hogy soha nem járt Beregszászban, mivel apja és anyja is ebből a városból származott, többször beregszászinak nevezte magát.”*<sup>495</sup>

\* **Rabbi Hugo Gryn** (1930 - 1996), mint műsorszolgáltató vált ismertté Nagy-Britanniában.

\* **Julius REBEK** (1944 -) amerikai vegyész, aki szakértője volt a molekuláris önszerveződésnek.

\* **Aranka SIEGEL** (1930 -), holokauszt túlélő és író, megjelent munkáit díjazták is: Newbery Honor (1982) és a Boston Globe-Horn Book Award (1982).

\* **Dr. Bertalan KUBAT**, MD (korábban Berl KLEIN, 1917-2003) holokauszt túlélő, csehszlovák sebész.

<sup>494</sup> PALLAY KATALIN: *Kárpátaljai holokauszt. Az auschwitzi táborból való szabadulás emlékére*. In: Kárpátalja.ma: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kultura/karpataljai-holokauszt-az-auschwitzi-taborbol-valo-szabadulas-emlekere/>

<sup>495</sup> DÓZSA: *„1944 az elhurcolások éve” Kárpátaljai holokauszt*. In: Kárpátalja, 2014. június 5.

**Miroslav KUBAT, JD** (korábban Manhart Klein, 1910-2001) ismert jogász az első Csehszlovák Köztársaságban (1918-1938), és 1942-1945 közt katonatiszt volt a csehszlovák hadseregben. A háború után kivándorolt az Egyesült Államokba.

\***Piroska REICHART** (1884 - 1943) költő. Írt verseket, regényeket és tanulmányokat, legtöbbjük megjelent a Nyugat-ban. Öngyilkos lett 1943-ban.

\***Sándor JÁK** (Jakubovits) író (TV dramaturg), a megélt holokausztól regényt írt.

\***Judy CASAAB** (korábban Judit Kaszab született Bécsben, 1920 -) ismert festőművésznő, Beregszászban kezdte pályafutását és a háború után Ausztráliába költözött. Ő az egyetlen nő, aki megnyerte a Archibald-díjat, kétszer Stan Rapotec (1960) és a Margo Lewers (1967) díjat. Több mint ötven önálló művészeti kiállítása volt Ausztráliában, valamint Párizsban és Londonban.

\***Géza KALOCSAY** (1913 - 2008) elismert focista, volt magyar válogatott és a csehszlovák válogatott tagja, a Standard Liege és Górnik Zabrze és más világszerte elismert csapatokban játszott.

\***Sir ALEX Sándor Alexander** (korábban Korda KESZTENBAUM, 1916-1994) az Egyesült Királyságban, iparos, pénzügyes és a művészetek pártfogója.

\***Nándor "Cunci" WEISS** itt született, és a holokauszt után, visszatért Beregszászba és a Zsidó Hitközség elnöke volt.

\***Michael IOSIPOVICS** tagja volt a kézilabda válogatottnak Ukrajnában, és később, a kézilabda-válogatottnak Izraelben.

**Dr. Amalia BRAUN** volt az első női orvos Beregszászon. Ő is részt vett az első cionista kongresszuson a svájci Baselben.

**FUCHS Gábor**, neves zongoraművész és pedagógus az Egyesült Államokban és Európában.

**ZICHERMAN Sándor (1935)** festőművész, szobrász, grafikus, éremművész. Ungváron született, Beregszászban és Budapesten él és tevékenykedik.

## *A Munkácsi Zsidó Hitközség*

Munkácson is több száz visszatért zsidó 1944-1952 között újraindította a közösséget. Miután felújították a nagy zsinagógát, a helyhatóság szemet vetett rá, bezárását kezdeményezték, koncepciók vádakat fabrikáltak, a hitközség vezetőit szovjetellenes tevékenységgel vádolták meg. **Hochman Tibor** (Munkács, 1928) holokauszt túlélő is megerősíti, hogy *„A szovjethatalom hadjáratot indított Kárpátalján a vallás ellen. Elkezdtek bezárni a templomokat, és nem voltak tekintettel sem vallásra, sem felekezetre. A hívőkre meg majdhogynem úgy tekintettek, mint a bűnözőkre szokás.”*<sup>496</sup>

A munkácsi hitközség ellen alaposan előkészített rágalomhadjárat Raszputyko, a megyei vallásügyi hivatal vezetőjének nevéhez fűződik, aki össz-szövetégi és országos feletteseinek (Poljanszki, az országos vallásügyi hivatal főnöke, Vihovij, a köztársasági vallásügyi hivatal főnöke, a KGB Kárpátaljai Bizottsága) 1950. január 25-ei jelentésében a következőkről számolt be: *„...Munkácson, a jelentés szerint, elhajlás tapasztalható a burzsoá-nacionalista tevékenység irányában... Kóhan, a hitközségi tanács elnöke ellen bűnügyi eljárás indult. A hitközség megtagadta, hogy új vallási előljárót válaszson, a rabbi feladatait felváltva továbbra is a burzsoá-nacionalisták végzik...”* Kohán rabbist hosszú ideig a zsidók bújtatták, nem adták fel. Erről bővebb információt találtam **Schimmer Jenő** (Munkács, 1921) túlélő visszaemlékezésében: *„Munkácson a háború után volt egy rabbi, a Kahán rabbi, ő volt egész Kárpátalja rabbija. Kahán rabbist nem tudták lefogni, itt-ott bujkált, hiába keresték, nem tudták megtalálni. Aztán belépett egy kolhozfélébe, ahol rongyokat szedtek össze [Kolhoz – kollektívnoje hozjajszto, 'közös gazdaság' – állami tulajdonú földterületen működő mezőgazdasági termelőszövetkezet volt a Szovjetunióban, 1929–1990/91 között. – A szerk.]. Házakhoz, műhelyekbe, gyárakba járt rongyért. Így lett munkahelye, és békén hagyták. De nem ebből élt, hanem abból, amit a zsidók adtak neki. Lassan kezdtek jönni már a csomagok is, abból is adtak neki.”*<sup>497</sup>

<sup>496</sup> **Hochman Tibor** visszaemlékezése. C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/biography/hochman-tibor>, (2015. május 2.)

<sup>497</sup> **Schimmer Jenő** visszaemlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/schimmer-jeno>

Egy év múlva a területi tanács végrehajtó bizottsága 1952. december 25-én elhatározta: hatálytalanítja a hitközség beregisztrálását és a zsinagógát bezáratja. Sztálin halálának köszönhetően a politikai nyomás csökkent, a hitközség bezárására nem került sor, viszont a zsinagógát elvették és hangversenyeremnek alakították át, majd áruház kapott helyett benne. Később, helyette két kisebb helyiséget kaptak egy lakóházban, ahol elvégezhették a napi imádságokat. A legnagyobb arcucsapást akkor szenvedték el, amikor a már fentebb említett zsidó temetőt is állami célra kisajátították. Vallásgyakorlás, a szólásszabadság korlátozása miatt egyre többen örökre elhagyták Munkácsot. **Velkei Sarolta** (Munkács, 1920) ezekre az évekre így emlékezett: *„Öt-hat évvel ezelőtt még jártam templomba ünnepek-kor. De nincs Munkácson zsidó templom, csak kis templomocskák vannak, ott imádkoznak. A régi zsidó templom nincs meg, a helyén ma egy áruház van. Én oda nem megyek, ott nekem olyan furcsa. Egy templomból csináltak egy áruházat, voltam ott bent, de nem szeretek ott lenni.”*<sup>498</sup>

A hitközség aktivistái az ezredfordulóra mintegy 600 zsidót számoltak össze, azonban a tősgyökeres magyar zsidók mintegy százan maradtak, a többiek keletről bevándorolt orosz, ukrán ajkú zsidók, akik a szovjethatalom éveiben vallástalanságban nőttek fel. A közösség újrakezítése elindult, már egyre többen tudnak jidisül, érdeklődéssel tanulmányozzák a helyi zsidó vallási hagyományokat. Az izraeli kapcsolatok elmélyítésében a Munkácson alakult Kárpátalja-Izrael Baráti Társaság fáradozott, amelynek **dr. Weinréb Jenő (Jakov Hirs)** lett az elnöke, aki nyugdíjba vonulása előtt megbecsült fogorvosként ténykedett. A hitközség rituális zsidó fürdője **Áháron Sifrisz** udvarában jó állapotban van. Működő zsinagógájuk a Csajkovszkij utcában található, ahol szombatonként imádkozni gyakran összejárnak. Időközben további kultikus épületek is visszakérültek, amelyeknek a felújítása folyamatban van. A deportálás 40. évfordulója alkalmából 1994-ben Munkácsra is hatóságilag engedélyezték és támogatták az ukrán és héber nyelvű holokauszt-emléktábla elhelyezését az egykori központi zsinagóga falán. Azóta több emlékhelyet avattak fel.

<sup>498</sup> **Velkei Sarolta** visszaemlékezése: Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/biography/velkei-sarolta>

## *A Huszti Zsidó Hitközség*

Husztton a magyar zsidók száma elenyésző. Az Ortodox zsidó közösség a zsinagógát visszakapta, hitéletük központjává változtatta. 1947-ben a hitközség alapítói, a vallásügyi hivatal által megkövetelt „*huszas tanács*” tagjainak névsora: **Salamon Mosko Rafael** (Drahovo, 1898) huszti lakos, boltos, **Moskovics Haim Lejb** (Szokirnica, 1908) munkás, **Hoffman Wolf Mendel** (Alekszandrivka, 1905) huszti lakos, suszter, **Smilovics Aizik Farkas** (Horoncsovo, 1925) huszti lakos, kolhoztag, **Davidovics Mihail Salamon** (Rakaszo, 1920) huszti lakos, szabó, **Herskovics Samel Lejb** (Koselovo, 1906) huszti lakos, iparos, **Engel Ábrahám Aizik** (Romin, Ro.1877) huszti lakos, kalapkészítő **Hoffman Marton Josif** (Horincsovo, 1907) huszti lakos, boltos, **Lévi Leopold Dijud.** (Huszt, 1908) huszti lakos, boltos, **Abramovics Herman** (Uglja, 1915) huszti lakos, munkás, **Smilovics Izrail Zaid** (Ternovo, 1913) huszti lakos, munkás, **Fridman Mózes Ábrahám** (Ternya, 1894) huszti lakos, boltos, **Áronovics Mózes Májer** (Horincsovo, 1914), huszti lakos, fuvaros, **Lebovics Perko Haim** (Nyizsnij Bisztra, 1921) huszti lakos, boltos, **Berkovics Aizik Benjamin** (Szinevir, 1909) huszti lakos, munkás, **Berkovics Icik Jankel** (Rokoszovo, 1899) huszti lakos, kolhoztag, **Lebovics Áron Herskovics** (Nyizsnyi Szeliscse, 1905) huszti lakos, suszter, **Salamon Ábrahám Dávid** (Szokirnica, 1911) huszti lakos, készletező-felvásárló, **Berkovics Haim Izrael** (Nankovo, 1904) huszti lakos, boltos, **Rutner Ire Aizik** (Dulovo, 1912) huszti lakos, boltos.<sup>499</sup>

**Katz Mór** visszaemlékezéséből tudjuk, hogy „*A huszti zsinagóga volt az egyetlen Kárpátalján, amely még ezekben az években is működött, és nem zárták be, nem rombolták le. A huszti zsidók kiálltak mellette. A zsinagóga egy cipőgyár mellett volt. A helyi hatalmasok úgy döntöttek, hogy átadják az egészet a gyárnak, lebontják a zsinagóga körüli kerítést, és ott csinálják meg a cipőgyár klubhelyiségét. De egy teljes napig védték a zsinagógát a nők, öregasszonyok kapával és baltával, és nem hagyták, hogy elvegyék tőlük a zsinagógát, kiálltak mellette. Ha férfiak védték volna, nem öregasszonyok, mindet letartóztatták volna, és börtönbe vagy Szibériába küldték volna, de öregasszonyokra mégsem lehet kezet emelni. Ez a csodával határos módon megmentett zsinagóga*

<sup>499</sup> Forrás: a 44. sz. iratesomót Huber Béla, a KKMSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

*mindvégig működött a szovjethatalom idején, és működik még ma is.*<sup>500</sup>  
A zsinagóga bejáratánál állították fel a 4 ezer huszti és a környékről deportáltak tiszteletére a holokauszt áldozatok emlékművét, amely négy különálló héber nyelvű márványtablából áll.

2012. április 4-én a Wallenberg-év alkalmából a beregszászi magyar konzulátus (Tóth István főkonzul tartott megnyitóbeszédet) itt rendezte meg az emlékkonferenciát és a svéd diplomata zsidó-mentő tevékenységét bemutató dokumentum kiállítását.<sup>501</sup>

## *Az Ungvári Zsidó Hitközség*

Az ungvári ortodox hitközséget 1945. január 17-én **Bergida Ignác, Gottlib Ferenc** és mások kezdeményezésére hatóságilag is bejegyezték. Székhelyük: Ungvár, Munkácsi u. 49. Az előbbi titkárnak az utóbbit elnöknek választották. Tagok: **Hart Ábrahám Herman** (Podgorjana, 1894) munkás, **Krazler Cudik Dávid** (Ljuta, 1894) rokkant, **Blaustein József Herman** (Tiszaújlak, 1897) rokkant, **Katz József Ábrahám** (Nova Sztuzsica, 1896) munkás, **Weiss Mihály Izrael** (Gajdos, 1900) munkás, **Markovics Zelman Benő** (Dravci, 1916) a süket-néma intézet munkatársa, **Lebovics Bernát Ábrahám** (V. Gajdics, 1911) munkás, **Erlik Pinkasz Ignát** (Kibljari, 1915) munkás, **Klein Emánuel Májer** (Szürte, 1906) kolhoztag, **Lebovics József Ferenc** (Nagydobrony, 1906) munkás, **Smulovics Henrik Májer** (Baranyinci, 1918) munkás, **Izrael Vilmos Herman** (Ungvár, 1892) ipari beszerző, **Lefnovics Emil József** (Mihajlovci) szovhozmunkás, **Akkerman Dávid Filip** (Makarjovo, 1909) munkás, **Grünfeld Sándor Áron** (Holmci, 1906), **Swarcz Márkus Mendel** (Kisgejőc, 1898) munkás, **Judkovics Mór Dávid** (Mircse, 1889) munkás, **Akkerman Ignát Salamon** (Almizs, 1907) szovhoz munkás, **Liberman Bernát Izrael** (Dubove, 1908) rokkant, **Wasserbah Leinzid Mark** (Sykole, 1892) nyugdíjas, **Davidovics Mór Filip** (Radvánc, nyomdász, **Fiksler Heidaila József** (Holjatin, 1905 kereskedelmi dolgozó, **Ailer Sándor Josif** (Holmci, 1906), **Klein Eugen Sándor** (Munkács

<sup>500</sup> **Katz Mózes** és családja. In: C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/photo/katz-mozes-es-csaladja-0>, (2015-05-02.)

<sup>501</sup> KOVÁCS ELEMÉR. *Emlékkonferencia a huszti zsinagógában*. In: *KárpátInfo*, 2012. április 5. <http://www.karpatinfo.net/hetilap/emlekkonferencia-huszti-zsinagogaban>



1911) munkás. A lista összeállítója: **Swarcz**, a vallási közösség elnöke.<sup>502</sup> Egy másik dokumentumban Bergida titkár 1947. május 28-án arról tájékoztatja a megyei vallásügyi hivatalt, hogy Ungváron mint egyetlen „*Autonóm egyházközséget*” a magyar hatóság még 1870-ben elismerte. Ezt megelőzően 1869-ben a vallási közösségekben vita zajlott le a vallási alapszabályok megreformálása érdekében, végül a kettészakadt csoport végleges döntőbírója Ferenc József császár lett, aki kihirdette, hogy ezentúl kétféle közösséget kell elismerni: 1.) Autonóm Ortodox Zsidó Egyházközséget, 2.) Neológ Zsidó Egyházközséget. A továbbiakban leírja a két hitközösség miben tér el egymástól.

1948. május 11-én Gotlib elnök és Bergida titkár Tujanica Ivan Ivanovicshoz, a területi végrehajtó bizottság elnökéhez bedavánnyal fordulnak a nagy zsinagóga (Huruscsov(ma Színház tér) tér 10. sz. alatti épület) megtartása ügyében, önerőből elvégezték az 1945 előtt teljesen kirabolt templom nagyjavítását.<sup>503</sup> Hasonló tartalmú levelet küldtek Raszputykónak, a területi vallásügyi osztály vezetőjének is.<sup>504</sup> 1948. május 14-én Gottlib elnök és Bergida titkár újabb Beadványt intéznek a különböző hatóságokhoz (a Kárpátaljai területi végrehajtó bizottság, Ungvár városi tanács stb.) a műemlékké nyilvánított nagy zsinagóga megtartása ügyében, az elkeseredett hangú, a sztálini alkotmányra és más jogerős rendelkezésekre és sajtóközleményekre<sup>505</sup> hivatkozó folyamodványt 350 hitközségi tag is aláírta.<sup>506</sup> Az 1948. július 14-én felvett jegyzőkönyv szerint (hitelesítői: Gottlib elnök, Landau Ábrahám vezetői tag, Bergida titkár) az egyházközség 500 tagja (ebből 300 férfi, 200 nő) ezen a napon rendezett gyűlésükön **Mermelstein Sándor Elias** (Kalnik, 1893) jelöltet egyhangúlag rabbinak megválasztották.<sup>507</sup> A sajtákezüleg 1948. július 15-én kitöltöt ankéta szerint a „*jó hangú*”, a vallási ismerettel rendelkező rabbi az általános iskola (1899-1905) után tanulmányait 1906 -1915 közt Pozsonyban az ottani zsidó szemináriumban folytatta, emellett kitanulta a szabó mesterséget, részt vett az 1. világháborúban, az olasz fronton harcolt, hazatért, megnősült, bekap-

<sup>502</sup> Forrás: a 10-11. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>503</sup> Forrás: a 2047. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>504</sup> Forrás: a sz. nélküli. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>505</sup> A moszkvai *Правда*, 1948. május 1. 122. számára hivatkoznak, ahol egy szovjet delegátus New Yorkban kérvényt adott be arról, hogy a kulturális és kultikus emlékké nyilvánított épületek állagát meg kell őrizni eredeti funkciójában.

<sup>506</sup> Forrás: a 2062. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>507</sup> Forrás: a 16. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

csolódott az egyházi életbe, 1942-ben a magyar hatóság szabó műhelyét bezáratta, 1944-ben túlélte a holokausztot, rokkantan tért otthonába, Ungváron folytatta szabó mesterségét, rabbiként eddig még nem tevékenykedett, Ungváron a Korjatovics tér 11. szám alatt lakik.<sup>508</sup> Több beadvány másolata is tanúskodik arról, hogy Raszputyko, a területi vallásügyi osztály mindenféle kifogással – Gottlib elnök és Bergida titkár írásbeli megkeresését figyelmen kívül hagyva - továbbra is elnapolta az egyházközség kötelező újraregisztrációját.<sup>509</sup> Van a területi vallásügyi hatósághoz 1948. szeptember 2-án intézett olyan levél is (Gottlib elnök és Klein alelnök aláírásával), amely a közösség vagyonának, épületeinek állami kisajátításával, az elvett nagy zsinagóga felújításába fektetett összeg visszatérítésével, illetve a vallási élet folytatásához szükséges épület-cserejavaslatokkal kapcsolatosak.<sup>510</sup> Az 1948. október 29-én 158. számmal kiadott, Merlmelstein Sándor Emil ungvári lakosnak a nevére rabbi tevékenység engedélyezéséről kiállított igazolást a területi vallásügyi hatóság visszavonta, annulálta.<sup>511</sup> 1948. október 21-én készült jegyzőkönyv szerint az egyházközség 12 tagja Bergida titkár előterjesztésében **Klein Sámuel Herman** személyében új elnököt választott.<sup>512</sup> 1948. november 29-én a 158. számmal Raszputyko, a területi vallásügyi osztály vezetője az ungvári hitközséget újraregisztrálta.<sup>513</sup> A területi hatóságot továbbra is ostromolja (1949. február 22.) beadványaival Klein elnök és Bergida titkár, hogy a felújított és kisajátított nagy zsinagógára költött összeget fizesse vissza az állam a megadott számlaszámra, mert ebből fel akarják újítani a Munkácsi u.49/a szám alatt lévő imaházat.<sup>514</sup> Az 1949. augusztus 27-ei jegyzőkönyv szerint (hiteles aláírói: **Klein** elnök, **Judkovics** vezetőségi tag) 140 egyházközségi tag egyhangúlag **Kroó Ervin Ignát** jelöltet rabbinak megválasztotta.<sup>515</sup> A fennmaradt ankétát **Kroó Ervin Ignát** rabbi 1949. augusztus 28-án töltötte ki, 1906-ban Beregszászban született, itt tanult, 1919-1931-ben elvégezte a beregszászi és munkácsi rabbiszemináriumot. 1932-től Ungváron él, 1939-1943 közt munkaszolgálatos, majd a szovjet hadsereg önkéntese lett, majd Ungvár-

<sup>508</sup> Forrás: a sz. nélküli. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>509</sup> Forrás: a 66/18. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>510</sup> Forrás: a sz. nélküli. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>511</sup> Forrás: a 158./22. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>512</sup> Forrás: a 24. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>513</sup> Forrás: a 158/25. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>514</sup> Forrás: a 24/27. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre

<sup>515</sup> Forrás: a 9. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre

ra hazatért, szakácsként tevékenykedett, részt vett a zsinagógában zajló hitéletben.<sup>516</sup>

Az átvizsgált dokumentumok alapján a 60-as és 70-es években is nyomon követhető az egyházközség élete. Például **Grünfeld** elnök küzdelmet folytatott a korábban kisajátított egyházi vagyon (Ungvár, Kazamenaja (?) ú. 39. sz. alatti ház) visszaszerzése érdekében.<sup>517</sup> 1972. augusztus 23-án kiadott megyei kommunális hatóság igazolása szerint a zsidó temető területe 3,016 hektárt tett ki.<sup>518</sup>

1986. január 1-ji állapot szerint „*a húsas tanács*” tagja volt: **Braun Zoltán Sámuel** (1894) borbély, **Klein Móric Herman** (1909) nyugdíjas, **Markovics Jakab Sámuel** (1910) nyugdíjas, **Moskovics Herman Henrik** (1914) nyugdíjas, **Moskovics Májer Haim** (1909) suszter, **Lebovics Jenő Filep** (1926) suszter, **Snajder Lipót Dávid** (1914) nyugdíjas, **Stobah Mózes Berkovics** (1913) nyugdíjas, **Fried József Mendel** (1908) nyugdíjas, **Friedmann Áron Jakab** (1915) nyugdíjas, **Friedmann Sámuel Jakov** (1914) nyugdíjas, **Solomonovics Dávid Géza** (1909) nyugdíjas, **Zinger Herman Geri** (1914) nyugdíjas, **Friedmann József Sámuel** (1916) nyugdíjas, **Jakubovics Gyula Adolf** (1922) nyugdíjas, **Klein Miksa Salamon** (1916) nyugdíjas, **Izsakovics Adolf Ignát** (1915) nyugdíjas, **Izsakovics Vilmos Ignát** (1920) nyugdíjas, **Berman Sámuel Mics** (1926) nyugdíjas, **Naupauer Ignát Adolf** (1924) nyugdíjas.<sup>519</sup>

Emlékszem, az egykori nagy zsinagógában (a mostani Filharmónia) 1994 áprilisában először történt megemlékezés a holokauszt 50. évfordulója alkalmából a zsidó kulturális szövetség szervezésében. Ezen, mint a megyei és városi tanács képviselője, jómagam is tevékenyen részt vettem, gyertyát gyújtottunk a megyei filharmónia épületén elhelyezett emléktábla alatt, amelyen 85 ezer áldozat számát jelölték meg. A keresztény egyházak, a magyar lakosság nevében dr. Ortutay Elemér görög katolikus lelkész szólt a jelenlévőkhöz és a „*zsidó testvérek*” sok áldozatáért imádkozott.<sup>520</sup>

**Moskovics Iván** (Ungvár, 1928), az ungvári hitközség elnöke a 2003-ban vele készített életinterjúban az ungvári hitéletéről így vallott: „*Miután Ukrajna független lett [1991-ben], a zsidó élet virágzásnak indult. Kiderült, hogy én vagyok az egyetlen zsidó, aki annak rendje és módja szerint*

<sup>516</sup> Forrás: a 29. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre

<sup>517</sup> Forrás: a 78. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>518</sup> Forrás: a 86. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>519</sup> Forrás: a 92/93. sz. iratcsomót Huber Béla, a KMZSE elnöke bocsátotta rendelkezésemre.

<sup>520</sup> -Szabó- (SZABÓ BÉLA): *A holocaust áldozataira emlékezünk*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1994. április 21.

*el tudja mondani az imákat. Így mindig engem kértek meg, hogy mondjam el az imákat. Nemet mondtam, mert otthon volt a beteg, magatehetetlen feleségem, akinek szüksége volt rám. Végül is megválasztottak az ungvári zsidó hitközség elnökévé. Most tanítom az embereket, elmondom nekik, hogy mit és hogyan csináljanak, hogyan imádkozzanak, megtanítom az összes zsidó szokást és hagyományt. A hitközségben az emberek nagyon jó kapcsolatban vannak egymással. Jöttek már hozzánk vendégek, rab-bik Amerikából, Izraelből. Nagyon tetszett nekik, ahogy nálunk, a zsinagógában az istentisztelet zajlik.”<sup>521</sup>*

**Roth László** (1922, Ungvár) holokauszt túlélő is 2003-ban az ungvári zsidóság megújulását tartotta fontosnak: *„Nem is olyan régen a zsinagógában még épp csak tíz-tizenöt ember gyűlt össze, nem több. Most már sokkal többen jönnek el, a fiatalság kezd érdeklődni a zsidó hagyományok iránt. Nem vitás, hogy ez a Heszed érdeme.”<sup>522</sup>*

**Singer Herman** (Nagyberezna, 1914) volt munkaszolgálatos szerint is 2003-ban Ungváron *„Most sokan azok közül, akik korábban nem ismerték el magukat zsidónak, járnak a zsinagógába a gyerekeikkel együtt, szóval visszatértek a zsidósághoz. Minden szombaton elmegyek a zsinagógába. Különösen öröndetes, hogy nő a zsidó fiatalság száma, ezek a fiatalok valóban zsidónak érzik magukat. A zsinagógába mindig nagyon sok fiatal jön el. Ungváron működik egy zsidó iskola is.”<sup>523</sup>*

**Neumann István** (Ungvár, 1923) volt munkaszolgálatos szerint a jövőre nézve *“az lenne a legfontosabb, hogy az emberek emberi módon tudjanak élni. Nagyon beszennyeztük Kárpátalját. Sok rendes ember elmegy innen és a helyére mindenféle semmirevaló sehonnai jön. Ez nagyon rontja a helyzetet. Én is elmehetnék, de nem megyek, mert akkor ki marad itt?”<sup>524</sup>*

\* \* \*

A bemutatott egyházközségek a külföldről ideérkezett rabbikkal közreműködnek az ungvári, munkácsi, beregszászi, nagyszőlősi és a huszti zsidó felekezetek megerősítésében, a vallási és kulturális élet szervezésében, a hagyományok megtartásában, a kiemelkedő személyiségek ha-

<sup>521</sup> **Moskovics Iván** visszaemlékezése. In: C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/biography/moskovics-ivan>, (2015-05-02.)

<sup>522</sup> **Roth László** visszaemlékezése. In: C centropa, Megőrzött emlékek interaktív könyvtára. <http://www.centropa.org/hu/search/site/Roth-Laszlo>

<sup>523</sup> **Singer Herman** visszaemlékezése: <http://www.centropa.org/hu/biography/singer-hermann>

<sup>524</sup> BAGU LÁSZLÓ: *Hogy az emberek emberi módon tudjanak élni* (Beszélgetés Neumann István (1923) ungvári munkaszolgálatos túlélővel), in: *Kárpátalja*, 1994. március-április, 2. évf., 3. sz., 11.p.

gyatékainak megőrzésében, a szellemi kincsek megosztásában (**Glück Gábor** (1912–1983), **Mihail Roszkin** ungvári festőművész, **Váradi-Sternberg János** történész (1924–1992), **Iván Olbracht** (1882–1956) Kárpátaljához és Ungvárhoz is kötődő zsidó származású cseh író stb.).

A Heszed Spira honlapján orosz nyelven közreadta kárpátaljai gyökerekkel is rendelkező világhírű zsidók kis lexikonát, akiknek tevékenysége példamutató és követendő. **Polgár Judit** sakkbajnok édesanyja Polgár Klára (1946) pedagógus Tiszaújlakon született. Híres USA-beli **Harry Huidini** erőművész és bűvész nagynyja az Ungvár közeli Órdarmáról való. Csapon és Ungváron járt iskolába a legendás híró **Horal Jan** ezredes, a II. világháborús harcokban résztvevő Csehszlovák Hadtest nyugati egységének repülőpilótája, majd angol nagyvállalkozó lett. Ungvári születésű **Lipsuc Sámuel**, a XIX. sz. végének jeles sakkbajnoka. Felső-Tisza-vidékről származik **Robert Maxwell** (Aknaszlatina, 1923. jún. 10.) angol sajtómágnás. Legendás híró lett **Rott Sándor** munkácsi származású mecénás, milliárdos az USA-ban él, támogatja a munkácsi közösséget. A közel húsz nyelvet beszélő, ismerő **Rot Sándor** (Turjaremete, 1921. nov. 1.-Klagenfurt, 1996. szept.5.) nyelvész, irodalomtörténész, műfordító kivándorlásáig az ungvári egyetemen tanított, 1974-től az ELTE tanára, több nyelven publikálta tudományos munkáit.

Zarándokhellyé vált az ungvári zsidó temető, ahol **Slomo Gancfrid** csodálatos emlékű rabbi nyugszik, itt állították fel a 14 ezer ungvári deportált emlékművét is, akiket az auschwitzi haláltáborba hurcoltak.

Kárpátalja-szerre a zsidó múltat, kultúrát érintő emléktáblákat helyeznek el, védnökséget vállalnak a kiüresedett zsinagógák, imaházak, emlékművek felett. A tönkre tett radvanci zsidó temetőtől nem messze található az 1914–1915-ös világháborús emlékmű, az elhunytak névsorában zsidó származású honvédek, tisztek is vannak. A korábban megrongált emlékhely a helyi lakosság oltalma alatt áll.

Megnyugtató, hogy a zsidó temetők, a kulturális, kultikus épületek felújításán kívül egyre gyarapodnak a rendezett emlékhelyek, emlékjelek<sup>525</sup> száma is, amely egy sokezes virágzó népközösség barbár kiirtására hívja fel az egymást követő generációk figyelmét.

<sup>525</sup> 1994. május 12-én Beregszászban az egykori nagy zsinagóga falán felavatták a holokauszt áldozatainak emléktábláját héber, ukrán és magyar nyelvű szöveggel. 2009 szeptemberében Ungváron a régi zsidó temetőben holokauszt emlékművet avattak azon a helyen, ahová az ungvári gettóban meghalt áldozatokat temették. 2010. január 26-án a munkácsi zsidó temetőben holokauszt emlékművet avattak. A sztálinizmus áldozatainak Szolyvai Emlékparkjában pedig 2014. november 23-án Wallenberg-emléktáblát állítottak stb.

Az ezredforduló után a civilszervezetek közt a MÉKK és KMZSE a túlélők részvételével több olyan megemlékezést, konferenciát, találkozót, emlékhely-szemlét szervezett Ungvár, Beregszász, Munkács, Huszt, Kolocsa, Kisvárdá stb., ahol a felkért szónokok (Olekszandr Malec a nemzetiségi ügyek ungvári tanácsosa, Szabó Ottó ungvári főkonzul, Horkay László, Huber Béla, Gortvay Erzsébet, Neuman István, Fölöp Lajos és mások) a leghatározottabban léptek fel az antiszemitizmus, az idegengyűlölet, a megkülönböztetés minden megnyilvánulásával szemben, és hogy az ukrán állam részéről is a kisebbségi jogokat minden körülmény közt tiszteletben kell tartani. E sorok írója számára többek között feledhetetlen a 2004 áprilisában a holokauszt 60. évfordulóján Ungváron megtartott megemlékezése, ahol többek között Horkay László református püspök a következőket mondta: *„Isten a maradékot mindig megtartja, s nem engedi, hogy elveszen.”* A túlélők nevében **Halpert Ernő** megható szavakat intézett az egybegyűltekhez: *„Az elmúlt 60 év alatt most veszek részt először olyan rendezvényen, ahol magyarul emlékezünk meg a szörnyűségekről, elpusztított testvéreinkről. Ezt minden túlélő nevében köszönöm.”*<sup>526</sup>

A Soá 65. évfordulója alkalmából 2009. augusztus 27-én a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség és a Wesley János Lelkészképző Főiskola, valamint a Jaszinyai Polgármesteri Hivatal szervezésében konferenciát tartott a helyi szálloda nagytermében, ahol az elő 1941-ben történt deportálásra és halálmenetre emlékeztek. Konferencia keretében a mártírok emlékeztétét idéző domborművet helyeztek el az állomásépület falán: *„Zsidó testvéreink emlékére, akik magyarok voltak vagy Magyarországon kerestek menedéket 1941-ben a akkori magyar állam és az embertelen náci gyűlölet kítaszította és halálba üldözte őket. Legyen emléküik áldott.”*<sup>527</sup>

A vidékről elszármazott, a világ különböző tájain élő zsidók is egyre több helyi akciót támogatnak, hazajárnak, és az internetnek köszönhetően napi kapcsolatban állnak vidékünkön élő zsidó hozzátartozóikkal, keresztény barátaikkal. Példaértékű eseménynek lehettek tanúi a nagyszülősiiek 2014. július közepén, amikor a város szívében lévő parkban felavatott emlékmű 4 egykori nagyszülősi család: a Weisz, Aykler,

<sup>526</sup> HORVÁTH SÁNDOR: *A holokauszt áldozataira emlékeztek Ungváron. „Isten a maradékot mindig megtartja.”* In: *Kárpáti Igaz Szó*, 2004. április 24.

<sup>527</sup> Meghívó. Megemlékezés Kőrösmezőn a Soá 65. évfordulóján.

Hokky és a Perényi családok támogatásával készült el. A Nagyszőlősen élő nemzetek békés együttélését szimbolizáló emlékművet, amely az ungvári Mihail Kolotko és Vajda József munkája. Rajta pedig József Attila egy gondolata áll: „... *a múltat be kell vallani,*” *hogy legyen jövő.* Az emlékművet a Nagyszőlősről elszármazott Weisz Sándor túlélő, izraeli állampolgár, helyi gyökerekkel rendelkező Ayklerné Papp Zsuzsa kanadai író, ugyancsak e városból elszármazott, embermentésben részt vett Perényiek nevében Perényi Zsigmond, a Miniszterelnökség helyettes államtitkára leplezte le és koszorúzta meg.<sup>528</sup>

A leghagyományosabb kinti találkozójuk az Izraeli Piknik<sup>529</sup>. 2015-ben volt a 27. találkozójuk, több mint ezren gyűlnek össze április egyik szombatján a Kárpátaljáról elszármazott zsidók az ország közepén lévő ben-semeni erdőben, amelyen a családok és a baráti társaságok évente megünnepezték összetartozásukat, közös múltjukat. Az egyik menedzserük Klein Jichák, a kárpátaljaiak szervezetének elnöke. Gyakran kap meghívást a rendezvényre a Kossuth-díjas budapesti klezmer zenész, Jávor Ferenc (Fegya), aki a hetvenes években az akkor a Szovjetunióhoz tartozó Munkácsról költözött Magyarországra. Az esemény eredeti ötletgazdája a Szürtéből kivándorolt Dzsursinszki Mihály volt.

---

<sup>528</sup> E.R.: *Fájdalmas múlt, reménytelen jövő. Emlékművet avattak Nagyszőlősen.* In: *Kárpátalja*, 2014. július 17.

<sup>529</sup> Lásd a tudósítást az Izraeli Piknikről: [http://www.ma.hu/kulfold/246785/Tobb\\_mint\\_ezren\\_vettek\\_reszt\\_az\\_idei\\_karpataljai\\_pikniken](http://www.ma.hu/kulfold/246785/Tobb_mint_ezren_vettek_reszt_az_idei_karpataljai_pikniken)

## ÖSSZEFOGLALÁS

A négy fejezetben bemutatott zsidó népiirtás négy „felvonása” Kárpátalja esetében is igazolta, hogy a náci nemzeti szocialista és a kommunista társadalom általában véve nem volt emberszerető társadalom, mindkét diktatórikus rezsimhez milliók vére tapad.

Ha párhuzamba állítjuk a nácibérencek által levezényelt deportálásokat, különösen a sztálini időszak könyörtelen zsidóüldöző internálásaival és letartóztatásaival, akkor láthatjuk, hogy a túlélés esélye „végső megoldás” volt a hitleri, és minimális volt a sztálini forgatókönyv szerint, vagyis a sztálinizmus gyakorlata nem sokban különbözött a fasiszmus módszereitől, de a népiirtás analógiája kimutatható abban az esetben is, amikor a kommunista funkcionáriusok számos kis népet elhurcoltak szülőföldjéről (csecsen, ingus, krími tatár, Volga-menti német népcsoport stb.) a megsemmisülés veszélyének téve ki őket. Csak Sztálin hirtelen halála akadályozta meg az úgynevezett zsidó orvosok ügye kapcsán az NKVD által kitervelt szovjet zsidók Szibériába való szállítását, az eltervezett zsidó pogromok meg nem valósulását.<sup>530</sup>

Vagy gondoljunk az „ukrán holokausz” néven emlegetett Holodomorra, amely szintén kitervelt gyilkosság volt. Az ukrán nép történetének ez a legnagyobb katasztrófája.<sup>531</sup> Kutatók az áldozatok számát 6-10 millió közé teszik, ebből az elpusztult gyermekek száma 3 millió körül van.<sup>532</sup> Ezzel a gáztettével Sztálin megelőzte, sőt „felülírta” Hitler népiirtási statisztikáját.

Kárpátalja esetében kronologikusan végigvesszük a zsidók deportálását, a magyarok és a kárpátaljai svábok internálását, családok kitelepítését, a társadalom polgári értelmiségének (ruszin/ukrán, magyar, zsi-

<sup>530</sup> ЗОЛОТОНОСОВ, МИХАИЛ: Пятая основа большевизма. In: Октябрь, 1990. 12. с. 205. p. Lásd még: Русское знамя, 1991. январь 16.

<sup>531</sup> Lásd az Országgyűlés idevonatkozó határozatát: <http://www.parlament.hu/irom37/6288/6288.htm>

<sup>532</sup> Lásd a Holodomor ukrán emlékhonlapot (ukránul és angolul): <http://www.holodomor.org/>



dó, sváb-német, szlovák, román stb.) a „lefejezését”, letartóztatását, ha végigelemezzük a náci és a kommunista diktatúra eljárásait, a tervek végrehajtását, akkor ezekben a folyamatokban sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Az említett népcsoportoknak egyetlen bűnük a származásuk volt. Az adott társadalomból való kivonásukkal foglalkoztak a náci és bolsevik tervek is. Itt is, ott is a megfelelő rendelet tartalmi megfogalmazása, kihirdetése a faji diszkriminációra, elvesztésükre épült. Mindkét diktatórikus rezsim félrevezető technikákat alkalmazott: áttelepítés, munkatábor, háromnapos „malenkij robot” stb.

Hasonlóak a gyűjtőtáborok és haláltáborok felállítása, működtetése, a célszemélyek fegyveresek általi összegyűjtése, az elszállításukhoz szükséges tehervagonok igénybevétele, állati módon történő elszállításuk a koncentrációs táborokba, kényszermunkatáborokba, ahol ezekre a rabokra egy hosszabb, embertelen szenvedésekkel teli lágeri élet és mesterségesen előidézett halál várt. A gyilkos rendeletek megszegőit, az elrejtőzötteket, a menetből holtfáradtan kibukókat, a szökevényeket stb. helyben végezték ki. A náci illetve a szovjet rabtartók, az örök, a kihallgató-tisztek kegyetlenek voltak. A túlélők ezernyi vallomásából, levéltári dokumentumokból tudjuk, hogy nagy különbséget a foglyokkal való bánásmódban nem találunk. Gondolok itt a végelgyengülést előidéző élelmezésre, a hiányos orvosi ellátásra, a járványos betegségekre, a napi 12-15 órás rabszolgamunkára, és más embertelen körülményekre, amelyek sok ezer elhurcolt, szabadságától megfosztott személy életét oltotta ki. Hitler gázkamrák, krematóriumok és más kiagyalt eszközökkel gyorsította meg az emberek tömeges kivégzését, a munkabíróknak lassúbb halált szánt, ahogy a túlélők mondták, „munkával” és „agyon dolgoztatással” ritkította soraikat. Sztálinék a zord, kegyetlen és elviselhetetlen Szibériai éghajlat „bevetésével” tizedelték meg a GUPVI és a GULAG lágerek lakóit. Az emberi élet kioltására az NKVD szintén alkalmazta a szakszerűen átalakított, hermetikusan kialakított tehergépkocsikat, melynek a kipufogó gázával az elítélteket megfojtották. A hullákat több helyen ők is elégették (az NKVD-kemencéiben) vagy mocsarakban, télen a jégbe vágott lécekben bezárt bányákban stb. nyomtalanul eltűntették.

Stark Tamás szerint *„Valójában a szovjetunióbeli fogságot csak a német koncentrációs táborokkal lehet párhuzamba állítani. Menachem Begin, Izrael későbbi miniszterelnöke litván cionista vezetőként maga is*

megjárta a Gulag-szigetcsoportot. 1951-ben megjelent visszaemlékezésében egy Dachaut is megjáró zsidó orvos rabtársát idézi, aki a következőképpen hasonlítja össze a német és az orosz „szisztémát”:

„A német haláltáborok és a szovjet koncentrációs táborok közti különbség egy szóban összefoglalható. Ez a szó, mely mindennél fontosabb a rab számára így hangzik: REMÉNY. Szovjet munkatáborokban volt esély a túlélésre, a német halálgyárakban nem. Persze a legtöbb esetben az esély minimális volt, de mégis táplálta a reményt az életben maradásra.”<sup>533</sup>

S végül dolgozatomat a ma is aktuális Oberlander Baruch rabbi gondolataival zárom: „Az egész ország rész zsidó szemmel nagy, elhanyagolt temető képét mutatja. Itt-ott azért pislákol a zsidó élet, az isteni láng nem aludt ki teljesen. Tipikus zsidó dolog, hogy a temetőt „élet házának” hívjuk. A kettő, úgy látszik, összefügg: nálunk élet van még a temetőben is. Nem véletlen, hogy a zsidó hitnek szerves része a Messiás eljövele után a holtak feltámadása. Kárpátalján, úgy tűnik, már elkezdődött...”<sup>534</sup> A fentebb közölt adatok tükrében ez így igaz! A sokat szenvedett kárpátaljai „maradék” zsidóságra új korszak köszöntött. Lesz-e feltámadás? A szónoki kérdésre a közeljövő erre is megadja a választ.

2015. (5775.) május 3.

<sup>533</sup> STARK TAMÁS: Magyar zsidók szovjet fogságban. In: *História*, 1994/2. Elektronikus változat: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/94-02/ch05.html>

<sup>534</sup> OBERLANDER BARUCH: *Kárpátalja elfeleedett zsidói között*. Riport. Elektronikus változata: <http://regi.zsido.com/books/elfeledett/2resz.htm> , (2015. május 2.)



# BIBLIOGRÁFIA

## FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS FELDOLGOZÁSOK

### LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Orosz Állami Katonai Levéltár, ПГБА  
Orosz Föderáció Állami Levéltára, ГАРФ  
Orosz Föderáció Elnökének Levéltára, АП РФ  
Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára,  
ЦАМО РФ  
Orosz Állami Szociál-politikai Történelmi Levéltár, РГАСПИ  
Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Orosz Levéltára,  
РЦХИДНИ  
Történelmi Dokumentumok Kollekciónak Központi Levéltára,  
ЦХИДК  
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Державний Архів Закарпатської  
Області, ДАЗО  
Szolyvai Emlékparkbizottság Archívuma

### FELHASZNÁLT IRODALOM

#### *Könyvek, tanulmányok (magyar nyelven)*

- A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. A szerzői munkaközösség vezetője. MISCSENKO, SZ. O. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1975.
- Az 1944–1945. évi polgári, diplomáciai és katonai embermentés történetéhez. In: Magyarország 1944. Üldöztetés – Embermentés, SZITA SZABOLCS szerk. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.
- BAGU LÁSZLÓ: Hogy az emberek emberi módon tudjanak élni (Beszélgetés Neumann István (1923) ungvári munkaszolgálatos túlélővel). in: Kárpátalja, 1994. március-április, 2. évf., 3. sz., 8-11.p.
- BALLA GYULA: A kárpátaljai magyarság, 1918– 1988. In: Medvetánc: Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. ELTE, Budapest, 1988.

- BALLA LÁSZLÓ: Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987. PoliPrint, Ungvár, 2002.
- BARANYI ANDRÁS: Munkács ahogy szüleim látták. (Emlékalbum archívofotókkal, szöveg: magyar és ukrán nyelven), Vitéz Pákh Sándor Jótékonyági Alapítvány, Budapest-Munkács, 2006.
- BEREGSZÁSZI GYÖRGY: A kárpátaljai holokauszt. In: Bereginfo, 2001. 15. sz.
- BEREGSZÁSZI GYÖRGY: Egykori nagyzsinaigóga és rituális fürdő [Beregszászon]. In: Bereginfo, lásd: <http://www.karpatinfo.org.ua> (letöltve: 2005. április 20.).
- Berehovo-Beregszász zsidósága képekben. Szerk.: JEHOSHUA HALEVY. Kiadó: Berehovo-Beregszász és környéke zsidósága körének kiadásában, Tel-Aviv-Natanya (Izrael), 1989.
- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Mandátum – Universum, Budapest – Szeged, 1991.
- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Monográfia. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- CSANÁDI GYÖRGY: Régi beregszásziak. Bereginfo hetilap kiadásában, Beregszász, 2001.
- CSANÁDIGYÖRGY: Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. PoliPrint, Ungvár, 2004.
- CSISZÁR ÁRPÁD: A szatmári és beregi aprófalvak zsidósága és a falu kapcsolata a századfordulótól az 1940-es évekig. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, 1981–82.
- DINUR, DOW: Fejezetek Kárpátalja zsidóságának történetéből. A letelepedéstől a holokausztig, 1493–1943 (héber nyelvű tanulmány). Cyclostyled, Haifa, 1983.
- DOMA ISTVÁN, ZUBÁNICS LÁSZLÓ: Karcolatok a kárpátaljai zsidóság történetéből. In: „Hét kereszt alatt felkelek” – Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok, P. PUNYKÓ MÁRIA szerk. Mandátum Kiadó – Hatodik Síp Alapítvány, Budapest–Beregszász, 1997.
- DOVHANICS, O. D. – LUSZTIG K. – SZPIVAK, B.: Egy legenda nyomában. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1972.
- DOVHANICS, O. D. A Vörös hadsereg csatái Kárpátalja felszabadításáért. In: Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.

- DOVHANICS, O. D. Harcba szálltak a népi bosszúállók. In: Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.
- DOVHANICS, O. D. –KERECSEANIN, V. M.: Kárpátaljaiak mint a Vörös Hadsereg önkéntesei. In: Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.
- DOVHANICS, O. D.: Akik átszöktek a Szovjetunióba. Sorsuk további alakulása. In: Ukrajna emlékkönyve, Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.
- DUPKA GYÖRGY: A „malenykij robot” dokumentumokban. Társszerző: KORSZUN, OLEKSZIJ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1997.
- DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon. Lefejezett értelmiség 1942–1957. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.
- DUPKA GYÖRGY: Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseltek Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2011.
- DUPKA GYÖRGY: Az első „megnyugtató dokumentum” a helyi magyarság életében. In: Évgyűrűk '88. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1988.
- DUPKA GYÖRGY: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944-1946). Szolyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012.
- DUPKA GYÖRGY-ZUBÁNICS LÁSZLÓ: A kárpátaljai zsidóság főbb életszakaszai és problémái. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. 19-32. p.
- DUPKA GYÖRGY: A magyar-szovjet határon 1938-1941-ben átszökött zsidók története. In: Páncélosokkal az életért „Koszorús Ferenc a holokauszt hőse”. Szerkesztette: HANTÓ ZSUZSA és SZEKÉR NÓRA. Koszorús Ferenc emlékbizottság. Budapest, 2015. 123-164.p.
- Egyetlen bűnünk magyarságunk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). DUPKA GYÖRGY közredásában. Ungvár-Budapest, Patent – Intermix, 1993.

- FEDINEC CSILLA: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944. Galánta-Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002. lásd: [http://tli.tla.hu/kktk/kiadvany/kron-k\\_nyv.pdf](http://tli.tla.hu/kktk/kiadvany/kron-k_nyv.pdf), letöltve: 2005. április 29.
- FEDINEC CSILLA: „Visszatérés a semmibe” – Kárpátalja zsidósága az 1940-es évek második felében. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. 115-122. p.
- FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára. I-II. köt. (1851) A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete és az Állami Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása. Reprint. Budapest, 1984.
- FENYVES KATALIN-KÖBÁNYAI JÁNOS: Az Auschwitz album, ha magyar. KÖBÁNYAI JÁNOS interjúja Jichak Gersonival (Kepes Izsákkal). Kedum Somron, 2004. július 4. 23-41. p.
- Forrás: [http://www.yadvashem.org/yv/en/education/languages/hungarian/lesson\\_plans/auschwitz\\_album1.asp](http://www.yadvashem.org/yv/en/education/languages/hungarian/lesson_plans/auschwitz_album1.asp) (2015-01-16.)
- GEREBEN ÁGNES: Megtorlások a Szovjetunióban. Helikon, 2013.
- Haramiak és emberek. Szerkesztette: HANTÓ ZSUZSA. Pytheas Kiadó, 2013.
- HARASZTI GYÖRGY: Kárpáti rapszódia. In: História, XXVI. évf., 2005. 2–3. szám, 23–28. old.
- HUBER BÉLA: A KMZSE tevékenysége és a holokauszt emlékhelyek ápolása Kárpátalján. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014.
- JÁK SÁNDOR: Emberek a máglyán (Önéletrajzi regény). Tánácsics Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1959.
- Jelentés a „Podkarpatska Rusi Zsidó Árvagyámoló Egyesület” munkásságáról (1920–1926). Pannonia Nyomda, Munkács – Mukac̑evo, 1927.

- Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Szerkesztette: BARANYI BÉLA. A monográfia az MTA Regionális Kutatások Központja és a Dialóg Campus Kiadó sorozata. Pécs–Budapest, 2009.
- Kárpátalja 1919–2009. Kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHES MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010. 640 p. A monográfia ukrán nyelvű változata is megjelent Ungváron (Uzshorod, Poligrafcentr „Líra”, 2010. 716 old).
- Kárpátalja évszámokban, 1867–2010. Kiadásért felel: TOKÁR MARI-ANN. Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány, Ungvár, 2011.
- Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- KERECSANIN, V. M.: Utószó. In: Ukrajna Emlékkönyve, Kárpátontúli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997.
- KERESZTYÉN BALÁZS: Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Hatodik Síp Alapítvány, Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 2001.
- KORSZUN, ALEKSZEJ: A náci üldözés elől a magyar-szovjet határt átlépő zsidó fiatalok sorsa a sztálini lágerekben. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévé 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014.
- KROÓ LÁSZLÓ: Bölcsőm, koporsóm Buchenwald. (regény), Kossuth Könyvkiadó, 1981.
- KROÓ LÁSZLÓ: A Kárpátok alatt. (Memoár). Kossuth Kiadó, 1988. 323. p.
- LUSZTIG KÁROLY: A gyertyák csonkig égnék. A kárpátaljai zsidók tragédiája. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1992. május 5/9. sz. 10. p., június 2./11. sz., 10. p., július 25/12. sz. 10.p.
- LUSZTIG KÁROLY: Töredékek. Publicisztikai írások. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007.
- M. TAKÁCS LAJOS: Búcsú Váradi-Sternberg Jánostól. Századok öröksége. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1992. február 25/4. sz. 16.p.
- Magyarország 1944. Üldöztetés-embermentés. Szerkesztette: SZITA SZABOLCS. Nemzeti Tankönyvkiadó.Pro Homine-1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994.



- Magyarország helységnévtára 1941. Szerkesztette és kiadja: a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941.
- Magyar helységnév-azonosító szótár. Szerkesztette: LELKES GYÖRGY, Talma Könyvkiadó, Baja, 1998.
- Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). Főszerkesztő: VARGA ÉVA MÁRIA. Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK, 2006.
- Magyar politikai és közigazgatási compass (1919-1939). Szerkesztette: MADARÁSZ ELEMÉR. Kiadja: A Magyar Politika és Közigazgatási Compass (1919-1939) Kiadóvállalat, Budapest. 1939.
- MARINA GYULA: Ruténsors – Kárpátalja végzete. Patria Publishing Co. Ltd., 1977.
- MENCZER GUSZTÁV: A GULAG rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere. Századvég Kiadó, Budapest, 2007.
- MISJUK, MIHAJLO: A zsidóság életével, deportálásával kapcsolatos iratsoportok a KMÁL-ban. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014.
- MÓRICZ KÁLMÁN: „Csak együtt van hatalmunk a gonoszság felett.” Emléktábka-avatás Nagyszőlősen. In. Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1991. június/10. sz. 4.p.
- Nagyszőlős, a világ közepe. Szerkesztette: NAGY MELINDA. (Képes emlékkönyv a nagyszőlősi Weisz családról és baráti köréről magyar, angol, riszin, héber nyelven), Aposztróf Kiadó, 2009.
- OBERLANDER BARUCH: Kárpátalja elfeledett zsidói között... Lásd: <http://www.zsido.com/books/elfeledett/1resz.htm> és <http://www.zsido.com/books/elfeledett/2resz.htm> (letöltve: 2005. május 11.).
- OFICINSZKIJ, ROMAN: Szovjet Kárpátalja (Kárpátontúli terület) 1944–1991. In: Kárpátalja 1919–2009. Kultúra, politika, történelem. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, VEHESE MIKOLA. Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. Budapest, 2010.
- Országgyűlési Almanach 1939–1944. Tárolt változat: [http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939\\_44/index.htm](http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al939_44/index.htm)

- Üldöztetés-Embermentés. Szita Szabolcs szerk. Nemzeti Tankönyvkiadó – Pro Homine 1944 Emlékbizottság, Budapest, 1994
- Páncélosokkal az életért „Koszorús Ferenc a holokauszt hőse”. Szerkesztette: HANTÓ ZSUZSA és SZEKÉR NÓRA. Koszorús Ferenc emlékbizottság. Budapest, 2015.
- PAPP M. ZSUZSA: Megtagadva. Egy szerelem igaz története. Dokumentumregény. Aposztróf Kiadó, 2010.
- PETRÁK KATALIN: Emberi sorsok a 20. században. Magyar hadifoglyok és emigránsok a Szovjetunióban a két világháború között. Napvilág Kiadó-Politikatörténeti Intézet, 2012.
- PREKUP ANIKÓ: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Történelmi Kézírókönyvtár, Csokonai Kiadó, 1997.
- PRUNICA, SZ. I.: Berehovári járás. In: Ukrajna emlékkönyve, Kárpánton túli terület. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997. 116-117. old.
- RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1989,
- RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar Holocaust. Budapest, 1989. Tárolt pdf változata: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. A holokauszt Magyarországon: Történelmi áttekintés. (Adoba Reader- (Zsidók deport Kárp.Monográfia305.pdf)
- ROTMAN MIKLÓS: Kik érted haltak... Forradalmár elődeink arcképcsarnoka. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1982.
- RÓZSÁS JÁNOS: Gulag-lexikon. Püski, Budapest, 2000.
- SÁGVÁRI ÁGNES: Holokauszt Kárpátalján. In: Tanulmányok a magyarországi holokauszt történetéből, Ságvári Ágnes szerk. Napvilág, Budapest, 2002. 33–66. old. Lásd még: Magyar Zsidó Honlap – Holocaust, <http://www.zsidó.hu/tortenelem/holocaust.htm> (letöltve: 2005. január 3.).
- SÁNDOR LÁSZLÓ: Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Posonium, 2009.
- STARK TAMÁS: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1939–1955). MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995.
- STARK TAMÁS: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.
- STARK TAMÁS: Holokauszt Kárpátalján. In: Kárpátalja 1919-2009. 189. p
- S˘VORC, PETER: Židia na Podkarpatskej Rusi a česko-slovenský s˘tát v medzivojnovom období (A zsidók Kárpáto-Ruszbán és a

- Csehszlovák államban a két világháború közötti időszakban). In: Česko-slovenská historická ročenka. Masarykova Univerzita, Brno [Brünn], 2001. 59–78. old
- „Sötét napok jöttek...” Konceptiós perek magyar elitélteinek emlékönyve 1944–1955. DUPKA GYÖRGY közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- S. BENEDEK ANDRÁS: Kárpátalja története és kultúrtörténete. Bereményi Könyvkiadó, Budapest, 1995
- STERN, NAFTALI: Emlékezz Szatmárra! A szatmári zsidóság emlékönyve. Bné Brak, 1984
- SCHÖNDEZSŐ: Istenkeresők a Kárpátok alatt. A chaszidizmus regénye. Új Kelet, Tel-Aviv, 1964.
- SZABÓ ISTVÁN: Ugocsa megye, Új Mandátum – Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász–Budapest, 1994.
- SZABÓ JÓZSEF JÁNOS: Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940-1944, Timp Kiadó, 2002.
- SZABÓ LÁSZLÓ, DR.: Kárpátaljai demográfiai adatok. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- SZOLZSENYICIN, ALEKSZANDR: A GULAG szigetvilág 1918-1956. I-III. (Архипелаг ГУЛАГ). Fordító: SOPRONI ANDRÁS. Európa Könyvkiadó Kft. 2013.
- SZŐKE DOMONKOS: Kelet-Európa szovjet megszállása 1944-1947 között. Tárolt változat: [http://kmf.uz.ua/mr/5\\_szoke.html](http://kmf.uz.ua/mr/5_szoke.html) (2012)
- The lost World of Subcarpathian Rus’ In the photographs of rudolf hulka (1887-1961). HANA OPLESTILOVÁ-LUKÁS BABKA. National Library of the Czech Republic-Slavonic Library, Prague, 2014.
- TÓTH GÁBOR: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó”. Deportálások Kárpátalján a második világháború idején. Tanulmány. KMMI-füzetek V., 2009.
- VÁKIV MARIETTA: A galíciai zsidók szerepe a magyarországi antiszemitizmusban. In: Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD,

- ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014. 45-52. p.
- VÁRADI-STERMBERG JÁNOS: Mementó. A nagyszőlősi zsidó közösség múltjából. In: Kárpátalja (Miskolc-Ungvár), 1991. május/9. sz.. Lásd még: 1994. május 31/2. sz. 4. p.
- VARGA ÉVA MÁRIA: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonicana, Budapest, 2009.
- VOLOSIN OLEKSZANDR: Régi képeslapok Munkácsról.(336 képeslapot tartalmaz, a szöveg magyar és ukrán nyelven), Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2006.
- WEINGARTEN, SHMUEL HAKOHEN: Sefer Zikaron Lekehiliath Selis Ve’hasvivah (Nagyszőlős és környéke közösségeinek emlékkönyve). Irgun Joce Selis Ve’sasivivah Ba’Jisrael,Tel-Aviv, 1976.
- Yad Vashem Archives (Yad Vashem Levéltár ).Sefer Zikaron Lekehiliath Selis Ve’hasvivah (Nagyszőlős és környéke közösségeinek emlékkönyve). Irgun Joce Selis Ve’sasivivah Ba’Jisrael,Tel-Aviv, 1976.
- Yad Vashem Archives (Yad Vashem Levéltár ).
- WEINGARTEN, SHMUEL HAKOHEN: Lektorot Hajehudim BaKarpatorusz (A kárpátaljai zsidóság eredetéről). In:Enciklopedia Sel Galujot (A zsidó diaszpórák enciklopédiája), VII. kötet, Karpatorusz (Kárpátalja), Yehuda Erez szerk. k. n. Jeruzsálem, 1959. 18–87. p.
- Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig. Szerkesztette: BÁNYAI VIKTÓRIA, FEDINEC CSILLA, KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
- Zsidósors Kárpátalján: A deportálástól az internálásig. Magyar holokauszt emlékévk 2014 Kárpátalján. Kárpátaljai zsidóság gettóba zárásának és deportálásának 70. évfordulója kapcsán tartott beregszászi emlékkonferencia anyagai (2014. április 24.) Szerkesztette: DUPKA GYÖRGY, PhD, ZUBÁNICS LÁSZLÓ. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014.
- ZSELICKY BÉLA: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekterében 1920–1945. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

- ДОВГАНИЧ, О.: До Бузулука через табори ГУЛАГу. Ред. Видавництво Гражда, Ужгород, 2009.
- ДОВГАНИЧ, О. Д.: Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі. Історико-краєзнавчі статті і нариси. Виробничо-Видавничий Комбінат «Патент», Ужгород, 1995,
- ДОВГАНИЧ, О. Д.: У сутінках забуття. Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2000.
- Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Уклад.: МАГОЧІЙ, ПАВЛО РОБЕРТ, ПОП, ІВАН. Вид-во В. Падяка, Ужгород, 2010.
- Еврейский фонд Украины. Отчет о деятельности. Пресс-служба Еврейского фонда Украины. Киев. 1998.
- Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура. Під ред. ВЕГЕШ МИКОЛА, ФЕДИНЕЦЬ ЧЛЛА. Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2010.
- Закарпатская область. Справочник административно-территориального деления. Издательство «Карпати», Ужгород, 1968.
- Закарпатська область. Довідник адміністративно-територіального поділу. Видавництво «Радянське Закарпаття», Ужгород, 1983.
- Закарпаття під Угорщиною 1938-1944 рр. Редактори В. Маркусь та В. Худанич. Нью-Йорк-Чікаго-Ужгород. Гражда-Карпати. 1999.
- Из мемуаров НИКИТЫ СЕРГЕЕВИЧА ХРУЩОВА. In: Вопросы истории, Москва, 1991.
- История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. Главная редакция украинской советской энциклопедии, Киев, 1982.
- ЙЕШАЯГУ А. ЕЛИНЕК: Карпатская диспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948). Ужгород, 2010. Издательство В. Падяка.
- КОРСУН, О.: Логіка і практика комуністичної системи правосуддя. In: „Sötét napok jöttek ...” Konceptiók perek magyar elíteltjeinek emlékkönyve 1944–1955. Intermix Kiadó. 1993.

- Крізь пекло гулагів. Документи, спогади, нариси. Закарпатська обласна державна адміністрація. Редакційна колегія: ПРИХОДЬКО, В. О., ДОВГАНІЧ, О. Д., ДЕЛЕГАН, М. В., ХЛАНТА, О. В., ЧОРИ, Ю. С. ВАТ «Патент», Ужгород, 2006.
- „Криваві тіні Кремлю”. Літературна творчість репресованих закарпатців. ПОПОВИЧ, М. А., ДОВГАНІЧ, О. Д.. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2006.
- МАЗУРОК, О., ПАВЛЕНКО, Г., СИТНИК, О.: Документи ДАЗО як джерело до вивчення історії Закарпаття (1939-1959.) In: Carpatica – Карпатика, Випуск 4: Німці на Закарпатті (X–XX ст.). Ужгород, 1995.
- МАЛАКОВ, ДМИТРО: Ніби й не було війни ... (Київ 1943 року на світлинах угорського воєнка). Вид-во Грані-Т, Київ, 2009.
- МАЛЕЦЬ, О. О.: Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40–80-х рр. XX ст. Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, Ужгород, 2004.
- Нариси історії Закарпаття. Том I (1918–1945). Редакційна колегія: ГРАНЧАК, І., БАЛАГУРИ Е., ГРИЦАК, І., ІЛЬКО, В., ПОП І. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 1995.
- Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації. Голова редакційної колегії: РІЗАК, І. М. Ужгород, 2003.
- ПОП, ИВАН: Подкарпатська Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.) Ужгород, 2004.
- ПОП, ИВАН: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США, ред. рус. текста ШАБАК, М. Изд-во В. Падяка, Ужгород, 2001.
- Репресії в Україні (1917–1990 рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик Автори-упорядники: БАБИЧ, Є. К., ПАТОКА. В. В. СМОЛОСКИП, Київ, 2007.
- САБІНА ВІРОН: Ужгород. Путешествие по памятным местам еврейской истории. 2001.
- Советское Закарпатье. Справочник. Ужгород, 1957. Закарпатское обласное издательство.
- У рабстві: усні історії примусових робітників із Закарпаття 1939-1944 років. Упорядкування, підготовка текстів, коментарі,

примітки: ОЛЕКСІЯ ГРИЦАКА і РОМАНА ОФІЦІНСЬКОГО.  
Ужгород, ТОВ «ІВА», 2013.  
Ужгород у старовинній листівці ОЛЕКСАНДРА ВОЛОШИНА.  
Ужгород 2003. Видавництво «Два кольори».

### ***Publikált levéltári dokumentumok***

- Magyar Hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok. (1941-1953).  
Főszerkesztő: VARGA ÉVA MÁRIA. Moszkva-Budapest,  
ROSSZPEN-MKTTK, 2006.
- Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов.  
Составители: БОРИСОВ, Д. И., ВАРГА Е. М., ВОРОНЦОВ,  
В. Л., КОРОТАЕВ, В. И., ПЫЛОВА, Л. А., ТАРХОВА Н. С.  
Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.
- Возз'єднання. Збірник архівних документів (травень 1944. –  
січень 1946. рр.) про возз'єднання Закарпатської України з  
Радянською Україною. Ужгород, 1999 р.
- Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том I. Упорядкування:  
ДОВГАНІЧ, О. Д., КОРСУН О. М. Видавництво Закарпаття,  
Ужгород, 2009.
- Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том II. Упорядкування:  
ФЕДАКА. С. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2010.
- Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і  
матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–  
1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Упорядник:  
ДОВГАНІЧ, О. Д. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007.
- Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси.  
1944-1945 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник . О. М.  
КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО,  
А.М. ФУКС. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати»,  
Ужгород, 2011. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012.
- Закарпатські втікачі в СРСР 1939-1941. Збірник архівних документів  
і матеріалів. Упорядники: О.Д. Довганич, О.М. Корсун.  
Ужгород, 2008. ВАТ «Видавництво Закарпаття».
- Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і БУЗУЛУК до  
рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали.  
Упорядники КОРСУН, О. М., ПАГІРЯ, О. М. Всеукраїнське  
державне видавництво Карпати, Ужгород, 2011.

- Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за національне і соціальне визволення та возз'єднання з Радянською Україною.*  
Збірник документів. Т. 1. (1917–1923 pp.) Ужгород, 1957.
- Шляхом Жовтня.* Т. 2. (1924–1929 pp.) Ужгород, 1961.
- Шляхом Жовтня.* Т. 3. (1930–1933 pp.) Ужгород, 1962.
- Шляхом Жовтня.* Т. 4. (1934–1938 pp.) Ужгород, 1964.
- Шляхом Жовтня.* Т. 5. (1938–1944 pp.) Ужгород, 1967.
- Шляхом Жовтня.* Т. 6. (VIII.1944. – I. 1946. pp.) Ужгород, 1965.
- Шляхом Жовтня.* Промови та інтерпеляції депутатів комуністів у Чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938 pp.) Ужгород, 1959.

### ***Második világháborús halotti kimutatások***

- Béke poraikra... Dokumentum–emlékkönyv a II. világháborúban a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Szerk.: BÚS JÁNOS. – Varietas 93 KFT, Budapest, 1999.
- BÚS JÁNOS–SZABÓ PÉTER: Béke poraikra... II. Dokumentum–emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. – Varietas 93 KFT, Budapest, 2001.
- Книга пам'яті України. Закарпатська область. I. т. – Вид–во Карпати, Ужгород, 1995.
- Книга пам'яті України. Закарпатська область. II. т. – Ужгород, 1998.
- Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1. – Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том I. м. Ужгород, м. Берегово, м. Мукачево, м. Хуст. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Видавництво Карпати, Ужгород, 2002.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том II. м. Ужгород, м. Берегово, м. Мукачево, м. Хуст, м. Чоп. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2004.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том III. Березівський район, Великоберезнянський район, Виноградівський район, Воловецький район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2005.



- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том IV. Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2006.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том V. Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2007.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VI. Тячівський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2008.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VII. Ужгородський район, Хустський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2009.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том VIII. (додатковий). Міста обласного підпорядкування: Ужгород, Берегово, Мукачево, Хуст, Чоп. Райони: Берегівський, Великоберезнянський, Виноградівський, Воловецький. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2010.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том IX. (додатковий). Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район, Перечинський район, Рахівський район, Свалявський район, Тячівський район, Ужгородський район, Хустський район. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. – Ужгород, 2011.
- Книга скорботи України. Закарпатська область. Том 10. Іменний покажчик до I-X томів. Відповідальний секретар Обласної редакційної колегії книги пам'яті України: ГВАРДІОНОВ Б.О. Ужгород, 2013. Видавництво «Карпати».
- Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга перша. – ВАТ Видавництво Закарпаття. Ужгород, 2003 – 700 р.
- Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. – ВАТ Видавництво Закарпаття. Ужгород, 2004 – 800 р.
- Возз'єднання. Збірник архівних документів (травень 1944. – січень 1946. рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. – Ужгород, 1999 р.
- Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том I. Упорядкування: ДОВГАНІЧ, О. Д., КОРСУН, О. М. – Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2009.

- Карпатська Україна. Документи і матеріали. Том II. Упорядкування: ФЕДАКА, С. Д. – Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2010.
- Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття. Упорядник: ДОВГАНІЧ, О. Д. – Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007.
- Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1945 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник: О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: З.М. КІЗМАН, Ю.Ю. ДУПКО, А.М. ФУКС. – Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2011. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012.
- Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і БУЗУЛІУК до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали. Упорядники: КОРСУН, О. М., ПАГІРЯ, О. М. – Всеукраїнське державне видавництво Карпати, Ужгород, 2011.

***Publikált és kézíratos interjúk, levelek, feljegyzések, visszaemlékezések***

- LUSZTIG KÁROLY: Töredékek. Napló, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007.
- MÉSZÁROS SÁNDORNÉ: Elrabolt éveim a Gulágon. Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000.
- NAGY JENŐ: Megaláztatásban. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Magnófelvétel alapján lejegyezte. Dupka György. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1992.
- DR. ORTUTAY ELEMÉR: „... holnap is felkel a nap” Emlékeim. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
- OZSVÁTH LAJOS: Királyháza korok váltóin. Emlékfoszlányok a legrégebbi időktől 1945-ig. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1995.

***Adatközlők:***

- Édelman András**, Ungvár, 2014. április 16-25.
- Halpert Ármin** holokauszt túlélő, Ungvár, 2004. április 29.
- Halpert Tilda** holokauszt túlélő, Ungvár, 2014. április 16-25.
- Halpert György**, Ungvár, 2014. április 16-25.
- Hokhman Tibor** holokauszt túlélő, Ungvár, 2004. április 29.
- Huber Béla**, Ungvár, 2014. április 16-25.

**Huber Miklós**, Aknaszlatina, 2014. április 16-25.  
**Huberné Friedmann Zsuzsa**, Ungvár, 2014. április 16-25.  
**Hudák Elvira**, Nagyszőlős, 2014. április 16-25.  
**Farkas Piroska** holokauszt túlélő, Nagyszőlős, 2004. április 29.  
**Fiksler Dóra** holokauszt túlélő, Aknaszlatina, 2004. április 29.  
**Fóris Kálmán** „malenkij robotos” Tiszaökény-Budapest, 1914. szept. 27.  
**Friedmann Ernő** holokauszt túlélő, Huszt, 2004. április 29.  
**Friedmann Sámuel** a szovjet lágerek túlélője, Ungvár, 2000  
**Grigora Éva**, Nagyszőlős, 2014. április 16-25.  
**Goldberger Ernő** holokauszt túlélő, Beregszász, 2014. április 16-25.  
**Klein István** holokauszt túlélő, Huszt, 2004. április 29.  
**Kótun Jolán**, Munkács, 2014. április 16-25.  
**Moskovics Iván** holokauszt túlélő, hitközség elnöke, Ungvár, 2004. április 29.  
**Neuman Ernő** holokauszt túlélő, Rahó, 2004. április 29.  
**Neuman István** munkaszolgálatos holokauszt túlélő, Ungvár, 2004. április 29.  
**Neupaver Ignác** túlélő, Ungvár, 2014. április 16-25.  
**Id. Pocsai Vince** „malenkij robotos” túlélő, Beregvégárdó, 2014. április 16-25.  
**Ringer László** munkaszolgálatos holokauszt túlélő, Ungvár, 2004. április 29.  
**Stern Zoltán**, Ungvár, a szovjet lágerek túlélője, 2003.  
**Svimmer László** holokauszt túlélő, Munkács, 2004. április 29.  
**Weiss Miklós**, Tiszaújlak, 2014. április 16-25.  
**Wieder Ernő**, Munkács, a szovjet lágerek túlélője, 2004 okóbere

***Források: fontosabb folyóiratok, napilapok, hetilapok***

Az Óslakó (Munkács)  
 Együtt  
 Kárpátalja<sup>535</sup>  
 Kárpátalja<sup>536</sup>  
 Kárpátaljai Közlöny  
 Kárpátaljai Szemle  
 KárpátInfó  
 Kárpáti Híradó  
 Kárpáti Igaz Szó  
 Kárpáti Magyar Hírlap

<sup>535</sup>Miskolcon kiadott hetilap

<sup>536</sup>Kárpátaljai Kulturális Szövetség hetilapja

Munkás Újság  
Podkarpatszkij Visznik  
Zakarpatszka Pravda

***Elektronikus szakirodalom. Zsidó közösségek monográfiái, könyvei***

**Bártfa**

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1899>

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1899>

**Beregszász**

Halevi, Jehosua: Berehovo–Beregszász zsidósága képekben. Tel Aviv, 1989

<http://www.beregszasz.net/index.php?a=tortenete&b=1>  
<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1125>

**Halmi**

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1156>

**Huszt**

<http://catalog.nypl.org/search/vb6983244>

<http://catalog.nypl.org/search/vb7656981>

**Kárpátalja**

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1860>

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1704>

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=2871>

**Kaszony**

Eden, Joseph: The Jews of Kaszony, Subcarpathia. New York, 1988

**Máramaros**

<http://catalog.nypl.org/search/vb2933521>

**Nagyszőlős**

Váradi Sternberg János: Memento. A nagyszöllősi zsidó közösség múltjából. Kárpátalja, 1991.9.

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1410>

**Ósándorfalva**

<http://catalog.nypl.org/search/vb7722798>



# FÜGGELÉK

## ZSIDÓ EMLÉKJELEK ÉS EMLÉKHELYEK KÁRPÁTALJÁN

### *ÉLETKÉPEK A ZSIDÓSÁG MÚLTJÁBÓL*



*Zsidó gyerekek hegedülni tanulnak. Munkács, 1939.*



*Kereskedő a huszti piacon, 1938. Román Visnyák felvétele*



*Haim Szimha Mejhlovic – zsidó földműves Felsőapsáról, 1938.  
Román Visnyák felvétele*



*Munkácsi zsidók sábesz előtt haza indulnak, 1938.  
Román Visnyák felvétele*



*Zsidó kereskedők sábesz előtt haza indulnak, 1938.  
Román Visnyák felvétele*





*Zsidó elárusítók az ungvári  
Masaryk téren  
(jelenleg Petőfi tér)  
az 1920-as évek elején*



*A zsidó tejszövetkezet  
központi épülete  
Kőrösmezőn, 1938.  
Román Visnyák felvétele*



*Váradi-Sternberg János és Lusztig Károly, a kárpátaljai  
magyar zsidóság krónikásai*



*Fried Zsigmond túlélő és második neje (Ungvár).  
Első felesége és két gyermeke életüket vesztették a koncentrációs  
táborban*

*A tiszabökényi Swarcz család holokaszt után született lányai.  
A család a 70-es években Izraelbe kivándorolt*



*Swarcz Regina magyar  
szakos tanár. 1973.X.18.*



*Swarcz Veronika  
zongoraművész*



*A tiszaujlaki Weiss Herman család.  
A középen lévő családfőt (Weiss Herman) a deportálás előtt a  
tiszújlakiak, köztük Gál Lajos családja bújtatta.*



*Weiss Lajos  
tiszújlaki holokausztt túlélő*



*Weiss Lajosné  
tiszújlaki holokausztt túlélő*



*Weiss Klára  
tiszaújlaki holokausz-túlélő*



*Weiss Mancsi  
tiszaújlaki holokausz-túlélő*



*A kép jobb oldalán Weiss Miklós (Tiszaújlak) az ugocsai zsidó hitközség elnöke látogatóban az USA-ba emigrált rokonainál*



***Beregszászi holokauszt emlék-konferencia, 2014.04.16.***

*Balról jobbra első sor: Halbert Tilda (Ungvár) holokauszt túlélő,  
id. Pocsai Vince (Beregvégardó) malenykij robotos túlélő,  
Neupaver Ignác (Ungvár) holokauszt túlélő és Dupka György.  
Balról jobbra második sor: ifj. Pocsai Vince Beregvégardó református  
lelkésze, Huber Béla a KMZSE elnöke)*

**Forrás:**

- Hana Opleštilová – Lukáš Babka. Zmizelý svět Podkarpatské Rusi ve fotografiích Rudolfa Hůlky (1887-1961). The lost world of Subcarpathian Rus' in the photographs of Rudolf Hůlka (1887-1961). Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna. National Library of the Czech Republic – Slavonic Library. Praha 2014. Prague 2014.
- Transcarpathian Heritage:  
<https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage?fref=ts>
- Kárpátaljai zsidó családok archív fotói
- A MÉKK és a KMZSE archívuma
- [www.kmmi.org.ua](http://www.kmmi.org.ua)
- **Román Visnyák** (1897-1990) orosz származású amerikai fotográfus, aki Európában, köztük Kárpátalján is készített holokauszt előtti felvételeket a zsidó hétköznapiakról és akinek közel 9000 felvétele New Yorkban a nemzetközi fotográfiai központban őrzik.

## ARCHÍV FELVÉTELEK ÉS DOKUMENTUMOK

### ***A MOLOTOV–RIBBENTROP-PAKTUMRA***

*utalva ismertté vált: a háború kitörése a két totalitárius állam, a náci Németország és a Szovjetunió együttműködésének következménye volt.*



*Az **első kép** Moszkvában készült, 1939. aug. 23-án a Molotov-Ribbentrop-paktum aláírásakor (balról jobbra a képen mások mellett látható: Ribbentrop, Sztálin, Molotov). A paktum egyrészről megneemtámadási egyezmény volt Németország és a Szovjetunió között, másrészt tartalmazott egy titkos záradékot a két ország érdekszféráiról, beleértve Lengyelország felosztását is. Ennek bekövetkeztével lengyelek, zsidók ezreit készítették szülőföldjük elhagyására, sok ezren a náci és a szovjet katonai invázió elől Magyarország területére menekültek. Ekkor vette kezdetét a zsidók szenvedéstörténete is...*



Bundesarchiv, Bild 101b-121-0012-15  
Foto: o.Äng. 1.22. September 1939



*A **második** és **harmadik** kép olyan hadgyakorlatokon és parádékon készült, melyen a szovjet és a náci katonák együtt, mint fegyverbarátok vettek részt (Forrás: Bundesarchiv, 1939. augusztus 1.–szeptember 22.)*

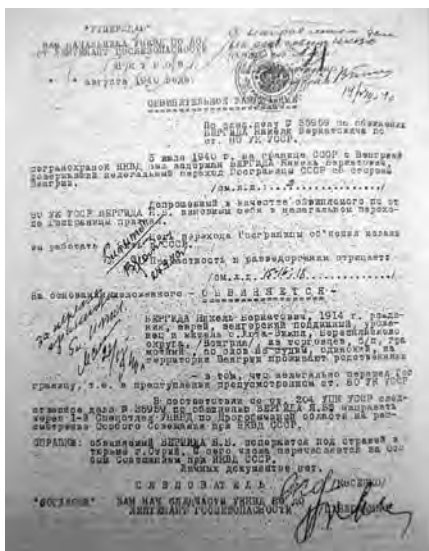
*Bundzjak Sz. M. és társai: Maharita, Subert illegális határátlépők ki-  
hallgatási jegyzőkönyve, 4 oldalon (1939. XII. 17.)  
Forrás: ZVSZ/634-637*

[illegible][illegible]





Az NKVD Különleges Tanácsa behívója útlelehozatalra Herskovics Arnold és felesége Herskovics Matild fogva tartottak részére.  
Forrás: ZVSZ/648



Bergida Jankel ellen megfogalmazott NKVD-vádírat.  
Forrás: ZVSZ/654.



Az NKVD által Herskovics Arnoldról készült börtön-fotó  
Forrás: ZVSZ/696



Az NKVD által Herskovics Matildról készült börtön-fotó  
Forrás: ZVSZ/696



*Az NKVD által Bem  
Róbertől készült börtön-fotó.  
Forrás: ZVSZ/699*



*Az NKVD által Kajzer Istvánról  
készült börtön-fotó.  
Forrás: ZVSZ/700*



*Az NKVD által Faragó Pálról  
készült börtön-fotó.  
Forrás: ZVSZ/698*



*Az NKVD által Faragó Pálnéről  
készült börtön-fotó. Forrás:  
ZVSZ/697*



*Korabeli felvétel  
Buzuluk vasútál-  
omásáról, ahol a  
GULAG-táborokból,  
amnesztiában  
részesült elítélteket  
fogadták,  
akiket az átszűrés  
után a cseh légióba  
besoroztak.  
Forrás: ZVSZ/701*

*Archív felvételek az 1941-es deportálásokról*

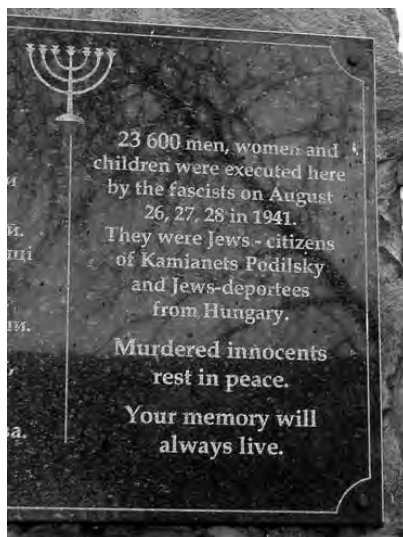


*A „hontalan” zsidók Magyarország területén történő összegyűjtése és deportálása, 1941 nyara*

## *1941-es deportálások emlékhelyei*



*A jaszinyai/kőrösmezei vasútállomás épületén elhelyezett dombormű az 1941-es deportálás emlékére*



*Emlékmű felirata a kamenyec-podolszki emlékparkban.  
1941. augusztus 26-28. között a náci hóhérok 23 600 deportált,  
főleg magyar zsidót lemészároltak*

*Archív felvételek a munkaszolgálatosokról*

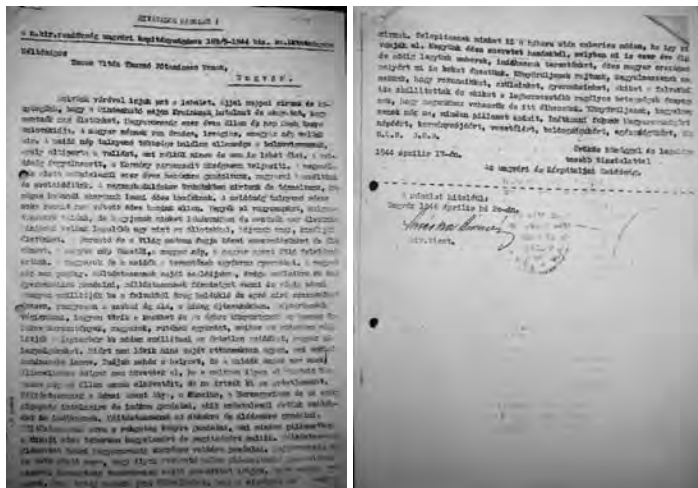


*Munkaszolgálatosok a Kárpátokban (ebédidő)*



*Zsidó munkaszolgálatosok a keleti fronton*

## Archív anyagok, felvételek az 1944-es deportálás idejéből



Az ungvári és a kárpátaljai zsidóság levele 1944. április 27-én, amelyben életük megmentéséért folyamodtak a magyar hatóság ungvári képviselőihez. Ennek egyik példányát Horthy kormányzónak is elküldték, a futárt a németek elfogták. Forrás: Kárpátaljai Állami levéltár



A Munkácsi Zsidótanács  
Közleményei, 1944. április 18.



*A munkácsi gettó bejárata*



*Életkép a munkácsi gettóból*

***Részletek a bilkei Jákob Lili neve alatt ismerté vált  
Auschwitz-albumból***

*([http://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/album\\_auschwitz/page1.asp](http://www.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/album_auschwitz/page1.asp))*



*Megérkezés Auschwitz-Birkenaubra  
és Jákob Lili testvérei, Jiszráel (Szril) és Zélig*



*Munkára kiválasztott zsidó női és férfi rabok*



*Utolsó útjukon a gázkamrák felé*





*A Kárpátaljai Megyei  
Filharmónia (egykori nagy  
zsina góga) falán elhelyezett  
emléktábla a  
85 ezer kárpátaljai  
holokausz t áldozat emlékére*



#### **Forrás:**

- *A magyarországi holokausz t földrajzi enciklopédiája*. Randolph L. Braham (főszerkesztő): Park Kiadó, 2006  
Tárolt változat: <http://haver.hu/wp-content/uploads/2012/11/A-H-O-L-O-K-A-U-S-Z-T-M-A-G-YA-R-O-R-S-Z-%C3%81-G-O-N-T-%C3%96-RT-%C3%89-N-E-L-M-I-%C3%81-T-T-E-K-I-N-T-%C3%89-S.pdf>
- <http://www.mazsike.hu/idegenrendezeti+eljaras+soran+eletuket+vesztettek.html>
- *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. A dualizmus korától napjainkig*. Szerkesztette: Bányaai Viktória, Fedinec Csilla, Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
- <http://www.shukach.com/node/35498>
- Fuchs Andrea felvételei

## ***FONTOSABB ZSIDÓ EMLÉKJELEK ÉS EMLÉKHELYEK KÁRPÁTALJÁN***

A Kárpátalján élt, egykor igen jelentős lélekszámú, magát magyar anyanyelvűnek valló zsidóság épített emlékeinek jelentős részét a szovjethatalom idején lebontották, részben vagy teljesen átépítették, megsemmisítették.

Az egykor működő zsinagógák legtöbbje a második világháborút követően elpusztult, a szovjet korszak átalakításának estek áldozatul. A megmaradtakat jelenleg egészen más célokra használják. A rendszerváltás óta változott az összkép, jelenleg Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, Huszton és Bustyaházán lévő, felújított, átépített zsinagógákat használják rendeltetésüknek megfelelően.

A szovjet rezsim a zsidó temetőket sem kímélte meg, nagy részét vandál módon felszámolták. A KMZSE nyilvántartása szerint a temetőket felújító HFPJC/Avoyseinu non-profit szervezetnek köszönhetően, eddig a két világháború között a mintegy 400 jegyzett temetőből több mint száz vált rendezetté, több helyen (Beregkisfaludon, Gányán, Huszton, Ilosván, Nagybereznán, Szürtén, Szenyben stb.) teljes rekonstrukciót végeztek, a sírkertek többségét bekerítették, rendbe tételük, fenntartásuk érdekében a helyi lakosság köréből gondnokokat alkalmaztak. A KMZSE aktivisták az ismert rabbisírokat védik, ápolják, rendszeresen látogatják, közvetítésükkel fellendülőben van a temetőlátogatásokat szervező, lebonyolító vallási turizmus is. A temetőregisztereket folyamatosan digitalizálják, hogy a világhálón a hozzátartozók, a családfa kutatók számára is elérhetőek legyenek. Jelenséggé vált az ún. „csont-turizmus” is, amikor a nyugaton élő rokonok kiásatják hozzátartozóik csontjait és ércoporsóban vitették haza, és az új lakhelyükhöz közeli temetőben újra elhantolják.

## BEREGSZÁSZI JÁRÁS

**BEREGSZÁSZ:** A két világháború között a város fontosabb zsidó vallási intézményei címszavakban: 1 nagy zsinagóga, 2 zsidó elemi iskola (héder), 2 rituális fürdő (mikve), 1 rabbínatus, 2 kis zsinagóga (csak az egyiküket használják rendeltetésüknek megfelelően), 1 temető.

**Nagy zsinagóga:** az egykori beregszászi nagy zsinagóga a Kossuth tér végén prominens helyet foglalt el. 1880 körül emeltette az itteni népes zsidóközösség, főhomlokzata a jeruzsálemi templom típusú zsinagógák variánsa. 1945 után a szovjet időkben raktárnak használták. 1967-1969-ben Homoki József építész és Medveczky Miklós képzőművész a szocialista architektúra tervezési elvei alapján jelentősen átépítették és több mint 500 férőhelyes kultúrházat alakítottak ki. Egy modern síkfalal eltüntették az eredeti, díszes homlokzatot. A zsinagógai múltra csak egy-egy belső részlet utal. A rendszerváltás után a helyi polgárok kezdeményezték a falrész eltávolítását. Az eredeti homlokzat helyreállítására eddig nem került sor, bár a városi hivatalban tervek készültek rá.



**A Nagy zsinagóga falán 1994. május 12-én emléktáblát avattak az 1944-ben elhurcolt mártírok emlékére.** Héber, ukrán és magyar nyelven a következőket vették a fekete márványlapra: „A Beregszászból és Bereg megyéből 1944-ben elhurcolt és a fasiszták gázkamráiban mártírhalált halt több ezer zsidó áldozat emlékére”.



Az emléktábla avatás résztvevő  
(balról jobbra a fentebbi sorban):

Pataki István polgármester, Dalmay Árpád, a KMKSZ beregszászi  
Járási Szervezetének elnöke

**Zsidó rituális fürdő:** az átépített zsinagóga tözsomszédságában terület el (Széchenyi u. 2.sz.). A két szintes rituális fürdőépület (mikve) 1912-ben épült szecessziós stílusban. A szovjet hatalom alatt városi közfürdőként működtették. A rendszerváltás után a műemléképületet bezárták, privatizálták, raktárnak használták, teljes felújításra szorul.





**Kis zsinagóga,** illetve működő zsinagóga a Zrínyi Ilona utcában, amely egyszerű kinézetű, az 1920-as évek elején épült. Ma a közel 20 főből álló beregszászi zsidóközösség használja minden héten és az ünnepek alkalmával. A hitközség vezetője: **Goldberger Ernő. Weis József,** a Beregszászi Shalom Alapítvány alapítója kezdeményezésére sikerült a magyar konzulátusok és egy civil alap segítségével teljesen felújítani a beregszászi kis zsinagóga régi épületét, ami ma valóban impozáns látványt nyújt.



A *kis zsinagóga* falán 1991-ben **emléktáblát** helyeztek el az 1944-ben elhurcolt 7000 Bereg-vidéki zsidó emlékére.

**Hirsch Salamon-emléktábla** (Zrínyi utca).

**Zsidó temető** a Kígyós település felé vezető út mentén, kényelmesen a Tamás Mihály utca felől közelíthető meg. Gyönyörű kovácsolt díszkapuja mögött jobb kéz felől a falon **Hirsch Sámuel** főrabbi fehér márvány emléktáblája látható, aki több száz hívével együtt a holokauszt áldozata lett. Kiemelt helyen nyugszanak a **Meisels, Weiss, Rotenberger, Blum, Czukor, Weinberger, Einzig** és más családok képviselői, akik sokat tettek Beregszászáért, megbecsült polgárai voltak a városnak.

Nemzetközileg is számon tartott beregszászi rabbi sírok:

- **Slomo Schreiber Szofer** (1853-1830) derecskei és beregszászi rabbi, a pozsonyi Hatam Szofer unokája, a Ktav Szofer fia, az *Igrot szofrim* szerzője,
- **Jichak ben Zev Rochlitz** (1859) dajan (bíró),
- **Elizer ben Salom Dov Zucker** (1920) dajan és fia, **Slomo Zucker** (1943) nagyhalászi rabbi.
- Beregszászi téglagyár gettójának helyén emlékjelet helyeztek a szovjet korszakban, torzó formában maradt meg.

**MEZŐKASZONY:** államilag kisajátított zsinagógáját átépítették, zsidó temetője rendezett.

Ismertebb rabbik sírjai:

**Jehoszeif ben Cvi ha-levi Rottenberg** (1853-1911) rabbi, **Mesulam Feis Segal-Löwy** nyírtassi rabbi veje, a *Bne Slisim* szerzője, nyírtasi, nyírmadai, debreceni rabbi, a kaszonyi dinasztia alapítója, illetve fiai, **Hajim Slomo ha-levi Rottenberg** (1920) és **Jisrael Cvi ha-levi Rottenberg** (1944).

## MUNKÁCSI JÁRÁS

**MUNKÁCS** a két világháború között a város haszid központként, illetve „kisjeruzsálemként” vonult be a köztudatba. Fontosabb zsidó vallási intézményei címszavakban: **központi zsinagóga, két zsinagóga** (az egyik, a palota típusú zsinagógák csoportjába sorolt építmény 1895-ben, a másik a szomszédban lévő 1903-ban épült, a haszidizmus romantikájának szellemiségét is tükrözik), tanház, rabbi-ház, zsidó felsőoktatási talmud-iskola (jesiva), konyha, árvaház, héber gimnázium, hitközségi épület, rituális fürdő (mikve), kóser-konyha, Grünstein-nyomda, régi temető. A feljegyzések szerint majdnem minden zsidólakta utcában volt egy imaház.



**Egykori zsinagóga** a városháza mögötti Wallenberg (az egykori Zsidó utca) utca és a Béke tér sarkán. 1945 után teljesen átalakították, jelenleg ott egy bank és több bolt működik a rózsaszínre festett épületben. A város egyik zsidó- szervezetének aktivistái az egykori zsinagóga falára emléktáblát helyeztek el: *Domborműves Holokauszt-emléktábla (ukrán és héber nyelvű felirattal)*.

A Béke tér egyik részén, az elkerített udvarban terül el egy másik teljesen eredeti formában fennmaradt zsinagóga, a szovjet időben a katonaság használta, a rendszerváltás után a zsidó hitközségnek visszaosztották, teljesen felújították.

**Működő zsinagógája**, kóser étkezdéje van (Haim Luzer Spira rabbi egykori háza mögött található).

A **Wallenberg** utcában a svéd zsidómentő diplomata tiszteletére **domborműves emléktábla** van, amely az ungvári Mihail Kolodko szobrászművész alkotása.

A munkácsi **régi zsidó temetőt** a szovjethatalom idején, különösen az 1960-1970-es években részben elpusztították. Erre a területre katonai üzem, illetve egy gyár felépítését ütemezték be. Nemzetközi nyomásnak köszönhetően a temető likvidálását leállították. Kárpótlásként új temetőt nyitottak Munkács és Felsőkerepec határában, amely a városközpontjától 6-7 km-re van. Titokban idehozták Sapira rabbi földi maradványait is, sírja fölé új ohelt (sátort) emeltettek. A módosabb zsidók is átvitették halottaikat (Kleinek, az Österreicherrek, az oroszvégi Weiszek, az egykori talmud-tudósok, vallási vezetők stb.) az új temetőbe. A temető fenntartási költségeit jelenleg is az amerikai munkácsi közösség fedezi. A város vezetésével megállapodást kötöttek, hogy a két temető sérthetetlen.

A régi-új zsidó temetőben (a régiből az újba áttemették) nyugszik **Chajim Eliezer Sapira** a nagyhatású munkácsi csodarabbi, sírját a rendszerváltás óta a városba látogató, őseik gyökereit kutató nyugati zsidó turisták gyakran felkeresik.

Kiemelt sírhelynek számít: **David ben Mose Jehuda Schlüsszel** (1865-1940) a munkácsi rabbinikis bíróság (bet din) feje, **Aron Weisz** rabbinikus bíró (dajan), **Eizik Weisz** szolyvai rabbi, **Aron Terkeltaub** beregboródi rabbi és mások.



A munkácsi zsidó temetőben **2010. január 26-án holokauszt emlékművet avattak**. A felvétel a holokauszt megemlékezések alkalmából 2014 áprilisában készült (balról jobbra): Kótun Jolán a munkácsi tanítóképző magyar szakos tanára, Dupka György, a MÉKK elnöke, Balogh Dénes ungvári konzul, Csordás László, a KVIT elnöke.





**Zsidó árvaház.** A szegényházzal és kórházzal egybekötött első zsidó árvaház 1786-ban volt alapítva. Jelenleg a Wallenberg utcában található.



**Zsidó gimnázium (1924).** Ma a Bölcs Jaroszlav utcában található.

## NAGYSZŐLŐSI JÁRÁS

NAGYSZŐLŐS a két világháború között a város fontosabb zsidó vallási intézményei címszavakban: zsinagóga, rabbi-ház, rituális fürdő (mikve), rituális vágó (sakter), irodák, imaszoba, tanház, zsidó elemi iskola (héder), héber elemi iskola, zsidó temető.

**Visszakapott, felújítás alatt álló, működő zsinagógája** 1905 körül épült, a magyarországi szecessziós zsidótemplomok csoportjába sorolják. A kárpátaljai zsinagógák közül a magyaros szecesszió hiteles emléke. Az építésszek a *T* alaprajzú objektumot részben palota- jelleggel párosították és a zsidó neológia és asszimiláció formanyelvét viselik. A szovjet időszakban a templomot kisajátították, elcsúfították, raktárként is használták. Miután a közel 20 fős hitközség visszakapta, 2012-ben megkezdődött az eredeti állapot szerinti helyreállítása, közben ellátja eredeti funkcióját





**Dombormű a zsidó ellenállók emlékére** (*fent, balra*), akiket a magyar hadbíróóság ítélete alapján itt végeztek ki.

Az 1944-ben elhurcolt zsidók emléktáblája (*fent, jobbra*). Ugyanitt elhelyezésre került a **Wallenberg-emléktábla**.

**Ökumenikus emlékjel** a város mártírjainak, akik a háborúban pusztultak el, négy nyelvű felirattal (ukrán, héber, ruszin és magyar). Állították a Aykler, Hokky, Perényi- Weisz-Livnat családok leszármazottai.





**Zsidó temető**, rendezett, körülkerített, az egyházközség tulajdonában. Ismertebb rabbi sírok: *Smuel Smelke ben Jozsef Klein* (1805-1875 balkányi, huszti és nagyszőlősi rabbi, valamint fia és utóda, *Pinhasz Hajim Klein* (1925) rabbi, *Hajim Mose ben Avraham Kahan* (1857) dajan, *Joszeff ben Slomo Zalman Glanz* (1886) dajan, *Barukh ben Sneur Zalman*, a *Tanja* szerzőjének apja.

**MAGYARKOMJÁT**: fa zsinagóga maradványa, kb. 1910-es években építettek. Magánterület, a kert végében van, állaga leromlott, zsidó temető.

**Tiszaabökenyi holokauszt-emlékmű** a 72 elhurcolt zsidó lakos emlékére. Avatására 2014. április 25-én került sor.





**Tiszaújfalvi zsinagóga**, kereskedelmi egységgé lett átalakítva.

## UNGVÁRI JÁRÁS

**UNGVÁR** a két világháború között a város fontosabb zsidó vallási intézményei címszavakban: ortodox nagy zsinagóga, neológ zsinagóga, haszid zsinagóga, rabbinárus, mikve, sakter, zsidó jótékonyági konyha, zsidó gimnázium, zsidó kulturális központ, iskola, pékség, kórház, zsidó temető. Eredeti funkciójukat elvesztették, ezekben a zsidók által létrehozott épületekben jelenleg különböző intézmények működnek.

*Ungváron fennmaradt fontosabb zsidó építmények:*

**Askenázi rítusú** a Színház téren (10. sz. alatt), amely Papp Gyula és Szabolcs Ferenc terve alapján (1904-1911) neo-mór stílusban épült, külső falait vörös és sárga klinger-téglával burkolták. Ungvár első vasbetonszerkezetű épülete. A gazdagon tagolt és díszített, bizánci hatású épület a két világháború között Kárpátalja legjelentősebb neológ zsinagógája volt. Az askenázi vagyis német rítusú ortodox izraelita egyházközösség birtokolta. Ma a Kárpátaljai Megyei Filharmónia kapott helyett benne.

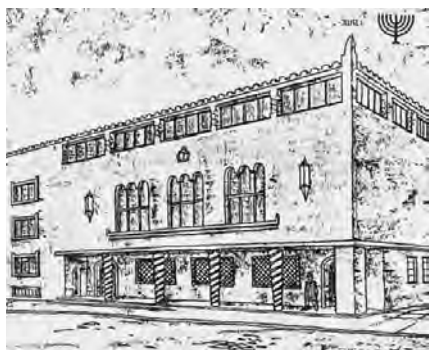
Az 50-es években az épületet hangversenyerem céljaira átalakították. Legnagyobb mértékben belső terét építették át az új funkció céljára, de a fő homlokzat nagyméretű Dávid-csillagát is eltávolították. A helyi zsidószervezetek a rendszerváltás után kísérletet tettek visszaperlésére, többszöri kezdeményezésükre a hatalom nemet mondott.



**Rabbinátus.** Az épület a Színház tér 19. szám alatt található. Itt élt és tevékenykedett Slomo ben Josip Hacfried ortodox rabbi, több ismert vallási könyv szerzője. Jelenleg az épület egy banknak ad otthont.



**Zsidó iskola** ( A Volosin út 32. sz. alatt). Később hozzá építették a zsidópékséget (macesz sütőde). Jelenleg az UNE biológiai, illetve fizikai kara van benne.



**Neológ zsidó imaház** (1870) a Vármegye-ház téren.



A „szefard” rítusú **chaszidok zsinagógája**, 1908-ban épült. Legutóbb az UkrTeleKom távbeszélő központjaként működött.



Mellette van a **rituális fürdő** (mikve) (1908), amiben jelenleg az ungvári 1. Sz. Középiskola étkezdéje működik benne.





A zsidó közösség **jótekonysági konyhája** (1933) a Pravoszlav part 12 szám alatt helyezkedett el. Jelenleg okmányirodaként működik.



**Héber gimnázium** (Pravoszláv part 24), 1934. Jelenleg a magyar tan-nyelvű Dayka Gábor középiskola.



**Működő zsinagóga** a Munkácsi utcában, az itt elhelyezett emléktábla szerint a nagygejőci származású **Felberman** rabbi építette 1928-ban. Ugyanitt a helyi zsidó közösségnek a városban lakó rabbija van.

**Fried Ignác bérháza** 1910-ben épült, a Petőfi téren található, ahol ma kereskedelmi egységek és magánlakások vannak. Az egykori rendőrségi jelentés szerint a gettósítás alatt a ház tulajdonosa Fried és felesége öngyilkosságot kíséreltek meg – kiugrottak a ház felső emeletéről. Itt székelt a Gestapo, 1944-ben pedig a KGB kárpátaljai főosztálya.



**Munkácsi utcai malom,** egykori tulajdonosai a Weiss-fivérek, Izidor és Mihály, 1944 után a szovjetek államosították, a rendszerváltást követően leállították működését. Az első felvételen a főbejárat a Munkácsi utca felől. Másikon a malom épülete látható.





**Ungvári zsidótemető** (ул. Котляревского), rendben tartják. Területén több értékes emlékmű található.

Ismertebb rabbisírok: **Meir ben Jehuda Leib Eisenstädter /Asch/Es** (1780-1852) ungvári rabbi, a pozsonyi Hatam Szofer tanítványa, az **Imre Es** szerzője és fiai, **Jehuda Eisenstädter** ungvári és **Menahem Eisenstädter** (1808-1869) szobránci rabbi, **Hajim Cvi Manheimer** (1886) rabbi, **Slomo ben Jozsef Ganzfried** (1804-1886) dajan, **Avraham Jozsef ben Mose Grünwald** (1872-1928) makói, huszti és ungvári rabbi, **Meir ben Niszn Blei** (1940) dajan; **Mose Leib ben Slomo Sapira** (1916) strážyzóvi rabbi, **Ichutiel Juda ben Mose Grünwald** (1934), őrdarmai rabbi, **David ben Smuel Krausz** „Feigelesz” (1820-1891).





2009. szeptember folyamán a régi zsidó temetőben **holokauszt emlékművet** avattak, azon a helyen, ahová az ungvári gettóban meghalt áldozatokat temették. 2014 áprilisában a MÉKK és az ungvári Magyar Főkonzulátus képviseletében gyertyagyújtásra került sor .



**Holokauszt- emlékkő** az egykor Moskovics téglagyár helyén, ahol gettó volt. Másik gettó a Glück-fatelep helyén az Odeszkaja utcában volt.



**Heszed Spira** Jótékonyági Alapítvány a helyi és a Keletről bevándorolt zsidók kulturális, szociális központja, a rendszerváltás után kezdte el működését, itt van a vasárnapi iskolája is.

**RADVÁNC** (1944 előtt Bolotina lakóteleppel (ma Gagarin út) együtt Ungvárhoz csatolták) a két világháború közötti zsidóság hitéletének központja a zsinagóga (Ukrajinszka u. 15 sz. alatt található), amelyben az 1947-től az átalakítás után fafeldolgozó termelési egység működött.





**Radvánci zsidó temető** (a 19. századtól 1944-ig temetkezési hely): elhanyagolt, kifosztott állapotban, csupán néhány sírkő található itt, egy részét a vandálok ledöntötték, összetörték.



**I. világháborús emlékmű** (*fent, jobbra*), a feliratos márványtábláján a mártírok között radvánci zsidó származású hősi halottak is vannak (Blum Jakab 66-os gyalogos, Kleisner Jakab 85-ös tizedes, Schwartz Gyula 66-os t. hadnagy).

## FELSŐ-TISZA VIDÉK

**AKNASZLATINÁN** két zsidó temető van, két zsinagógát államosítottak, teljesen átépítettek, különböző funkciókat látnak el.

**BUSTYAHÁZA:** A rendbe hozott zsidó temető mellet új haszid rítusú zsinagóga, és a zárándok-szálloda épült és emlékművet állítottak a temetőben nyugvó *Mordekhaj ben Jiszakar Leifer* (1824-1893) nadvornai rebének, valamint fiainak, *Jisrael Jakov Leifer* (1929) és *Smuel Smelke Leifer* (1924) huszti rebéknek. A rabbi elhalálózásának napján már hagyományosan a világ számos országából ideérkező haszid-zárándokok szertartásokat tartanak itt.

**HUSZT:** A két világháború között a város fontosabb zsidó vallási intézményei címszavakban: zsinagóga, rituális fürdő (mikve), 2 rituális vágó (sakter), talmud-tóra, zsidó felsőoktatási talmud-iskola (jesiva), zsidó polgári iskola, nyomda, temető.

**Működő zsinagógája van,** eredeti rendeltetését szolgálja a megcsappant zsidóközösség, illetve annak vendégei számára. A szakirodalom szerint ez az egyetlen történelmileg magyar zsinagóga, mely még a múlt századok, az osztrák-magyar monarchia letűnt világát árasztja. A maga nemében egyedülálló, kilenc mezős, négyoszlopos zsinagógát 1850 körül emelték. Eredetileg két zsinagóga épülhetett össze, a szovjet időkben az északi zsinagógát lebontották, déli belső terét is jelentősen átalakították. Az udvarán három



emlékmű van a holokauszt áldozatainak tiszteletére, amelyen fel van vésve, hogy Huszt és környékéről 11 ezer zsidót vittek el.



**Régi zsidó temetője** rendezett. Ismertebb rabbi sírok: *Mose ben Jozsef Schick* (1807-1879) rabbi, ismertebb nevén a Maharam Schick, a pozsonyi Hatam Szofer tanítványa; *Joel Cvi ben Simon Roth* (1891) berettyóújfalui és huszti rabbi, a *Bet ha-jocer* szerzője; *Mose ben Amram Grünwald* (1853-1910), homonnai, kisvárdai és huszti rabbi, az Arugatha-voszem szerzője. *Pinhasz Naftali ben Eizik Schwarz* (1885) dajan, *Jakov ben Jichak Mordkhe Katina* (1890) dajan, *Smuel David ben Cvi ha-kohen Friedman* (1933) dajan.

**KÖRÖSMEZŐ:** A vasútállomás épületén az 1941-es első deportálás mártírjainak domborműves emléktábláját 1999. augusztus 27-én helyezték el.

**RAHÓ:** A szovjetek alatt az itteni zsinagógát lebontották. Zsidó temetője rendezett. Ismertebb rabbisírja: *Jiszrael Hajim Friedman* (1852-1922) rabbi, a *Likute Maharia* szerzője.

**TÉCSŐ:** Egykori zsinagógájában jelenleg sportklub van (a város tulajdona). Zsidó temetője rendezett. Ismertebb rabbi sírja: *Elijahu Becalel ben Jekutiel Jehuda Teitelbaum* (1922) rabbi, a sátoraljaújhegyi Mose Teitelbaum (Jismah Mose, 1758-1841) leszármazottja, a máramarosszigeti *Jekutiel Jehuda Teitelbaum* (Jitev Lev, 1808-1883) fia; *Mose ben Elijahu Becalel Teitelbaum* (1923), *Meir ben Jichak Avraham Weisz* (1933) dajan és öccse, *Cvi Weisz* (1936) dajan.



## BORZSA VÖLGYE

**BILKE:** az itteni zsinagógát kisajátították, zsidó temetője megvan. Bilkén született Jakob Lili - az Auschwitzi napló tulajdonosa, amely a Felső-Tisza-vidéki és a Bereg vidéki zsidók deportálásának végállomását örökíti meg, a náci lágerrek hétköznapijaiba enged bepillantást. Felveteleket itt szolgáló náci tisztek készítettek.

**Dolha:** zsidó temetője megvan, zsinagógáját állami célokra hasznosították.

**Hmelnik:** a település határában lévő zsidó temetőt nem rég a temető-program keretében felújították.



**ILOVA: a helyi** vasútállomás falára a ruszin aktivisták emléktáblát helyeztek el a deportált zsidók emlékére. Az átépített zsinagóga a város tulajdonában van.

**SZILCE/BEREGKISFALUD.** A települést átszelő Munkács-Huszt országút mellett figyelemre méltó állapotban fennmaradt a zsidó temető, a faragot sírkövei ódon hangulatúak, szemet gyönyörködtetőek.

## LATORCA VÖLGYE

**SZOLYVA:** egykori zsinagógája privát tulajdonban, átépítették, jelenleg az épületben pékség működik. Zsidó temetője rendezett, ismertebb rabbi sírja: *Nahman ben Hajim Arje Kahan* (1908) rabbi, a szpinkai rebe veje, *Salom ben Mose Jehuda Goldenberg* (1918) rabbi.

**Szolyvai Emlékpark:** a Sztálinizmus áldozatainak kegyeleti emlékhelye. Emlékfalán a fronton elesett zsidó munkaszolgálatos nevét is felvésték. Az Ungvári Magyar Főkonzulátus felajánlásából került a Szolyvai Emlékparkba az ugyancsak a sztálinizmusnak áldozatul esett **Raoul Wallenberg**, zsidómentő svéd diplomata **emléktáblája** (M. Kolodko ungvári szobrászművész alkotása).



**BEREGKISFALUD.** A zsidó temető az országút melletti domboldalon található. A kőből faragott sírjelek között néhány figyelemre méltó ábrázolású is van. A temető jelenleg elhanyagolt állapotban, pusztulófélben van.

**HOLUBINA/GALAMBOS.** A hegyoldalon szembeötlő a rendbe hozott zsidó temető, több száz éves faragott sírköveit szépen helyreállították. Az utolsó temetkezés 1989-ben történt.

## UNG VÖLGYE

**NAGYBEREZNA:** az államilag kisajátított zsinagógában klub van. Zsidó temetője rendezett, ismertebb rabbi sírja: *Salom ben Jisrael Efraim Fisl Szofer* (1856-1929) rabbi, a hajdúnánási rabbi fia.

**PERECSENY:** Zsinagógája az államosítás után, átépített állapotban különböző funkciókat lát el. Zsidó temetője rendezett.



### Forrás:

- Ужгород у старовинній листівці Олександра Волошина. Видавництво «Два кольори». 2003
- Baranyi András. Munkács. Ahogy nagyszüleink látták. Бараній Андрій. Мукачево. Очима наших бабусь і дідусів. Vitéz Pákh Sándor Jótékonyági Alapítvány. Благодійний Фонд ім. Вітеза Шандора Пака. Budapest – Munkács. Будапешт – Мукачево. 2006
- Volosin Oleksandr. Régi képeslapok Munkácsról. О.Волошин. Мукачево у старовинній листівці. Видавництво Карпати. 2006
- <http://www.mazsike.hu/beregszasz+felemas+emlekezet.html>
- <http://www.panoramio.com>
- Fuchs Andrea felvételei
- Transcarpathian Heritage: <https://www.facebook.com/transcarpathian.heritage?fref=ts>
- Kárpátaljai Szemle. 1994. június. 2 évfolyam 5 szám.



m INTER x

ISBN 978-963-9814-71-4



9 789639 814714 >